НИЗАМИ
мотивы
«ХАМСЕ»

НИЗАМИ
«ХӘМСӘ»
мотивләри

NIZAMI
«KHAMSA»
motifs

نظامی
لوایح از خمسه

Низами Гянджеви

Nizami Ganjavi

Низами Ҝәнҹәви

850

НИЗАМИ
« ХӘМСӘ »
мотивләри
Микајыл Абдуллајев јарадычылығында

НИЗАМИ
мотивы
« ХАМСЕ »
в творчестве Микаила Абдуллаева

NIZAMI
« KHAMSA »
motifs
in Mikail Abdullajev's works

Бакы — 1990

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq
KİTABXANASI
İNV. № 88601
incəsənət
inc

85.143(5Азе)+84(5Азе)я6
М 85

ББК 85. 14(2А) 6
М 79

Научный редактор: член-корреспондент АН Азербайджанской ССР КЕРИМ КЕРИМОВ.

Автор вступительной статьи — действительный член АН Азербайджанской ССР
МАМЕД ДЖАФАР ДЖАФАРОВ

М 79 **Мотивы «Хамсе» Низами в творчестве Микаила Абдуллаева.**
Альбом. Вступит. статья М. Д. Джафарова —, Б., Ишыг., 1990, 272 стр.

Мотивы «Хамсе» Низами — яркая страница в творческой биографии известного мастера кисти, народного художника СССР, действительного члена АХ СССР Микаила Абдуллаева. Представленные в настоящем альбоме художественные и графические интерпретации поэтического мира Низами служат своеобразным аккомпанементом к его бессмертным поэмам, раскрывают посредством искусства их непреходящую ценность и значение для мировой культуры.

Альбом с параллельным текстом на азербайджанском, русском и английском языках посвящается 850-летию со дня рождения корифея мировой литературы, гениального азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви.

Для широкого круга читателей.

М 4903040000 / М—654—90 7—90

ББК 85. 14(2А) 6

ISBN 5—89650—020—3

© Издательство «Ишыг». 1990

НИЗАМИ ВӘ ОНУН «ХӘМСӘ»СИ

Бөјүк Азәрбајҹан шаири вә мүтәфәккири Низами Ҝәнҹәвинин зәнҝин ирсинә диггәт вә мәһәббәтин једди јүздән артыг бир тарихи вардыр. Һәм дә јүксәк үмумбәшәри идејаларла зәнҝин олан бу ирс илә јалныз шаирләр, әдибләр, әдәбијјатчылар, шәргшүнаслар дејил, ејни дәрәҹә тәбиәтшүнас алимләр, философлар, тарихчиләр, етнографлар, инҹәсәнәт усталары, бәстәкарлар, рәссамлар, о ҹүмләдән бир чох ҝөркәмли фырча вә тишә усталары марагланмышлар.

XIII әсрдән башлајараг Низами «Хәмсә»си орта әср Шәргинин рәссамларыны илһамландыран әдәби-бәдии мәнбәләрдән бири вә ән башлыҹасы олмушдур. Хүсусән XIII әсрин ахырларындан формалашмаға башлајан, XVI әсрдә Азәрбајҹан Сәфәвиләр дөвләти заманында өз инкишафынын ән јүксәк зирвәсинә чатан, үмумијјәтлә, «Орта әср Јахын вә Орта Шәргинин миниатүр сәнәтинин ән камил, јеткин мәрһәләси олан»[1] Тәбриз рәссамлыг мәктәби даһа чох «Хәмсә» тәсвирләри, поетик сүжетләри әсасында јаратдығы миниатүрләрлә шөһрәт газанмышдыр. Тәбриз миниатүр мәктәбинин ҝүҹлү тә'сирилә јаранан Һерат, Гәзвин, Исфаһан, Бухара мәктәбләринә мәнсуб олан рәссамларын јарадыҹылығында «Хәмсә» тәсвирләри хүсуси јер тутмушдур. Дүнјанын ән мәшһур китабханаларыны, музејләрини бәзәјән ҝөзәл нахышлар вә зәнҝин декоратив ифадәли миниатүрләрлә бәзәдилмиш надир әлјазмалары XII-XVII әсрләрдә јашајыб-јарадан Јахын вә Орта Шәрг рәссамларынын, хәттатларынын, пешәкар ҹилдчиләринин Низами јарадыҹылығына неҹә бөјүк гајғы, мәһәббәтлә, илһамла јанашдыгларыны чох ајдын ҝөстәрир.

Тәбриз мәктәбинә мәнсуб олан ән ҝөркәмли азәрбајҹанлы рәссамлардан Султан Мәһәммәд, Мир Мүсәввир, Мирсејидәли, Мирзәли вә Мүзәффәрәлинин «Хәмсә» мөвзусунда јаратдыглары миниатүрләр Шәрг вә Гәрб сәнәтшүнаслары тәрәфиндән чох јүксәк гијмәтләндирилмишдир. Сајҹа чох олан бу сәнәт әсәрләринин ән камил нүмунәләри — «Султан Сәнҹәр вә гары», «Ширин ҹимәркән Хосровун она раст ҝәлмәси», «Бәһрам Ҝур шир овунда» (Султан Мәһәммәд), «Шапурун Хосровун шәклини Ширинә ҝөстәрмәси», «Хосровун Барбәдин мусигисинә гулаг асмасы» (Мирзәли), «Бәһрам Ҝур Фитнә илә овда» (Мүзәффәрәли), «Әнуширәван бајгушларын сөһбәтинә гулаг асыр» (Мир Мүсәввир), «Гарынын Мәҹнуну зәнҹирләнмиш һалда Лејлинин чадырына ҝәтирмәси» (Мирсејидәли), «Бәһра-

[1]. Всеобщая история искусств, книга вторая, Москва, 1961, с. 118.

мын әждаһаны өлдүрмәси», «Ширинин Фәрһадла көрүшмәси», «Бәһрам Курун Мисир гызынын нағылына гулаг асмасы», «Фитнәнин Бәһрама өз мәһарәтини көстәрмәси», «Искәндәр Нүшабәнин һүзурунда», «Искәндәр вә чобан» вә мүәллифләри бәлли олмајан јүзләрчә бу кими әсәр көстәрир ки, фырча усталары «Хәмсә» сүжетләринин һамысындан олмаса да, өз көрүшләринә вә зөвгүнә чох ујғун кәлән, һәм дә реаллыгла, лиризм вә емосионаллыгла зәнкин олан, инсанын мә'нәви аләмини, севинч вә изтирабларыны, Азәрбајҹан тәбиәтинин көзәлликләрини һејрәтамиз бир усталыгла ҹанландыран поетик тәсвирләрдән истифадә етмиш вә бунунла да Азәрбајҹан рәссамлығында парлаг сәһифәләрдән бирини тәшкил едән «Хәмсә» мөвзусу ән'әнәсини јаратмыш, инкишаф етдирмишләр. Тәсадүфү дејилдир ки, бу сәнәткарларын «Хәмсә»дән алдыглары мөвзулар Азәрбајҹан рәссамлығынын сонракы дөврләриндә дә әлбәттә, башга үслубда тәкрар-тәкрар ишләнмишдир.

Низаминин анадан олмасынын 800 иллији әрәфәсиндә (1938-1947) вә јубилејдән сонра Азәрбајҹан инҹәсәнәт усталарынын, јазычыларын, бәстәкарларын, һејкәлтәрашларын вә рәссамларын Низами әсәрләринә, «Хәмсә»јә мүраҹиәтинин јени дөврү башланды. Шаирин һәјатына аид вә «Једди Көзәл», «Лејли вә Мәҹнун», «Хосров вә Ширин», «Искәндәрнамә» сүжетләри әсасында бир нечә тарихи роман, повест, драм әсәрләри, опера, балет јаранды, симфоник поемалар, лирик гәзәлләринә романслар јазылды. Шаирин әсәрләринин јубилеј нәшрләрини көркәмли рәссамлардан Әмир Һаҹыјев, Гәзәнфәр Халыгов, Казым Казымзадә, Исмајыл Ахундов вә башгаларынын чәкдикләри нәфис иллүстрасијалар бәзәди.

Бакыда Азәрбајҹан шифаһи вә јазылы әдәбијјатынын тарихи инкишаф јолларыны әкс етдирән Низами адына Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихи музеји јарадылды. Музејин бир нечә салону Низамијә һәср едилди. Бакынын мәркәзиндә Низаминин әзәмәтли һејкәли уҹалды. Шаирин анадан олдуғу гәдим Кәнҹә әразисиндә мүһафизә едилән гәбирүстү јарашыглы мавзолеј тикилди. Өлкәнин бөјүк шәһәрләринин музејләриндә Низаминин мүхтәлиф рәссамлар тәрәфиндән чәкилмиш портретләри, халг сәнәткарларынын мәһәббәтлә ишләдији «Хәмсә» тәсвирләрини ҹанландыран бәдии халчалар, ипәк ишләмәләр фәхри јер тутур.

Азәрбајҹан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин «Бөјүк Азәрбајҹан шаири вә мүтәфәккири Низами Кәнҹәвинин әдәби ирсинин өјрәнилмәси, нәшри вә тәблиғи һаггында» 1979-ҹу ил 21 јанвар тарихли гәрарындан сонра республика алимләринин, инҹәсәнәт усталарынын, о ҹүмләдән рәссамларынын Низамијә мүраҹиәтинин даһа јени бир дөврү башланды.

Низами вә «Хәмсә» мөвзусу илә мүнтәзәм мәшғул олан вә шаирин әдәби ирсинин тәблиғи саһәсиндә бүтүн тәдбирләрдә әсәрләрилә иштирак едән көркәмли Азәрбајҹан рәссамларындан бири дә бу албомда әсәрләриндән нүмунәләр верилән ССРИ халг рәссамы, ССРИ Рәссамлыг Академијасынын мүхбир үзвү, Ҹәваһирләл Неһру адына Бејнәлхалг мүкафат лауреаты Микајыл Абдуллајевдир. (1921).

Әсәрләринин идејалылығы, вәтәндашлыг пафосу, образларынын ҹанлы ифадәлији, милли хүсусијјәтләри, варлығы шаиранә дәрк етмәси, мәнсуб олдуғу халгын тарихи, талеји һаггында дүшүнҹәләри вә мүасир варлыг һаггында севинҹләри, новатор ахтарышлары вә јүксәк бојакарлыг мәдәнијјәти илә фәргләнән бу фырча устасынын јарадычылыг аләми вүс'әтли, жанр, тематик ҹәһәтдән чох әлвандыр. Рәссамын мүасир Совет Азәрбајҹанынын һәјатыны, халгын мәишәтини, јарадычылыг, гуруҹулуг әзмини әкс етдирән «Ахшам чағы», «Рәфигәләр», «Сәадәт гуруҹулары», «Минкәчевир ишыглары» вә башга әсәрләри, «Дәдә-Горгуд» дастанына, Фүзулинин «Лејли вә Мәҹнун» поемасына, С. Рәһимовун «Шамо» романына чәкдији иллүстрасијалар, «Нәсими», «Ашыг Әләскәр», «Вагиф» вә с. портретләри, Һиндистан вә Италија силсиләләри, Ҹәнуби Азәрбајҹан һәјатыны әкс етдирән «Аразын о тајында» график серијасы һәм ССРИ, һәм дә харичи өлкә сәркиләриндә дөнә-дөнә мүвәффәгијјәтлә нүмајиш етдирилмиш, сәнәтсевәрләр тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмишдир.

Микајыл Абдуллајевин јарадычылығында Низами образы вә «Хәмсә» мөвзусу мүһүм јер тутур. Классик әдәбијјатымызы, Низами поезијасыны үрәкдән севән, мәһәббәтлә изләјән вә дәриндән өјрәнән рәссам «Хәмсә» мөвзусунда техникасы, нөв вә жанр мүхтәлифлији илә сечилән бир сыра рәнккарлыг әсәрләри, миниатүрләр, мозаик лөвһәләр, рәсм вә акварелләр ишләмишдир. Бу һәдијјә албом-китабында чап едилән әсәрләр исте'дадлы фырча устасынын «Хәмсә» мотивләрини әкс етдирән әсәрләринин әсас һиссәсини тәшкил едир.

Һәдијјә албом-китабында топланмыш әсәрләрдән бир нечәси Низаминин сурәтини, шаирин һәјатыны, әдәби мүһитини әкс әтдирән портрет вә сүжетли композисијалардан ибарәтдир. Бу група дахил олан «Аилә», «Афаг вә Мәһәммәд», «Низами вә Мәһәммәд», «Мәһсәти вә кәнҹ Низами», «Низами халг арасында», «Хагани вә Низами», «Зәки Мүәјјәддин — шаирин бабасы», «Парнас-XII әср Кәнҹәсинин шаирләр аләми» вә башга әсәрләр М. Абдуллајевин јарадычылығында Низами мөвзусунун хүсуси јер тутдуғуну, рәссамын бу мөвзуја гәлбән бағлы олдуғуну көстәрир.

Албомдакы рәсмләрин әксәријјәти даһи шаирин поемаларындан сечилмиш сүжетләр әсасында чәкилмиш миниатүрләр, мозаик лөвһәләр, рәнккарлыг вә акварел әсәрләриндән ибарәтдир.

Фәрди үслубу, манерасы, новаторлуғу, хүсусән милли колорити вә декоративлији илә фәргләнән бу әсәрләр Микајыл Абдуллајевин ејни заманда классик бәдии ирсимиздән, дүнја шөһрәти газанмыш Азәрбајҹан миниатүр сәнәтинин мүтәрәгги ән'әнәләриндән кениш вә јарадычы сурәтдә фајдаландығыны көстәрир.

Әсәрләрин сәнәткарлыг сирринә кәлинҹә, бу, исте'дадлы фырча устасынын рәнк мәдәнијјәтиндә, һәр сүжет үчүн дүзкүн тапылмыш образлы ифадә васитәләриндә, дәрин ифадәли, милли сәҹијјәли сурәтләриндә, зәнкин колоритли, пластик рәсмләриндә, үмумијјәтлә Низами мотивләрини әјаниләшдирән, онларын мүдрик идеја мәзмунуну рәсм вә рәнкләрин е'ҹазкар гүдрәтилә ачмаг мәһарәтиндә өзүнү көстәрир.

Бөјүк Азәрбајҹан шаири вә мүтәфәккири Низами Кәнҹәвинин парлаг хатирәсинә һәср олунмуш бу рәсм албомунда верилән поетик парчалары сечмәк, онлары тәсвир дилинә чевирмәк, һәр сүжетин мә'насыны, идеја мәзмунуну долғун вә ајдын әкс етдирән образлы ифадә васитәләри тапмаг, әксәр һалларда әдәби мәтни механики, дар мә'нада иллүстрә етмәкдән чәкиниб, «Хәмсә» мөвзусунда јени, орижинал, мүстәгил идеја-естетик дәјәрә малик бәдии лөвһәләр јаратмаг үчүн Микајыл Абдуллајев чох зәһмәт чәкмиш, кениш јарадычылыг ахтарышлары апармышдыр.

Низаминин зәманәсинин бүтүн елмләринә /астрономија, һәндәсә, али ријазијјат, тәбабәт, фәлсәфә, тарих, мәнтиг, һүгуг, поетика, мусиги елми/ дәриндән јијәләндији «Хәмсә»дән вә шаирин елмин мүхтәлиф саһәләри һаггында фикирләрини тәдгиг едән мүтәхәссисләрин әсәрләриндән мә'лум олур. Башга ҹүр дә ола билмәзди. Үмумијјәтлә, орта әср Шәргиндә һәртәрәфли, енсиклопедик билик алимләр, философлар үчүн зәрури сајылдығы кими, мүтәфәккир шаирләр үчүн дә зәрури иди. Бу мә'нада Платон, Аристотел ән'әнәси бүтүн Шәргдә, о, ҹүмләдән Азәрбајҹанда да давам едирди. Шаир Фәләки Ширвани һәм дә астроном, ријазијјатчы, хәттат вә әрәб дили мүтәхәссиси иди. Хаганинин дә кениш енсиклопедик билијә малик олдуғу әсәрләриндән ајдын көрүнүр. Әбүл-үла Кәнҹәви һәм дә көркәмли алим иди вә с.

Низами ана дилиндән савајы бир чох башга дилләри дә /гәдим пәһләви, јени фарс-дәри, јәһуди, нәсрани /билдијини вә бу дилләрдә әсәрләр охудуғуну фәхр илә нәзәрә чарпдырыр вә

Сајдығым дилләри әтрафлы билән,
Сахлар өз дилини мәнә төһмәтдән.

— дејир /«Игбалнамә», Тәдгигатчылардан шаирин күрҹү вә ермәни дилләрини дә билдијини еһтимал едәнләр вардыр. Чох күман ки, «нәсрани» хачпәрәст дилләрини дә билдијини дедикдә Низами гоншу күрҹү вә ермәни дилләрини нәзәрдә тутмушдур.

Шәрг зәмининдә јетишән Низами әрәб, фарс, һинд, мисир, чин, ујғур вә јахын гоншу Гафгаз халглары мәдәнијјәти вә тарихилә бәрабәр шәргли сәләфләри Әл-Кинди, Фәраби, Ибн-Рошд, Ибн-Сина, Бируни илә јанашы Гәрб мәдәни ирси (гәдим јунан вә рома мәдәнијјәти) илә дә әтрафлы таныш иди. «Хәмсә»дә шаирин јунан натуралист философларынын, Сократ, Платон вә Аристотелин фәлсәфи көрүшләри һаггында фикирләри бу танышлығын нәтиҹәси иди.

Низами бәшәријјәтин билик сәрвәтинә, кечмиш әдәби ирсә бөјүк әһәмијјәт верир, она гајғы вә һәссаслыгла јанашырды. Шаирин мәшһур һикмәтли фикирләриндән бири дә будур: «Кечмишин чилчирағына даш атмаг, јетимләрин малына әл узатмаг кими бир шејдир».

«Дүнјада нә гәдәр китаб вар чалышыб әлә кәтирдим» /«Једди көзәл»/ дејән Низами Азәрбајҹан шәһәрләриндә, шәхси китабханаларда сахланан гәдим әлјазмаларыны да охумушду.

Шаир «Једди көзәл»и јазаркән бүтүн шаһларын тарихини өјрәнмәли олдуғундан, Бухары (810-870), Тәбәри (838-923) әсәрләрини охудуғундан «Искәндәрнамә»ни јазаркән «Искәндәр һаггында һеч бир әсәрдә јығҹам мә'лумата раст кәлмәдијини», јәһуди, нәсрани вә пәһләви дилләриндә олан әсәрләрдә Искәндәр һаггында олан мә'луматлары топладығыны, «ән ағласығанлара» әсасландығыны көстәрир. Бүтүн бу сә'јләр охуҹунун нәзәриндә Низамини һәм дә бир тәдгигатчы алим кими јүксәлдир.

«Хәмсә»дән биз бөјүк шаирин халг илә, өлкәнин сәрвәтини јарадан зәһмәткеш кәндлиләр вә шәһәр сәнәткарлары илә, дүнја көрмүш мүдрик гоҹаларла даим тәмасда олдуғуну, халг јарадычылығыны, доғма Азәрбајҹан вә бир чох Шәрг халглары фолклоруну јахшы билдијини вә бу шифаһи әдәбијјатдан чох сәмәрәли истифадә етдијини өјрәнирик. Сөзүн кениш мә'насында халгла бағлы олмасы, әмәкчи инсана сонсуз мәһәббәти, халг һикмәтинә доғма мүнасибәт Низамини мүасирләри олан ән көркәмли шаирләрдән белә тамамилә фәргләндирән чох мүһүм хүсусијјәтләрдән бири олмушдур.

Һәдијјә-албомда топланмыш әсәрләрдән ајдын көрүнүр ки, рәссам Низаминин белә бир кениш енсиклопедик билијә малик олмасыны, шаирин јүксәк фәлсәфи, әхлаги дүшүнҹәләрини, естетик көрүшләрини, сосиал мүнасибәтләр һаггында фикирләрини нәзәрә алмагла јанашы даһи мүтәфәккир шаирин шәхсијјәтини, шәхси мә'нәви аләмини, онун шәхсијјәт, фикир, виҹдан азадлығы һаггында көрүшләрини дәрк етмәјә, дујмаға хүсуси фикир вермишдир.

* * *

Јазылы мәнбәләрдә Низаминин һәјатына даир мә'лумат аз олса да, шаирин әсәрләриндән онун инсанлыға нүмунә олан шәхсијјәти, мә'нәви аләми һаггында әтрафлы мә'лумат алмаг олур. Шаир өзү дә «Хәмсә»дә бир нечә јердә билдирир ки, охуҹу онун әсәрләрини охујан вахт «Низаминин һүзуруну», мә'нәви аләмини «сөзләрин арасында» көрә биләр:

«Һәр кәс мәни көрмәк истәсә, ҹанымын мәғзини бу габыгда /јә'ни әсәрләримдә — *М. Ҹ.*/ көрә биләр», «О кәс ки, һәр бејтдә сәнә бир сирр ача, о, сәндән нечә кизли гала биләр!»

/«Хосров вә Ширин» /

Низаминин бир шәхсијјәт кими бөјүклүјү, һәр шејдән әввәл, фикирләриндә, әмәлләриндә сәрбәст олмасында, мәнлијини, иззәти-нәфсини, ләјагәтини јүксәк тутмасында, шаир-мүтәфәккир гүрурундадыр.

Илк лирик ше'рләриндә вә «Сирләр хәзинәси»ндә Низами е'лан етмишди ки, о, сарај шаирлијини, голузорлулара хидмәт етмәји шаир

үчүн бөјүк гәбаһәт һесаб едир вә өзүнүн «гејриади» сәнәти илә мәгсәди шаирлији сараја хидмәтдән азад етмәкдир.

Мә'лумдур ки, орта әсрләрдә елм мәдрәсәләрин һүчрәләриндә /дәрс отагларында/ тәһсил олунурду. Шаир «ше'р һүчрәсинин әсасыны мән гојдум» — дедикдә — «ше'ри елм-үрфанла бирләшдирдим» — демәк истәмишдир.

Мүстәгил фикир саһиби, һәр чүр мәһрумијјәтә дөзүб, шәхси иззәти-нәфси јүксәк тутмағы шаир гүрурла «Низами ән'әнәси» адландырыр. Бу ән'әнәнин девизи будур ки, чалыш сән шаһлара, султанлара јох, шаһлар сәнә гуллуг көстәрсин. «Еһтијач, асылылыг азадәләри гула дөндәрәр» / «Лејли вә Мәчнун», / «Башгаларындан чөрәк диләнмәкдәнсә, Исанын узунгулағы кими от отламаг јахшыдыр». /«Сирләр хәзинәси» /.

Низами әсәрләриндә кәнчлијиндә ара-сыра чох сыхынтылы күнләр кечирдијини јазыр.

Лакин бу јохсуллуг руһ дүшкүнлүјү доғурмамыш, кәнч Илјас әмин олмушдур ки, онун елм, сәнәт јолунда чәкдији ағыр зәһмәт арзу един нәтичәни верәчәкдир.

Мөһкәм, сарсылмаз ирадә, өзүнә инам, фикир ардычыллығы Низаминин көзәл мә'нәви кејфијјәтләриндән олмушдур.

Никбинлик, һәр чүр бәдбинлик һалларыны өзүндән узаг етмәк, үмидлә јашамаг, мәгсәдә наил олмаг үчүн чәтинликләрә, мәһрумијјәтләрә дөзмәк, бир сөзлә, дәрдә үстүн кәлмәк Низаминин шәхсијјәтиндә чошғун тәзаһүр едән хүсусијјәтләрдир.

Бу нәсиһәтләрдән мәгсәд һеч дә «гәмсиз јаша, дәрд чәкмә» — демәк дејилдир. «Мин көнүл дәрдилә алырам нәфәс» — дејән шаирин өзүнүн дә дәрди дағлар гәдәр иди вә лирикасындан, «Хәмсә»дән ајдын көрүндүјү кими, мүасирләриндән ән чох «гәм селинә», дәрдә дүчар олан о өзү иди. Лакин Низаминин дәрди, гәми бөјүк бәшәри маһијјәтли гәм-дәрд иди. Дәрд онда иди ки, «Зәманәнин Мисир фиронлары әждаһа тәбиәтли» иди, «каш бәшәрин анасы индијә кими гысыр олајды вә дүнја бу алчаг зүмрәнин әлиндән хилас олајды /«Диван»,/. Дәрд онда иди ки, «Һәр әлиндә гылынч олан сәрбәстчә халгын ганыны ахыдырды» /«Хосров вә Ширин»,/, «әкинчи јүз хырман јер әкир, јүз хырмандан бир арпа әлинә кәлмирди.» /«Хосров вә Ширин»,/. Дәрд онда иди ки, «Фәләк гызыл кәмәри ешшәкләрә бағышлајыр, ешшәкләрин гушгуну атласдандыр, лакин һәр кушәдә бир ағыллы туманчаглыгдан пәрдәдә кизләнмишдир». /«Диван»,/ Дәрд онда иди ки, шәхсијјәт азадлығы, сөз, фикир, вичдан азадлығы јох иди. Һәгигәти дејәнләр, јазанлар, халгын, вәтәнин дәрдинә галанлар амансызчасына тә'гиб олунурду. Мүһит «гасырғалы, туфанлы», «торпаг тилсимли», «көјләр каманлы, охлу иди» /«Једди көзәл»,/ вә бу туфанлы мүһитдә Низами кими дүнја шөһрәти газанан бир шаир үчүн дә сәрбәст, горхусуз јашамаг мүмкүн дејилди.

Беләликлә, Низаминин гәмә, кәдәрә үстүн кәлмәк, гәмдән хилас олмаг тә'лими гәмсиз јашамаг мә'насында дејил, инсан сәадәтинин вә азадлығынын дүшмәнләринә, һәгигәтин дүшмәләринә галиб кәлмәк, зүлм вә әсарәтдән, зоракылыгдан, чәһаләт вә хурафатдан хилас олмаға сә'ј көстәрмәк мә'насында иди.

Низамидә һәјат ешги чох күчлү олмушдур. «Һеч нә јашамагдан көзәл сајылмаз» /«Хосров вә Ширин» / фикри шаирин гәзәлләриндә дә, «Хәмсә»дә дә тез-тез тәкрар олунур. Низами «дүнјадан кам алмаг үчүн» инсан өмрүнүн гыса олмасына тәәссүф едир.

Лакин өмүр мүвәггәти олса да, Низамијә көрә инсан өз көзәл әмәлләрилә әбәди өмүр газаныб, әбәдијјәтә говуша биләр. Бу да инсанлыға хидмәт етмәк,өмрү мә'налы кечириб, өзүндән бир јадикар, хош хатирә гојмагла мүмкүндүр.

Сөзүн фәлсәфи вә сијаси, ичтимаи мә'насында шәхсијјәт азадлығы Низаминин көрүшләриндә әсас проблемләрдән биридир. Лакин шәхсијјәт азадлығы, шәхсијјәтин тохунулмазлығы Низамидә фәрдијјәтчилик, өзүнү чәмијјәтдән тәчрид етмәк, өзү үчүн јашамаг мә'насыны дејил, фәрдләрин чәмијјәтин, вәтәндашларын вәтәнин там, бәрабәр һүгуглу үзвләри олмасы уғрунда мүбаризә идејасы мә'насыны дашыјыр. Идеал хошбәхт чәмијјәт анчаг азад шәхсијјәтләрин әмәл бирлијиндәдир.

Дүзлүк, мәрдлик, садәлик, тәвазөкарлыг, хошхасијјәтлилик Низаминин нәзәриндә көзәл мә'нәви кејфијјәтләрдир. Дүзлүк бөјүк мәрдликдир. Шаир әсәрләриндә өзү һаггында данышанда, оғлуна нәсиһәт верәндә, әхлаги көрүшләриндә бу фикри ардычыллыгла тәблиғ едәрәк: «Низаминин тилсим сындыран хәзинәси онун саф синәси вә ишыглы үрәјидир», «Низаминин тәби вә сөзү дүздүр, чүнки онун ишини дүзлүклә бәзәмишләр» /«Сирләр хәзинәси»,/ «күнәшәм, өнүм дә, архам да бирдир» /«Искәндәрнамә»/, «Шаир, нәсиһәтләриндә дә чалыш адын һәр јердә дүзлүклә шөһрәт тапсын» /«Диван»/, «дүз јола кедиб өзүндән нишан гој» /«Хосров вә Ширин»,/, «о пәрдәни ахтар ки, Низами кими јахшы адла шөһрәт тапасан» /«Лејли вә Мәчнун»,/ — дејир.

Шаир өзүнүн садәлији, тәвазөкарлығы, хош хасијјәти илә фәхр едир: «Һансы бир сәфәрә чыхсам, хош хасијјәтими өзүмлә апарарам. Руһум бу тәбиәтлә бәзәнмишдир. Мән белә јашадым, белә дә өләчәјәм». /«Искәндәрнамә»,/

Бунунла белә, шаир һәддиндән артыг јумшагхасијјәтлилији, јерсиз тәвазөкарлығы да чидди нөгсан һесаб едир. Әсл инсан гаршысында «әјилмәк» учалыгдыр, анчаг инсанлыг сифәтләрини итирмиш адамларын, наданларын гаршысында јумшаглыг, дөзүмлүлүк көстәрмәк бөјүк гәбаһәтдир.

Сәмими диндар олан Низами јаланчы диндарлара, дин илә алвер едәнләрә һәмишә кәскин нифрәт бәсләмиш вә онларын икиүзлүлүјүнү халга танытдырмаға чалышмышдыр. Беләләри «диләнчи кими һәрдән аллаһы јада салырлар. Шәһәрин шејхи халгы овламаг үчүн тор гуруб овчу кими пусгуда кизләнмишдир» /«Диван»/, «Зијарәт, ибадәт јүкүнү тамаша үчүн дашыјырлар. Фикирләшәндә алвер, пул газанмаг

хатиринә фикирләширләр» /«Сирләр хәзинәси» /, «Ибадәт ондан ибарәт дејил ки, алныны јерә дајајасан. Сәчдәни шејтан да чох етмишдир» /«Диван»/.

«Искәндәрнамә» вә «Игбалнамә»дән көрүнүр ки, бу әсәрләр үзәриндә ишләдији илләрдә, Азәрбајчан атабәјләр дөвләтинин зәифләдији дөврдә, дахили мүбаризәләрин кенишләндији вә Азәрбајчанын тез-тез харичи басгынлара мә'руз галдығы илләрдә Низамидә тәнһалыға мејл, зәманәдән наразылыг күчләнмишдир:

Дашгын сел кәләндә ағыллы кәсләр
Рејдән Бухараја ејләмәз сәфәр.
Бу кәскин күләкдән будур мәсләһәт,
Күл кими пәрдәдә ејләјим хәлвәт.

/«Искәндәрнамә» /

* * *

Һеч бир дини, гөвми, милли тәәссүбкешлик билмәдән бүтүн инсанлыға хидмәт Низаминин ән бөјүк јарадычылыг идеалы олмушдур. «Хәмсә»нин бәшәри арзулар хәзинәси» /Нәваи/, мүәллифинин «ағыллары бәзәјән шаир» /Дәһләви/ адландырылмасы да, һәр шејдән әввәл, Низами јарадычылығынын бу кејфијјәти илә әлагәдар олмушдур.

«Нечә едим, нә јазым ки, дүнјада гәдиргијмәтим олсун», «нә јазым, нә дејим ки, дүнјада ишығы, рөвнәги көрүнсүн?», «ахы бәдии сөз сөјләмәк о заман фајда верә биләр ки, аләмә сәс салыб шөһрәт газана билсин!», «нә јазым ки, бүтүн милләтләр үчүн фајдалы олсун, һамы тәрәфиндән бәјәнилмиш олсун?» /«Хосров вә Ширин», «Искәндәрнамә» / кими суаллар һуманист шаири даһа чох дүшүндүрмүшдүр.

Низами үмумбәшәри идеаллардан мәһрум олан, милли тәәссүбкешликлә мәһдудлашан әсәрләри нөгсанлы әсәрләр һесаб едирди. Бу, мә'нада о, сәнәткарлығына бөјүк һөрмәт бәсләдији Фирдовсијә белә күзәштә кетмәјиб, «көһнә сөз устасынын» гөвми тәәссүбкешлијини, башга милләтләрә, мәсәлән, түркләрә, әрәбләрә үчдантутма мәнфи мүнасибәт бәсләмәсини кәскин тәнгид етмишди.

Јер үзүнүн бүтүн зәһмәткешләри, ағыллы, хејирхаһ адамлары Низами үчүн әзиз иди. «Хәмсә»нин гәһрәманларынын, мүхтәлиф халглардан /азәрбајчанлы, һинд, чинли, јунан, румлу, түрк, фарс, күрд, јәһуди, славјан, абхаз вә с./ ибарәт олмасы бу фикри тәсдиг едир. Шаирин беш поемасынын бешиндә дә тәсвир олунан һадисәләр мүхтәлиф өлкәләрдә /Азәрбајчан, Иран, Һиндистан, Түркүстан, Мисир, Абхазија, Русија, Әрәбистан вә с./ чәрәјан едир. Ады чәкилән јерләр, шәһәрләр аз гала бүтүн Асија, Авропа, Африка өлкәләрини әһатә едир. Шаир өјрәндији вә фајдаландығы мүхтәлиф мәдәнијјәтләрә вә мәдәнијјәт, әдәбијјат, инчәсәнәт усталарына, алимләрә дәрин һөрмәтлә јанашыр. Јунаныстанлы Сократ, Платон, Аристотел, Архимед, ромалы Плини, фарс Фирдовси, Низамүлмүлк, Барбәд, суријалы Мәлик Фөрфүријус, бабилистанлы Мани, бир-бирилә јарышан чин вә рум рәссамлары... шаир үчүн ејни дәрәчәдә әзиз, һөрмәтли, гијмәтлидирләр. Азәрбајчанлы Фәрһадын, Ширинин, әрәб Лејли вә Мәчнунун, румлу ме'мар Симнарын, бизанслы Мәрјәмин ачы талејини шаир ејни үрәк јанғысы илә гәләмә алыр вә ајры-ајры халглардан олан бу бәдбәхтләрин фачиәси Низаминин нәзәриндә зиддијјәтләрлә долу олан бәшәр чәмијјәтинин, инсанлығын фачиәсидир.

Шаир һаглы олараг «аләмә сәс салан» сәнәтилә фәхр едирди: «Мән ешидиб билдим ки, һәр јердә, һәр дијарда мәнә, мәним әсәрләримә меһр-мәһәббәт көстәрәнләр вар, өз тилсимими гырыг-гырыг едиб, һәр бир бејтинә бир нишан бағладым» ки, «онлар, мәни көрмәк истәсәләр, чанымын мәғзини бу гәлибдә, бу нишанда көрсүнләр».

Бөјүк өзбәк классики Ә. Нәваи «Мүгәддәс чәсәди Кәнчәдә јатан Низами Кәнчәдән дүнјаја өз сәхавәтли гәлбинин инсанлар үчүн һәјат мәнбәји олан, бәшәри арзуларла зәнкин вә улдузларын сајы гәдәр сајсыз олан фүсункар инчиләрини сачды» дејәркән Низаминин бәшәријјәтә, бүтүн дүнја халгларына олан мәһәббәтини нәзәрдә тутмушду.

«Хәмсә»дә ара-сыра ишләнән «кәлин», «өлкә кәлинләри» кими сөзләр һәм дә бу беш поемада, хүсусән «Једди көзәл»дә мүхтәлиф өлкә кәлинләри вә гызларынын бәдии образына вә үмумијјәтлә онун истәр гадын, истәрсә дә киши гәһрәманларынын мүхтәлиф халглары тәмсил етдикләринә ишарәдир. Әкәр өз сағлығында вә вәфатындан сонра Низами бүтүн халглар тәрәфиндән севилмишсә, бунун бир сәбәби дә одур ки, дүнја халгларындан һәр биринин охучусу «Хәмсә»дә өз кечмишини, әчдадыны аз вә ја чох дәрәчәдә көрә билмишдир.

Бу күн дә, бүтүн јер күрәсиндә Низаминин милјонларла охучусу вардыр. Фарс да, тачик дә, түрк, инкилис, алман да, өзбәк, түркмән, татар, газах, гырғыз, ермәни, күрчү, чех, украјналы, дағыстанлы да Азәрбајчан шаирини севир, әсәрләрини бөјүк марагла охујур.

Шаир јени нәсилләри дә тәсәввүрүндә чанландырмаг, «көрмәк» истәмиш, чисмән онлардан ајрылса да, арзусу бу олмушдур ки, әсәрләри онлардан ајрылмасын.

Низаминин әсәрләриндән көрүрүк ки, бөјүк һуманист дөврүнүн зиддијјәтләринә, јараларына биканә галмамышдыр.

Шаири дүшүндүрән, нараһат едән ән бөјүк проблемләрдән бири халг илә дөвләт, варлы илә јохсул, әмәкчиләрлә мүфтәхорлар арасындакы зиддијјәт иди.

«Хәмсә«дә бу фикри тәсдиг едән парчалар чохдур.

Ичтимаи зиддијјәтләри дүзкүн вә дәриндән дәрк етмәкдә Низами һејранедичидир. Рәијјәтин дәрдинә галмаг, сәмими демократизм Низами көрүшләринин ән гүввәтли, мүтәрәгги чәһәтләриндәндир. Рәијјәт дедикдә шаир кәндлиләри, кәрпичкәсәндән тутмуш мүһәндисә, рәссама, ме'мара гәдәр сәнәткарлары нәзәрдә ту-

---

1 Алишер Навои. Сочине ния. Ташкент, 1948 г., том IV, 6,7, том VI, 10, 11, том VII, 6.

тур. «Хәмсә»дә, кәндли вә сәнәткарлар кими, мүһәндис, ме'мар вә рәссамлар, симнарлар, фәрһадлар, шејдалар, шапурлар да азадлығыны итирмиш, истәр-истәмәз шаһлара гуллуг едән, шаһ сарајларыны бәзәјән, нәтичәдә исә ја чисмән мәһв едилән, ја да мә'нәви чәһәтдән зәһәрләнән бәдбәхтләрдир. Симнар шаһ үчүн учалтдығы мөһтәшәм бинадан атылыб өлдүрүлүр, Хосров Фәрһады «һамбал» адландырыб тәһгир едир. Шапур бүтүн исте'дадыны шаһа хидмәтә сәрф едир. Доланачағы сарајлардан асылы олан шаирләрин дә агибәти һеч дә бунларын агибәтиндән фәргләнмир. Низами тачирләри дә рәијјәт сырасына дахил едир, өлкәнин инкишафында тичарәтин әһәмијјәтини көстәрир. Искәндәрин тутдуғу өлкәләрдә тичарәтә рәвач вермәсини, јени шәһәрләр салмасыны мүтәрәгги сијасәт һесаб едир. Бунунла белә, тачир тајфасындакы һәдсиз варланмаг еһтирасыны, сәләмчилији, гәлп пул кәсәнләри писләјир.

Низами ичтимаи мүнасибәтләрин халгын, рәијјәтин мәнафејинә вә истәјинә мүвафиг тәрздә низамланмасыны арзу едирди. Шаирин феодал дөвләт гурулушуну, мүтләгијјәт үсул-идарәсини кәскин тәнгид етмәси вә ичтимаи зиддијјәтләри чәсарәтлә ачыб көстәрмәси ону Шәрг интибаһы идејаларына бағлајан мүһүм әламәтләрдән бири олмушдур.

Низами «дүнјанын афәтли евә» чеврилмәсинин бир сәбәбини дә чәмијјәтдәки әхлаг позғунлуғунда, худпәсәндлик, ловғалыг, шөһрәтпәрәстлик, икиүзлүлүк, һијләкәрлик, сахтакарлыг, пахыллыг, кинлилик, хәсислик, тамаһкарлыг, түфејлилик, әмәјә, әмәкчијә хор бахмаг, кобудлуг, гәрәзчилик, ејш-ишрәт дүшкүнлүјү, һәдсиз варланмаг һәрислији, кәмфүрсәтлилик кими мәнфи әхлаги кејфијјәтләрдә көрүрдү.

«Хәмсә»дә биз бу әхлаги гүсурлары әдаләтсиз шаһларда, сарај ә'јанларында, бөјүк рүтбә вә ихтијар саһибләриндә, сәләмчи тачирләрдә вә јаланчы диндарларда, бир сөзлә башгаларынын әмәји һесабына јашајан түфејлиләрдә көрүрүк /«Сирләр хәзинәси»ндә әманәтә хәјанәт едән шејх, рәијјәти инчидән залым падшаһ, «Хосров вә Ширин»дә Бәһрам Чүби, Ширујә, «Једди көзәл»дә Јәздикүрд, Симнарын өлүмүнә һөкм верән шаһ, халга диван тутан вәзир Растү-Рөвшән, тамаһкар тачир Мәлиха, шөһрәтпәрәст славјан гызы, «Искәндәрнамә»дә Дара, ону өлдүрән рүтбә саһибләри.../.

Бунларын әксинә олараг рәијјәтә, јохсуллара, зәһмәт адамларына, әмәлпәрвәр алимләрә дүзлүк, доғрулуг, садәлик, тәвазөкарлыг, меһрибанлыг, хејирхаһлыг, әмәксеверлик кими көзәл мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләр хасдыр. /«Сирләр хәзинәси»ндә кәрпичкәсән гоча, «Хосров вә Ширин»дә Фәрһад, Бүзүркүмүд, «Лејли вә Мәчнун»да Зејд, «Једди көзәл»дә Фитнә, кәндли күрд, онун гадыны, гызы, гоча чобан, гоча бағбан, 7 мәзлум, «Искәндәрнамә»дә чинли кәниз, гоча чобан вә с./.

Бунлар өзлүјүндә шаирин әхлаг мәсәләсинә ичтимаи мә'на вердијини вә әхлаг позғунлуғуну да әсасән деспотизм үсул-идарәсилә әлагәләндирдијини көстәрир. «Балыг башдан ијләнәр», бүтүн мәнфи әхлаги кејфијјәтләр шаһлардан башлајыб ә'јанлара кечир, сонра да сирајәтедичи хәстәлик кими јајылыр. Падшаһы Султан Сәнчәр олан өлкәнин ә'јанлары да «вилајәти сојуб талар, дарғасы да кимсәсиз гоча гарылары тәпик алтына салыб сачларыны јолар».

Шаһ сарајларында, истибдад гурулушу шәраитиндә дөвләт ишиндә ләјагәти олмајан тамаһкар, гәддар, гәрәзчи фитнәкарларын бөјүк рүтбәјә чатмасы, рәијјәти дост тутан, нәчиб әхлаги кејфијјәтләрә, һүнәрә, билијә малик адамлара гијмәт верилмәмәси, һакимијјәтин ирсән, «әсли-нәчабәтә» көрә кечмәси һәр чәһәтдән һәрч-мәрчлик јаратдығы кими, әхлаг позғунлуғуна да сәбәб олур. Дара мәмләкәти, дөвләти, «ән алчаг, накәс адамлара» тапшырмышды, Јәздикүрдүн, Һөрмүзүн сарајы да белә икиүзлү фитнәкарларла долу иди. Бәһрам-Күр да өлкәни әхлагсыз вәзирләрә е'тибар етмишди...

Низаминин фикринчә, чәмијјәтдә һәр фәрд нәслинә көрә дејил, һүнәринә көрә јер тутмалыдыр:

Һарада һүнәрә верилмиш гијмәт,
О јердә күн-күндән учалмыш дөвләт.

/«Шәрәфнамә»/

Һүнәрә ким гијмәт вермәли иди? Теократик дөвләтдә бу мүмкүн дејилди.

Әлбәттә, шаһлар, вәзирләр ичәрисиндә, өз шөһрәт вә мөвгеләрини мөһкәмләндирмәк мәгсәдилә олса да, һүнәрә, елмә, сәнәтә, шаирә гијмәт верәнләрин олдуғу Низамијә мә'лум иди. Онун сәлчуг императорлуғунун ағыллы вәзири Низамүлмүлкүн адыны һөрмәтлә чәкмәси тәсадүфи дејилди. Анчаг белә надир тарихи фактлар Низаминин феодал дөвләт гурулушунун барышмаз зиддијјәтләрини көрмәсинә мане ола билмирди. Шаир белә бир һәјат һәгигәтинин дә шаһиди иди ки, шаһлара гуллуг едән вә ја гуллуг етмәјә мәчбур олан ағыллы адамларын да агибәти фачиәли иди, онлары да һүнәрсизләр чана дојурурдулар, беләләри ја өлдүрүлүр, ја да зинданларда мәһв олурдулар. Шаирин:

Һәр кими бәзәдисә шаһын дону, гаш-дашы,
Сон тикәси дәмирдән олду, кәсилди башы...

-кими чәсарәтли сөзләри дә буна ишарә иди. /«Сирләр хәзинәси»/. Буна көрә дә Низами һәлә кәнч јашларындан сарајлара нифрәт едир, ораја үз чевирмирди. Бу елә бир мүһит иди ки, орада «ағыл, тәфәккүр дәлилик, вәфадарлыг, мүфтә гуллугчулуг, сәхавәт зијан сајылырды», «һүнәрли адамлары көрән көз јох иди. Ејб, нөгсан ахтаран көзләр исә һәдсизди». /«Сирләр хәзинәси»,/. Бу мүһитдә һакимијјәт вә варланмаг еһтирасы атаны оғула, оғулу атаја, гардашы гардаша дүшмән етмишди. Ган интигамы дәһшәтли бир адәтә, гануна чеврилмишди. Атаја көрә оғулу, гардаша көрә гардашы өлдүрүр, бир нәфәрә көрә бүтүн бир нәсил јер үзүндән силинирди. Бөјүк мүтәфәккир бу һәрчмәрчлијә гаршы гәзәбли сәсини учалдырды:

Оғул атаја чавабдеһ дејилдир.
Гардашын ганы гардашдан алынмаз.

/«Игбалнамә»/

Шаир «Сирләр хәзинәси»ндә ачыг шәкилдә «Зәманә адамларынын һәјасызлығы» адландырдығы бу дәһшәтли әхлаг позғунлуғуну көрәркән дәрин һәјәчан кечирир, үмумијјәтлә инсанын тәбиәти е'тибарилә вәһши, јыртычы, кинли, шәр мәнбәји олдуғу фикринә кәлирди.

Низаминин бу нараһат дүшүнчәләриндә јер үзүндә һәјатын кәләчәји һаггында тәшвиши дә ифадә олунурду. Шаир дејирди:

«Дүнјада бир-биринин ганыны ичән, јерин бағрыны ган ејләјән инсанлардан баш верән пис әмәлләрин нәтичәсиндә бир күн кәләр ки, јерин башына бир фәлакәт кәләр, әрз күрәси кичәлләниб мәһвәрини итирәр, сыныб дағылар, тар-мар олар, Јерлә Күн бир-биринә гарышар». /«Сирләр хәзинәси»,/

Лакин шаирин бу нараһат дүшүнчәләри узун сүрмүр, јенә дә «инсан дүнјанын әшрәфидир» фикри онлара үстүн кәлир. Шаирин фикринчә, инсан хејирхаһ јаранмышдыр, тәбиәтән парлаг бир көвһәр олмуш, лакин чәмијјәтдә позулмушдур. «Инсанда инсанлыг өлмүшдүр», «адәм өвладында мә'рифәт галмамышдыр» /«Шәрәфнамә»,/, «инсанлыг көзәкөрүнмәз мәләк олмушдур», «дүнјадан инсанлығы бүсбүтүн көтүрмүшләр» /«Сирләр хәзинәси» /.

Бәбәјин гапағы нечин гарадыр?
Инсанлыг өлмүшдүр, матәм сахлајыр.
Инсанда инсанлыг өләндән бәри
Итмиш инсанлығын парлаг көвһәри.

/«Искәндәрнамә» /

Инсаны инсанлыға дә'вәт етмәк, онда инсанлыг һиссини тәрбијә етмәк, бир сөзлә, әхлагы тәкмилләшдирмәк мүмкүндүрмү? Шаир белә һесаб едир ки, бу, сағлам тәрбијә вә шәхси мә'сулијјәт һисси ојатмаг, шәхси мә'нәви тәмизләнмә јолу илә мүмкүндүр.

Низами бу көзәл әхлаги кејфијјәтләри халг күтләләриндә, мәзлумларда, рәијјәтдә, садә зәһмәт адамларында көрүр. Бунунла белә, шаир бу мәһкум күтләләр ичәрисиндә зүлмә һәдсиз дөзәнләри, она бојун әјиб гатлашанлары, һаггыны тәләб етмәк әвәзиндә аһ-налә едәнләри, көлә хасијјәтлилији кәскин тәнгид етмәји дә унутмур.

«Сирләр хәзинәси»ндә Низами торпаг үзәриндә хүсуси мүлкијјәтин ләғв едилмәси, торпағын ону әкиб-бичәнләрә мәхсус олмасы фикрини ирәли сүрәрәк јазмышдыр ки, «Торпаг имтијаз саһибләринин әлиндән алынмалы, бу гарәтчиләрин, мүфтә јејәнләрин әли кәсилмәлидир», «јени бир өлкә јарадыб дүнјаны тәзәләмәк лазымдыр» /«Сирләр хәзинәси» /.

Бүтүн бунлар шаирин ичтимаи зүлмү, ичтимаи бәрабәрсизлији, мүфтәхорлуғу, түфејлилији рәдд етдијини, әмәк азадлығынын, шәхсијјәт азадлығынын чәсур мүдафиәчиси олдуғуну көстәрирди.

Низами һамыја бир көзлә бахмамышдыр. Онун гәлбиндә мәһәббәт күчлү олдуғу кими, нифрәт дә күчлү олмушдур. Шаирин һансы ичтимаи гүввәләрә рәғбәт бәсләдији вә кимләрә нифрәт етдији «Игбалнамә»дә Искәндәрин анасына јаздығы андда да чох парлаг әкс олунмушдур.

Низаминин елми дүнјакөрүшү үстүндүр, елм дедикдә шаир биринчи нөвбәдә тәбиәт елмләрини, чанлы-чансыз варлығы вә бәшәри өјрәнән елмләри нәзәрдә тутур:

Сән чалыш јахшыча өјрән дүнјаны,
Бәшәри, биткини, дашы, һејваны.

/«Једди көзәл»./

Искәндәр бүтүн дүнја дилләриндә елмә, фәлсәфәјә аид нә варса һамысынын јунан дилинә тәрчүмә едилмәсинә әмр верир. Елм үчүн күлли мигдарда вәсаит сәрф едир, нәтичәси дә чох көзәл олур:

Елм үчүн сәрф етди о хејли дөвләт.
Кәнчләр елмә, фәннә, ејләди рәғбәт.
Елмә гијмәт гојду бөјүк һөкмран,
Елм илә учалды дүнјада јунан.

/«Игбалнамә» /

Мә'лумдур ки, Искәндәрдән нечә әср сонра, орта әсрләрдә Јахын вә Орта Шәргдә дә елмә рәвач верән дөвләт адамлары олмушдур. IX әсрдә хәлифә Мө'мүнүн әмри илә тәшкил олунмуш «Алимләр еви» /«Дарүлһүкәма» Академијасы/, XI әсрдә Низамүлмүлкүн тәшкил етдији «Бағдад Академијасы»... вә бу мәркәзләрдә мүхтәлиф халглара мәнсуб олан алимләрин фәалијјәти... Бүтүн бунлар Низамијә мә'лум иди. Шаирин «Хәмсә»дә елмә рәвач верәнләри бөјүк һөрмәтлә хатырламасы да бунунла әлагәдар иди.

Низами тәбиәт елмләри васитәсилә јалныз әрз күрәсинин вә јалныз бәшәрин дејил, көјләрин, бүтүн каинатын да сирләрини өјрәнмәји мүмкүн вә зәрури һесаб едирди.

Тәкчә јер күрәсинин дејил, бүтүн сәма чисимләринин јуварлаг вә даим һәрәкәтдә олдуғуну сөјләјир:

Бу күрә шәклиндә тәкчә јер дејил,
Һәр хәтт ки, һәрләнир, јуварлагдыр, бил!...

Профессор Бертелс Низаминин космоложи көрүшләриндәки бу јенилији, оржиналлығы јүксәк гијмәтләндириб гејд едир ки, Низаминин улдузларда да хүсуси дүнја олдуғуну күман етмәси билији, елми габагладығыны вә зәманәсинин алимләриндән хејли ирәли кетдијини тәсдиг едир.[1]

«Игбалнамә»дә хәјали философ Һөрмүзүн 70 нәфәр руһани илә мүбаһисәсинин нәтичәси мараглыдыр: руһаниләр Һөрмүзүн «Каинат сонсуздур вә арасыкәсилмәз һәрәкәтдәдир» — фикрини һеч чүр гәбул етмәк истәмәдикдә Һөрмүз онлара кәскин, кинајәли бир чаваб верир: «Галын һәрәкәтсиз гијамәтәдәк!» /«Игбалнамә», Низами чох јердә һәрәкәти ганунаујғунлуг мә'насында ишләдир:

[1] **Е. Е. Бертельс,** Избранные труды. М., 1962, с. 359

Ағача, гушлара дирилик верән
Сонсуз һәрәкәти һеч унутма сән!

/«Хосров вә Ширин»/

«Хәмсә»нин бүтүн һиссәләриндә кәләкбәз мүнәҹҹимләрин, јаланчы кимјакәрләрин, сеһрбаз вә овсунчуларын дөнә-дөнә кәскин тәнгид едилмәси тәсадүфи дејилдир. Шаир елми дүнја көрүшүнә зидд олан һәр ҹүр мөвһумата гаршы амансыздыр.

«Игбалнамә»дә дәниздә бурулғана дүшәндә овсунчулар буну Ҹәбрајылын иши һесаб едирләр. Сонра мә'лум олур ки, кәмиләри бурулғана салан нәһәнк бир балыг имиш /«Игбалнамә»/. Јенә һәмин әсәрдә мә'лум олур ки, бир чобанын тапдығы «сеһрли үзүјү гәдимләрдә бир алим ихтира етмиш вә нә бу үзүкдә фөвгәлтәбии бир гүввә, нә дә ону кәздирәндә» дини бир кәрамәт јох имиш /«Игбалнамә»/.

«Једди көзәл»дә алим вә сәнәткар Симнар једди көзәлин шәкли үстүндә бу сөзләри нәшг едир: «Бәһрам једди иглим кәзәрәк, једди көзәл кәтирәҹәк. Зәнн едилмәсин ки, биз јолдан азыб улдузлар дејәни јазмышыг, биз әглин дедијини билдирмишик» /«Једди көзәл»/. Демәк, һәјатда кәләҹәкдә нә олаҹағыны да габагҹадан билмәк, хәбәр вермәк мүмкүндүр, анҹаг сеһркарлыг, овсунчулуг, мүнәҹҹимлик јолу илә дејил, ағыл, идрак јолу илә.

XII әсрдә Јахын вә Орта Шәргдә астрономија, ријазијјат, тәбабәт, ҹоғрафија, оптика кими тәбиәт елмләри вә фәлсәфә, мәнтиг, әхлаг кими иҹтимаи елмләр дөврүнә көрә хејли инкишаф етсә дә, һәлә о сәвијјәдә дејилди ки, тәбиәтин, каинатын, һәмчинин иҹтимаи һәјатын ганунларыны, «сирләрини» елми шәкилдә там изаһ едә биләјди. Бу бахымдан Низами «Хәмсә» дә бир нечә јердә елмин һәлә зәиф олмасындан шикајәтләнмәкдә һаглы иди. Шаир истәјирди ки, «сирләр хәзинәси»ндә «бағлы сирләр» ачылсын, «онун сәһәри гөнчә тәк шадлансын». Лакин бу кизли, «бағлы сирләри» тамам ачмагда елм һәлә күҹсүз иди. Шаир зәманәсинин елмләринә әсасланыб бу фикрә кәлмишди ки, «көјләрдә парлајан сајсыз улдузларын һәр биринин өз јери, өз асиманы вар» /«Хосров вә Ширин»,/, анҹаг даим һәрәкәт едән бу «јуварлаг» планетләрдә нәләр олдуғуну һәлә елм кәшф едә билмәмишдир. Бунунла белә, Низами һеч шүбһә етмирди ки, елмләр инкишаф етдикҹә бу «сирли пәрдәләр» дә арадан галхаҹагдыр, елмин сабаһы, сәһәри, кәләҹәји парлагдыр:

Һәлә ачылмамыш елм ил көјләр,
Лакин һәр елмдә күлүр бир сәһәр.

/«Лејли вә Мәҹнун»/

Низамидә инсан зәкасынын, ағлын, елм вә фәлсәфәнин күҹүнә инам чох гүввәтли иди.

Низамијә көрә, бүтүнлүклә мәдәнијјәтин, о ҹүмләдән дә ше'рин, сәнәтин вәзифәси инсана көмәк етмәкдир. Һәгиги шаир «инсанын сәадәт јолдашыдыр» /«Лејли вә Мәҹнун»/. Низами өзү кими әлинин зәһмәти илә долананларын шаири иди.

Низамијә көрә, анҹаг ағыл, дүшүнҹә илә «дејилмиш сөз» фајдалы сөз, фајдалы ше'р ола биләр. «Дүшүнҹәсиз сөз һеч кәсә кәрәк дејилдир» /«Хосров вә Ширин»,/. Ағыл, дүшүнҹә, елмиликлә бирликдә сәмимилик дә сөз сәнәтинин мәзијјәтләриндәндир. Бу да о заман мүмкүн ола биләр ки, шаир «үрәјинин дедикләрини јаза билсин». «Сөз үрәјин һөкмү илә саһмана салынмыш дүшүнҹәдир». «Ше'р көнүл һекајәсидир» /«Сирләр хәзинәси»,/. «Үрәк бөјүк дәрјадыр, бүтүн чешмәләрин көзү орададыр» /«Хосров вә Ширин»/. Фәрһад Гәсри-Шириндә сүд архыны, мәрмәр һовузу, Бисүтунда сәнәт харигәләрини үрәјинин әмри илә јаратмышды.

Сөзүн, ше'рин шүурлара, фикирләрә, һиссләрә тә'сири чох бөјүкдүр. «Сөзүн көрдүјү иши башга һеч бир шеј көрә билмәз». Мә'налы сөз халглары ајаға галдыра биләр, «өлкәләр фәтһ едә биләр, сүстлүјү, тәнбәллији арадан галдыра биләр», «зәһмәтә, фәалијјәтә руһландыра биләр, јахшы әхлаги кејфијјәтләр тәрбијә едиб, инсаны пис әмәлләрдән узаглашдыра биләр. «Доғру сөзлә сәадәт хәзинәсини әлә кечирмәк олар, чүнки сөз елә бир кимјадыр ки, даша вурсан гызыла чевриләр биләр /«Диван»,/, «Сөз руһдур, солғун үрәкләрә јени ҹан верәр», писи јахшыја, әһримәни инсана чевирә биләр. Доғру сөз өлкәләр долашыб, милјон үрәкләрә кириб бәшәр өвладына һәмсөһбәт олур, билик верир, мә'рифәт өјрәдир, ағыллары бәзәјир, нәҹиб фикирләри, һиссләри һәрәкәтә кәтирир, инсанлары јахшы әмәлләр уғрунда мүбаризәдә бирләшдиррир.

Һәгиги сөз јер үзүндә һәгигәти, әдаләти мүдафиә едән вә «бүтүн милләтләр јанында доғру сајылан сөздүр» /«Шәрәфнамә»,/. Һәгиги шаир һагсызлыға, зүлмә, әсарәтә гаршы мүхалифәтдә олан шаирдир. Белә ҹәсарәтли шаирләр «сөз әмирләридир», «сөз онларын дил гылынҹыдыр» /«Сирләр хәзинәси»/.

Һәгиги ше'р елин дәрдини чәкән, «мин көнүл дәрдилә нәфәс алан» шаир үрәјинин одудур, фикирләри ишыгландырмаг үчүн јанан бир шамдыр. Шаир дүнјаны «тиканлы дүнја», «афәтләр еви» адландырырды вә өз ше'ринин дә әсл мә'на вә мәгсәдини бу «тиканлы дүнјаја» гаршы мүхалифәтдә көрүрдү. Ашағыдакы мисраларда бу мәгсәдин образлы бәдии ифадәсини көрмәк чәтин дејилдир:

Мән күләм, тикана верирәм әтир,
Неј кими мәни дә јарам инләдир.
Үрәјим одмудур, нәдир ки, јаныр?
Тиканы једикҹә һеј аловланыр.

/«Искәндәрнамә»/

Өзүнә гәдәр мисли-бәрабәри олмајан, фәлсәфи никбинлик, һәјатилик вә демократик фикирләрлә зәнкин олан Низами «Хәмсә»си бу естетик принсипләр әсасында јаранмышды.

Сөзүн јүксәк мә'насында бәшәрсеверлик, инсанпәрвәрлик Низаминин өзүнүн дедији кими, «тилсим сындыран» сәнәтинин әсас руһу иди. Низамидә дини, гөвми, милли тәәссүбкешлик олмамышдыр. «Сирләр хәзинәси»ндә мән елә бир ше'р, сәнәт јаратдым ки, «Заһид дә, раһиб дә хиргә вә зүннарыны атараг мәнә сары кәлдиләр» — сөзләри бу мә'нада хүсусилә диггәтәлајигдир. Бу парчада «заһид», «раһиб», «хиргә» вә «зүннар» сөзләринин мә'насы кенишдир. Заһид мүсәлман, раһиб христиан руһанисинә, даһа доғрусу, аскетинә ишарәдир. Хиргә вә зүннар да онлары заһирән фәргләндирән әламәтләрдир. Шаирин дедији кими, онун јаратдығы ше'р, сәнәт елә бир гүдрәтә, тә'сирә маликдир ки, мүсәлманы да, христианы да ејни дәрәҹәдә ҹәлб едир, онлара дини тәәссүбкешлији унутдурур, бирлик һиссләри ојада билир.

Бөјүк шаирин ше'р, инҹәсәнәт һаггында бу фикри, бу гәнаәти ондан алты әср сонра дүнјаја кәлән алман философу Лүдвиг Фејербахын фикрини нечә дә хатырладыр. Философ һәгиги инҹәсәнәтин хүсусијјәтләриндән бәһс едәркән јазмышдыр: «Анҹаг христианлара хош кәлән инҹәсәнәт камил инҹәсәнәт дејилдир. Инҹәсәнәт өз предметини ајры-ајры динләрдән кәнар бир сферадан, үмумбәшәри сферадан кәтирир. О әсәр һәгиги инҹәсәнәт әсәри сајылыр ки, һеч бир килсәјә, һеч бир ајры-ајры динә аид олмур. Һәгиги инҹәсәнәт бүтүн бәшәријјәти бирләшдирән нөгтәдир... Һәгиги сәнәткар инҹәсәнәти динә јох, дини инҹәсәнәтә табә едир».

Низаминин сәнәти үмумбәшәри идејалы сәнәтдир. Шаир динсиз олмаса да, инҹәсәнәти динә јох, дини инҹәсәнәтә табе етмишди.

Низаминин мәшһур мәһәббәт фәлсәфәси дә онун һуманизминин тәркиб һиссәсидир. Шаир ешгдән бир нечә мә'нада сөз ачмышдыр ки, бунлар бир-бири илә әлагәдар олса да, онлары фәргләндирмәдән шаирин мәһәббәт фәлсәфәсини дүзкүн баша дүшмәк олмаз.

Бунлардан бири ешгин фәлсәфи идрак мә'насында тә'рифидир ки, бу да шаирин космоложи көрүшләринин мәһәббәт дили илә давамы, тамамлајыҹысыдыр. Бу мә'нада Низами «ешг» дедикдә каинатдакы һејрәтамиз аһәнки, ҹазибә гүввәсини, тәбиәт һадисәләринин бир-бири илә бағлылығыны, әлагәсини, даими, арасыкәсилмәз һәрәкәт васитәсилә мадди варлыгларын бир-биринә тә'сирини вә бу һәрәкәтин јаратдығы әзәмәтли аһәнкдарлығы нәзәрдә тутур вә бу мә'нада дејир:

Һәр шеј каинатда ҹәзбә бағлыдыр,
Философлар буну ешг адландырыр.

/«Хосров вә Ширин»/

«Хәмсә»дә ешгин икинҹи мә'насы, тә'рифи инсанын мә'нәви аләминә аиддир. Низамијә көрә, нечә тәбиәтдә ҹисимләр, һадисәләр, планетләр арасында мөһкәм аһәнк јарадан ҹазибә гүввәси вар /философлар буну ешг адландырырлар/, ҹәмијјәт һалында јашајан инсанлар арасында да онлары һамынын сәадәти уғрунда мүбаризәдә бирләшдирән, араларында иш, әмәл бирлији, гаршылыглы һөрмәт, меһрибанлыг јарадан, онлары бир-биринә севдирән, бир-биринә көмәк етмәјә, бир-биринин гејдинә галмаға сөвг едән мә'нәви бир гүввә олмалыдыр. Әкәр тәбиәтдә, каинатда көрдүјүмүз һејрәтамиз аһәнк, тәбии ганунаујғунлуг олмасајды, «варлыг гәрар тутмаз, улдузлар, Ај, Күнәш, бүтүн планетләр бир-биринә гарышар, дағылыб мәһв оларды». Ҹәмијјәт һәјаты да беләдир. Ҹәмијјәт һалында јашајан инсанларын мүнасибәтләриндә гаршылыглы көмәк, дүзлүк, доғрулуг, меһрибанлыг, гајғыкешлик олмаса вә бунлары худпәсәндлик, фитнәкәрлыг, зүлмкарлыг, башгалары үзәриндә һакимијјәт, ағалыг еһтирасы әвәз етсә, о ҹәмијјәтдә үмуми сәадәт, әдаләт көзләмәк олмаз...

«Каинат ешг үстүндә гәрар тутдуғу» кими ҹәмијјәт һәјаты, инсан, бәшәри мүнасибәтләр дә гаршылыглы мәһәббәт үстүндә гәрар тута биләр. Күнәш өз һәрарәтини, Ај, улдуз өз ишығыны башга планетләрдән әсиркәмәдији кими, инсан да инсана көмәјини әсиркәмәмәлидир. Инсанлығын шәрафәти, шан-шөһрәти дә бундадыр. «Инсана ән бөјүк шәрәфдир көмәк...»

Шаир әхлаги көрүшләринин әсас мәзмунуну тәшкил едән бу үмуми мәһәббәт идејасына «инсанлыг елми», «ешг адлы елм» тә'рифләрини верир. Фајдалы елмләр чохса да, онлардан бири дә «инсанлыг елми», әхлаг елмидир...

Ашиг бүтүн бәдбәхтләрин достудур. Хосров Фәрһаддан сорушанда ки, «һансы дијардасан?» — Фәрһад — «Дост дијарындан!» ҹавабыны верир. Гејсин дә «бағрында бир достлуг үрәји вардыр». /«Лејли вә Мәҹнун»/ «Ешгин китабында» дини, гөвми тәәссүбкешлик јохдур. Онун дини инсана мәһәббәт. гөвми инсанлыгдыр. Ашигин үрәји кенишдир, о бүтүн инсанлара меһрибандыр. Лакин онун дүшмәнләри дә вардыр. «Инсанлыг елминдән» хәбәрсиз оланлар, һәјатын мә'насыны һејван кими јејиб-ичмәкдә көрәнләр, ҹаһилләр,, фанатикләр онун дүшмәнләридир. «Инсанлыг ешги», һәр ҹүр зүлмә, зоракылыға, наһаг гана гаршыдыр. О елә бир үлви һиссдир ки, шаһлыг, һөкмранлыг, ағалыг иддиасы илә бир араја сығмаз», «ешг илә һакимлик тутмаз һеч заман» /«Хосров вә Ширин»/

Ешг әһлинин, инсанлыг ашигинин нәзәриндә «тәбиәт бүтүн ҹанлылары зәнҹирсиз јаратмышдыр» /«Лејли вә Мәҹнун»,/. Гејс нәинки инсанларын, һәтта һејванларын да азадлығына мане олмағы ҹинајәт һесаб едир. Ширин онун шәхсијјәтинә, иззәти-нәфсинә тохунмаг истәјән Хосрова билдирир ки, азадлыг онун үчүн һәр шејдән әзиздир вә азадлығыны севән инсана һөкм етмәк олмаз:

Хәзинәмдән, өлкәмдән ајры дүшсәм дә,
Азадлығын мөһүрү вардыр кисәмдә
Һөкм едилмәз ики шәхсә дүнјада,
Бир талесизә, бир дә азада.

/«Хосров вә Ширин»/

Низаминин бу «инсанлыг фәлсәфәси», «инсанлыг елми», башга сөзлә, онун һуманизми, јүксәк әхлаги көрүшләри дә, сөз јох ки, шаирин утопијасынын бир «фәсли» иди. Лакин утопија олса да, бу идеалын реал әсасы, зәмини дә варды. Бу зәмин исә, јохсул рәијјәтин, кәндлиләрин вә сәнәткарларын әлбирлији, онларын әхлаги сафлығы, хејирхаһлығы иди. Бөјүк инсанпәрвәр

[1] **Людвиг Феербах.** I том 3, М. 1967. с. 11

шаир, бүтүн мәсәләләрдә олдуғу кими, әхлаги, сосиоложи көрүшләриндә дә халга бағлы иди. Садә зәһмәткеш күтләләр, онларын арасындакы инсани мүнасибәтләр, онларын мә'нәви тәмизлији шаир үчүн нүмунә иди. Әкәр Низаминин әхлаги көрүшләриндә, онун «инсанлыг фәлсәфәсиндә» дини әхлагын мүәјјән чаларлары дујулурдуса, бу, халгла бағлылыгдан ирәли кәлирди.

Бәләликлә, «Хәмсә»дә ешгин икинчи мә'насы шаирин ичтимаи әхлаг, шәхсијјәт азадлығы, мә'нәви азадлыг һаггында арзулары мә'насында баша дүшүлмәлидир.

Үчүнчү һалда «Хәмсә»дә ешг мәһәббәт аиләни мөһкәмләндирән, әр-арвад арасында гаршылыглы һөрмәт, мәһәббәт јарадан нәчиб бир һисс, сәдагәт, вәфадарлыг мә'насындадыр, һәм дә тәбии бир һиссдир:

Һәр чинс өз чинсилә учар көјләрдә,
Көјәрчин бир јердә, тәрлан бир јердә.

/«Хосров вә Ширин»/

Лакин инсанда олан бу һисс һәм дә ичтимаи әхлагдыр. Бу һисс истәр кишини, истәр гадыны һәр чүр һәрчајиликдән, өтәри һиссләрдән, әхлаг дүшкүнлүјүндән, әхлаг позғунлуғундан горујан, мәһәббәтин даимилијини тә'мин едән јүксәк шүурлулуг әламәтидир. «Хәмсә»дә аилә һаггында мүһакимәләрдә чохарвадлылыг әлејһинә фикирләр мүһүм јер тутур. Шаир «һәгиги мәһәббәт бир мәһәббәтдир»дејир /Лејли вә Мәчнун»/. Ширинин дили илә дә ејни фикир тәкрар олунур:

Кимин ки, дүнјада бир мә'шугу вар,
О адам һәгиги бир ашиг олар.

Јахуд:

Үрәкдә олмаз ики севкили.

/«Хосров вә Ширин»/

Мә'лумдур ки, шәриәтдә кишијә бир нечә кәбинли арваддан башга, бир чох чаријәләр, кәнизләр илә «јашамаг» һүгугу верилмишдир. Низаминин дөврүндә дә феодаллар, һакимләр, хәлифәләр бу «һүгугдан» кениш истифадә едирдиләр. Бу «һүгугу» шаир чәмијјәтдә әхлаг позғунлуғу төрәдән сәбәбләрдән бири кими писләмишдир.

Низаминин јарадычылығында фолклорун чох мүһүм јер тутмасы, шаирин мүхтәлиф халгларын шифаһи јарадычылығындан, дастанлардан, нағыллардан, әфсанә вә рәвајәтләрдән, тәмсилләрдән, зәрб-мәсәлләрдән, аталар сөзләриндән, мифоложи сурәтләрдән кениш фајдаланмасы да, јухарыда дедијимиз кими, һәр шејдән әввәл, онун демократизмини вә халга јахынлығыны көстәрирди. Шаирин мөвчуд чәмијјәт, дөвләт гурулушу һаггында чәсарәтли тәнгиди фикирләри халг һикмәти, халг мүдриклији илә чох јахындан сәсләнирди, халга вә халг јарадычылығына доғма мүнасибәт Низамидә мәһз интибаһ идејаларынын тәзаһүрү иди. Петрарканын јарадычылығындан көрүндүјү кими, фолклоризм Гәрб интибаһы дөврү әдәбијјатынын да ән сәчијјәви хүсусијјәтләриндән иди.

Низаминин поетик фолклордан јериндә вә мәгсәдәујғун истифадә етмәси, онлара јени мә'на вермәси дә диггәтә лајигдир.

Низаминин јарадычылығында фолклоризмин чох күчлү олмасы онун јазылы ше'рә кәтирдији мүһүм јениликләрдән бири иди. Бунунла белә, Низами сәнәтинин јенилији, әзәмәти онун јалныз халг јарадычылығындан сәмәрәли истифадә етмәсиндә дејил.

Мәзмун, идеја чәһәтдән Низами сәнәтинин ән бөјүк јенилији, новаторлуғу шаирин охучунун көзүнү чәмијјәт вә тәбиәт һадисәләринә ачмасында, чәмијјәтдәки зиддијјәтләрин реал сәбәбләрини дәриндән дәрк етмәсиндә вә чәсарәтлә көстәрмәсиндә, инсанларын мәнфи вә ја мүсбәт, мүхтәлиф мә'нәви, әхлаги кејфијјәтләрә малик олмасында реал һәјат шәраитинин, онларын чәмијјәтдәки ичтимаи мөвгејинин вә тәрбијәнин һәлледичи рол ојнадығыны чанлы сурәтләр, сәчијјәви һәјат һадисәләринин тәсвири јолу илә шәрһ етмәсиндә иди. Низами сәнәтинин јенилији, әзәмәти онун «дүнјанын әшрәфи» сајдығы инсана ејни заманда тәбиәтин әсәрләриндән бири, «дөрд үнсүрүн хүсуси тәркиб формаларындан» бири кими бахмасында, инсанын тәбии мејлләрини гијмәтләндириб мүдафиә етмәсиндә, бу мејлләри һәр чүр сахта, позучу мејлләрдән фәргләндирмәсиндә иди. Инсана һәјатда онун јүксәк мөвгејини танытдырмасында, шәхсијјәт азадлығыны һәрарәтлә мүдафиә етмәсиндә, шәхсијјәти алчалдан һәр чүр һагсызлыға, зоракылыға гаршы чыхмасында, инсан үчүн мә'нәви вә чисмани азадлығын ән бөјүк не'мәт олдуғуну сөјләмәсиндә, ағлын тәсдиг едә билмәдији мөвһумат вә хурафаты рәдд етмәсиндә вә нәһајәт, инсанлығын хошбәхт кәләчәјинә бөјүк шаирин инамында вә утопик шәкилдә олса да, бу кәләчәји ичтимаи бәрабәрликдә, һүгуг вә мүлкијјәт бәрабәрлијиндә көрмәсиндә иди.

«Игбалнамә»дә тәсвир олунан хәјали «Әдаләт өлкәсиндә» көзәл әхлаги кејфијјәтләрә малик бир чәмијјәт гурулмушдур. Бу кичик чәмијјәт һејванлыға нифрәт едиб, инсанлығы өзүнә шүар етмишдир. Һәмин чәмијјәтдә јашајанларын нә пејғәмбәри олмушдур, нә руһаниси, нә мәсчиди, нә дә килсәси... Онларын дини дүзлүк, доғрулуг, инсана мәһәббәт, тәбиәтә вурғунлуг, әмәјә мәһәббәт, әхлаги тәмизлик, сәмимилик, меһрибанлыг, бир-биринин гејдинә галмаг вә һәр кәсин өзлүјүндә аллаһы танымасыдыр. «Әдаләт шәһәриндә» нә шаһ, нә ә'јан, нә онларын зүлмү, нә дә «дини корлајан» руһани тәбәгәси вар. Бурада инсанлар арасында мадди вә мә'нәви һүгуг бәрабәрлији вардыр. Имтијазлы һаким синифләр, тәбәгәләр јохдур. Торпаг үзәриндә хүсуси мүлкијјәт јохдур. Бүтүн әһали бәрабәр һүгуглудур. Бурада инсанын инсан тәрәфиндән истисмары тамамилә ләғв едилмишдир...

Идеја чәһәтиндән Низами сәнәтинин һуманизми вә демократизми, сосиал әдаләт һаггында XII әср Азәрбајчан шаиринин Гәрб утопијасыны ән азы беш јүз ил габаглајан фикирләри беләдир.

Сәнәткарлыг чәһәтдән Низами поезијасынын јенилији, әзәмәти онун инсан гәлбинин маһир биличиси кими мүхтәлиф синиф вә тәбәгәләрин дахили аләминә нүфуз едә билмәсиндә, тип, характер јаратмаг мәһарәтиндә, мүстәсна шаир-психолог олмасында, орта әср епик ше'риндә илк дәфә Хосров сурәтиндә шәхсијјәтин икилијини көрмәсиндә, бу икилији инсанын тәбии мејлләрилә ичтимаи мөвгеји арасындакы зиддијјәтин тоггушмасы кими мә'наландырмасында вә белә зиддијјәтли икиликлә јанашы, мә'нәви аләми бүтөв олан Ширин, Фәрһад, Лејли кими сурәтләр јаратмасында, охучуну јашамаға, јаратмаға, әмәјә, халг үчүн хејирли бир иш көрүб һүнәр көстәрмәјә руһландыран, һамынын сәадәтинә чан јандырмаға чағыран вүс'әтли, чәсарәтли романтикасында, бу романтика илә јанашы чәмијјәтин бүтүн нөгсанларыны, чиркинликләрини көстәрән реализминдә, әсәрләриндә, өзүндән сонра кәлән дүнјанын бүтүн даһи сөз усталарынын јарадычылығында олдуғу кими, мә'налы ичтимаи мүнагишәләрин, сарсыдычы драматизмин, епик-лирик мотивләрин бир-бирини тамамламасында, мәзмунлу диалогларда, мә'нәви аләмин ачылмасына көмәк едән дахили монологларда вә реаллығы, көзәллији, һәм дә елмилији илә охучуну һејран едән тәбиәт тәсвирләриндә тәчәссүм етдирмәсиндәдир.

Низами үмумијјәтлә дүнја һадисәләриндән, бәшәр талејиндән наразы, инсан үчүн, бүтүн халглар үчүн нараһат олан мүтәфәккир шаир иди.

Әдаләтсиз мүһарибәләр, гырғын, таланлар, атасыз-анасыз галан јетимләрин, вәтәниндән, елиндән ајры дүшмүш јохсулларын, гәрибләрин, мәзлум гočаларын, гаранлыг зинданларда чүрүјән күнаһсыз дустагларын, гул кими алыныб-сатылан әсирләрин, һәрб мејданларындакы ган көлмәчәләриндә үзән башларын, гызыл гана булашан јаралыларын фәрјады... бу фәсадын нәтичәсидир.

«Искәндәрнамә»дә Искәндәр дүнјаны долашмагла билмәк истәјир ки, јер үзүндә әдаләт вармы, дүнја халгларындан хошбәхт олан вармы? Нәтичәдә фатеһ јер үзүндә реал олараг нә әдаләт көрүр, нә дә хошбәхт бир халг /хәјали утопик шәһәрдән башга/.

Вәтәни Азәрбајчан дахил олмагла, Низами әсринин бүтүн Јахын вә Орта Шәргини «гылынчларла әһатә едилмиш өлкә» адландырыр. («Сирләр хәзинәси,). Шаирин тарих китабларында. «Бөјүк һәрчмәрчлик» дөврү адланан арасыкәсилмәз ганлы феодал мүһарибәләри әсриндә јашадығыны нәзәрә алсаг, «гылынчларла әһатә едилмиш өлкә» сөзүнүн реал мәнзәрәсини тәсәввүр етмәк чәтин дејилдир.

Илк поемасындан Низами дүнјаны саран бу фәсадын сирләрини ахтарыб ашкар етмәји вә «бүтүн халглар тәрәфиндән бәјәнилән», «бүтүн милләтләр арасында рәғбәт доғуран уғурлу сөз» /«Шәрәфнамә»,/ демәји, инсанлыға фајда верә биләчәк әсәрләр јаратмағы өзүнә һәјат идеалы сечмишди.

* * *

Мә'лум олдуғу үзрә, рус әдиби Алексеј Толстојун дедији кими, Гәрби Авропада һәлә орта әсрлик зүлмәти һөкм сүрдүјү бир заманда Шәрг мәдәнијјәти ишығыны јандырмыш, Гәрбин антик мәдәнијјәт ирсини мәнимсәмиш вә өз мәдәни сәрвәтини дә әлавә етмәклә бунлары јенидән ишләмиш, шәраит имкан верән кими өз һәјатыны интибаһ зијасы илә ишыгландырмышдыр. Гәрб өлкәләринә дә интибаһа доғру истигамәти Шәрг көстәрмишдир.[1] Һәм дә «илкин орта әср дөврүндә олдуғу кими, XII-XIII әсрләрдә дә Чин, Һинд, Јахын Шәрг өлкәләри вә Византија мәдәнијјәти Гәрби Авропа мәдәнијјәтиндән әһәмијјәтли дәрәчәдә јүксәк олмушдур».[2]

XII әсрдә интибаһ идејаларынын кениш јајылдығы Јахын Шәрг өлкәләриндән бири дә Азәрбајчан иди. Бу дөврдә Азәрбајчанын мадди вә мә'нәви мәдәнијјәтинин һәр чәһәтдән јени бир јүксәлиш мәрһәләси кечирмәси, заманәсинә көрә габагчыл өлкәләрдән бири олан Азәрбајчанын да өз һәјатыны интибаһ идејалары зијасы илә нурландырмасына әлверишли шәраит јаратмышды.

Сөз сәнәти, фәлсәфә, етика, естетика, поетика вә чәмијјәтшүнаслыг-сосиолокија саһәсиндә бу дөврүн Азәрбајчан интибаһыны тәмсил едән Низами Кәнчәви иди.

Низаминин сәнәтиндәки фөвгәл'адә новаторлуға, онун әсрләри габаглајан елми, фәлсәфи, сијаси-ичтимаи фикирләринә әсасланан мүасир шәргшүнас алимләр һаглы олараг ону Шәрг интибаһынын ән бөјүк нүмајәндәләриндән бири һесаб етмишләр.

Ј. Е. Бертелс ајрыча олараг шаирин сәнәтдә новаторлуғундан данышаркән демишдир: «Низаминин поемаларында орта әср әдәбијјаты әламәтләри көрүнсә дә, онлар гурулушуна көрә артыг Авропа интибаһынын ән јахшы әсәрләринә әһәмијјәтли дәрәчәдә јахындыр.»[3] Һәмин әсәрдә Бертелсин Низамини Шекспирлә мүгајисә етмәси, Ромео вә Чүлјетта сурәтләринин характерчә Лејли вә Мәчнуна јахын олдуғуну сөјләмәси көстәрир ки, алим «Авропа интибаһынын ән јахшы әсәрләри» ифадәсинә чох кениш мә'на верир. Шаирин һәјатындан, илк романтик мәһәббәтиндән данышаркән гејд етдијимиз кими, онун јалныз јени мәзмунлу вә јени бәдии формалы мәшһур епик әсәрләри дејил, дүнјәви һиссләри тәрәннүм едән лирикасы да Авропа интибаһы лирикасына чох јахындыр.

Охучуја бәллидир ки, Авропа интибаһындан јазан тәдгигатчыларын чоху антик фәлсәфәјә һәрарәтли мүнасибәти, бу фәлсәфәнин әһәмијјәтини итирмәјән мүтәрәгги көрүшләринә «гајытмағы», ондан фајдаланмағы, елми дүнјакөрүшү, дини еһкамлара мүхалифәтчи мүнасибәти фикир, вичдан азадлығы идејасыны интибаһ дөврүнүн әсас хүсусијјәтләриндән һесаб етмишләр. Зәннимизчә, Низаминин нәинки тәкчә антик јунан фәлсәфәсинә елми мүнасибәти, бу фәлсәфәјә «гајытмасы» ондан фајдаланмасы,

---

[1] **Алексеј Толстој,** «Близкое, свое», журнал «Огонек», 1966, №38.

[2] **Н. И. Конрад,** «Средние века в исторической науке». Из истории социально-политических идей. Сборник статей. Москва, Из. АН. СССР, 1955, с. 95.

[3] **Е. Е. Бертельс.** Избранные труды. М., 1963, с. 172.

һәмчинин онун фәлсәфи, етик көрүшләринин мүәjjән ҹәһәтдән јунан фәлсәфәсиндән дә гәдим олан һинд вә Чин антик фәлсәфәси илә сәсләшмәси вә ортадокс мүсәлман илаһиjjаты еһкамларына мүхалифәтчи мүнасибәти онун Јахын вә Орта Шәрг илкин интибаһынын бөјүк нүмајәндәләриндән бири олдуғуну сөзсүз тәсдиг едән дәлилләрдир.

Низаминин еjни заманда һәм Гәрб, һәм дә Шәрг антик мәдәниjjәтинә, фәлсәфи фикринә мүрачиәт етмәси мәсәләсинә кәлинҹә, бу һеч дә тәәҹҹүб доғурмамалыдыр. Бизә мә'лумдур ки, илкин Авропа интибаһынын нүмајәндәләри дә һәм Гәрб, Јунан, һәм дә Шәрг фәлсәфәсинә мүрачиәт етмишләр. Мәсәлән, Данте әкәр бир тәрәфдән јунан, рома философлары, шаирләриндән тә'сирләнмишсә, дикәр тәрәфдән Фәраби, Ибн-Рошт, Ибн-Сина кими Шәрг мүтәфәккирләриндән тә'сирләнмишдир.

Үмумиjjәтлә, интибаһ идејаларынын ән сәчиjjәви бир ҹәһәти дә бу олмушдур ки, һәмин идејалар мәһдуд дини, милли чәрчивә танымамыш, бүтүн мәдәниjjәтләрдән гидаланмыш, фајдаланмышдыр. Елә буна көрәдир ки, «интибаһ» сөзүнү чох һалларда «һуманизм» сөзү әвәз етмишдир, һәр ики термин еjни мә'нада ишләнмишдир.

* * *

Низами ирсини әтрафлы өјрәнмәк нәинки Орта әср Азәрбајҹанынын, үмумиjjәтлә еjни дөврүн Јахын вә Орта Шәрг халгларынын мәдәниjjәтинин инкишаф јолларыны, бу халгларын елм, фәлсәфә, тарих, әдәбиjjат вә инҹәсәнәтинин гајнагларыны өјрәнмәк демәкдир.

Тәдгигатчыларын тәртиб етдиjи вә һәлә натамам сајылан бир сијаһыја көрә XIII әсрин икинҹи јарысындан башлајараг XIX әсрин сонларына гәдәр Јахын вә Орта Шәргин мүхтәлиф милләтләрдән олан 125 шаири Низами «Хәмсә»синин тә'сири илә «Хәмсә»ләр, «Фәрһад вә Ширин»ләр, «Лејли вә Мәҹнун»лар, «Једди көзәл»ләр вә с. јазмышлар. Онларын сырасында Әмир Хосров Дәһләви, Әлишир Нәваи, Әбдүррәһман Ҹами, Фүзули кими бөјүк сөз усталары да олмушдур. Бу бахымдан «Хәмсә»нин тә'сир даирәсини өјрәнмәк Шәрг халгларындан бир чохунун әдәбиjjатыны вә тарихи-әдәби әлагәләрини өјрәнмәк демәкдир.

Низами өзүнүн сәмими һуманизми вә демократизми илә инсанлығын азадлыг, бәрабәрлик, гардашлыг дүнјасы һаггында ән көзәл арзуларыны ифадә етмиш, «гаранлыглары ләғв едән ишығы јада салмыш, ҹәлладлара вә һәјат тәхрибатчыларына галиб кәлән инсаны, хејирхаһлығы, бөјүк дүзлүк вә мәрдлиjи, ҹошғун мәһәббәт вә еһтираслары тәрәннүм етмишдир /Н. Тихонов/.

Чох әламәтдардыр ки, Авропада, Русијада, һәмчинин Јахын вә Орта Шәргдә Низами јарадыҹылығына даһа бөјүк вә давамлы диггәт јетирилмәси вә мәһәббәт бәсләнмәси В. Кете, Һ. Һејне кими әдибләрин Низамијә мүраҹиәт етмәси шаирин әсәрләринин инкилис, франсыз, алман вә саир дилләрә тәрҹүмәси, Низами тәдгигатчыларынын сајынын артмасы XIX әсрә вә мәһз ингилаби дәјишикликләр дөврүнә, феодал орта әср галыгларына вә мүстәмләкә әсарәтинә гаршы мүбаризәләр дөврүнә тәсадүф етмишдир.

XX әсрдә, хүсусән Бөјүк Октјабр Сосиалист ингилабындан сонра Низами ирси совет халглары тәрәфиндән даһа кениш мигјасда, һәм дә јени дүнјакөрүшү зирвәсиндән өјрәнилмәјә башланды. Шаирин онларҹа јени тәдгигатчысы вә тәрҹүмәчиси јетишди. Азәрбајҹан шаири һаггында бүтүн дүнја шәргшүнасларынын диггәтини ҹәлб едән бир чох елми монографијалар јазылды. Низами бөјүк јарадыҹылыг әмәлләринә бәшәрин сәадәти вә кәләҹәјі һаггында өлмәз фикирләринә көрә совет алимләри тәрәфиндән «дүнјанын ән бөјүк адамлары ҹәркәсинә мәнсуб олан» /Бертелс/, шәхсиjjәт, «дүнја әдәбиjјатынын фәхри, бәзәји» /Крымски/ кими гијмәтләндирилмишдир.

Мә'лумдур ки, истәр алим, истәр шаир, әдиб олсун, онун бөјүклүјү, даһилиjи бир дә сонракы алимләр, әдибләр нәслинә вә үмумиjјәтлә өзүндән сонракы мәдәни инкишафа нә дәрәҹәдә мүсбәт вә давамлы тә'сир көстәрмәси вә онун ирсинин мүтәрәгги ҹәһәтләринин әбәдилиjи вә һәр заман мүасир әһәмиjjәт кәсб етмәси илә өлчүлүр. Бу бахымдан Низами сәнәтинин тә'сир үфүгләри кениш олмуш вә һеч бир милли, дини, гөвми мәһдудиjjәт чәрчивәси танымамышдыр. Шаирин әсәрләри илә таныш олан һәгиги сәнәт ашигләри һансы милләтдән, һансы өлкәдән олурса-олсунлар, Низами ирсиндән фајдаланмаға чалышмыш вә чалышырлар.

Азәрбајҹан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин 1979-ҹу илдә гәбул етдиjи гәрарында мәһз бөјүк шаир вә мүтәфәккир Низаминин ирсинин дүнјәви мәдәни әһәмиjjәти нәзәрдә тутулараг шаирин әсәрләринин рус, инкилис, франсыз, алман дилләринә јени тәрҹүмәси, Јахын вә Орта Шәрг өлкәләринин халглары үчүн әрәб әлифбасы илә Азәрбајҹан вә фарс дилиндә нәшри ваҹиб һесаб едилмишдир.

Микајыл Абдуллајевин бу албомда верилән рәсмләри онун «Хәмсә» вә Низами мөвзусунда јаратдығы әсәрләрин бир һиссәсидир. Бунлардан башга, рәссамын Низаминин һәјатына, әдәби мүһитинә аид портрет, мозаика, миниатүр вә акварелләрдән ибарәт «Аилә», «Афаг вә Мәһәммәд», «Низами вә Мәһәммәд», «Мәһсәти вә кәнҹ Низами», «Низами халг арасында», «Хагани вә Низами», «Зәки Мүәjјәддин — шаирин бабасы», «Парнас — XII әср Кәнҹәсинин шаирләр аләми» вә саир бу кими әсәрләри вардыр. Исте'дадлы фырча устасынын Бакы метрополитенинин «Низами» стансијасында вә Кәнҹәдә бөјүк шаирин «Хәмсә»си мөвзусунда рәсм етдиjи мүхтәлиф рәнккарлыг лөвһәләри јүксәк сәнәт әсәрләри кими гијмәтләндирилмәлидир.

Фәрди үслубу, фәрди јазы манерасы, новаторлуғу, хүсусән емосионаллығы вә милли колорити илә фәргләнән бу әсәрләриндә Микајыл Абдуллајевин еjни заманда Шәрг тәсвири сәнәтинин, хүсусән Азәрбајҹан миниатүр сәнәтинин ән јахшы ән'әнәләриндән јарадыҹы шәкилдә фајдаландығы көрүнүр.

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И ЕГО «ХАМСЕ»

Внимание и любовь к творческому наследию азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви имеют уже более чем семивековую историю. Этим наследием интересовались не только поэты, литераторы, литературоведы, востоковеды, но и, неменьшей степени, ученые-естествоиспытатели, философы, моралисты, историки, этнографы, композиторы, художники, мастера других видов искусств, в том числе многие выдающиеся мастера кисти и резца.

Начиная с XIII века, «Хамсе» Низами стала одним из основных литературных источников, которые вдохновляли художниииков Востока, преимущественно воплощавших поэтические сюжеты Низами. Особую славу снискала тебризская школа миниатюристов, достигшая вершины своего развития в XVI веке, в эпоху азербайджанского государства Сефевидов, и ознаменовавшая самую совершенную и зрелую ступень средневекового искусства миниатюры на Ближнем и Среднем Востоке . В творчестве художников, принадлежавших к школам Казвина, Герата, Исфахана, Бухары, испытавших сильное влияние тебризских миниатюристов, особое место занимали темы «Хамсе». Редкостные рукописи, хранящиеся в самых знаменитых библиотеках, музеях мира, украшенные прекрасными орнаментами и изящными выразительными миниатюрами, ясно показывают, сколь бережно, влюбленно и вдохновенно относились средневековые восточные художники, каллиграфы, переплетчики к творчеству Низами.

Миниатюры на темы «Хамсе» азербайджанскиих мастеров тебризской школы — Султана Мухаммеда, Мир-Мусаввира, Мир-Сеид-Али, Мирза Али и Музаффар Али были очень высоко оценены искусствоведами Востока и Запада. Самые совершенные образцы этих многочисленных произведений — «Султан Санджар и старуха», «Хосров застает Ширин во время купания», «Бахрам Гюр охотится на льва» (Султан Мухаммед); «Шапур показывает Хосрову портрет Ширин», «Хосров внимает музыке, исполняемой Барбедом» (Мирза Али); «Бахрам Гюр и Фитнэ на охоте» (Музаффар Али); «Ануширван слушает беседу сов» (Мир-Мусаввир), «Старуха приводит закованного в цепи Меджнуна в шатер Лейли» (Мир-Сеид Али); «Бахрам убивает дракона», «Встреча Ширин с Фархадом», «Бахрам внимает сказке магрибской царевны», «Фитнэ являет Бахраму свое умение», «Искендер пред Нушабэ», « Искендер и чабан»

[1] Всеобщая история искусств, т. II, книга вторая, Москва, 1961г, стр. 118.

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq
KİTABXANASI

и сотни подобных работ неизвестных авторов показывают, что мастера кисти, используя если не все, то многие сюжеты «Хамсе», в соответствии со своими взглядами и вкусами эпохи, обращались к поэтическим картинам и сценам, с изумительным мастерством воскрешавшим красоту азербайджанской природы, и тем самым создали и развили иллюстративную традицию «Хамсе», — одну из ярчайших страниц азербайджанского изобразительного искусства. Неслучайно, что мотивы «Хамсе», воплощенные этими художниками, разрабатывались и в позднейшие периоды национальной живописи.

Период, предшествовавший 800-летию со дня рождения Низами (1938-1947 гг.) и послеюбилейные годы ознаменовали новый этап преломления тем Низами в изобразительном искусстве, литературе и музыке Азербайджана. Был создан ряд исторических романов, повестей, пьес, опер, балетов, симфонических поэм о жизни поэта и по мотивам «Семи красавиц», «Лейли и Меджнуна», «Хосрова и Ширин», «Искендернамэ»; появились романсы на тексты лирических газелей.

Иллюстративная традиция в азербайджанских и русских изданиях поэм Низами обогатилась изящными работами видных художников — Амира Гаджиева, Газанфара Халыгова, Кязима Кязимзаде, Исмаила Ахундова и других.

В Баку был создан музей имени Низами, отразивший пути исторического развития азербайджанской литературы и фольклора. Несколько салонов музея были посвящены жизни и творчеству великого поэта. В те же годы в Баку вознесся грандиозный памятник поэту, а на территории древней Гянджи, где родился и жил поэт, на могиле Низами был сооружен мавзолей. В музеях крупных городов страны почетное место занимают портреты поэта, художественные ковры, вышивки по шелку, отражающие мир его творений.

После Постановления ЦК КП Азербайджана «Об изучении, издании и пропаганде литературного наследия великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви (январь 1979 г.) работа азербайджанских ученых, мастеров искусств, в том числе и художников, в этом направлении получила новый импульс и размах.

Одним из выдающихся азербайджанских мастеров, систематически занимающихся темой Низами, творчески участвующий во всех культурных акциях по пропаганде художественного наследия поэта-классика, является представленный в настоящем альбоме народный художник СССР, член-корреспондент Академии художеств СССР, лауреат международной премии имени Джавахарлала Неру Микаил Абдуллаев (1921).

Творческий мир этого мастера кисти, отличающийся идейным и гражданским пафосом, живой и образной национальной характерностью воплощения, мир, вобравший в себя раздумья об исторических судьбах родного народа и оптимистическое ощущение его современного бытия, новаторские поиски и высокую колористическую культуру, многообразен и широк в жанровом и тематическом отношении.

Работы художника, отображающие жизнь современного социалистического Азербайджана, творческие устремления созидающего народа, такие, как «Вечер», «Подруги», «Строители счастья», «Огни Мингечаура» и другие, иллюстрации к дастану «Деде-Коркуд», поэме Физули «Лейли и Меджнун», роману С. Рагимова «Шамо»», портреты Насими, ашыга Алескера, Вагифа и других классиков, итальянские циклы, серия, посвященная жизни Иранского Азербайджана — «По ту сторону Аракса», неоднократно с успехом экспонировались на выставках в СССР и за рубежом, были высоко оценены поклонниками искусства.

В творчестве Микаила Абдуллаева особое место занимает образ Низами и темы «Хамсе». Страстно влюбленный, глубоко чувствующий и знающий нашу классическую литературу, поэзию Низами, художник создал ряд живописных полотен, миниатюр, мозаических картин, рисунков и акварелей на темы «Хамсе», выделяющихся техникой, жанровым разнообразием. Работы, представленные в настоящем сувенирном альбоме-книге, составляют большинство произведений талантливого художника, созданных по мотивам «Хамсе». Часть из этих работ представляет портреты и сюжетные композиции, отображающие облик Низами, его жизнь и литературную среду. В их ряду «Семья» «Афак и Мухаммед», «Низами и Мухаммед», «Мехсети и юный Низами», «Хагани и Низами», «Зеки Муайаддин — дед поэта», «Парнас — мир поэтов Гянджи XII века» и другие произведения свидетельствующие об особом месте темы Низами в творчестве художника, о его душевной приверженности этой теме.

Большинство произведений в альбоме составляют миниатюры, мозаики, живописные акварельные сюжеты по поэмам гениального поэта.

Эти работы, отличающиеся четкой индивидуальной манерой, стилем, новаторством, национальным колоритом и декоративной пластикой, показывают, вместе с тем, что Микаил Абдуллаев широко и творчески использует прогрессивные традиции искусства азербайджанской миниатюры.

Профессиональное мастерство талантливого художника проявляется в культуре обращения с цветом, в верно найденных для каждого сюжета изобразительных средствах, глубоко впечатляющих, национально-характерных образах, богатом колорите, прозрачной пластичности, вообще, в умении придать зримость и рельефность мотивам Низами, «озвучивать» их магической силой красок и оттенков.

Микаил Абдуллаев вложил много труда, провел широкие творческие искания в выборе поэтических эпизодов, составивших настоящее издание, посвященное великому азербайджанскому поэту и мыслителю Низами Гянджеви. Художник, как правило, стремился избегать механического, узкого иллюстраторства, искать образные средства для полного и ясного раскрытия значения, идейного содержания каждого сюжета и создал на темы «Хамсе», новые, оригинальные художественные работы, обладающие самостоятельной идейно-эстетической ценностью.

. . .

Литературная деятельность Низами совпала с периодом, когда после распада обширной сельджукской империи, в политической жизни нна Ближнем и Среднем Востоке большую роль играло азербайджанское государство Атабеков, в лице его основателя Шамсаддина Эльдегиза, его сыновей Нусреддина-Джахан- Пехлевана, Музаффарадина — Кызыл Арслана и его внука Нусреддина Абубекра.

Низами глубоко освоил научные знания своего времени (астрономия, математика, медицина, философия, история, логика, правоведение, поэтика, музыкознание). Иначе и быть не могло. Энциклопедическая осведомленность считалась на Востоке необходимой не только для ученых и философов, но и для подлинных поэтов. В этом смысле традиции Платона, Аристотеля продолжались и на всем Востоке, в том числе и в Азербайджане. Поэт Фелеки, например, был и астрономом, и математиком, и каллиграфом, и знатоком арабского языка. Из произведений Хагани также ясно видна его широкая эрудиция. И Абдул-ула Гянджеви сочетал поэтическое призвание с научным поприщем. Низами с гордостью сообщает о своем знании, помимо родного языка, многих других — древнего пехлеви, нового персо-дарийского, еврейского и языков христианских народов, и заключает:

> Кто с языками этими знаком,
> Меня корить не станет языком.
>
> («Книга судьбы»)

Среди исследователей есть предполагающие знание поэтом грузинского и армянского языков. Весьма возможно, что под языками христианскими он подразумевал языки соседних армян и грузин. Если учесть, что немало средневековых грузинских и армянских ученых и поэтов знали арабский, фарси и азербайджанский, также можно не сомневаться в знании их родных языков и азербайджанскими современниками.

Низами, возросший на почве восточной культуры, наряду со знанием культуры и истории арабов, персов, индусов, египтян, уйгуров и соседних закавказских народов, с осведомленностью в культурном наследии своих предшественников аль-Кинди, Фараби, Ибн-Рошда, Авиценны, Бируни, знал и достояние западной цивилизации (эллинистической и древнеримской античности). Суждения в «Хамсе» о философских воззрениях греческих натурфилософов Сократа, Платона, Аристотеля были плодом этого приобщения.

Низами придавал большое значение сокровищнице мировой культуры, бережно и зорко относился к литературному наследию прошлого. Одно из знаменитых изречений поэта гласит: «Бросить камень в светильник прошлого — все равно, что протянуть руку к имуществу сирот».

Низами, говоривший, что «сколько книг на свете есть, все стремился я добыть» («Семь красавиц»), читал и изучал также рукописи, хранящиеся в городах Азербайджана, в личных библиотеках.

Поэт сообщает о том, что создавая «Семь красавиц», ему пришлось изучить историю всех шахов, о том, что он прочел сочинения Бухари (810-870) и Табари (838-923), при работе над «Искендернамэ», не найдя цельных сведений об Искендере ни в одном сочинении, он собрал воедино материал о правителе, содержавшийся в трудах на трех языках — еврейском, «нэсрони» и пехлеви, опираясь на самые достоверные из них.

Все эти усилия возвышают Низами в глазах читателя равно и как исследователя — ученого.

Из «Хамсе» мы убеждаемся, что великий поэт всегда был тесно связан с мастеровыми города и тружениками земли, мудрыми согражданами, хорошо знал народное творчество Азербайджана и многих восточных народов, и очень плодотворно пользовался фольклором. Связь с народом в широком смысле слова, безмерная любовь к человеку труда, чуткое отношение к народной мудрости — одна из важнейших черт, резко отличающих Низами даже от его самых выдающихся современников.

Хотя в источниках о жизни Низами содержится мало сведений, из произведений поэта можно составить обстоятельное представление о его личности, достойной быть образцом, о его духовном мире. Сам поэт в «Хамсе» не раз замечает, что читатель может увидеть «образ Низами» «между словами».

«Кто пожелает узреть меня, тот узреет существо моей души в этой оболочке (т. е. в произведениях — М. Дж.)«Кто в каждом бейте тебе открывает по тайне одной, как может остаться сокрытым для тебя!» («Хосров и Ширин»)

Величие Низами как личности, прежде всего, в свободе его мыслей, вдохновений, в высоком чувстве собственного достоинства, самоуважения, отрицании любых фальшивых авторитетов и влияний, в его гордости поэта-мыслителя.

Низами заявлял, что считает большим грехом для поэта придворное одописание, прислужничество сильным мира сего, и цель его — освободить поэзию от пути двора.

Известно, что в средние века занятия в медресе проводились в специальных помещениях - «худжра», своего рода классах. «Я заложил основы «худжры» поэзии» следует понимать как «Я соединил поэзию с наукой».

Независимость мысли, способность превозмогать все лишения и высоко нести личное достоинство поэт со справедливой гордостью называет «традицией Низами». «Его девиз: стремись к тому, чтобы не ты владыкам, а владыки сами служили тебе».

Или «Нужда, зависимость вольных в рабов обратят» («Лейли и Меджнун»), «Чем у других

побираться, лучше щипать траву, подобно длиноухому Исы (Христа)» («Сокровищница тайн»).

Низами не раз говорит о тяжких днях, пережитых в молодости.

Но эта бедность не сломила дух юного поэта.

Несокрушимая воля, вера в себя, способность к самопознанию и самооценке, дерзание и достоинство, последовательность в мыслях и убеждениях, — вот прекрасные духовные качества Низами.

Уметь преодолевать унынье и отчаянье, превозмогать боль, печали, лишения, жить надеждой, трудиться во имя достижения цели, — все эти черты жизнелюбивой кипящей страстями натуры Низами.

Из этих сентенций вовсе не следует призыв жить беспечно, равнодушно. Поэт, который «дышал печалью тысячи сердец», испил полную чашу страданий, как явствует из его лирики и поэм. Но горести Низами несли в себе высокий общечеловеческий смысл. Беда была в том, что «фараоны века были драконы нравов», и лучше бы «праматерь человека была бесплодна, и мир был бы избавлен от низких мучений» («Диван»).

Беда была в том, что «всяк с мечом в руке был волен кровь народа проливать» («Хосров и Ширин»). «На сотню гумен пахарь засевает землю ... ему же не достается и ячменного (зерна)» («Хосров и Ширин»), «Судьба ослов дарит златыми поясами...а в закоулке каждом скрывает умный наготу свою». Беда была в том, что не было свободы личности, слова, мысли. Те кто говорил правду, кто болел сердцем за народ и отечество, обрекались на жестокие гонения. Жизнь была чревата «бурей, грозою», «земля — заколдованная», небеса казались натянутой «тетивой со стрелой» («Семь красавиц») и жить в этой грозовой среде безбедно и свободно прославленному вольнолюбцу-поэту было невозможно.

Таким образом, сентенции о преодолении печалей и страдания имели социальный подтекст — бороться против зачинщиков бедствий, против врагов человеческой свободы и счастья, стремиться к избавлению от гнета, произвола, невежества и предрассудков.

У Низами мощно выразился дух жизнелюбия. Мысль о том, что «нет ничего прекраснее, чем жить» («Хосров и Ширин») проводится и в лирике, и в эпических творениях. Низами сожалеет о краткости человеческой жизни.

Но, хотя и жизнь преходяща, по Низами, человек может увековечить себя прекрасными деяниями. И это возможно служеньем человечеству, осмысленной жизнью и оставленной о себе доброй памятью.

Свобода личности в социальном и философском смысле — одна из основных проблем в воззрениях Низами. Свобода личности у него не понимается как индивидуализм, отрыв от общества, самоизоляция, а как идея борьбы за равноправную жизнь каждого.

Идеальное счастливое общество может составить лишь трудовое единство свободных людей.

Честность, мужество, простота, скромность добронравие в глазах Низами — прекрасные достоинства. Честность, правдивость, праведность сами по себе — доблесть. Говоря о себе, наставляя сына, поэт последовательно проповедует эту идею: «Клад Низами, что чары сокрушает — его чистая душа и светлое сердце», «И вдохновенье, и слово Низами честны, поскольку труд его честностью увенчан» («Сокровищница тайн»).

«Я — солнце, я един изнанкой и лицом» («Искендернамэ»). И в наставлениях он декларирует: «Стремись, чтобы везде твое имя снискало праведностью (честность) славу» «Идя по правому пути, оставь ты мету о себе» («Хосров и Ширин»), «Ищи тот лад, чтоб, как Низами, прославиться добрым именем своим («Лейли и Меджнун»).

Поэт гордится своими нравственными принципами: «В какой бы путь не отправлюсь, беру с собой я свой добрый нрав. Натурой этой дух увенчан мой. И так я жил, таким я и умру» («Искендернамэ»).

Вместе с тем, поэт считает серьезным изъяном чрезмерную мягкотелость, неуместную скромность. Преклоняться перед достойными — значит возвышаться, но смиряться и гнуться перед потерявшими человеческий облик, перед невеждами — порочно.

Хотя и Низами был верующим человеком, он всегда питал резкую неприязнь к святошам, к тем, кто спекулировал на вере и стремился разоблачить перед народом их двуличие. Такие «словно нищие, порою поминают бога. Шейх города, ловцом силки расставив, чтоб народ словить, стоит в засаде». «Влачит обузу веры, поклоненья напоказ. Когда же мыслят — мыслят лишь о торге, о таньге» («Сокровищница тайн»), «Не в том обряд (поклоненье), — чтоб оземь бить челом. Немало поклонялся и шайтан».

Из «Искендернамэ» видно, что в годы работы над этими поэмами, когда государство Атабеков утрачивало былую славу, обострялись внешние конфликты и Азербайджан часто подвергался нашествиям чужеземцев, у Низами усилились мотивы недовольства и ропота на эпоху, стремление к уединению:

Когда нахлынет половодье, то умные мужи
Не станут пускаться в путь из Рея в Бухару,
От этого лютого вихря, - таков совет, —
Как цветку, мне надо сокрыться за завесой.

(«Искендернамэ»).

Служение всему человечеству, всем людям, без различия вероисповедания, без всякой национальной ограниченности было высочайшим творческим идеалом Низами. И позднейшие характеристики «Хамсе», как «Сокровищницы всечеловечьих чаяний» (Навои), и ее автора, как «поэта, увенчавшего умы» (Дехлеви), связаны именно с этим качеством творчества Низами.

«Что мне свершить, что написать, чтоб мир ценил меня?», «Что написать, что мне сказать, чтоб в мире свет и красота (написанного) были зримы?», «Ведь в сказе лишь тогда есть прок, когда он, слышный на (весь) мир, сумеет славу заслужить!», «Что написать, чтоб всем народам был бы прок, чтоб у всех снискать признанье?» («Хосров и Ширин», «Искендернамэ») — такие ответственные вопросы были первейшими, которые занимали поэта-гуманиста.

Лишенные общечеловеческих идей, ограниченные узконациональными чувствами произведения Низами считал ущербными. В этом смысле поэт не делал скидок даже для Фирдоуси, чье творчество и мастерство он высоко почитал и чье влияние испытывал, тем не менее порицая огульно пристрастное отношение старого устада к инородцам.

Коль немного дастаны иные переберешь,
Пред нациями их нельзя счесть верными

(справедливыми)

Все труженики всех народов земли, умные, благородные люди были дороги Низами. И многонациональный состав героев его поэм, представителей разных народов (азербайджанского, индийского, китайского, греческого, турецкого, персидского, курдского, еврейского, славянского, абхазского, армянского и др.) был связан с этим принципом. События каждой из пяти поэм разворачиваются в разных странах и краях (в Азербайджане, Персии, Египте, Индии, Турции, Абхазии, на Руси, в Арабистане и др.). География упоминаемых городов и стран охватывает чуть ли не всю карту Азии, Европы, Африки. Поэт с глубоким уважением относится к различным культурам и их деятелям, творцам, к наследию которых приобщился. Ему равно дороги и равно чтимы им и греки Сократ, Платон, Аристотель, Архимед, и римлянин Плиний, и персы Фирдоуси, Низамульмульк, Барбед, и сириец Мелик Форфуруийси, и вавилонец Манис, и состязающиеся друг с другом китайский и византийский художники... С одинаковой душевной болью повествует он о драматичной участи соотечественников Фархада и Ширин, арабов Лейли и Меджнуна, зодчего из Рума Симнара, византийки Марьям (Марии)... И трагедии этих разнонародных героев в глазах Низами — это трагедии человеческого общества, человечества.

Поэт с таким умонастроением и воззрениями вправе был гордиться искусством, «слышным на весь мир».

Великий узбекский классик Алишер Навои, имея в виду общечеловеческий пафос творчества Низами, его любовь ко всем народам земли, говорил: «Низами, чей священный прах покоится в Гяндже, источал миру... несметные, как число звезд, дивные перлы своей щедрой души, источник жизни для людей, насыщенный всечеловеческими чаяньями...[1]»

Если Низами при жизни и после смерти был любим и чтим многими народами, то одна из причин этого признания в том, что каждый из многонациональных читателей мог уловить в его творениях в той или иной мере художественно преобразованные отзвуки своей культуры тени своих предков, будь то Лейли и Меджнун, Искендер (Александр Македонский), Аристотель, Бузургумид, Марьям, Нушабе, Фархад, Ширин, славянская красавица и т. д.

И поныне, во всех цивилизованных странах у Низами есть миллионы читателей и почитателей. Азербайджанского поэта любят и читают перс и таджик, турок и англичанин, немец и француз, чех и болгарин, узбек и туркмен, татарин и киргиз, казах и грузин, украинец и дагестанец.

Низами мечтал об упорядочении общественных отношений в соответствии с интересами и чаяниями народных масс.

Резкая критика поэтов феодального государственного строя, абсолютизма, смелое вскрытие общественных противоречий — одно из важнейших качеств, связывающих Низами с идеями восточного Возрождения.

Одну из причин социальных зол Низами видел в падении общественных нравов, в таких порочных чертах, как тщеславие, чванство, двоедушие, коварство, зависть, скупость, алчность, жажда наживы...

Эти пороки мы видим в «Хамсе» у несправедливых владык, придворных, у сановных и чиновных, ростовщиков, святош-ханжей, словом у тех, кто «живет чужим трудом» (В «Сокровищнице тайн» это шейх, посягавший на чужое достояние, жестокий шах, мучающий подданных; в «Хосрове и Ширин» — Бахрам Джуби, Шируйе, в «Семи красавицах»—Ездикюрд, шах, приговоривший Симнара к казни, притеснитель народа визирь Расту Ровшан, алчный торгаш Малиха; в «Искендернамэ» — Дарий и умертвившие его сановники...).

В противоположность им, носители добродетелей — честности, скромности, доброты, трудолюбия — предстают в лице бедняков, людей труда, подвижников науки, будь то старик-кирпичник («Сокровищница тайн»), Фархад, Бузургумид («Хосров и Ширин»), Зейд («Лейли и Меджнун»), Фитнэ, семеро убогих («Семь красавиц») или китаянка, старый пастух («Искендернамэ»)... Сама по себе такая дифференциация показывает, что поэт придавал вопросам морали социальный смысл и падение нравов преимущественно связывал с деспотическим миропорядком. «Рыба гниет с головы», — так и все пороки исходят от шахов, заражают приближенных и приобретают характер «инфекции». И власть имущие в стране, которой правит султан Санджар, будут «грабить и разорять край, и наместники будут пинать сирых старых». То, что во дворцах владык, при деспотическом строе, недостойные корыстолюбцы, временщики-интриганы пробиваются к высоким чинам, а благородные, доблестные, просвещенные граж-

———
[1] Подробнее о мыслях Навои относительно Низами и его «Хамсе» см: Алишер Навои. Сочинения. Ташкент, 1948, т. IV, стр. 6, 7, т. VI стр. 10, 11, т. VII, стр. 6.

дане оказываются не в чести, то, что власть передается по наследству, порождает распри, равно как и разлагает нравы. Дарий доверил участь страны «самым низким, недостойным людям», и дворцы Ездикюрда, Ормузда кишели подобными лукавыми царедворцами, и Бахрам-Гюр облек властью безнравственных визирей.

В общественной иерархии каждый должен занимать место не по сословному признаку, а по реальным достоинствам:

И там, где доблесть ценится по праву,
Возвышенной мы видели державу.

(«Книга славы»).

Кто же должен был воздать должное доблести? Теократическому государству такая оценка была чужда. Конечно, Низами было известно, что и среди власть имущих находились те, которые, хотя и в честолюбивых политических целях, выказывали благосклонность к подвижничеству, наукам, искусству. Неслучайно он с одобрением упоминал имя умного визиря сельджукской империи Низамульмулька. Но такие редкие исключения не мешали поэту разглядеть неразрешимые противоречия феодального строя. Поэт был свидетелем еще одной жизненной реальности, плачевной участи умных и достойных людей, оказавшихся в орбите дворца. Об этом — и смелое, и горестное признание:

Кто был одет дарами и милостями шаха,
Того удел в итоге — оковы или плаха.

(«Сокровищница тайн»).

Смолоду поэт проникся ненавистью к золотым клеткам — дворцам. Это был мир, где «ум безумием слыл, пустым служением — верность, убытком — щедрость...», где «не было очей, что видели бы достойных, очам же, ищущим изъяны, нет числа» («Сокровищница тайн»).

При виде этого ужасного нравственного разложения, «бесстыдства современников» своих («Сокровищница тайн»), поэт переживал кризисные чувства, приходя к пессимистическим выводам об изначально дикой, хищной и злой природе человека.

Знаменательна и тревога поэта на фоне этих кризисных раздумий о будущности жизни на земле. Настанет день, — считал поэт, — что в итоге «злодеяний пьющих кровь друг друга людей» на земле стрясется беда, а земля, сотрясенная, сойдет с оси, расколется и рухнет, и солнце смешается с землей («Сокровищница тайн»).

Но этот пессимизм у поэта преходящ, у него снова берет верх жизнеутверждающая идея о том, что «человек венчает мирозданье», человек по своей природе склонен все-таки к добру, создан «блистающим перлом», и только общество повинно в его уродствах.

Благородства расколот сверкающий камень!
Человек! Человечности где же твой пламень?

«Человек» или смерть? Ты на буквы взгляни, -
И поймешь: эти двое друг другу сродни.[1]

(«Искендернамэ»)

Возможно ли вернуть человека в лоно человечности, возродить его нравственно?

Поэт полагает, что необходимы усилия самой личности к самоочищению и самовозвышению.

Как мы уже отмечали, поэт эти высокие нравственные достоинства искал и находил в среде трудовых низов, в гуще народной. Вместе с тем, Низами не забывает о необходимости резкой критики покорности и смирения перед злом и гнетом, бесконечных стенаний вместо деятельного протеста, критики холопства и рабского послушания.

В «Сокровищнице тайн» Низами выдвигал идею ликвидации частной собственности на землю, которая, должна принадлежать тем, кто трудится на ней, «Земля должна быть отнята» у «владельцев грамот» и надо «руки отрубить у обирал», и «новую державу сотворив, мир обновить» («Сокровищница тайн»). Под «владельцами грамот» поэт разумел знать и высшее духовенство, наделенное землей — М. Дж.)

Все эти идеи, особенно, высказанные в «Лейли и Меджнуне» призывы «не свыкаться с притесненьем», «отвергнуть низость и обман», «отвергнуть услуженье шахам» являли поэта как борца социального гнета и неравенства, тунеядства, как поборника раскрепощения труда и личности.

Низами был поэтом, изведавшим и дружбу, и вражду. Его сердце умело равно любить и ненавидеть. Его социальные симпатии и антипатии ярко выразились в клятве, высказанной в «Книге судьбы».

У Низами довлеет научное миропонимание, под наукой он подразумевает, в первую очередь, естествознание, дисциплины, изучающие живой и неживой мир, человека.

Стремись познать все сущее от века —
И злак, и тварь, и прах, и человека.

(«Семь красавиц)

Известно, что спустя несколько веков после жизни реального Искендера (Александра Македонского), на средневековом Востоке были государственные деятели, поощрявшие развитие наук, «Дом ученых» — «Даруль — хукема», учрежденный в IX веке приказом халифа Момина, организованная в XI веке Низамульком багдадская академия и деятельность разнонациональных ученых в этих центрах были известны Низами. Одобрительное упоминание покровителей науки в «Пятерице» было связано с этими фактами.

Низами считал возможным и необходимым научное постижение тайн не только земли и человека, но всего мироздания.

Профессор Е. Э. Бертельс, высоко оценивая

---

[1] **Низами.** Искендернамэ. Баку, т. I, стр. 164.

эту новизну и оригинальность в космологических представлениях Низами, отмечает, что его предложение и существование особых миров на звездах свидетельствует о том, что поэт значительно опережал современное ему научное знание.[1]

Интересен итог спора вымышленного философа Ормузда с 70 духовными лицами в «Книге судьбы»: служители культа, никак не приемлющие мысль Ормузда о том, что «вселенная безбрежна и в круговращенье вечном», слышат ироническую и резкую отповедь: «Так оставайтесь без движенья до светопреставления!» («Книга судьбы»). Низами зачастую использует понятие о движении в смысле природной закономерности.

Не забывай о вечности движенья,
Животворящем птиц или растенья.

(«Хосров и Ширин»)

Резкая критика мошенников от науки — астрологов, алхимиков, колдунов и магов во всех частях «Хамсе» неслучайна.

Поэт непримирим с предрассудками всех видов, враждебных научному миропониманию. Когда в «Книге судьбы» корабли попадают в водоворот, волхвы приписывают это воле святого Джебраила; впоследствии выясняется, что причиной бедствия была гигантская рыба. В той же поэме сообщается, что «волшебное кольцо», найденное пастухом, было в древности сработано ученым и вовсе не обладало «сверхъестественной силой».

В «Семи красавицах» зодчий Симнар начертал на портретах красавиц слова: «Бахрам, семь земель обойдя, семь красавиц приведет. Пускай не мнит, с дороги сбившись, внушенное звездами начертали, мы сказанное разумом изъявили». Значит, можно предвидеть будущие события, но не путем колдовства и прорицаний, а посредством доводов разума.

Хотя и в XII веке на Востоке естествознание и общественные науки — философия, логика, этика — были достаточно развиты сообразно своему времени, но не достигли того уровня, чтобы исчерпывающе объяснять законы, «тайны» природы, вселенной, равно как и общественной жизни. С этой точки зрения Низами был вправе сетовать на ограниченные возможности современной ему науки. Он мечтал о «раскрытии тайн», о том, чтобы «заря науки бутоном» воссияла. Но наука была еще бессильна разгадать эти великие тайны. Поэт, отталкиваясь от современной научной мысли, заключал, что «у звезд блистающих несметных в небесах есть свой престол, и собственное небо» («Хосров и Ширин»), но наука еще не смогла открыть, что происходит на этих «округлых» светилах. Вместе с тем, он ничуть не сомневался, что по мере развития науки будут срываться «покровы тайн».

Пока загадкой знанью небо блещет,
Но с каждым знаньем утро снова брезжит.

(«Лейли и Меджнун»).

Велика была вера в могущество человеческого разума и гения у Низами.

* * *

По Низами, назначение всей духовной культуры, искусства и поэзии в частности, — это служение человеку. И подлинный поэт — «спутник человека по счастью» («Лейли и Меджнун»). Низами был поэтом тех, кто жил трудами рук своих.

По Низами, полезным может быть только осмысленное, насыщенное мыслью искусство, «Без мысли стих (слово) не нужен никому» («Хосров и Ширин»). Искренность в сочетании с глубиной мысли — качества подлинной поэзии. И это возможно, когда поэт способен «поведанное сердцем написать». Слово — что «волей сердца сложенная мысль». «Стихотворенье — исповедь души» («Сокровищница тайн»). «Сердце — преогромный океан. И в нем начало всех ключей» («Хосров и Ширин»). Фархад сотворил пламенем и страстью сердца своего млечный арык, мраморный бассейн в замке Ширин, запечатлел свое искусство на горе Бисутун.

Велика облагораживающая власть слова над умами и сердцами. «Свершенный словом труд иным ничем немыслим». Значительное слово может «поднять народ, и страны покорить», «изжить и леность, и покой», воодушевить на труд, предостеречь от зол и будить благородные чувства. «Истинным словом, кладом счастья можно завладеть, ибо слово — алхимия такая, что камень в злато может обратить» («Диван»). «Слово вдыхает жизнь в увядшие сердца», способно «и злых очеловечить». Правдивое слово поэзии обходит страны, покоряет миллионы сердец, становится спутником рода человеческого.

Истинное слово — поборник справедливости, то, которое «признано правдивым всеми народами» («Книга славы»). Истинный поэт противоборствует со злом и гнетом, он «эмир слова, и слово — меч их уст» («Сокровищница тайн»).

Поэт — свеча, что озаряет думы. Низами видел миссию своей поэзии в противостоянии «тернистому миру». В строках, приводимых ниже, нетрудно увидеть образное выражение этой мысли:

Я пою и в шипах, не боюсь их, как роза;
Пусть терзают — пою, мне шипы не угроза,

Это сердце — костер: угасал его жар.
Но подбросили терний, и вспыхнул пожар.
Я — как море: с души я стираю пороки.
Я не зеркало, нет! Но вбираю пороки.

(«Искендернамэ»).

На таких этических и эстетических принципах зиждется несравненная «Хамсе», про-

---

[1] См. Бертельс Е. Э. Избранные труды М, 1962, стр. 359.

никнутая философским оптимизмом, жизненностью и демократическим духом.

Человеколюбие в высшем значении слова составляет главный пафос творчества Низами, «сокрушавшего колдовские чары». Он совершенно чужд религиозной, сословной и национальной исключительности. Примечательно признание в «Сокровищнице тайн»: «Захид и рахиб»... устремились ко-мне». Под «захидом» здесь он разумеет правоверных служителей культа, под рахибом (монахом) — христианских святош (аскетов).

Таким образом, объединяющая сила искусства оказывается выше религиозных различий. Как же эта интернациональная идея великого поэта перекликается с мыслью немецкого философа Людвига Фейербаха, высказанной спустя шесть веков. «Произведение искусства, которое прекрасно только для христиан, несовершенно. Искусство переносит свой предмет за пределы отдельных религий, в сферу общечеловеческую. То, что является истинным произведением искусства, не принадлежит уже ни к какой церкви, ни к какой отдельной религии. Истинное произведение искусства есть точка единения всего человечества... Художник подчиняет не искусство религии, а религию искусству»[1]

Таким общечеловеческим по духу искусством является и творчество Низами. При всем том, что он не был атеистом, он «подчинил религию искусству». Его известная философия любви — составная часть его гуманизма. Поэт трактовал любовь в нескольких, правда, связанных аспектах, но без их четкой дифференциации нельзя правильно понять концепцию поэта о любви.

Один из этих аспектов — это трактовка любви в иносказательном смысле, как категории философского познания, как образного отражения космологической концепции поэта. В этом смысле Низами под понятием «любовь» подразумевает вселенскую гармонию, связующую явления и законы природы, движение и взаимовлияние материальных субстанций и грандиозную упорядоченность этого движения.

Второй философский подтекст понятия любви в «Хамсе» связан с духовным миром человека.

По Низами, подобно тому, как в природе предметы и явления, небесные тела, тесно связаны гармонизирующей силой тяготения (именуемой философами «любовью»), так и должна быть некая духовная сила, объединяющая людей, живущих в обществе, сплачивающая их во имя счастья, создающая взаимоуважение, взаимную любовь и участие. Не будь вселенской гармонии (природных закономерностей), распался бы сущий мир, смещались бы светила и планеты. Такова и общественная жизнь. Не будь единения, взаимопомощи и взаимоуважения среди составляющих общество людей, подмени их страсть к наживе и господству, — тогда всеобщее счастье и справедливость невозможны.

[1] **Фейербах Л.** (Собр. произв. в трех томах. М., 1967, т. 3, стр 11)

Подобно тому, как «вселенная зиждется на любви», и общественное бытие может быть прочно на этой основе. Как солнце, луна и звезды не скупятся дарить тепло и свет планетам, так и человек должен помогать человеку. И в этом честь и слава человека.

Поэт именует эту идею всеобщей любви — основу его моралистики — «наукой человечности». «Хотя полезных множество наук, меж них одна наука — человечность».

Ашиг-влюбленный — друг всех несчастливых. Когда Хосров спрашивает у Фархада: «Из какой ты страны?», он в ответ слышит: «Из страны друзей». И у Кейса в груди «сердце дружества» бьется («Лейли и Меджнун»). Человечность — вот «религия» этой любви. Ашиг — воплощение добра и человечности. Но у него есть и враги, — «невежды в науке человечности», которые видят смысл жизни «в животном насыщении» утробы. Страсть человечности — противостоит всякому злу, насилию, кровопролитию. Это высшее чувство, несовместимо с жаждой владычества. «Вовеки несовместны страсть (любовь) и власть» («Хосров и Ширин»).

По ашигу, «Природа сотворила без цепей все существа живые» («Лейли и Меджнун»), Кейс считает преступным неволить не только людей, но и животных.

Ширин гордо заявляет Хосрову, посягающему на ее свободу и достоинство:

С казной-отчизной я разлучена,
Но знак свободы — вот моя казна.
Не должно два насилия плодить:
Неволить вольных, сирых сиротить.

(«Хосров и Ширин»).

Эта философия человечности, другими словами, гуманистическая концепция Низами, его высокие моральные идеалы, бесспорно, были апофеозом его идеальной утопии. Но эта утопия имела реальную почву и основу, — единение и нравственные достоинства бедных низов-крестьян и ремесленников, чистота их отношений.

Как и во всех проблемах, поэт-гуманист и в социально-этических воззрениях оставался связанным с народом. И если его воззрения, его «наука человечности» несла на себе незначительные оттенки религиозной морали, то и это, опять же, шло от тогдашней реальности...

Таким образом, второй философский смысл любви в «Хамсе» надо понимать как мечты поэта об идеальной общественной морали, свободе личности.

В третьем случае любовь у поэта понимается в исконном значении высокого, облагораживающего чувства между мужчиной и женщиной, мужем и женой.

Но это чувство, будучи личным, в то же время, несет в себе социально-этический смысл. Это чувство ограждает человека от преходящих страстей, распущенности, оно зиждется на верности, на высоком сознании.

Важное место у поэта занимают суждения, направленные против многоженства. «Единственная — истая любовь» («Лейли и Меджнун», Та же мысль повторяется устами Ширин:

Коль есть одна любимая подруга,
Тогда любовь влюбленному порука.
Нет места в сердце двум любимым.

(«Хосров и Ширин»)

Известно, что по корану, мужчине дозволялось, помимо нескольких узаконенных браком жен, иметь и не ограниченных числом наложниц. В эпоху Низами феодалы и правители широко пользовались этим «правом», которое поэт бичевал как одну из причин падения общественных нравов.

Весьма важное место, которое занимает в творчестве поэта фольклоризм, широкое использование им устнопоэтического творчества разных народов, их сказок, сказаний, притч, пословиц, поговорок, мифологических образов, свидетельствовало, прежде всего, как мы отмечали выше, о его подлинном демократизме. Смелые критические суждения о существующем обществе, государственном строе были очень созвучны народному сознанию, народной мудрости. Именно родство с народным мышлением и творчеством у Низами было признаком идей Ренессанса. Фольклоризм был одной из характерных черт и западного Возрождения. Достойно внимания и мастерское, целесообразное преломление фольклора, его новое осмысление у Низами.

Очень сильно выраженный фольклоризм в поэзии Низами был одним из важных новшеств, внесенных им в письменную литературу. Вместе с тем нельзя усматривать новизну и величие искусства Низами только лишь в плодотворном использовании народного творчества.

Величайшим новаторством искусства Низами в содержательном и идейном отношении было то, что он подвигал читателя к прозрению общественных и природных явлений, глубоко постигал и смело вскрывал реальные корни вопиющих социальных зол; показывал через живые образы и характерные жизненные события решающую роль социальных обстоятельств и воспитания в формировании нравственных, духовных качеств личности. Новизна и величие искусства Низами заключалась во взгляде на человека — «венца мироздания», в утверждении и отстаивании естественных и достойных чаяний человека, в разграничении этих чаяний от всякого рода пагубных, низменных, фальшивых отраслей, в том, что он внушал человеку мысль о его высоком назначении, страстно отстаивал свободу личности и выступал против унижающих ее всевозможного произвола, насилия и несправедливости, утверждал духовную и физическую свободу как высшее благо, отвергал суеверия и предрассудки, не опирающиеся на подлинное знание, и, наконец, в том, что великий художник слова верил в счастливое будущее человечества и прозревал это будущее, хотя и в утопической форме, в социальном правовом и имущественном равенстве.

В утопической «стране справедливости», изображенной в «Книге судьбы», живет общество, основанное на прекрасных нравственных началах. Это общество сделало своим девизом человечность. Здесь нет ни пророков, ни святош, ни мечети, ни церкви... Религия этих людей — правда, честность, любовь к природе, к ближнему, к труду, милосердие, добронравие, и признанье бога каждым в сердце своем... Здесь нет ни шаха, ни знати, ни оскверняющих веру служителей культа, нет привилегированных особ, нет частной собственности на землю. Все сограждане равноправны. Здесь полностью уничтожено господство человека над человеком...

Таковы гуманистические и демократические идеи, мысли азербайджанского поэта о социальной справедливости XII века, опередившие западноевропейские утопии.

В профессионально-творческом отношении новаторство и грандиозность искусства Низами состояли в его глубоком знании человеческой души, в тонком проникновении во внутренний мир представителей различных сословий и классов, в мастерстве создания типов, характеров, его исключительном психологизме, во вскрытии — впервые в средневековой эпической поэзии — раздвоения личности, на примере образа Хосрова, и осмыслении этого раздвоения как следствия противоречия между естественными чувствованиями человека и диктатом социального положения и, наряду с таким противоречивым раздвоением, в создании таких цельных характеров, как Ширин, Фархад, Лейли; в жизнелюбивой, могучей, дерзновенной романтике, подвигающей на труд, на доблестные деяния во благо народа и во имя всеобщего счастья; в реализме, вскрывающем общественные язвы и пороки; в воплощении значительных социальных конфликтов, потрясающем драматизме, взаимодополняющихся эпических и лирических мотивах, содержательных диалогах, во внутренних монологах, обнажающих мир, и в изображениях природы, восхищающих красотой поэтического воодушевления и зоркостью природы.

Низами — поэт-мыслитель, живущий тревогами о мировых событиях, о судьбах человечества.

. . .

Выдающийся русский советский писатель Алексей Толстой отмечал: «В пору, когда в Западной Европе еще царил средневековой мрак, восточная культура зажгла свой светоч и, усвоив античное культурное наследие Запада, и присовокупив и свое культурное богатство, заново переработала их, и как только позволил патриархат, осветила свою жизнь светом Ренессанса. Восток указал верное направление западным странам к Ренессансу»[1]

[1] **Толстой Алексей.** «Близкое, свое», Журнал «Огонек», 1966,

Более того, «Как в период раннего Средневековья, и в XII-XIII веках культура Китая, Индии, стран Ближнего Востока и Византии были в значительной степени выше западноевропейской культуры».

В XII веке одной из ближневосточных стран, где были широко распространены идеи Ренессанса, был и Азербайджан. Новый этап всестороннего подъема, переживаемый материальной и духовной культурой страны в этот период — создавал благоприятную почву для возрожденческих идей в Азербайджане — одном из передовых регионов по тому времени.

Олицетворением азербайджанского Ренессанса этого периода в сфере литературы, философии, этики, эстетики, поэтики и обществознания явился Низами Гянджеви. Исходя из исключительного новаторства его искусства, его опережающих века научных, философских, общественно-политических идей, современные востоковеды справедливо называют его одним из величайших титанов восточного Возрождения.

Е. Э. Бертельс, особо говоря о новаторстве поэта в искусстве, отмечал: «Хотя и в поэмах Низами видны признаки средневековой литературы, они по построению уже в значительной мере близки лучшим творениям европейского ренессанса»[*].

Параллель, проводимая Бертельсом в той же работе между Низами и Шекспиром, утверждение о том, что по характеру Лейли и Меджнуну «близки Ромео и Джульетта», показывают, что известный ученый рассматривает «лучшие творения европейского Ренессанса» в очень широком объеме. Не только знаменитые эпические создания поэта, новые по содержанию и по художественной форме, но и его лирика, воспевающая земные чувства и переживания, как мы отмечали выше, ведя речь о жизни и первой романтической любви поэта, очень близка лирике европейского Возрождения.

Читателю известно, что многие исследователи европейского Возрождения считали главными особенностями идей Ренессанса страстную приверженность античной философии, «возвращение» к ее прогрессивным, не утратившим значения положениям, их творческое использование, научное миропонимание и оппозиция религиозным догмам, пропаганду идеи свободы мысли и совести. Нам думается, что одним из факторов, бесспорно представляющих Низами как одного из великих корифеев раннего Возрождения на Ближнем и Среднем Востоке, является не только его соответствующее отношение к античной греческой философии, но и определенная созвучность его философских и этических воззрений с древнеиндийской и китайской философией, уходящими в более отдаленное, чем эллинистическая культура, прошлое, так же, как неприятие им догм ортодоксального ислама.

Что же касается того, что Низами одновременно обращается и к западной, и к восточной античной культуре и философской мысли, то это ничуть неудивительно. Нам известно, что деятели раннеевропейского Возрождения вовлекали в сферу своих творческих и научных интересов и западную, греческую, и восточную философию. Например, если Данте с одной стороны, испытал влияние греческих и римских философов и поэтов, то с другой стороны, соприкоснулся с наследием таких мыслителей Востока, как Фараби, Ибн-Решт, Авиценна...

Одной из характернейших черт Ренессанса в целом было то, что он не ограничивался узконациональными, религиозными рамками, а оплодотворялся всеми культурами. И потому во многих случаях понятие „Ренессанс" употреблялось как синоним гуманизма, общечеловечности.

* * *

Всестороннее изучение наследия Низами означает не только изучение путей развития духовной культуры средневекового Азербайджана, но и Ближнего и Среднего Востока в целом, первоистоков науки, философии, истории литературы и искусства народов этого региона.

По еще неполному перечню, составленному исследователями, начиная со второй половины XIII века до конца XIX века 125 поэтов разных национальностей и народов Ближнего и Среднего Востока создали под влиянием «Хамсе» Низами одноименные своды поэм, отдельные эпические полотна под теми же названиями; среди них были столь блистательные художники слова, как Амир Хосров Дехлеви, Алишер Навои, Абдуррахман Джами, Физули. В этом аспекте изучение сферы влияния «Хамсе» сопрягается с изучением литератур многих народов Востока и их историко-литературных взаимосвязей.

Своим высоким гуманизмом и демократизмом Низами выразил самые светлые чаяния человечества о мире свободы, равенства и братства, «напомнил о свете, разрубившем тьму, воспел побеждающее палачей и губителей жизни человеческое добро, великую правдивость и мужество, кипучую любовь и страсти» (Н. Тихонов).

Весьма знаменательно, что особенно воодушевленный и продолжительный интерес, любовь к творчеству Низами в Европе, России, а также на Ближнем и Среднем Востоке, обращение к его творческому миру таких корифеев, как И. В. Гете и Г. Гейне, перевод его творений на английский, французский, немецкий и другие языки, рост числа исследователей Низами приходится на XIX век, а именно — на эпоху революционных потрясений, борьбы против пережитков феодального средневековья и колониального гнета.

В XX веке, особенно после Великой Октябрьской социалистической революции, наследие Низами стало изучаться в более широком масштабе и с высот нового мировоззрения. Выросли десятки новых исследователей и переводчиков произведений поэта; об азербайджанском классике был создан целый ряд монографий, привлекших внимание всех востоковедов мира.

Низами, благодаря своим великим творческим свершениям, бессмертным идеям о счастье и будущем человечества был оценен советскими учеными как личность, стоящая «в ряду величайших людей мира» (Бертельс) как «гордость и венец мировой литературы» (А. Крымский).

Известно, что величие и гениальность каждого творца — будь то художник или ученый — измеряются степенью продолжительности и плодотворности его влияния на будущие поколения, на последующее культурное развитие, вечностью и непреходящей современной значимостью тех или иных прогрессивных качеств его духовного наследия. В этом смысле, горизонты влияния искусства Низами оказались безбрежными и необъятными, не признавая никаких национальных, религиозных, сословных границ. Каждый подлинный художник, независимо от национальной принадлежности, приобщается к миру творений Низами, стремился и стремится черпать в этой неиссякаемой сокровищнице.

Представленные в этом альбоме произведения художника Микаила Абдуллаева — часть его работ на темы «Хамсе» Низами.

Работы нашего известного мастера кисти, украшающие станцию бакинского метро, носящей имя поэта, ряд достопримечательных уголков древней Гянджи, были оценены как творения высокого искусства.

Надеемся, что настоящий альбом талантливых живописных и графических интерпретаций поэтического мира Низами вызовет широкий интерес у почитателей творчества корифея мировой литературы.

---

[*] Е. Э. Бертельс. Избранные труды. М., 1963, стр. 172.

NIZAMI GYANJEVI AND HIS „KHAMSA"[1]

The heritage of the great Azerbaijanian poet and thinker Nizami Gyanjevi has been the object of universal interest and and love for more than seven centuries. It has attracted not only poets, writers, literary scholars and orientalists, but also, in no less a degree, natural scientists, philosophers, moralists, historians and ethnographers, as well as composers and artists, including many outstanding painters and sculptors.

Beginning with the thirteenth century, Nizami,s „Ryanj Gyanj" or „Khamse" became one of the primary literary sources of inspiration on for Oriental artists. Many of them largely devoted their work to the implementation of Nizami's literary motivs. Particularly widespread renown fell to the Tebrizian school of miniature painting, which attained the peak of its development in the sixteenth century, under the Azerbaijanian dynasty of Sefevids, manifesting the highest level of perfection and maturity ever to be reached by this medieval art in the Near and Middle East.[2]

In the work of artists belonging to the schools of Kazvin, Gerat, Isfahan and Bokhara, strongly influenced by the Tebrizian masters, motivs derived from „Hamzeh" were particularly prominent. Unique manuscripts kept in the most famous libraries and museums of the world, decorated by splendid ornaments and elegant, expressive miniatures, clearly demonstrate what care, love and inspiration medieval artists, calligraphers and bookbenders of the East exhibited in dealing with the poems of Nizami.

Miniatures on motifs from **Khamsa** by such masters of the Tebrizian school as Sultan Mohammad, Mir-Muzavvir, Mir-Said-ali, Mirzali and Muzaffarali, were very highly esteemed by art scholars of both East and West. The most perfect among these numerous productions were „Sultan Sanjar and the Old Woman", „Khosrow Catches SIght of Shirin Bathing", „Bakhram-Gür and Fitneh Hunting" (MUzaffarali); „Shapur Shows Khosrow a Portrait of Shirin", „Khosrow Attends to Music Played by Barbed" (Mirzali); „Bakhram-Gür Qür and Fitneh Hunting" (Muzaffarili); „Anushirvan Listens to Conversation Between Two Owls" (Mir Musavir); „The Old Woman leades the Chained Mejnoon to the Tent of Leili" (Mir Seid-ali); „BAkhram Kills a Drogon", „Shirin Meets Farkkhad", „BAkhram Listens to the Story of the Egyptian Princess", „Fitneh Displays Her Skill to Bakhram", „Iskender Before Nushabeh", „Iskender and the Herdsman". Together with hundsman". Together with hundreds of similar works by anonymous authors, they clearly show that these artists, who employed many if not all motifs from **Khamsa**, in accordance with their individual views and current tastes, had eagerly turned to its poetical scenes and pictures, masterfully depicting the natural beauty of Azerbaijan, and had thus established and evolved the illustrative tradition of Khamse — one of themost brilliant pages in the history of Azerbaiäanian visual art. It was by no mere accident that the pet's motifs implemented by these artists were also dealt with at later periods in our national art.

The period preceding the 800th anniversary of Nizami's birth (1938—1947) and the following years, presented a new stage in the depiction of Nizami's motivs in the wisual arts, music and literature of Azerbaifan. A number of historical novels, plays, operas, ballets and symphonic poems were produced about the poet's life and on the motifs of „The Seven Beauties", „Leili and Mejnoon", „Khosrov and Shirin" and „Iskender-Nameh; also, many lyric songs were camposed to the texts of his gazels.

The illustative tradition in Azerbaijanian and Russian editions of Nizami's poems was enriched by the exquisite works of such eminent artists as Amir Gajiev, Gazanfar Khalygov, Kyazim Kyazimzadeh, Ismail Akhundov, ets.

A special museum named after Nizami was erected in Baku, dedicated to the history of Azerbaijanin literature and folklore. Several halls in it were devoted to the life and work of our great classic. In the same years a magnificent monument to the poet was erected in Baku as well as a mousoleum on the territory of ancient Gyanja where the poet was born and spent his life. Museums in many major cities of our country give honorary place to portraits of the pot as well as exquisite carpets and embroidered silks depicting his poetic imagery.

After the decision of the Central Committe of Azerbaijan's Communist Party „On the Study, Publication and Popularzation of the Literary Heritage of the Great Azerbaiäanian Poet and Thinker Nizami Gyanjevi" (January 1974), the work of Azerbaijanian scholars and artists, including painters, received new impetus and scope.
One of the prominent Azerbaijanian masters systematically engaged on themes from Nizami, actively participating in all cultural events purposed to popularize the heritage of the great classic is People's Artist of the USSR, corresponding member of the USSR Academy of Arts, International Jawaharlal Nehru Prize winner Mikhail Abdullayev (b. 1921), whose work is representied in this album.

The artistic world of this masters of the paintbrush in distinguished by its ideological and civic pathos, as well as its vivid, imaginative national colouring and poetic force. It is a world reflecting the painter's medications on the historic destinies of his native people and his optimistic percertion of its contemporaly life, combidned with a search for new forms of expression and high coloristic culture, and a multiformity aand breadth of genre and subject matter.

The artist's canvasses depicting the life of modern, socialist Azerbaijan and the creative aspirations of its people, e. g., „Evening", „Girl friends", „Builders of Happiness", „The Lights of Mingechaur", and others, illustrations to the ancient epic „Dede-Korkut", to Fizuli's poem „Leili and Mejnoon" and O. Ragimov's novel „Shamo", his portraits of Nessimi, of the ashug (folk-singerä Alesker, of Vaghif and of other classics, his Italian and Indian cycles, his series dedicated to the life of Iranian Azerbaijan — „On the Other Side of the Arax", put on display at many exhibitions in the USSR and abroad, were highly appraised by lovers of art.

The image of Nizami and motifs from **Khamsa** occupy a place apart in Mikail Abdullayev's work. With his passionate love, deep feeling and knowledge of our classic literature and the poetry of Nizami, the artist has produced a large number of canvasses, miniatures, mosaics, drawings and water-colours on motivs from **Khamsa**, distinguished by their technical mastery and generic diversity. The works presented in this souvenir album include a majority of productions by this gifted artist embodying themes taken from **Khamsa**. Part of these are portraits and thematic compositions depicting the person of Nizami himself, his life ind artistic milieu. Among them are „The Family", „Afaq and Mohammad", „Nizami and Mohammad", „Mehseti and The Young Nizami", „Khagani and Nizami", „Zeki Muaiaddin, the Poet's Grandfather", „The Poetic Parnassus of Twelfth-Century Gyanja", and other works testifying to the special place occupied by the theme of Nizami in the artist's output, and his deep-rooted loyalty to this theme.

These productions, distinguished by their clearcut individual manner and skill of execution, national colouring and decorative plasticity, also demonstrate Mikhail Abdullayev's extensive and masterful implementation of the progressive traditions inherent in classic Azerbaijanian miniature-painting.

An impressive level of professional mastery and culture is evident in the artist's handling of colour, in his apt choice of artistic devices for each individual item of his subject matter, in his deeply impressive, nationally distinctive imagery, rich palette, lucid plasticity, and in general, his ability to put Nizami's motivs in vivid relief, to make them, speak, as it were, through the magical force of his colours and tints.

Mikhail Abdullayev spent much effort and carried out extensive artistic and general research in determining which poetic fragments were to go into the present edition. As a general rule, the artist strove to avoid mechanical, narrow illustratorship, evolving new, inaginative devices for the complete and clear disclosure of the significance, ideas and content of each motiv, greating new and original works of art on the themes of **Khamsa** endowed with a genuane ideological and esthetic valua of their own.

[1] **Pyanj Gyanj** — literally, „Five Poems".
[2] **Unìersal History of the Arts,** Vol.II, Book 2, Moscow, 1961, p. 118.

Nizami's literary career coincided with the period after the disintegration of the huge Seljuk empire, when political life in the Near and Middle East was very largely affected by the Azerbaijanian atabek dynasty, impersonated by its founder, Shamzade din Eldeghiz, his sons Nusreddin-Jahan Pehlevan, Musaffaradin-Kyzyl Arslan, and his grandson Nusreddin Abubekr.

Nizami had a profound mastery of the scientific knowledge of his time (astronomy, mathematics, medicine, philosophy, history, logic, law, poetics, musicology). And it could scarcely have been otherwise. An encyc-lopaedic education in the East was considered indispensable not only for scholars and philosophers, but for genuine poets as well. In this sense, the traditions of Plato and Aristotle were maintained throughout the Orient, including Azerbaijan. The poet Feleqi, for exaple, was also and astronomer, mathematician and calligrapher, as well as an expert in Arabic.

The works of Khagani likewise testify to his wide-ranging erudition. abul-ula-Gyanjevi, too, combined his poetic avocation with scientific research. Nizami proudly informs us about his proficiency, apart from his own language, in many others — ancient Pehlevi, new Perso-Darian, Hebrew and the languages of Chiristian nations, concluding:

„Who in these languages is verised as well
Will not rebuke me for my own — that I can tell."

(„Book of Happiness"....)

Some students of Nizami believe the poet knew Georgian and Armenian. It is highly probable that under Christian languages Nizami presumed the latter. Considering that medieval Georgian and Armenian scholars knew Arabic, Farsi and Azerbaijanian, there is no doubt that their own languages were known to Azerbaijanians as well.

Nizami, nurtured on the soil of Oriental culture, apart from his knowledge of the history and language of the Arabs, Persians, Egyptians, Uigurs and neighbouring Transcaucasian peoples, as well as the cultural heritage of his fore-runners Al-Kindi, Farabi, Ibn-Reshd, Avicenna, Biruni, was also well fersed in the treasury of Western Judgements in **Khamsa** referring to the Greek natural philosophers, as well as Socrates, Plato, and Aristotle, exemplify this acquaintance.

Nizami highly valued the treasury of world culture as a whole, displaying great reverence and deep interest in the literary heritage of the past. One of the poet's most famous pronouncements goes as follows: „To throw a stone at the lantern of the past is like extending greedy hands to the belongings of poor orphans". („The Seven Beauties").

Nizami, who used to say „However many books there might be in the world, I strove to make possesion of them all. („The Seven Beauties"), likewise read and studied the manuscripts kept in different cities of Azerbaijan in private collections.

The poet tells us that while composing „The Seven Beauties", he was obliged to make a study of the history of all shahs, and read the works of Bekhari (810—870ä and Tebrizi (838—923). Prior to writing „Iskender-nameh", not finding exhaustive information about the emperor in any single composition, he collected all materials on his hero, including publications, in Hebrew, „Nesroni" and Pehlevi, selecting the most authentic among them.

Such efforts on the part of Nizami also show him as a persevering, thorough-going scholar and researcher.

Khamsa provides us with ample evidence of nizami,s permanent close contacts with town artisans and tillers of the land, as well as wise old fellow-citizens, and, also, of his excellent knowledge of the folklore of Azerbaifan and many Oriental nations, which he employed to great advantage.

Although data on Nizami's life are scant, the poet's work provides ample material about his personality deserving to be put up as an exmple, and his spiritual world.

The poet himself in **Khamsa** frequently hints that the reader may discern Nizami's own image „between his words".

„Who wants to see me, will discern the essence of my spirit in this envelope" (i. e., in these poems. „Who opens up his secret in each couplet, can not remain unseen to you". „Khosrow and Shirin").

Nizami's greatness lies first and foremost in the freedom of his thinking, his inspiration, his high sense of dignity, self-respect, his rejection of all authorities and influences, his pride as a poet and thinker.

In the middle ages, medresseh lessons were held at special „hirah", which were a kind of classrooms. „I laid the cornerstone of the poetic hijrah" may be interpreted as „I joined poetry with science".

Nizami's independent thinking, his ability to overcome all privations and bear high his poet's dignity, formed what he himself with well-justified pride called „Nizami's traditions". „Strive not to serve rulers; make rulers serve you" — was his motto.

Or; „Poverty, deperdence, transforms us free men into slaves". („Leili and Mejnoon"...)

„Better eat grass, like Christ's long-eared companion
Than beg alms of another man."

„The Treacury of Mysteries"

Nizami makes frequent mention of the hard times which he had to live through in his youth:

Idomitable will, belief in himself, a capacity for self-analysis and self-estimation, boldness and dignity, singleness of thought and conviction, such were the splendid features of Nizami.

Nizai, a passionate lover of life, was always able to overcome despondence and despair, pain, sorrow and privation, never losing hope, constantly striving on towards his goal.

These utterances are not to be construed as a call to live without care or concern. The poet who „breathed the sorrow of a thousand hearts" had drained his cup of suffering to the full — so we learn from his lyric and epic poems. Yet Nizami's troubles carried universal implications affecting all humans. The root of the trouble was that „The pharaohs of the time were dragons in their ways", and better if „the mother of mankind had been unfertile, and then the world would have been spared the burden of base torments."

The trouble was that „each with a sword in hand was free to shed the blood of people „(Khosrow and Shirin".....)" „For countless threshing grounds the tiller sowns his land, but not a single grain fills to his share" („Khosrow and Szirin".....). „While Fate presents a golden girdle to the ass, the wise conceal their nakedness in a dark alley" A„Divan".....). The trouble was that there was no personal freedom, no freedom of thought or speech. Those who spoke the truth, whose hearts ached for their people and country were doomed to ruthless persecution. Life was fraught" „with tempests and with thunderstorms", „the earth seemed „bewitched by the heavens", appearing like a taut-stretched bow-string with an arrow ready" („The Seven Beauties"....).

So how could the renowned freedom-lover and poet live freely, without care in this storm-charged atmosphere?

Thus, his words about overcoming sor row and suffering had a social undercurrent: they called men to fight the initiators of calamities, the enemies of human liberty and happiness, to strive for emancipation from oppression, tyranny, ignorance and prejudice.

Nizami gave powerful expression to his love of life. The idea that „there is nothing more magnificent than life runs through both lyric and epic poems. Nizami regrets that human life is so brief:

Yet although life may be transitory, says Nizami, man can immortalize himself by splendid feats, by serving mankind, leading a purposeful life, i. e., leaving good memories of himself.

Freedom of the personality in the social and philosophic sense is one of the key issues in Nizami s outlook. Yet he does not interpret it as individualism, withdrawal from society, selfisolation, but in the context of struggle aimed at an equitable life for all.

An ideal happy society may arise only from the labour-cemented unity of free people.

Honesty, fortitude, simplicity, modesty, friendliness in Nizami"s eyes are the greatest merits. Honesty, trusthfulness, righteousness in themselves constitute valour. Speaking of himself while admonishing his son, the poet systematically propounds this idea: „The treasury of Nizami which conquers evil charms, are his pure soul and light-emitting heart", „Nizami s inspiration and his words are honest both, because his work is crowned withü honesty" („The Treasury of Mysteries"......). And, „I am a sun, single in obverse and reverse" („Iskender-Nameh"....). In his admonitions he insists: „Strive for your name to be famed every where for righteousness" („Divan"...); „Pursuing righteous ways, leave uour mark among men" („Khosrow and Shirin"...); „Seek such a key as to achieve renown by a good name, like Nizami:" („Leili and Mejnoon"....).

The poet is proud of his moral principles: „On whatsoever journey I set forth, I take with me my friendliness. This virtue crowns my soul. So have I lived, so shall I die". („Iskendernameh"......)

At the same time, the poet considers excessive softness, misplaced modesty to be serioursdefects. To bow before the worthy is to elevate oneself, but to belittle oneself and bow before ignoramuses is sinful.

Let patience be the rule of your behaviour,
But not so much as to debase yourself.
Because the ass is patient
Any child may mount it.
And, should a falcon cease to fly,
He"ll have to suffer blows from any sparrow.

(„Khosrow and Shirin"....)

Although Nizami himself was a believer, he always felt deep aversion towards bigots, who made profit out of faith. The poet strove to expose their duplicity before the people. „Such folk, like beggars, sometimes mention God. So, like a trapper, a town sheikh, laying his wares before the people, sits in ambush" („Divan"....)? „They drag along the burden of their faith, for show. But in their minds, when they do think, their thoughts are only about commerce, about cash" („The Treasury of Mysteries"....). „To worship does not mean to beat one"s brow against the earth. The devil, too, thus worshipped tany times" („Divan"....).

As evident from „Iskendernameh", during the years of work on this poem, as the atabek state lost former power, external conflicts sharpened, and Azerbaijan became the frequent object of foreign invasions, Nizami felt growing disappointment with his time and a longing for solitude:

When floodwaters flow in, sagacious men
Will not set forth from Rey to Bokhara.
From this cruel vortex — so am I adised —
This better like a flower to hide behind a curtain."

(Iskender-nameh"....)

Service to mankind as a whole, to all people without reloqions or national discrimination, was Nizami"s most cherished poetic ideal. Subsequent estimates of Khamse as a „treasury of human aspirations" (Navoi) and of their author as a poet-paragon of intellect" (Dehlevi), refer to this very quality of Nizami s art.

„What must I do, what must I write so that the world should value me?" „What must I write, what must I say so that the radiance and beauty

of all said should become seen?" „For only then are epcs not in vain, when, heard by all the world, they win renown"; „What shall I write to benefit all peoples and win their universal recognition?" („Khosrow and Shirin", „Iskendernameh) — such cardinal problems stood foremost in the poet-humanist"s mind.

Literary works without universally significant ideas, restricted by narrow nationalistic sentiments Nizami considered to be abortive. In this respect he made no concessions even to Firdousi, whose art and mastery he esteemed very highly and whose influence he experience himself. Neverheles, he denounced the old ustod s indiscriminately negative attitude to all foreigners.

All the really hard-working people of the world, all wise and noble people were dear to Nizami. The diversity of the characters in his poems, representing many nations (Azerbaijanian, Indian, Chinese, Greek, Turkish, Persian, Kurdish, Hebrew, Slavic, Abkhazian, Armenian, etc.). The geaography of cities and countries which he mentions covers almost the entire map of Asia, Europe and Africa. The poet felt deep respect for various cultures and their spokesmen, as well as artists of whose heritage he partook. He equally esteemed and cherished the Greeks Socrates, Plato, Aristotele, Archimedes, the Roman Plinius, Persians Firdousi, Nizamulmulk, Barded, the Syrian Melik Forfuruiisi, the Babylonian Manis and the Chinese and Byzantian artists competing with one another... With equal pain he depicts the drama of his compatriots Farkhad and Shirin, the Arabs Leili and Mejnoon, the architect Simnar from Rum, and the Byzantine Mariam (Maria) In Nizami s view, the tragedies of these diverse heroes are the tragedies of human society, of mankind.

A poet with such a standpoint and such views was fully entitled to feel proud of his art, to „be heard throughout hte world".

The great Uzbek classis Alisher Navoi, noting the universal human pathos of Nizami s art, his love for all the peoples of the world, said the follofing: „Nizami, whose sacred dust lies at rest in Gyanja, bestowed upon the world the wondrous pearls of his art, innumerable as the stars, a source of life for all people, imbued with the worldwide aspirations of mankind" æ

if Nizami during his life and after his death was loved and refered by so many peoples, one of the repsons was that each of his multinational readers could find in his works more artistically or less transformed off-shoots of his own culture, the shadows of his ancestors, whether it be Leili and Mejnoon, Iskender (Alexander of Macedonia), Aristotle, Buzurgumid, Mriam, Farkhad, Shirin, the Slavic beauty and others.

To this day, Nizami has millions of readers and admirers in all civilized countries. The Azerbaijanian poet is loved and read by Persians and Tajiks, Turks and Ehglishmen, Germans and French men, Chechs and Bulgarians, Uzbeks and Turkmens, Tatars, Kirghizes, and Kazakhs, Armenians and Georgians, Ukrainians and Daghestanians.

Nizami dremed about the rationalization of social relationslips in accordance with the interests and aspirations of the entire people.

The poet s sharp criticism of the feudal system and absolutism, his bold exposure of social contradictions, put him among the major proponents of the ideas of Oreintal Renaissance.

Nizami saw one of the causes of social avils in the degradation of social morality, in such vices as vanity, vaingloriousness, duplicity, treachery, envy, avarice.

In the Khamse, the bearers of these vices are unjust rulers, courtiers, high-titled and high-ranking noblemen? usurers, bigots, in short, those who live at the expense of others. Such in „The Treasury of Mysteries" is the sheikh coveting other peoples wealth, the cruel shah tormenting his subjects; in „Khosrow and Shirin" — Bakhramn Jubi, Shiruiien; in „The Seven Beauties" — Yezdkurd, the shah condemning Simnar to execution, the people s oppressor vizier Rastu Rovshan, the greedy merchant Malikha; in „Iskendernameh" — Darius and the noblemen who put him to death......

In contrast to the former, the bearers of virtues — honestry, modesty, kindness, industry — appear in the figures of poor men, working people, devotess of sciens — such as the old brickmaker in „The Treasury of Mysteries", Farhad, Buzurgumid („Khosrow and Shirin"), Zeid („Leili and Mejnoon"). Fitneh, the Seven cripples („The Seven Weauties"), or the Chinese woman and the old herdsman („Iskendernameh").

Such differnentiation in itself shows that the poet put moral issues in a social context, linking the decay of morality with the despotic world order. „A fish rots from the head", and so do all vices stem from shahs, infecting their retinue and spreading further. The bearers of power in the country ruled by Sultan Sanjar will „plunder and defastate the land, viceroys will kick poor old people".

Under the despotik feudal system, unworthy self-seekers usurpers, intriguers gained high rank in royal palaces, while noble, valourous, enlightened citizens were out of favour. This and the hereditary nature of power lead to feuds and immorality: Darius entrusted the fate of his country „to the basest, unworthiest people"; the palaces of Yezdikurd and Ormuzd teemed with treacherous courtiers; Bakhram-Gur gave power to immoral viziers, etc.

In the social hierarchy, offices and honours should be distributed not according to caste, but for actual merits.

„Wherever valour is by right held in esteem,
A state of welfare and prosperity is seen."

(„Book of Glory")

Yet who was there in the theocratic state to give credit to real valour? Of course, Nizami realized that the powersthat-be also included individuals favourably inclined towards scholarly and artistic distinctions, although maybe for their own ambitious political purposes. Not accidentally did he voice his approval for the wise vizier Nizamulmulk who served under the Seljuk empire. But such rare exceptions did not prevent the poet from discerning the insoluble contradictions of the feudal system. The poet was quite aware of another reality of contempórary life — the sad fate of capable and meritworthy people drawn into the court orbit. Of these he speaks in bold and bitter lines:

Who go piled high witb presents from the shah
To chains and scaffolds doomed in future are.

(„The Treasury of Mysteries".....)

From early years the poet nurtured inveterate hatred for those 'Golden cages royal palaces'. It was a world 'where reason went as madness, loyalty as useless service, generosity — as loss', where' there were no eyes that could distinguish worth, while eyes that cought defects were without number'. The Treasury oy Mysteries'...... —

The sight of sush terrible moral depravity — 'such shamelessness of my contemporaries' 'The Treasury of Mysteries'... , aroused despair in the poet, led to pessimistic conclusions about the innately barbarian, predacious, vicious nature of man:

Noteworthily, the author s meditations result in deep anxiety about the future of life on earth. The day would come, he feared, when 'the evil deeds committed by people drinking each other s blood' would bring dire disaster to the earth, which, shaken, would come off its axis, split up and topple down, and the sun and moon would be mixed with the earth 'The Treasury of Mysteries'....

But his pessimism is short-lived: the upper hand is again won by the life-asserting idea that 'Man crowns the Universe', that despite everything man is naturally inclined towards good, created as a sparkling pearl', and society alone is to blame for his deformities.

Nobleness — split lies its dazzling gem!
Man! You have lost your humaneness flame.
Man and death — if you can, these two notions compare — there.
And you'll see that no difference between them is.'

'Iskender-nameh'

Was it possible to return man to his genuine stature, to restore him morally?

The poet believed it would require the personal efforts of each individual himself to achieve self-purification and self-perfection.

As we noted earlier, the poet sought and found these high moral qualities among the poorest classes, in the midst of the people. Alongside that, however, Nizami did not overlook the need for sharp criticism of meek submission and non-resistance to evil, endless lamentations instead of active protest, servility and slavish obedience.

In 'The Treasury of Mysteries', Nizami advocated the annihilation of private owneruhip of land, which must belong to those who till it. 'The land must be taken away' 'from the holders of titles', 'the hands of plunderers must be chopped off', 'creating a new state, the world to renovate' 'The Treasury of Mysteries'...

By the 'holders of titles' the poet meant the nobility and higher clergy endowed with land — M.J. .

All these pronouncements, in particular his calls in 'Leili and Mjnoon' — 'not to get used to oppression', 'to repulse baseness and deceit'ı, 'to do away with servility to shahs', revealed the poet as a fighter against parasitism, a champion of the emancipation of labour and the human personality.

Nizami was a poet who knew both friendship and enmity. His heart was equally capable of love and hatred. His social sympathies and antipathies found briliant expression in the pledge which he made in the 'Book of Happiness':

Nizami's world outlook was manifestly scientific; by science he primarily meant natural history, disciplines dealing with the animate and inanimate world, with man.

Strive to acquaint yourself with everything uou can,
all that exists — plants, creatures, clay and man.

'The Seven Beauties.

As we know, several centuries after the death of the real Iskender Alexander of Macedonia , a number of statesmen in the Middle East also promoted the development of sciences. The 'House of scientists' (Darul Hukemah) established in the ninth century by the order of khalif Momin, the Baghdad Academy organized in the eleventh century by Nizamulmulk, and the activities of scholars of various nationalities in these centres were known to Nizami. An outcome of these facts was his unreserved approval of patrons of sciences in

Nizami belived that science could and should unravel the secrets not only of the earth and man, but of the entire Universe.

Professor E. E. Bertels highly commended the originality and novelty of Nizami's cosmological views, noting that his surmise about the existence of inhabited worlds on the stars showed how far he was ahead of contemporary science .

Very interesting is the outcome of the dispute between the imaginary philosopher Ormuzd and the seventy clergymen in the 'Book of Happiness'. The servants of religion, flatly refusing to accept Ormuzd's idea that 'the Universe is infinite, in endless circulation', hear his sharp ironic rebuke'. Then stay here motionless intil the world shall end'. 'Book of Happiness.... . Nizami frequently alluded to the concept of motion as a universal law. 'Don't forget about eternal motion.

The life-sourse of all birds, plants and of all creation'.

'Khosrow and Shirin'...

The sharp criticism in all parts of **Khamsa** against charlatans in science — astrologers, alchemists, sorcerers, and magician is by no means incidental.

The poet is intolerant towards all kinds of prejudice hostile to the scientific understanding of the world.

In the 'Book of Happiness' ships sail into a Whir poo , and charmers ascribe it to the will of St. Gabriel; later, however, the cause of the disaster turns out to have been a great fish. In the same poem, a 'magic' ring found by a herdsman appears to have been manufactured by an ancient scholar and to have no supernatural power at all.

In the 'Seven Beauties', the architect Simnar inscribed the beauties portraits with the words: 'Bakhram, on travelling through seven lands, will bring back seven beauties. Let him not think, though, this was at the prompting of the stars: all that we say here has been figured out by reason'. In other words, it is possible to foresee future events, but only by aid of arguments supplied by reason.

Although in the XII-century Orient the natural sciences — philosophy, logic and ethics — were sufficiently well developed for their time, they had not yet reached a level permitting exhaustive explanation of the laws- 'mysteries' — of nature, the Uuiverse and social life. In this respect, Nizami was fully jsutified when he complained about the limitations of contemporary science. He dremed about 'the disclosure of secrets', the time when 'the dawn of science like a flowerbud would unfold'. But the science of his day was powerless to unravel the cardinal mysteries. The poet, issuing from contemporary scientific concepts, concluded that 'the countless stars that sparkle in the heavens have their own throne and their own sky' 'Khosrow and Shirin'.... . But science had been unable as yet to discover what was going on upon those 'round nodies'. At the same time, he had no doubt that with the advance of knowledge 'the veil of mystery would be torn off'.

So far to scholars as a secret shines the sky,
And yet the dawn of knowledge e'er draws nigh.

'leili and Mejnoon'....

So great was Nizami's faith in human reason, in man s genius.

In the eys of Nizami, the purpose of all spiritual culture, all art and poetry in particular wass to serve man. And a genuine poet is 'man s companion in joy' 'leili and Mejnoon'... . Nizami was the poet of those who lived by the work of their hands.

In Nizami s view, art may be of benefit only if rich in ideas. 'No one has necd for poems without thought' 'Khosrow and Shirin' Sincerity coupled with depth of thought is the hallmark of genuine poetry. Also, the poet must be able to record 'the findings of his heart'. 'Words are the vehicle of thought brought by the bidding of the heart'. 'A poem carries the confessions of the soul' 'The Treasury of Mysteries'.... .

'The heart is an enormous ocean. In it lie the beginings of allsprings' Khosrow and Shirin'...

By the passion and flame of his heart, Farkhad creamed a milk-canal and a marble pool in Shirin's castle, leaving the imprint of his art on Mount Bisutun.

The poet's word hasagreat ennobeing power over men s hearts and minds.

'The work performed by words can never be replaced'. Meaningful words can 'rouse the people and conquer whole countries', 'can do away with idleness and calm', inspire for creative labour, warn against fatal mistakes, arouse noble feelings. 'A truthful word helps to discover treasure, for words bear alchemy which can transform stone into gold' 'Divan'.... . 'Words can breathe life into a faded heart', can 'humanize the wicked'? 'A true word travels through whole countries, becoming every man s companion'.

A true word is a champion of justce, 'accepted as truth by all peoples and nations' 'Book of Glory'...... . true poet struggles against evil and oppression, he is 'an emir of his Majesty the Word,' and his word is 'the sword of his lips' 'The Treasury of Mystes'.... .

The poet is a candle illumining people s thoughts. Nizami saw the mission of his poetry in confrontation with 'the thorny world'. In the lines quoted further, he gives poetic expression to this idea:

'...Among thorns I sing, too — rose — like, I fear them not.
Let them wound me — I sing, thorns and torments forgot,
This hot heart is on fire — weaker once grew its flame,
But new thorns were thrown in, and it flared up again.
Like a sea, I erase from your soul vice and sin,
Not a mirror, yet both vice and sin I draw in.'

On such ethical and esthetical principles rests Nizami s incomparable Khamsa permeated with philosophical optimism, witality, and democratism.

Love for man in the highest sense of the word comprises the main pathos of Nizami s poetry, which vanquished 'sorcerers speles'. Religious , social and national exclusiveness are completely alien to him. Extremely noteworthy in this respect is his utterance in 'The Treasury of Mysteries': 'Both Zakhid and Rakhib would come flocking to me', where zakhid implies preachers of the 'true faith', and rakhib [monk] denotes Christian bigots [ascetics]. In other words, the unifying power of art overcomes religious distinctions. How wonderfully this internationalistic idea of the poet echoes the thoughts of the German philosopher Ludwig Feuer-bach, expressed six centuries later: 'A work of art which seems beautiful to Christians alone, is imperfect; the object of art is outside the boundaries of any individual religion, belonging to the sphere of the universally human. A work of art, if it is true art, does not belong to any separate church, or to any individual religion. A true work of art is a focus where all humanity unites. The artiste does not subject art to religion, but religion to art...' [ludwig Feuerbach, Works in 3 Volumes, Moscow, 1967, v. 3 p. 44].

Nizami s poetry is an example of such art, universally human in spirit. Notwithstanding the fact that he was not an atheist, he 'submitted religion to art'. His wellknown philosophy of love is a constituent part of his humanism. The poet saw love as an entity revealing several aspects; true, all of them are inerconnected, yet without clear differentiation between the three, it is impossible to understand the poet s concept of love.

One of these aspects is the symbolic interpretation of love as a category of philosophic cognition, as an imaginative embodiment of the poet's cosmological views. In this sense Nizami s 'love' is to be understood as universal harmony linking all natural phenomena and laws, as well as the movement and mutual influence of material substances, the overzwelming orderliness of this movement:

'What obstacle is there for gravitation?
I call it love, too, without hesitation'.

The second philosophic aspect of the concept of love in Khamsa is linked with man s spiritual world.

According to Nizami, milar to the harmonizing force of gravitation [which the poet called love], closely joining all objects and phenomena, there must also be a certain spiritual force joining together people living in society, consolidating them in the name of happiness, a force which engenders mutual respect, mutual love and compassion.

Without such love, such universal harmony [laws of nature], the existing world would fall apart, celestial bodies and planets would mix up together. The same is true of social life. Without unity, mutual aid and mutual respect among people comprising society, with these qualities supplanted by thirst for gain and domination, universal justice and happiness are impossible.

Just as 'The Universe rests on love', so, too social life is cemented by the same force. Just as the sun, moon and stars unsparingly lavish their warmth and light on the planets, so too, man must assist man. And in this lies man's hanour and glory.

The poet s term for this philosophy of universal love — the basis of ethics — is 'the science of humaneness'; 'Although of useful sciences there is no dearth, the one true science of them is humaneness'.

A lover ashug [folk-poet] is the friend of all who are unhappy. When Khosrow asks Farkhad, 'What land do you come from? ' he hears in answer: 'From the land of friends.' In Kies bosom, too, 'beats the heart of friendship' ['Leili and Mejnoon'....]. Humaneness is the religion of this love. An ashug is the embodiment of kindness and good. But he also has enemies — 'people ignorant in the science of humanenes', who see the purpose of life in 'bestial satistfaction of their bellies'.

Passionate, militant humaneness is opposed to all evil, violence and blodshed. It is the loftiest of emotions, incompatile with thirst for domination. 'Forever incompatible are power and passion [love]' ['Khosrow and Shirin'......].

According to the ashug, 'Nature created all living beings without chains' ['Leili and Mejnoon'......]. Keis considers it a crime to deprive not only people, but animals of liberty.

Shirin proudly declares to Khosrow, who assails her freedom and dignity:

'From my dear land, my trasure, I am far —
But precious freedom is my guiding star.
Tits double violence to captivate the free
And orphan those who are in misery.'

['Khosrow and Shirin'......]

This humane philosophy of Nizami, i. e., his concept of humaneness, his high moral standards, were at the roots of his poetic utopianism, and yet the latter had its foundations in reality — in the unity an dignity of the poor clas ses — peasants and artisans, in the purity of their human relations.

As in all other respects, the poet-humanist in his socioethical views retained contact with the people. And if his views, his 'science of humaneness' bore insignificant marks of religious morality this, too, stemmed from existing reality

Thus, the second basic aspect of the philosophy of love in Khamsa must be interpreted as the poet s dream about ideal social morality, about individual freedom.

Thirdly, the poet interprets love in its primal meaning, as the ideal, ennobling feeling between a man and a woman, a husband.

But this feeling, although intimately personale , at the same time has deep socio-ethical implications. It protects a man from transitory passions, from dissipation, being founded on loyalty and a high sense of duty.

An important part in the poets ethics belongs to his prononcements against polygamy. 'An only love is genuine love' ['Leili and Mejnoon'....]. The same idea is reiterated by Shirin:

'One love alone bears truth and purity;
Then lovers may be sure of love s security.

And:

'No place is there for two loves in one heart.'

['Khosrow and Shirin'......]

As we know, the Koran allowed a man to have several wives simultaneously in legal marriage, as well as an unlimeted number of concubines. In Nizami s times, feudals and rulers made wide use of this 'Right', which the poet denounced as one of the causes of moral degradation.

The major part played in Nizami s poetry by folklore, his extensive use of the folk art of different peoples, their fairytales, legends, parables and sayings, as well as their mythology, testified, as noted earlier, to his genuine democratism. His bold critical pronouncements about the existing society and state were closely akin to folklore as the reflection of popular mentality. It was this kinship with popular sentiments and thinking that was a primary manifestation of the Renaissance in Nizami. Folklorism was one of the major characteristics of Western Renaissance as well. Also noteworthy is the masterful adaptation and interpretation of folklore by Nizami.

The strongly marked folklorism of Nizami's poetry was one of the important innoations introduced by the poet into written literature. But of course, it would be wrong to see the novelty and greatness of Nizami s art only in his brilliant use of folklore. One of the greatest innovations in his art, as regards content and ideology, was that he prompted the reader to disclose the essence of social and natural phenomena, deeply analysing and boldly exposing the real causes of outrageous social evils, showing through live images and typical events the decisive role of social circumstances in moulding the moral and spiritual qualities of individuals. The novelty and greatness of Nizami s art lay in his view of man as 'the crown of creation', in his asserting and supporting man s natural aspiration to be worthy of his lofty calling, in his drawing a sharp demarcation line between these hisgher aspirations and all manner of base, degrading passions, in his preaching the idea of man s high predestination, in his passionate advocature of individual freedom and his protest against the denigration of the human personality by arbitrary rule, coersion and injustice, in his assertion of physical and spiritual freedom as the highest prizes, in his rejection of superstition and prejudice as contrasted to true knowledge, and finally, in the fact that this great master of the poetic word believed in the happy future of mankind and foresaw it, although in Utopian form, as a reign of social, legal and material equality.

In the Utopian 'Land of Justice', depicted in the 'Book of Happiness', we see a society foundedon splendid ethical principles. This society has proclaimed humaneness as its main motto. Here there are no prophets no bigots, no mosques, no churches. The religion of these people is truth, honesty, love of nature, of their own like, of labour; mersy, amiability, and the acceptance of God by each in his own heart... . Here there is no Shah, no nobility, no clergy defiling the faith, nor any privileged classes, nor property on land. Here domination of man over man has been copletely abolished...

Such are the XIIth-century Azerbaijan poet s humanistic, democratic ideas, which were far in advance of West European Utopianism.

As regards professional, poetic skill, Nizami s great innovatory merit lay in his profound knowledge of the human soul, in his subtle penetration into the inner world of people from different classes and social strata, in his matserly moulding of typical characters, his exceptional psychological insight, in the way he revealed for the first time in medieval epic poetry the division of a human personality, namely that of Khosrow, and his interpretation of the latter as a result of contradiction between a man s natural emotions and the dictate of his social status. Alongside such contradictory, divided personalities, he created such integral characters as Shirin, Leili, Farkhad, ets. We mush likewise make note of his life-loving, powerful, fearless romanticism, inciting the urge to work, to perform falorous deeds in the name of human happiness; the realism with which he exposes social vices, depicting socially significant conflicts, his soul-stirring dramatism, the mutually complementary lyric and epic motifs contained in his poetry, his dialogues so rich in content and his internal monologues revealing the spiritual world of his characters, his descriptions of nature, amazing in beauty, poetic inspiration and sharpness of vision.

Nizami was a poet-thinker alive with anxieties aroused by world events, with deep concern for the destinies of mankind.

As the eminent Soviet writer Alexei Tolstoy once remarked, 'at the time when Western Europe was still enshrouded in medie val gloom, Oriental culture had already lit its beacon, and having mastered the cultural heritage of Western antiquity, adding to the latter its own cultural heritage of Western antiquity, adding to the latter its own cultural wealth, remoulded them in a new fashion, and as soon as shariat permitted, illumined its existence with the light of the Renaissance. The East showed the countries of the West the true way to their own Renaissance.'

More than that, 'both in the early middle ages and in the XI-XIIth centuries, China, India, the Middle Eastern countries and Byzantium had reached much higher cultural levels than Western Europe'.

Among the Middle-Eastern countries where the ideas of the Renaissance were wide-spread in the XII century was Azerbaijan. As we have shown in earlie pages devoted to Nizami s time, the material and spiritual upsurge observed at this period created a favourable atmosphere for the implantation of Renaissance ideas in Azerbaijan, one of the regions most advanced for that time.

Nizami Gyanjevi became an emodiment of Azerbajanian Renaissance in literature, philosophy ethics, esthetics and sociology. Considering the exceptional significance of his scientific, philosopic and sociopolitical ideas, many centuries ahead of his time, modern orientologists justly name him as one of the titans of Oriental Renaissance.

E. Bertels, making particular note of the poet's innovative art, observed: 'Although Nizami's poems bear the hallmark of medieva literature, compositionally, to a considerable extent, they approach the best productions of European Renaissance.'

The parallel which E. E. Bertels draws in the same work between Nizami and Shakespeare his assertion that in their characters, Leili and Mejnoon 'are close to Romeo and Juliet', signify that the eminent scholar s words about 'the best productions of European Renaissance', should be interpreted in the widest sense. Not only the poet s famous epics, new both in content and artistic form, but also his lyrics extolling earthly emotions and feelings, as noted earlier in the pages about the poet's life and romantic first love, are extremly close to the lyric poetry of European Renaissance.

As the reader knows, many students of European Renaissance considered the major features of Renaissance authors to be their passionate adherence to antique philosophy, their 'return', as it were, to its progressive, evervital concepts, their creative utililation of the latter, their scientific world outlook and opposition to religious dogma, their propganda of the ideas of freedom of thought and conscience. As we believe , among the factors doubtlessly establishing Nizami as one of the greatest figures of early Renaissance in the Near and Middle East, was not only his attitude towards ancient Greek philosophy, but the definite closeness of his philosophic and ethic views to ancient Indian and Chinese philosophy dating back to a far more remotepast than Hellenic ideas, as well s his nonacceptance of orthodox Islamic dogmas.

The fact that Nizami drew from both Western and Oriental antique culture and philosophic thinking was not at all surprising. It is common knowledge that the sphere of scientific and artistic interests of masters of early European Reaissance encompassed Western, Hellenic and Oriental philosophy alike. Thus, if Dante, on the one hand, experienced the influence of Greek and Roman philosophers and poets, on the other he came into contact with the heritage of such Oriental thinkers as Farabi, Ibn-Resht, Avicenna...

One of the most characteristic features of Renaissance ideas was that they were not restrained by any narrow national or religious bounds, but were fecundated by all cultures. Hence in many cases, the term Renaissance became synonymous to humanism, universality.

The exhaustive study of Nizami's heritage involves research on the routes of development of spiritual culture not only in medieval Azerbaijan, but also in the Near and Middle East as a whole, research on the primal sources of science, philosophy and the history of the literature and art of the peoples inhabiting this area.

According to the still incomplete list drawn up by researchers, beginning with the second half of the XIII-t century and until the end of the XIXth, 125 poets of different nationalities and peacples of the Near and Middle East, influenced by Nizami s Khamse created collections of poems or individual epic works under the same title, among them such brilliant masters as Amir Khosrow Dehlevi, Alisher Navoi, Abdurrakhman Jami, Fizuli. In this aspect, research on the sphere of influence of Khamse is interlinked with the study of many other Oriental national literatures and international historic and literary contacts.

With his lofty spirit of humanism and democratism, Nizami expressed the most cherished aspirations of mankind, man s alltime universal longing for a forld of liberty, equality and fraternity, 'reminded people of the power of light, which dispels darkness', sand glory to the power of good, which vanquishes excutioners and destroyers of life, the great power of honesty and courrage, burning love and passion'. [N. Tikhonov]

Especially significant wast the most enthusiastic and lasting interest and affection which Nizami s creations aroused in Europe and Russia, not to mention the Nizami s creations aroused in Europe and Russia, not to mention the Near and Middle East, the fact that his creative world attracted such masters as Goethe and Heine, the translation of his works into English, French, German and other Languages. The most dramatic numerical growth of Nizami students falls on the XIXth century, namely, the period of revolutionary upheavals and struggle against the survivals of medieval feudalism and colonial oppression.

In the XXth century, especially after the Great October Socialist Revolution, Nizami s heritage became the object of even more extensive research from the high vantage point of the new understanding of workd history. There appeared scores of new scholars and translators of the poet s work. The work of the Azerbaijanian classic became the subject of a whole series of scientific monographs, which have merited the attention of all orientologists in the world.

Nizami, with his colossal artistic achievements, his time-conquering ideas about the happy future of humanity, was estimated by Soviet scientists as an author 'ranking among the greatest men in world history', [[E. E. Bertels], 'the pride and peak of world literature [A. Krymsky.

A. N. Tolstoy. 'Near to us, Bleonging to us'. Mag. Ogonyek, 1966, ß. 38.

Н. И. Конрад. The Middle Ages in the light of historical scnience. From the history of socio-political thinking. Coll. articles. Izvestia A. Nauk SSSR, Moscow, 1955, p. 95.

As we know, the greatness and brilliance of any creator — be it an artist or scientist — is gauged by his creative longevity and the fertility of his influence on subsequent generations and cultural development, the endurance and intransitory significance of the progressive qualities of his cultural legacy. In this respect, the scope of influence of Nizami s art proves infinitely wide, outranging all national, religious and social boundaries. Each genuine artiste, regardless of national origin, drank deep of the fountain of Nizami s art, continuously drawing on its inexhaustible treasury.

Taking into account the worldwide cultural significance of the great poet s an tthinker s heritage, the decision adopted in 1979 by the Centra Committe of the Communist Party of Azerbaijan accentuated the need to produce new translations of Nizami s works into Russian, English French and German, and to publish them for readers in the Near and Middle East in Arabic transcription in the Persian and Azerbaijanian languages.

The works of the artist Mikhail Abdullayev presented in this album are a part his paintings on motifs from Nizami s Khamse

The productions of our wellknown master, which decorate the Baku underground railway station bearing the poet s name and a number of memorial sites in Kirovabad — ancient Gyanja — have been rated as first-class works of art.

We hope that the present album containing talented oil-colour, water-colour, graphic and mosaic interpretations of Nizami s poetic imagery will likewise attract wide interest among the readers and admirers of this giant of Azerbaijanian literature.

«СИРЛӘР ХӘЗИНӘСИ»

НУШИРӘВАН ВӘ БАЈГУШЛАРЫН СӨҺБӘТИ

Нуширәван гошунла бир күн чыхмышды ова,
Дүшдү өз дәстәсиндән узаг ат гова-гова.
Падшаһа бу сәфәрдә јолдаш анчаг вәзирди,
Һәр икиси ат чапыб, ахтарыб ов кәзирди.
Дүшмәнин гәлби кими учуг хараба бир кәнд
Көрүнчә тачидары бүрүдү, алды һејрәт;
Харабалыгда ики гуш охујуб дурарды,
Нәғмәләри падшаһын көнлүндән хејли дарды.
Падшаһ деди: «Еј вәзир! Бир динлә бу авазы
Сәнчә бу фит вермәнин, сөјлә, нәдир мә'насы?»
Вәзир чаваб верди ки: «Еј әсрин падшаһы, мән,
Нәгл едәрәм бу һалы, ибрәт алмаг истәсән;
Бош-бошуна охумур көрдүјүнүз бу гушлар,
Онларын арасында бир кәбин сөһбәти вар.
Бах бу гуша вермишдир о бири өз гызыны,
Индисә чеһиз үчүн о ачараг ағзыны
Дејир ки: «Биз олмарыг сәнинлә гоһум артыг,
Мәнә вермәсән белә бир нечә харабалыг».
О бири гуш дејир ки: «Ваз кеч, мәнә дил төкмә,
Падшаһын зүлмүнү көр, јетәр, гәм-гүссә чәкмә.
Әкәр падшаһ бу исә, онун сајәсиндә сән,
Јүз мин белә хараба кәнд алачагсан мәндән».
Бу сөзләр атәш кими јахды Нуширәваны,
Јүксәлди инләдикчә көјә аһы-фәғаны.

Ағлады өз әлијлә вурараг өз башына,
Бәллидир ки, зүлм едән гәрг олар көз јашына;
Дәрин бир фикрә далды, дишләјиб бармағыны,
Деди: «Гушлар да алмыш зүлмүмүн сорағыны.
Тојуглар әвәзинә, бахса көрәр адамлар,
Бајгушларла долудур евләр, бачалар, дамлар.
Бу дүнјаја ујан мән, сајсыз дәрд чәкәчәјәм,
Көрдүјүм бу ишләрчин башыма дөјәчәјәм.
Бәс етмәзми сојдуғум бу халгы дири-дири,
Унутмушам олмуја гијамәти, гәбири?
Нә вахтадәк олачаг мәним бу әлим узун?
Ачмышам өз башыма өз әлимлә мин ојун.
Танры мәнә онунчун верди мүлкү, дөвләти
Ки, бир пис иш көрмәјим, учалдым әдаләти;
. . . .
. . . .
Галмады бу өлкәдә зүлмүндән зәррә әсәр.
Нуширәван чох адил олду өләнә гәдәр.
Бу күн о јохдурса да бу вәфасыз дүнјада,
Халгы ону һөрмәтлә кәтирир даим јада.
Өлкәдә тә'риф етди ону һәр ағыз, һәр дил,
Нәхш олду һәр сиккәдә јазылан ады адил.
Чох јахшылыгла јетди баша өмрү, һәјаты,
Һәр ким адил олдуса, алды о да бу ады.
. . . .

СУЛТАН СӘНЧӘР ВӘ ГАРЫ ҺЕКАЈӘСИ

Зүлм едиб бир гарыја чох уддурмушдулар ган,
О да Султан Сәнчәрин тутараг јахасындан
Деди ки: «Сәндә инсаф аз көрмүшәм, гулаг ас,
Сәндән көрдүјүм зүлм әсла һесаба сығмаз.
Бир кејфли дарға кәлиб евимдә мәни сөјдү,
Салыб тәпик алтына дөјунча дөјдү, дөјдү.
Мән күнаһсыз гарынын сачларына атды әл,
Үзү үстә сүрүдү евдән чөлә әлбәәл.
Чамаат арасында сөјүб мәни, гудурду,
Евимин гапысына зүлмүн мөһрүнү вурду.
. . . .
Еј шаһ! Дадә чатмасан, олуркән гәлбим кабаб,
Гијамәтин күнүндә чәкиләр сәндән һесаб.
Аһ, сәндә нә әдаләт, нә мәрһәмәт көрүрәм,
Мән сәндә сонсуз зүлүм вә әзијјәт көрүрәм.
Рәијјәтә һәр заман көмәк етмәли падшаһ,
Сәндән харлыгдыр кәлән бизә, ол бундан акаһ.
Бир һүнәр дејил алмаг јетимләрин малыны,
Буна мәрдлик демәзләр, дүшүн ишин далыны.
Чапдырыб гарылары, гырдырма кәл ачындан,
Онларын кәл утан бир гар кими ағ сачындан.

Сән бир гулкән едирсән падшаһлыг иддиасы;
Азғынсан, шаһ дејилсән, сәнсән доғуран јасы.
Падшаһ өз өлкәсини көрмәк истәсә абад,
Етсин рәијјәтини кәрәк мәс'уд, кәрәк шад,
Таки һамы һөкмүнә етсин һөрмәт, әјсин баш,
Көнүлләр ону билсин өзүнә бир дост, сирдаш.
Ишләринлә аләми алт-үст еjләмисән сән,
Сөјлә бир өзлүјүндә нә һүнәр көстәрмисән?
. . . .
Хорасаны аландан сонра о Султан Сәнчәр
Бу сөзү асан билиб чәкди чох бөјүк зәрәр.
Бу дөврдә нә инсаф, нә дә әдаләт галмыш,
Онлар учуб симурғун ганадында јурд салмыш.
Абыр, һәја галмады тәрк етди бу чардағы,
Әһдә вәфа атыбдыр бу асылы торпағы.
Чох данышдын, галх, јетәр, бу шаирлик илһамы,
Гана дөнмүш гәлбинә ган гојмушдур Низами!

КӘРПИЧ КӘСӘН КИШИНИН ДАСТАНЫ

Шам шәһәриндә хејли гоча бир киши варды,
Пәри кими, чин кими чамаатдан гачарды.
Тохујарды өзүнә јашыл отлардан көјнәк,
О, рузу газанарды һәр күн кәрпич кәсәрәк.
Пәһливанлар әлиндән галхан дүшдүјү заман,
Гәбирдә о кәрпичдән галдырардылар галхан.
Һәр өлүјә олуркән онун кәрпичи никаб,
Күнаһкар да олсајды, она јохду бир әзаб.
Өз ишинә мәшғулкән бир күн о гоча киши,
Фәләјин өз әлилә бир даһа артды иши.
Бирдән-бирә бир көзәл оғлан көрүнду көзә,
Гочанын гаршысында дуруб башлады сөзә:
«Мән һејранам, доғрусу сәнин дүшкүнлүјүнә,
Бу саман, бу палчыг нә, ешшәк тәк ишләмәк нә?
Торпағын галханына гылынч вурма бу гәдәр,
Галх ки, сәндән бир гарын чөрәк әсиркәмәзләр
Бу кәрпичин галыбы јансын дејә ода ат!
Башга бир сәнәт тапыб ишлә, мурадына чат!
Нә вахтадәк зәһмәтлә даш, кәсәк әзәчәксән?
Судан, палчыгдан әлдә нә һасил едәчәксән?
Гочасан, тут өзүнү аһилләрә бәрабәр,
Чаванларын ишини чаванлара да гајтар».
Гоча деди: «Чавансан, белә чаһиллик етмә!
Әл чәк ачы сөзләрдән, мәнә ағыл өјрәтмә!
Гочалар кәрпич кәсәр, сон күнләри јашыјар,
Әсирләр дә һәр заман јүк чәкәр, јүк дашыјар.
Онунчун өјрәтдим ки, әлими бир сәнәтә,
Бир күн сәнә әл ачыб дүшмәјим хәчаләтә.
Мән бир кәсә дејиләм хәзнәдән өтрү мөһтач,
Әлимин зәһмәтијлә тохдур көзүм, дејил ач.

Мәни бу рузу үчүн бәсдир данладын бәсдир,
Дүшүнсән биләрсән ки, дедикләрин әбәсдир».
Көзәл оғлан сарсылды гоҹанын бу сөзүндән,
Орда дурмады кетди, јаш ахыдыб көзүндән.
Дүнја көрмүш адамды сөјләдијим бу гоҹа,
Өз ишијлә һамынын көзүндә олду уҹа.
Дөјмә бу дүнјанын һеј гапысыны, Низами!
Дөјүрсәнсә, динин дөј гапысыны, Низами!

ОВЧУ, ИТ
ВӘ
ТҮЛКҮ ДАСТАНЫ

Бир овчу варды хејли һүнәрли, узаг көрән,
О, доланыб кәзмишди чох мәнзил, сәһра, чәмән.
Варды шир кими күчлү, әл-ајаглы бир ити,
Јүјүрүрдү күнәшин ишығындан да ити,
Кәркәданлар горхарды онун тәрпәнишиндән,
Вәһши дағ өкүзләри гуртармазды дишиндән.
Белә бир ити олан бир овчунун нә дәрди!
Ит кечәли, күндүзлү јорулмадан ишләрди.
Ҹандан бағлыјды она күнәш үрәјли овчу,
Ит кечә кешикчијди, күндүз чөрәк ағачы.
Бирдән о шир кишинин јох олду севдији шир
Деди: «Пишик чијәри јејиб, ит өлдү нәдир?»
О јердә ки, гәза вар, о јердә ки, вар јағы,
Орада шир башына дәјәр итин ајағы.
Чох да итин итмәси зәрбә вурду ишинә,
Овчу сәбр етди, алыб чијәрини дишинә.
Өз гүввәсиндән артыг сәбр едәрәк, дајанды,
Бир арпа гәдәр сәбри бирчә дирәм газанды.
Бирдән бир түлкү кәлиб, күлдү, ағарды диши,
Деди: «Сәбр етмә даһа, сән еј сәбирсиз киши!
Белә ешитмишәм ки, әл-ајағы сағ дејил,
Ит јохса да, вар ол сән, јаша, сөзүм лағ дејил.
О күн ки, ит сәнинлә сәфәрә, ова чыхды,
Сүр'әтли кетдијиндән, еркән дә јоха чыхды.
Еј шир киши, санма ки, бу ову һәр кәс еләр.
Овладығын ов сәнә дүз ики ај бәс еләр,
Дур үрәјин истәјән јағлы бир кабаб бишир.
Дәрини вер јохсула, јејиб әтини ол шир.
Чох јағлы шеј јемисән, бундан хәбәрдарам мән,
Анчаг бу күндән белә көк түлкүләр јемәзсән.
Әлин бәдәнимизин чыхды артыг јағындан.
Тәбиәтин гуртарды сәфәранын ҹајнағындан
Ондан ајры кәзирсән, бәс сәнин вәфан һаны?
Гәмини чәкмәјирсән бәс сәндә виҹдан һаны
Овчу деди: «Доғачаг, һамиләдир бу кечә,
Гәминсә бир күнлүкдүр, ону алмырам вечә.
Мән онунчун шадам ки, бу дарысгал дүнјада,
Кечәридир севинчлә гәм, бирдир о да, бу да.
Әмирлик вә көләлик бир дәриндән дүшүн бил,

Рузикарын доланан, галыбында јох дејил.
Бир ан һәрләнмәкдәдир фәләклә, сәјјарәләр,
Беләҹә кечиб кедәр һәм раһатлыг, һәм кәдәр.
Үрәјимин кәдәри мәнә хош кәлир артыг,
Чүнки гәмин кәлмәси кәтирәҹәкдир шадлыг.
Гурда бәнзәјән итим јох олдуса Јусиф тәк,
Анҹаг мән гурд дејиләм, јыртмајаҹағам көјнәк.
Алсалар да әлимдән итими, бил ки, јенә,
Сәнин кими бир овла гајтараҹаглар мәнә».
Бу сөзү дејәр, демәз јоллар тоза бүрүндү,
Тоз пәрдәси ичиндән ит ансызын көрүндү.
Ики-үч дәфә дөнүб доланды, сонра бирдән,
Диши илә јапышды түлкүнүн дәрисиндән.
Ит деди: «Кечикмишәм, бағышла тәгсирими;
Түлкү јахшы билир ки, кәлмишәм аслан кими.
Халтам сәбринә бағлы олдуғундан өнүндә,
Түлкү титрәјиб дурур бојнундан аслы күндә».
Һәр кәсин ки, јәгини дүзлүк, доғрулуг олса,
Хошбәхтликлә гуртарар һәр иши, батмаз јаса.
Сән һәр һасилдән кәзиб јәгинлик јолу ахтар,
Сөјлә дүнјада бундан мүбарәк мәнзилми вар?
Ајаг доғру јол кетсә, ајаг олмаз, баш олар;
Даш доғру бир фикирлә зәр олар, даш-гаш олар.
. . . .
Јаранмышларын чоху чалышды, етди һәвәс,
Өз рузусундан артыг јејә билмәди һеч кәс.
Диндар олмаға чалыш, тапшырыға әмәл ет!
Ҹәһд еләмәклә артмаз нә рузу, нә дә дөвләт.
Олмаг истәсән бүтүн аләмдән әзиз, јүксәк,
Сәнин ҹәһдин кәрәкдир, танрыдан тофиг кәрәк.
Низамидә чалышмаг нәјди? Бир сојуг нәфәс,
Тофиг истилијидир ону ејләјән бир кәс.

ФИРИДУН ИЛӘ
МАРАЛЫН
ДАСТАНЫ

Фиридун өзјанынча алыб ики-үч нәфәр,
Чөлә кәзмәјә чыхды достлар илә бир сәһәр.
Чәмәндә ов кәзәркән дәјишди бирдән әһвал,
Дәјди көзүнә онун овлајан бир шух марал.
О гәдәр мә'сумду ки, һејран олурду бахан,
Белә мә'сум һејвана, әсла гыјмазды инсан.
Маралын көзләринә вурулду шаһын көзү,
Кұја шаһын көзүндә дејилди овун өзү.
Шаһ овлады шикары, дүшәрәк һалдан-һала,
Бағланды варлығилә, гәлбијлә шух марала.
Тез атыны сүрәрәк, атды оха әлини,
Маралын гарны кими јумшалтды јај белини.
Ох јан кечиб, маралы зәррә тута билмәди,

Түнд јүрүшлү ат исә ова чата билмәди.
Шаһ деди: «Ох, гәзәбли о учушун һардадыр?
Атым, сөјлә, бәс сәнин түнд јеришин һардадыр?
Сиз гача билмәдиниз бу дәфә ов далынча,
Олдунуз бу балача һејвандан да балача».
Ох деди: «Еј өлкәни шадлыг илә сахлајан,
Сәнин көз јетирдијин бу мә'сум дилсиз һејван,
Кејмишдир бахышындан әјнинә дәмир кејим,
Бу дәмир кејиминә ким ох вура биләр, ким?»
Тохунар бөјүкләрин хатырына, кејфинә,
Мүтрибин дәјсә һәркаһ башга бир әл дәфинә.
Еј адил шаһ, учалар дағыны ахтар һәр ан,
Даһа јүксәк оласан учаларын дағындан.
Хидмәт етмәк сајылыр кишиликдән нишана,
Хидмәт етмәк һәр заман бир шәрәфдир инсана.
Дүшүнчәли кишинин јанында ол бир һушјар,
Әһди көзәтләмәкдән көзәл бир хидмәтми вар?
Вәфа әлини һәр ан ат әһдин кәмәринә,
Чалыш сындырма әһди, әһдә вәфа јеринә.
Хәзинәдә әјләшән илан дејилдир јохсул,
Кәмәр кими гыврылыб олмуш гаршында бир гул.
Бу фәләк дә баш тачы олмады наһаг јерә,
Дөндү хидмәт учундан бәдәни бир кәмәрә.
Һүнәрин чиловундан тутараг чәкән адам,
Кәмәр чәкдијиндәндир тутмуш о да бир мәгам.
Шам олмаса бәс нејлә ишыгланар ев ахшам?
Ары мум гајырмаса, ишыг сачармы бир шам?
Бағлы дејилсән, јетәр, галх ајаға, Низами!
Сән өјрәнмисән кәмәр бағламаға, Низами!

БҮЛБҮЛ ИЛӘ
ГЫЗЫЛГУШУН
ДАСТАНЫ

Бағ чәмәниндә ағач ачанда рәнкбәрәнк күл,
Гызылгушла сөһбәтә башлады назлы бүлбүл:
«Сән ки, һамы гушлардан сакитсән нәдән, бөјлә?
Ојун топуну нејә удмушсан ахыр, сөјлә?
Нә мүддәтдир, дүнјаја кәлиб алырсан нәфәс?
Сәндән ешитмәјибдир бир ширин нәғмә һеч кәс,
Сәнчәр дәстикаһыдыр сәнин мәнзилин,
Дағ кәклији дөшүдүр, хөрәјин, билир чаһан.
Бир көз ачыб јумунча чыхарырам синәдән,
Јүзләрчә шух көвһәр мән, јүзләрчә шух нәғмә мән.
Бәс нәдән гурд-гушлардыр мәним једијим хөрәк?
Нәдән тиканлыгдадыр мәним евим де көрәк?!»
«Мәнә јахшы гулаг ас — деди гызылгуш она —
Мәним хамушлуғуму көрүб хамуш олсана!
О замандан ки, аз-чох иш биләнәм, ешит сән,
Јүз иш көрәрәм анчаг бирини ачмарам мән.
Сән вурғунсан бу дәли рузикара, дурма, кет,

Бир иш көрмәз, мин ишдән ачарсан бизә сөһбәт.
Мән башдан-баша мә'на олдуғумдан дүшүн бир,
Хөрәјим кәклик дөшү, мәнзилим шаһ әлидир.
Сән башдан-баша бир дил јарасы олдуғундан,
Гурд-гуш јејиб, тиканда отурансан һәр заман.
Хүтбә охунан заман Фиридунун адына,
Де гулаг асарлармы тәбилин фәрјадына?
Сүбһун ачылмасыны верәркән хоруз хәбәр,
Бир әфсус күлүшүјмүш јалныз ачылан сәһәр.
Фәләк сукут eләјиб салмајыр дад-бидад,
Һеч бир баш чәнбәриндән дејилдир онун азад.
Кәл нәзмин шөһрәтини галдырыб етмә бајраг,
Та сән дә Низами тәк олмајасан бир дустаг.

«ХОСРОВ ВӘ ШИРИН»

ШАПУРУН ИКИНЧИ ДӘФӘ ХОСРОВУН ШӘКЛИНИ КӨСТӘРМӘСИ

Күл рәнкли ат сәһәр зәррин налындан,
Дашлара од рәнкли тоз сәпән заман,
Һәр бучагда јүз сирр ејләди ашкар,
Бәзәнди дәнизләр, бәзәнди дағлар.
Һүри кими о бикр гызлардан габаг
Кәлмишди јенә дә Шапур чапараг.
Әввәлки тәк көзәл кағыз үстүнә,
Хосровун шәклини чәкмишди јенә.
Бу чәмәнә кәлиб о шух көзәлләр,
Күл тәк ачылдылар јенә тәзә-тәр.
Кәтан кејмишләрин ипәк телләри,
Ришхәндлә сүзүрдү көјдә гәмәри.
Көнүлсүз башлајыб кејфә әввәлдә,
Сонра гыздырдылар иши кет-кедә.
Көзәлләр ојнајыб гызанда мејдан,
Ојунбазлығыны башлады заман.
Ширин көз кәздирди тәзәдән јенә,
Саташды көзләри шаһын шәклинә.
Пәрваза башлады чанынын гушу,
Анчаг нитги батды, позулду һушу.
Сәрхошлара бәсдир бир көз јухусу,
Палчыға бәс eләр азачыг бир су.
Гызлара бағырды: «Бу нечә һалдыр?
Бәлкә сәһв едирәм, бу бир хәјалдыр!»

Әмр етди биринә сәрв бојлулардан,
Кәтирсин о шәкли јанына бир ан.
Ајүзлү гыз шәкли кизләди, лакин
Үзүнү өртмәди палчыг күнәшин.
Деди: «Буну едән пәридир, пәри,
О едир чох заман бөјлә ишләри».
Ордан јығышдылар, мә'јус, нәш'әсиз,
Күлләрдән галмады чәмәндә бир из.

ШИРИНИН ЧЕШМӘДӘ ЈУЈУНМАСЫ

Көјләр бағлајыркән ағлыгла үлфәт,
Үмидсизлик дәрси охуду зүлмәт.
Ортаја бир сары күл чыхсын дејә,
Көјүн нәркизләри батды көлкәјә.
Бирдәфәлик чана чәфа верәрәк,
Атыны сәјиртди Ширин јүкүрәк.
Көрду бeһишт кими хош бир мүрғзар,
Дирилик сују тәк орда чешмә вар.
О парлаг чешмәнин сујуну көрүб,
Кедиб аби-һәјат зүлмәтә кириб.
Ширинин бәдәни јорғунду хејли,
Башдан-баша тозду сифәти, әли.
Чешмә әтрафыны кәзди бир заман,
Он ағачда белә јохду бир инсан.
Дүшәрәк атыны орда бағлады,
Билди көрмәз ону инсан өвлады.
О ишыг чешмәси суја јанашды,
Узагдан көјләрин көзү гамашды.
Шәкәр палтарыны Сүһејл чыхартды,
Көјүн шаирләри фәрјад гопартды.
Мави рәнкли фитә бағлады Ширин,
Кирди суја, јанды бағры көјләрин.
Фәләјин үлкәри сүрмәји кејди,
Нејлуфәрин әли нәсринә дәјди.
Сүрмәји һасара чулғандығындан,
Нил көјдән көрүнду гәмәр санасан,
Синчәб үзәринә гагум дүшән тәк,
Күмүш бәдән батды, суја кирәрәк,
Күјү чешмә јуја, нә көзәл олар!
Јох, чешмәдә битә күл, гәләтим вар.
Сачларыјла Ширин суда тор гурур,
Балыг јох, ајы да кәмәндә вурур.
Мишкиндән кафура салмышдыр нахыш,
Кафур бәдәниндән дүнја дадмамыш.
Ширинин гәлбинә даммышды: бурдан
Кәлиб кечәчәкдир бир тәзә меһман.
Бу чешмә сујунда о халис шәкәр,
Шәрбәт дүзәлдирмиш гонагчүн мәјәр!

ХОСРОВУН ШИРИНЛӘ ЧӨВКАН ОЈНАМАСЫ

Ертәси күн көјдә күләндә сәһәр,
Дүррләр үстүнә сәпилди көвһәр.
Күнәш ордусунун гәраркаһындан,
Мүштәри вә Зөһрә чыхды бу заман.
Биринин интигам алмагды фикри,
Улдуз топламагла мәшғул о бири.
Диши аслан кими јетмиш нәфәр гыз,
Ширинин јанына кәлди гајғысыз.
Чүр'әтдә һәр бири бир Исфәндијар,
Рүстәми-Зал кими ох атандылар.
Чөвкан ојнамагда чох зирәкдиләр.
Көјдән чалырдылар топу, мүхтәсәр.
Охданлар асылды шух сәрвләрдән,
Јәһәрә атланды сәрвләр бирдән.
Ај үзү рүбәндә бүрүмүшдүләр,
Шаһын гуллуғуна јола дүшдүләр.
Шаһын гапычысы һөрмәт көстәрди,
Вурғун шаһ көнлүнү онлара верди.
Чох нәвазиш илә дурду јериндән,
Отуртду сағында Ширини һәмән.
Нә көрдү! Һәр јанда надир көзәлләр,
Шәкәр долу бир ев, гәнд долу шәһәр.
Билмирди күчлүдүр кәлән зөһрәләр,
Ат минмәкдә онлар көстәрмиш һүнәр.
Мишк рүбәндлиләри бир көрсүн дејә,
Мејдана кетди тез о әјләнмәјә.
Ојун мејданына чатдыгда јексәр,
Шадлыгдан учурду пәри-үзлүләр.
Һәр ај күнәш кими ејләди чөвлан,
Доғду һәр кәкликдән бир түләк тәрлан.
Хосров көрдү онлар бөјлә олурмуш:
Чәмәндә гырговул, овда гарагуш.
Ширинә сөјләди: «Кәл ат чапараг,
Бу кениш дүзәндә бир топ ојнадаг».
Хосровун топуна чөвкан атдылар,
Көзәлләр сәс-күјлә ат ојнатдылар.
Хосровун топуна чөвкан атдылар,
Көзәлләр сәс-күјлә ат ојнатдылар.
Сөјүтлүјә дөндү чөвкандан јоллар,
Јер аја сөјүтдән сәндәлләр јоллар.
Топу јел әлиндән чаланда чөвкан,
Күнәшин топуну салырды товдан.
Бир тәрәфдә дурмуш ај вә улдузлар,
Шаһла ә'јан тутмуш бир јанда гәрар.
Мејданда маралла ојнајырды шир,
Турачла гарагуш алырды әсир.
Каһ күнәш чалырды топу, каһ да ај,
Ширинлә шаһ дүзә салмышды һарај.
Чөвкан ојунундан артыг бездиләр,
Мејдан әтрафыны сүрүб кәздиләр.
. . . .

Хосров бир бәһанә, фүрсәт кәзирди,
Бәлкә дә Ширинә ејһам сездирди.
Лакин дүшмүрдү һеч әлинә фүрсәт,
Санки бәхти һәлә едирди гәфләт.
Ахшамлар да јорғун гајыдан заман
О ширин додаглы дүшүрдү һалдан.
Шаһ Ширинә деди: «Көзәлләр шаһы!
Еј үзү дөвләтин шән нәзәркаһы!
Сәһәр, сүбһ тездән кәлсәнә дураг,
Фирузә көјләрә бир зәрбә вураг.
Меј кәтирәк, гураг ишрәт мәчлиси,
Кејф едәк, учалсын шән нәғмә сәси.
Бу дүнјада шад ол, ја гәмли, бирдир,
Билдијини көһнә дөвран ејләјир.
Мадам ки, дүнјадан кетмәлијик биз,
Јашајаг гајғысыз, гәмсиз, кәдәрсиз».
Көз үстүнә бармаг гојуб о пәри:
«Јухун ширин» — дејиб тез өпдү јери.
Хосровун гәлбиндә ширин вә'дәләр,
Дејирди: «Нә заман олачаг сәһәр».

ФӘРҺАДЫН ДАҒ ЧАПАРАГ АҒЛАМАСЫ

Бисутунда шәкли гуртарды Фәрһад,
Көнлүндә бир һәсрәт, дилиндә фәрјад.
Гәлбиндә Ширинин ајрылыг дағы,
Фәрһад кечә-күндүз чапырды дағы.
Дағларын бағрыны вуруб сөкүрдү,
Гочаман дашлары гырыб төкүрдү.
Фәрһад гарт дашлара ејләдикчә күч,
Елә бил гајадан гопурду бир бүрч.
Бир дағ гопарырды зәрбәси һәр ан,
Көрәнләр галырды ишинә һејран.
Алмас кипријилә деширди јагут,
Дејирди дағлара етмәдән сүкут:
«Еј дағ, нечин белә мәрд дајанмысан?
Чаванмәрдлик көстәр, тез ол, парчалан!
Мәндән өтрү дағыт бу даш-дивары,
Јарам ағырдыса, јүнкүл ол бары,
Јохса, шаһид олсун сөзүнә чанан,
О вахта гәдәр ки, тәнимдә вар чан.
Сәни инчитмәкдән кери дурмарам,
Дөјүшәрәм бил ки, сәнинлә мүдам».
Шимшәк һиддәтијлә јарырды дашы,
Бу әфсанәләрди онун јолдашы.
Ахшам гәмли чөлдән чәкилиб күнәш,
Дағларын башында јанынча атәш,
Гара ағ үстүнә нахыш салырды,
Солтан кизләнирди, бајраг галырды.
О шәкил јанында кәлиб дурарды,
Бахыб дашда санки көвһәр арарды.

Өпәрди шәкилин ајагларындан,
Тәбилтәк гәлбиндән галхарды фәған:
«Рәссамлар көзүнүн меһрабы сәнсән,
Гәлби дәрдлиләрә дәрман верәнсән!
Сән еј күмүш бәдән, даш үрәк дилбәр,
Ешгијин јолунда олдум дәрбәдәр.
Сән көвһәр тәк дашда ајағы бағлы,
Мән көвһәр тәк дашдан үрәји дағлы».
Шәклин габағында ағларды зар-зар,
Сонра дејәрди ки: «Әф ет еј никар!»
Ордан гәм јүкүнү алыб далына,
Пәришан чыхарды дағын јалына.
О јердән Ширинин гәсринә бахар,
Дејәрди: «Ешит, еј күл бәдәнли јар!
Бу гәлби јанмыша көстәр бир ишыг,
Бу јорғун һејкәлә ол бир јарашыг.
Бу һәсрәт галмышын истәјини вер,
Үмидсиз көнлүмүн диләјини вер,
Билирәм јадына дүшмүрәм, јәгин,
Чүнки мәндән јахшы јарын вар сәнин.
Сәни севән бирчә мәнәм ки, һәр күн
Фәрјад ејләјирәм вүсалын үчүн.
. . . .
Өјлә ки, кечәни көјләр ударды,
Күндүзүн гошуну бајраг тутарды.
Фәрһад көзләрини јуммамыш һәлә,
Јенә күлүнкүнү аларды әлә.
Кечә сүбһә кими едәрди фәрјад.
Күндүз даш чапарды о јазыг Фәрһад.
Күлүнкү даш төкүр, додағы көвһәр,
Даша гарышырды дедији сөзләр.
«Хәстә Фәрһад» ады кәзди дүнјаны,
Дилләрдә долашды онун дастаны.
Даш јонанлар кәлиб јад өлкәләрдән,
Һејрәт едирдиләр ону көрүркән.
Онун ишләрини көрәндә һәр кәс
Дүшүнүрдү инсан бөјлә ишләмәз!

ШИРИНИН ФӘРҺАДЫН ЈАНЫНА КЕТМӘСИ

Бир күн дөрд јанында досту, јолдашы!
Әјләшмишди Ширин, ачыгды гашы.
Јахшыдан, јамандан кедирди сөһбәт,
Һәр тәрәфдә шадлыг, һәр јанда ишрәт.
Бири хош күнләри ејләјирди јад,
Ону хатырлајыб олурду дилшад.
Бири кәләчәкдән сөһбәт ачараг,
Дејирди: — «Бундан да хош күн олачаг».
Чох сөз данышдылар, һаг-һесабы јох,
Һамысыны десәм, узун олар чох.
Данышдыгча кетди, узанды сөһбәт,

Бисүтуна кәлиб чыхды нәһајәт.
Ширин күлә-күлә деди: «Бу јердән
Бисүтуна тәрәф кедәчәјәм мән.
Көрүм дәмир голлу гәһрәман Фәрһад
Нечә јарыр дашы әлиндә полад.
Бәлкә о даш, дәмир гылғылчымындан
Бу гәлбим исиниб овуна бир ан»..
Әмр етди: — Дурмасын, тез хидмәтчиләр
Сәба јеришијлә гојсунлар јәһәр.
Бу заман орада јох иди Күлкүн,
Бир башга ат дүшдү растына о күн.
Баһар кими шухду, мәзәлијди о,
Јарашыгда Јәғма көзәлијди о.
Көзләри сүзкүндү, чамалы көјчәк,
Дүзәлди јолуна о үзү чичәк.
О тәравәт сачан, бәдәни назик,
Ат үстә галхарды гуш кими чәвик.
Өјлә алышмышды о ширин дәһан,
Јәһәрә сычрарды анча аддымдан.
Аты күләкләрә мыхлар чаларды,
Јерә фәләк кими пәркар саларды.
Мишк, нәсрин сачан о күмүш дағы,
Өјлә ағыр дага јетчәк ајағы,
Үзүнүн шәфәги дашлара дүшдү,
Дашлар бир гырмызы лә'лә дөнмүшдү.
Чағырды: — Даг чапан, кәл бир габаға, —
Даг кими атыны сүрдү о дага.
Фәрһад дүшүнәрәк о лә'л додағы,
Гоча кәнканлар тәк чапырды дағы.
Дашлара дәјсә дә бу јолда башы,
Јенә јорулмадан гырырды дашы.
Фәрһадын о јердә гырдығы гаја
Һеч бир тәрәзијлә кәлмәз араја.
Јарырды күлүнклә дашы, торпағы,
Өзүнүн гәми бир Дәмавәнд дағы.
Дашдан чыхдығыјчын онун истәји,
Дашлары јармагды анчаг диләји.
Лә'л тәк ганыјла дашы јујарды,
Дашларын ичиндә санки лә'л варды.
Ширинин лә'лини көрдүјү заман
Елә бил лә'л тапды о гарт дашлардан.
Гәлбиндән чох гызды әлиндә дәмир,
Дашлар јумшалырды әлиндә бир-бир.
Торпаг тәк газарды дашлары Фәрһад,
Даш вуруб дөшүнә едәрди фәрјад.
О бүтүн ешгиндән гәлби дөнүрдү,
Бүтү варкән нејчин о бүт јонурду?
Бир гәдәр сүд варды Шириндә, ону
Вериб: «Сағлығыма ич — деди, — буну!»
Фәрһад сүдү алды онун әлиндән,
Шәкәр кими чәкди башына бирдән.
Јанында олсајды сагиси Ширин,
Сүд дејил, зәһәр дә оларды ширин.
Ашиг мәст оланда, бу мејдән ичиб,
Саги деди: «Кедим, артыг вахт кечиб».

Ширинин бәзәји үстүндә гат-гат,
Ону кәздирмәкдән јорулмушду ат.
Ат дејил, алтында олса гызыл дағ,
О күмүш дағындан оларды ахсаг.
Сөјләјирләр, о ат кәзиб, нәһајәт,
О хәзнә алтында олмушду сәгәт.
Бурда ашиг көрдү, тутмаса әкәр,
Мә'шугә јел алтдан торпаға дүшәр.
Атыјла галдырды о шәһсувары,
Иши асанлатды онун голлары.
Ширини гәсринә апарды раһәт,
Бир түкү көрмәди онун әзијјәт.

ШИРИНИН
ЧАДЫРДАН ЧЫХМАСЫ

Хосров илә Шапур данышан заман
Көрдүләр гәрг олду бир нура чаһан.
Чадырдан көрүндү бир назлы дилбәр,
Булутдан чыхмышды елә бил гәмәр.
Сәрхош әјјар кими көстәриб үлфәт,
Шаһа сәчдә етди о көзәл афәт.

«ЛЕЈЛИ ВӘ МӘЧНУН»

ЛЕЈЛИ ИЛӘ МӘЧНУНУН СЕВИШМӘСИ

Һәр күн парладыгча сүбһүн күзкүсү,
Доғарды Шәргин дә Јусиф үзлүсү.
Өз рејһан көксүнә турунчу фәләк
Гызыл бир турунчла верирди бәзәк.
Лејли дә бәһс едиб турунч фәләклә,
Турунч чәнәсини аларды әлә.
Турунчлу көрдүкчә халг о никары.
Ачылды ешгинин јетишмиш нары.
О тәзә турунча бахдығы заман
Турунч тәк, әлини кәсәрди инсан.
Гејс онун турунча бәнзәр үзүндән,
Саралыб нарынча дөнмүшдү билсән.
Нарынчла турунчун әтри дүнјада
Достлар дамағыны кәтирди дада.
Бөјләчә бир мүддәт кәлиб доланды,
Бу ики назәнин одлара јанды.
Чәкиб гылынчыны залым мәһәббәт,
Бу кәнч үрәкләри ејләди гарәт.
Үрәк әвәзиндә гәм верди јалныз,
Үрәклә сәбри дә апарды вахтсыз.
Онлар бир-биринә көнүл вердиләр,
Тезчә дилдән дилә дүшдү бу хәбәр.
Һәр јандан јыртылды бу кизли пәрдә,
Бу сирр әзбәр олду бүтүн дилләрдә

Бу гәмли дастанын сәркүзәштиндән
Һәр ағыз бир парча дејирди бә'зән,
Ашигләр чалышыб, чох әлләшдиләр
Ки, аләм тутмасын бу сирдән хәбәр.
Лакин бағланса да әтир шишәси,
Јенә дујулачаг хош рајиһәси.
Ешгә мәһрәм олан рузкар, гәфләтән,
Көтүрдү пәрдәни ешгин үзүндән.
Хејли сә'ј ејләди оғлан да, гыз да,
Бу сирр долашмасын дилдә, ағызда.
Бу сә'јин олмады фајдасы бир аз,
Күнәши палчыгла гапамаг олмаз.

МӘЧНУНУН ГАРҒА ИЛӘ СӨҺБӘТИ

Ачды көзләрини јухудан сәһәр,
Сары көјнәк кејди о мави көјләр.
Күлдү о сары күл, о көјләр гызы,
Дүнја башдан-баша кејди гырмызы.
Мәчнун хәзан көрмүш күл кимијди, аһ!
Көзүндә ағларды күлүзлү сабаһ.
Бу сонсуз сулара од дүшән заман
О да кәмисини чәкирди судан.
Күнәшдә јандыгча әли, ајағы,
Нәфәсдән дүшмүшдү күнорта чағы.
Чылпаг галдығындан о, көлкәләр тәк
Отурду бир ағач көлкәсиндә тәк.
О һүндүр ағачын көлкәсиндә, бах,
Сулар ахышырды шырылдајараг.
Көј кими, кирдә, бир һовуз ки, варды,
Сују көвсәр кими парылдајарды.
Онун дөврәсини алмышды отлар,
Јашыл кејинмишди о јердә баһар.
Чијәри истидән кабаба дөнән
О судан дојунча ичәрәк һәмән,
Кар кими, лал кими диниб данышмаз,
Ајаг сахлајараг динчәлди бир аз.
О јашыл чәмәнә һејран галмышды,
О көзәл ағачы сејрә далмышды.
Будагда гарача бир гарға варды,
Көзү чыраг кими ишыг саларды;
Көзәлләр сачы тәк гарајды рәнки,
Бахдыгча охшарды гәлби, үрәји.
Салеһ бир гуш иди о јазыг гарға,
Салеһиләр кими кејмишди гара.
Сакитчә дурмушду будагда о гуш,
Санки мина үстә шәвә отурмуш.
Мәчнун фикрә кетди көрәндә ону,
Дујду гәлбләринин бир олдуғуну.
«Сән, еј јас либаслы, ач, сөјлә бары,

Нәдир әјниндәки бу јас палтары?
Нәдәндир, кечәнин рәнки вар сәндә?
Гара күнләрәми дүшмүсән сән дә?
Гәмә мән јанырам, алышанса сән,
Мәним әвәзимдә гара кејмисән.»
. . . .
Мәчнун данышдыгча чошуб-дашырды,
Гарға да учмаға һазырлашырды.
О сөһбәт ачдыса әфсанәләрдән,
Гарға дәрдлә учду дурдуғу јердән.
Кечә гарға кими кејинди гара,
Јараса көз ачды гаранлыглара.
Көјдә чыраг кими јанды улдузлар,
Гарға көзү кими парлады пар-пар.
Мәчнун чыраг кими сөндү, гаралды, —
Санки көзләрини гарға апарды.
Јанан бир шам кими о синә дәфтәр
Көз јашы төкүрдү сәһәрә гәдәр.

АТАСЫНЫН МӘЧНУНУН КӨРҮШҮНӘ КЕТМӘСИ

Фарс нәслиндән олан ширин дил деһган
Белә хәбәр верир әрәб һалындан:
Оғлуну итирмиш о Јә'губ гоча
Көзәл Јусифиндән ајры галынча,
Мәчнунун һалыны көрдү пәришан,
Кәсди умудуну ондан бир заман.
Аһ чәкиб көзүјлә одлар көрүрдү,
Јенә дә умудла өмүр сүрүрдү.
Онун кәзмәдији чарә галмады,
Зәнчи јујунмагла чинли олмады.
Нә гәдәр дағытды јенә симү-зәр,
Бәхти јетирмәди она бир нәзәр.
Кәсди умудуну дәрдли оғлундан,
Бир дә көзләмәди сағалмаг ондан.
. . . .
Нәһајәт бир нәфәр хәбәр верди ки,
Әзаб евиндәдир сизин о итки.
О бир јердәдир ки, хәрабәзардыр,
Бахдыгча горхунчдур, санки мәзардыр.
Гара булут кими о чиркин дијар
Од кими алышыб, тутушуб јанар.
Јенә јола дүшдү заваллы гоча.
Бүтүн күнү кәзди јоллар бојунча
О бәхтсиз оғлуну көрәндә бирдән,
Ојнады гочанын гәлби јериндән.
Мәчнунда јох иди һәјатдан әсәр,
Варлығы дәриди, бир дә сүмүкләр.
. . . .
Ата сығаллады онун башыны,

Сахлаја билмәди о көз јашыны.
Ахытды сел кими чијәр ганыны,
Учурду көнлүнүн ханиманыны...
Ачылды Мәчнунун бу дәм көзләри,
Гәлбә мунис көрдү о бир нәфәри.
Бахды атасына о бәхти гара,
Лакин танымајыб гачды кәнара.
Бир адам өзүнү унутса әкәр,
Башга бир инсаны танıјар мәкәр?
Деди: «Сән нәчисән, де көрүм кимсән?
Кәлдијин јоллара гурбан олум мән».
«Мән сәнин атанам, ај чијәр парам,
Нә вахтдыр, бир сәни мән ахтарырам».
Мәчнун атасыны таныды бу ан,
Дүшүб ајағына, ағлады ал ган.
Ата гучаглады јазыг оғлуну,
О буну өпүрдү, бу исә ону.
Аһ, тута билмәјиб бир јердә гәрар,
Мин новһә чәкәрәк ағлашырдылар.
Атанын көз јашы чај кими ахды,
Сонра бој узуну оғлуна бахды.
Көрдү, өлү кими о чыл-чылпагдыр,
Башы папагсыздыр, јалын ајагдыр.

ЛЕЈЛИ ИЛӘ МӘЧНУНУН КӨРҮШМӘСИ

Елә ки, һушлары гајытды јенә
Динмәзчә бахдылар бири-биринә,
Лејли утанараг, гызарды күл тәк,
Торпаг гәрибинә јахын кәләрәк,
Әлиндән јапышыб чәкди ирәли,
Чадрына апарды о көзәл пәри.

ЛЕЈЛИНИН ГӘБРИ ҮЗӘРИНДӘ МӘЧНУНУН ӨЛМӘСИ

Мәшһур сөз устасы, о сөз Лоғманы
Бөјлә тамамлајыр бизим дастаны:
О хырманы јанмыш алышыб сөндү,
Көз јашындан олан хырмана дөндү.
Инсафсыз фәләјин әл дәјирманы
Үјүдүб апарды һаман хырманы.
Чүнки, зәиф дүшдү кет-кедә бәдән,
Даһа күчсүз олду о әввәлкиндән.
Чаны ајағындан додаға чатды,
Күнү ахшам олуб зүлмәтә батды.
Сызлајыб аһлары көјә јүксәлди,
Торпаг кәлининин јанына кәлди.

О һасарлы гәбрә үз гојуб јатды,
Кәмиси буланлыг бир суја батды.
Хәстә гарынча тәк башы фырланды,
Јаралы илан тәк гыврылыб јанды.
Ики-үч бејт деди гәмлә, мөһнәтлә
Ики-үч көз јашы, төкдү һәсрәтлә.
Сонра да көјләрә тутуб үзүнү,
Әл ачыб о заман јумду көзүнү:
«Еј бүтүн аләми гуруб хәлг едән!
Сәни әзизинә анд верирәм мән,
Ал дәрдли чанымы ја пәрвәрдикар!
Мәни севкилимин јанына апар!
Бу чаны бәркликдән өзүн азад ет,
Апар о дүнјаја, көнлүмү шад ет».
Дејиб бу сөзләри, баш гојду јерә,
Гәбри гучаглады о бирдән-бирә.
Чананын гәбрини өпдүкдән сонра,
Дост! — дејиб, чаныны тапшырды она.

«ЈЕДДИ КӨЗӘЛ»

СИМНАРЫН ТӘ'РИФИ ВӘ ХӘВӘРНӘГ ГӘСРИНИН ТИКИЛМӘСИ

Доланыб әтрафы һеј гарыш-гарыш,
Мәнзәрлә атасы етди ахтарыш,
Ахырда сәфалы бир јер тапдылар,
Истиликдән узаг кәдәрдән кәнар.
Өјлә бир јерди ки, бүтүн өлкәдә
Јоху бәрабәри онун бәлкә дә.
Сарајы тикмәјә кәзиб вардылар,
Маһир бир устаны чох ахтардылар.
Һәр кәлән дурухду, дөндү бир даша,
Вурула билмәди имарәт баша.
Нәһајәт јетишди хәбәр Не'мана:
«Доланма дәрбәдәр, дүшүб дөрд јана.
Сәнин ахтардығын гадир сәнәткар
Олса, ола биләр Сам оғлу Симнар.
Зирәкдир, од кими ити әллидир,
Дүнјаја һүнәри, иши бәллидир.
Чох бinduалар тикиб Мисирдә, Шамда,
Јашајыр һәр бири бир еһтишамд
. . . .

Онун тә'рифини ешитди Не'ман,
Симнарын одуна гызышды һаман.
Тез адам јоллады о Рума сары
Гызылла алдатды уста Симнары.
О күн ки, Не'манын јанына кәлди

Симнар нә истәди, дәрһал дүзәлди.
Чохалды арзусу ишә Симнарын,
Һүммәт Не'манынкы, пешә Симнарын.
Гәсрә лазым олан һәр шеји Не'ман
Дәрһал лајигинчә ејләди саһман.
Дәмир өлчән олду Симнарын әли,
Бинада ишләди тамам беш или.
О гызыл бармаглы уста нәһајәт,
Тикди дашла кәчдән күмүш имарәт.
Тохунду көјләрә уча гүббәси,
Ағын, һәм гаранын олду гибләси.
Гызыл бәзәкләри атәш сачарды,
Симнар нахышлыјды, көнүл ачарды.
. . . .

Симнар нә заман ки, руһ вериб даша,
Көзәл имарәти јетирди баша,
Ҹәлалы, шөһрәти ашды көјләри,
Күн, ондан нур ичди о күндән бәри.
Симнар хәләт алды, дејим әслини,
Көзләдији һаггын ики мислини.
Чувалы мирвари, мүшк илә долу,
Тутду гызыл јүклү дәвәләр јолу.
Сајсыз зәр верилди о сәнәткара,
. . . .

Бу меһрибанлығы көрүнҹә Симнар
Дујуб сәхавәти, деди: «Хәбәрдар
Олсајдым верилән бу не'мәтләрдән,
Билсәјдим әввәлҹә, инанын ки,мән
Бу јолда бәсләјиб өзкә бир әмәл,
Бир бина тикәрдим көзәлдән көзәл.
Бәлкә даһа артыг зәһмәт чәкәрдим,
Бундан хејли көзәл сарај тикәрдим.
Шаһ артыг верәрди мәнә не'мәти.
Дүнјаны тутарды гәсрин шөһрәти».
Не'ман деди: «Чохлу пул версәм де, сән
Даһа јахшысыны тикә биләрсән?»
Симнар деди: «Бәли, истәсән әкәр,
Бир сарај тикәрәм, бу һечә дөнәр.
Бу үч рәнксә әкәр о јүз рәнк олар,
Һәр дашы јагутла һәмаһәнк олар.
Көрүрсән, вар бунун бирҹә күнбәди,
Онун көј тәк олар гүббәси једди».
. . . .

Не'ман деди: «Ону бурахсам, әлбәт,
Тикәр өзкәсинә көзәл имарәт».
Дәрһал әмр ејләди јахын кәсләрә:
«Симнары туллајын галадан јерә!»
. . . .

Бу јүксәк бинадан Не'манын ады
Көјдәки ај кими галхыб парлады.
Ҹадукәр чағырды адыны торпаг,
Хәвәрнәг аллаһы сајды ону халг.

БӘҺРАМЫН ӘЖДӘҺАНЫ ӨЛДҮРМӘСИ ВӘ ХӘЗИНӘ ТАПМАСЫ

Шаһ бир күн бағчанын көзәл јериндә,
Сүрдү кәмисини мej үзәриндә.
Чәкәрәк башына ширин әјағы,
Кефләнинчә һәмән тәрк етди бағы.
Овлаға чатынча кәмәнд ачараг,
Ҝура кор газыјыб, һүнәр сачараг,
Вәлвәлә гопарды, говһагов салды,
Һәр аддым башында вурду, ов салды.
Сонра бир диши кур кәлди, нә кәлди,
Наләси дүнјанын бағрыны дәлди.
Вүҹуду руһани хәјалды санки,
О бир ај бахышлы маралды санки.
. . . .
Ҝур көрүб Бәһрамы атылды бирдән,
Ҹумду Бәһрам дәхи дурдуғу јердән.
Ҹаван кур јериндән гопараг кетди,
Бәһрам ширә дөндү, чапараг кетди.
Ҝур гачды дурмады, гаш гаралынча,
Шир дәхи дүшмүшдү онун далынча.
Падшаһ чевирмәди атыны курдан,
Нечә гачмаг олар, сиз дејин кордан.
Ҝурхан һеј гачырды, куру говурду,
Чапан Бәһрам иди, гачан да курду.
Чөлдә бир каһаја јетишди Бәһрам,
Басмајыб бу јерә гәдәм бир адам.
Чатынча овуна, көрдү шири-нәр,
Мағара ағзында јатыр бир әждәр.
Гыврылмыш бәдәни гырдан төкмә дағ,
Ҝөзләдији шикар гуртармазды сағ.
Шаһ бахыб јолунда јатан хәтәрә,
Көрүб әждаһаны, дөндү әждәрә.
Унутдурду куру кор дәрди дәрһал,
Әл гојуб будуна ејләди хәјал,
Тәәҹҹүблә деди: «Бу нә шикардыр?
Бура кәлмәјимин сәбәби вардыр.
Јәгин заваллы кур амана кәлмиш,
Әждаһа зүлмүндән ҹәзана кәлмиш,
Интигам алсын гој әдаләтли шаһ,
Дејә дәркаһыма кәтирмиш пәнаһ.
Горхударса әкәр бу әждәр мәни,
Курун хәҹаләти өлдүрәр мәни.
Мән онун дадына јетишәм кәрәк,
Нә олур, гој олсун, горху нә демәк?!»
Шаһ ики шахалы ити охлардан
Сечди гајчы кими ачылмыш пејкан.
Оху ағ киришли камана гојду,
Гара әждаһаны нишана гојду,
Көз ачыб сүзәндә әждәр дүшманы,
Учду икид шаһын һача пејканы.
Батды ох әждәрин бир ҹүт көзүнә,
Ону һәсрәт гојду дүнја үзүнә.

Дәлди көзләрини гара әждәрин,
Охлар јер ејләјиб дәриндән-дәрин.
Онда ки, әждәрә мејдан олду тәнк,
Јериди үстүнә Бәһрам, о нәһәнк.
Әждәрә саплады низә сүр'әтлә,
Ҝура пәнҹәсини шир вурар белә.
Сәккиз јумруг бојда алтыпәр мызраг,
Әждәр боғазында ачды јүз золаг.
Сәсләниб әждаһа чәкди бир нә'рә,
Ағач сүтун кими сәрилди јерә,
Шаһ бу нәрилтидән горхмады, сүбут —
Дағын зирвәсиндән горхармы булут?
Кәсди Әһримәнин башыны хәнҹәр,
Инсана дүшмәни әзмәк дад верәр.
Дәрһал әждаһанын гарныны јарды,
Орада бир курун баласы варды.
Шаһа ајдын олду курдакы мәрам,
Әждәрдән истәрмиш алсын интигам.
. . . .
Ҝур шаһы тәләсән көрүнҹә һаман,
Ҝәлиб мағараја кирди узагдан.
Бәһрам шаһ тутмаға һаман һејваны,
Сохулуб каһаја кирди јан-јаны.
Кечди әзијјәтлә ичәри бирдән,
Хәзнә кәшф ејләди кирдији јердән.
Шаһлар күп гојараг бурда кетмишләр.
Шух пәриләр кими көздән итмишләр.
О курдан күпләрә јетишди Ҝурхан,
Ҝурса гачыб олду көзләрдән ниһан.
Хәзнә ачарыны тапыб таҹидар,
Етди мағарадан әждәри кәнар.
Чыхды һәмән саат каһадан дүзә,
Нәзәр салды јола о кәзә-кәзә.
Бир саат олар ки, кәзиб һәр јери,
Шаһы ахтарырды сәркәрдәләри.
Ону көрән тәки кәлиб дурдулар,
Шаһын әтрафында дөврә вурдулар.
Бу заман гошуна шаһ верди фәрман:
Ајрылсын ордудан беш-он гәһрәман.
Јол ачыб јерисин гој мағараја,
Хәзнәни бөлсүнләр јүзләрлә таја,
Үч јүз ҹаван дәвә, бөјүк бир карван,
Јүкләниб дүзәлди јола бир аздан.
Бир шаһ ки, һамилик ејләјәр кура,
Әждаһаны салар дәрин бир кора,
Чәкдији әмәјин барыдыр, әлбәт,
Тапды ҹаваһират, галды саламәт.
Ҝәлиб Хәвәрнәгә, шән имарәтә,
Шаһ јенә башлады ејшү-ишрәтә.
Јүкләтди он дәвә бол ҹаваһират,
Ата һүзуруна јоллады совгат.
Мәнзәрлә Не'мана лајигдир, дејә,
Он јүк зәриф әшја етди һәдијјә.
Һәр кимә истәсә галан варындан,
Пајлады горхмајыб һесабдарындан.

Бәһрам бир чох белә хәзнәләр ачды,
Иззәтлә топлајыб, өлчүсүз сачды.
Мәнзәр:— Кәлсин — деди,— чаһан нәггашы.
Јени бир нахышла күлдүрсүн дашы.
Әлиндә фырчасы, бојасы, зәри,
Нәггаш кәлиб чәкди шаһы, әждәри.
Бәһрамын һәр белә иши, гүдрәти
Тапды Хәвәрнәгдә әкси, сурәти.

БӘҺРАМЫН ИКИ ШИР АРАСЫНДАН ТАЧ КӨТҮРМӘСИ

Сәһәр гызыл тачлы, сабаһ хејли шән,
Бир тахт јаратмышдыр фил сүмүјүндән.
Рә'ј дејән, иш көрән голу күчлүләр,
Амирләр, һакимләр кимдә вар һүнәр,
Әрәбләр, әчәмләр һеј атландылар,
Ширләр мејданына ганатландылар.
Ширбанлар кәтирди, ширләри кәлди,
Ачыб бурахдылар, мејдан дүзәлди.
Гызғын һәмлә етди шир үстүнә шир,
Газылырды санки Бәһрама гәбир.
Ширләр арасына о шир сахлајан
Кәтириб тач гојду тамам гызылдан.
Арасында о тач гара ширләрин,
Бир ајды ағзында ики әждәрин.
Тештин сәсилә ај булуддан чыхар,
Бош дејил, бу тештин гылынчы да вар.
Кинли ширләр дөнүб гызғын әждәрә,
Дөјүб гујруғуну гәзәблә јерә,
Санки дејирдиләр: «Ким гарәт ејләр,
Әждәрдән тач алар, шүчаәт ејләр?»
Дәмир чијәрлидән јох хәбәрләри
Ки, шири овлајар, вурар әждәри.
Ики ох мәнзили чүр'әт етмәди
Кимсә о ширләрә јахын кетмәди.
Дедиләр: «Едилсин бу шәртә әмәл,
Ширләрә јөнәлсин Бәһрам илк әввәл.
Ширдән алса тачы, шаһ олсун Бәһрам.
Онундур сәлтәнәт, бир дә гызыл чам.
Кувәнмәсә әкәр Бәһрам бахтына,
Әлвида ејләсин Иран тахтына».
Санма шаһ гәрардан имтина етди,
Ширләрин үстүнә јөнәлди кетди.
Бәһрамын әлијлә һәр дағ, һәр дәрә,
Мәзар кәсилмишди азғын ширләрә.
Битириб ијирми ики јашыны,
Јүз ширин бәдәндән үзмүш башыны.
Белә галиб чыхан јүз-јүз аслана,
Ики шир әлиндә батармы гана?
Бәһрам әтәјини санчды белинә,
Һәмлә етди дөнүб сабаһ јелинә.

Нә'рәси ширләрә вәлвәлә салды,
Онларын әлиндән тач вуруб алды.
Ширләр көрдү шаһын мәһарәтини,
Онун ширлијини, чәсарәтини.
О бычаг пәнчәли, гызғын асланлар,
Дишләри гылынчдан, гоч пәһливанлар
Вәһши һүчум чәкди о тачидара,
Дүнја фатеһини салмагчын дара.
Бәһрамдан асланлар јахшы дәрс алды,
Баш-баша чырпараг ајаға салды.
Пәнчәләр гырды шаһ, диш әзди тамам.
Тачыны, башыны гуртарды Бәһрам.
Гојду өз башына тачы бәхтијар,
Олду көрүн она нечә бәхти јар.
О галиб чыхалы азғын ширләрә
Салды түлкүләри тахтындан јерә.

БӘҺРАМЫН ОВЛАГДАН СӘРҺӘНКӘ ГОНАГ КЕТМӘСИ

Галхды пилләләри о бир-бир дама,
Кәлиб тахт өнүндә бахды Бәһрама.
Өкүзү гојмады гыз үзәриндән,
Шир көрүб өкүзү галхды јериндән.
Тәәччүб ејләјиб, һејран галды шаһ,
Гыз өз кәнизиди, олмады акаһ.
Ај, өкүзү гојуб бојнундан јерә,
Деди назланараг гәһрәман ширә:
«Өкүзү гаршына јалныз кәтирдим,
Өз күчүмчә сәнә пешкәш јетирдим.
Дүнјада бир нәфәр олармы варсын
Өкүзү ашағы алсын, апарсын?»
Шаһ деди: «Күчүндән дејил бу, әлбәт
Әввәлдән етмишсән бу ишә адәт.
Вәрдиш ејләмисән һәр ил баша-баш,
Өјрәнмисән буна сән јаваш-јаваш.
Өлчүб чыхармысан белә сынагдан,
Одур ки, олмурсан әлдән-ајагдан».
Кумүш бәдән Фитнә баш әји шаһа,
Лајигинчә она ејләди дуа,
Әдәблә сөјләди: «Гәрибәдир чох!
Өкүз адәтләдир, кур вурмагса јох?
Адәтлә иш көрүр өкүзгалдыран,
Бу башга шеј дејил, садә бир идман,
Сәбәб нәдир кичик кур вуранда сән,
Олмасын бир нәфәр «адәтдир» дејән?»
Шаһ билди Фитнәдир ону данлајан,
Һиндли тәк үстүнә атылды һаман.
Јанашыб үзүндән јашмағы ачды,
Аја көз јашындан мирвари сачды,
Үзр истәјиб, гучду о шимшад боју,
Гыз гоша нәркиздән төкдү күл сују.

Јадлардан етдиләр отағы хәлвәт,
Башланылды килеј, узун шикајәт.
Шаһ деди: «Ев олмуш бир зиндан сәнә,
Јалварырам инди пешиман сәнә.
Азғынлыгдан бир од јандырдымса да,
Сән өз һалындасан, мән јандым ода».
Хәлвәт олчаг ара фитнәкарлардан,
Отуртду јанында Фитнәни һаман.
Кәниз дил ачараг деди: «Тачидар,
Фитнәни бағлајан көзәл шәһријар!
Еј өз һичранијлә мәни өлдүрән,
Ширин вүсалијлә сонра күлдүрән,
Гәмин үрәјиндә әридиб јағы,
Јериндән ојнадыр гәм, кәдәр дағы,
Ешгим аз галды ки, ала чанымы,
Јанар атәшләрә сала чанымы,
О күн ов заманы, шаһ, каман чәкдин,
Курун дырнағыны башына тикдин.
Белә һүнәр үчүн вериб әл-әлә
Јер дејил, әлиндән өпдү көј белә.
Тә'риф ејләмәдим бу һүнәри мән,
Говдум беләликлә бәднәзәри мән.
Чүнки бәјәнилән шејә көз дәјәр,
Пис көздән инсана зијан тез дәјәр.
Фәләкин әждәри ортаја, анчаг
Мәһәббәт јеринә, салды бир нифаг».
Шаһы тутду бу сөз јаман јериндә,
Сахлады бу сөзү шаһ чан јериндә.
Сөјләди: «Сәндәдир дүзлүк, сәдагәт.
Вәфана чох шејдир, дәлил шәһадәт.
Сәнсән меһрибанлыг ејләјән әввәл,
Инди үзр истәјән хошсифәт көзәл».
Олсун о көвһәрә мин афәринләр
Ки, вар хилгәтиндә белә бир һүнәр.
Сәрһәнк олмасајды әкәр пасибан,
Дашла гырылларды бу көвһәр инан.
Чағырыб сәрһәнки о, хошдил етди
Голуну бојнуна һәмаил етди.
Верди бөјүкләрә јарашан пешкәш,
Бир дүрр әвәзинә мин дүрр етди бәхш.
Олсун төһфә дејиб, хејли шеј верди,
Шәрәфлә, иззәтлә мүлки-Реј верди.
Шәһәрә дөнәрәк, башлады бусат,
Мәчлисләр гурулду, верилди совгат.
Мө'бидләр чағрылыб кәлди сараја,
Шаһ кәбин кәсдирди о дилбәр аја.
Нәш'әли ишрәтә башлады онлар,
Кечди бу төврлә узун заманлар.

БӘҺРАМЫН ШӘНБӘ КҮНҮ ГАРА КҮНБӘДӘ КЕТМӘСИ ВӘ БИРИНЧИ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН ҺЕКАЈӘ СӨЈЛӘМӘСИ

Елә ки, бусатла чошду, чағлады,
Једди назәнинә көнүл бағлады,
Шәммас мә'бәдиндән чыхыб кәнара,
Аббасиләр кими кејиниб гара,
Мүшки күнбәнд, дејә јөнәлди Бәһрам
Ки, һинд бануcуна јетирсин салам.
Кечирди күнүнү орда кеф илә,
Уд јандырыб әтир кәтирди әлә.
Шаһлар гајдасынча, галхараг кечә,
Ағ ипәк үзүнә мүшкү сәпинчә,
Кишмир баһарындан, Бәһрам-Кур, о шир
Истәди нәсими андыран әтир:
Көвһәр сандығындан гыфыл ачылсын,
Инчиләрә мәхсус инчи сачылсын,
Десин бир нағыл ки, сулансын ағыз,
Сәрхошу јухуја апарсын о гыз.
О түрк көзлү, һинду нәсилли чејран
Ачды хәзнәсини мүшкүнүн һаман:
«Шаһын беш нөвбәти, — сөјләди кәлин, —
Дөрд балышы үстдә ајын сәсләнсин.
Бу дүнја дурдугча чаны сағ олсун,
Башлар кандарында бир торпаг олсун.
Көнлүндән нә гәдәр кечсә арзу, кам,
Уғурлу талеји јетирсин мүдам».
Гапанды сәчдәјә севимли бирдән,
Сонра уд ләззәти сачды шәкәрдән.

БӘҺРАМЫН ЈЕКШӘНБӘ КҮНҮ САРЫ КҮНБӘДӘ КЕТМӘСИ ВӘ ИКИНЧИ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН ҺЕКАЈӘ СӨЈЛӘМӘСИ

Дан јери ағарыб шәфәг сөкәндә,
Сүбһүн тәрәзиси гызыл төкәндә,
Јекшәнбә күнү шаһ, дүнја чырағы,
Гызылдан өзүнә вериб новрағы,
Алды чәмшид кими гызыл чам әлә,
Тачы күнәш кими нур сачды елә.
Үзүјү сары бир күл тәк гәшәнкди,
Ишылдајан гашы кәһрүба рәнкди.
Јоллара зәр сәпиб, күнбәдә кетди,
Көнүл шадлығыны бирә јүз етди.
Бусатла отағы шаһ етди дәмсаз,
Нәш'ә, мej ичиндә ејләди пәрваз.

Кечә ев чеврилди наз отағына,
Ашигләр бүрүндү сирр дуваğына.
Шаһ о шәкәр сачан шама сөјләди:
«Севишдир бир јердә лә'л илә гәнди.
Оху нәш'ә дујум охумағындан.
Хош сәсин ејләсин күнбәди һејран»,
Шаһын фәрманына гаршы дурулмаз,
Гәбула кечмәзди бәһанәјлә наз.
Дил ачды сөһбәти, сөзү мәзәли,
Деди Чин бәзәкли о Рум көзәли:
— Еј тәразын, Румун, Чинин падшаһы,
Солтанлар үмиди, шаһлар пәнаһы
Һакимләр иззәти, ағасан, аға,
Чохлары чан атар гулун олмаға.
Һәр ким ејләјәрсә башга бир хәјал,
Көрәр өз башыны јерләрдә дәрһал,
Елә ки, дуасы ахыра јетди,
Ағзыны әтирли бир мәчмәр етди.

БӘҺРАМЫН ДҮШӘНБӘ КҮНҮ ЈАШЫЛ КҮНБӘДӘ КЕТМӘСИ ВӘ ҮЧҮНЧҮ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН ҺЕКАЈӘ СӨЈЛӘМӘСИ

Елә ки, дүшәнбә кәлди ортаја,
Шаһын јашыл чәтри јүксәлди аја,
Јашыл чыраг кими парлаг көрүнду,
Чәннәт мәләки тәк јашыл бүрүнду.
Јашыл күнбәд дејә јөнәлди кетди.
Гәлбини шадлығa бир мәскән етди.
Сачынча көјләрин улдузлу бағы,
Зүмрүд јашыллыға баһар јарпағы,
Јашыл сәрвә деди бөјүк һөкмран:
«Дарлығы кәл көтүр күл додағындан!»
Шаһа тә'зим едиб әл үстүндә әл,
Ачды сирри белә о дилбәр көзәл.
Деди: «Еј шад едән бизи дүнјада,
Бүтүн чанлар сәнә гој олсун фәда.
Сарајын дөвләтә уғурлу бахтдыр,
Астанан өлкәјә тач илә тахтдыр.
Башын бәзәјидир тачын һәр заман.
Тахт учалыг алыр сәнин гапындан.
Затын мәмләкәтә әбәди тачдыр,
Сәнин дәркаһына дүнја мөһтачдыр».
Әввәл уча тахта дуалар сачды.
Сонра гәнд чешмәси әгигдән ачды.

БӘҺРАМЫН СЕШӘНБӘ КҮНҮ ГЫРМЫЗЫ КҮНБӘДӘ КЕТМӘСИ ВӘ ДӨРДҮНЧҮ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН ҺЕКАЈӘ СӨЈЛӘМӘСИ

Деј ајында күнләр көдәкдир, көдәк,
Бир күн чох гысајды Тир кечәси тәк.
Күнләрдән сешәнбә күнү јахшыдыр,
Һәфтәнин ортасы, һәфтә нахшыдыр.
Бәһрам күнү Бәһрам рәнкинә јолдаш,
Бәһрам шаһ да олду, онларла адаш.
О күн ал рәнкини бәзәди ала,
Гырмызы күнбәдә дүзәлди јола.
Судан ләтафәтли, оддан гырмызы,
Сәглаб өлкәсинин славјан гызы,
Бағлады Бәһрамын һүзурунда әл,
Күнә сәчдә едән ај олар көзәл.
Кечә чәкди көјә өз бајрағыны,
Јыртды күн тағынын нур дуваğыны,;
Шаһ деди: «Бал додаг, алма јанаг, кәл
Бизи бир нағыла ејлә гонаг, кәл».
Көзәл бу арзудан гачырмады баш,
Әгигдән дүрр етди һүзура шабаш.
Деди: «Еј евинин кандары фәләк,
Күнәш чадырынын гапысы, кәрәк
Дешилә биләчәк һәр бир көвһәрдән,
Даһа хош һекајә дејим сәнә мән.
Кимсә шаһым гәдәр гој учалмасын,
Сәни севмәјәнләр өлсүн, галмасын».
Белә бир дуаны јетириб баша,
Тапшырды лә'лини парлаг даш-гаша.

БӘҺРАМЫН ЧАҺАРШӘНБӘ КҮНҮ ФИРУЗӘ РӘНКЛИ КҮНБӘДӘ КЕТМӘСИ ВӘ БЕШИНЧИ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН ҺЕКАЈӘ СӨЈЛӘМӘСИ

Чаһаршәнбә күнү гөнчә ачды күн
Фирузә рәнкинә дөнду көј бүтүн.
Чаһан фирузәдән нур алан кими,
Фирузә рәнк олду шаһын кејими,
Фирузә күнбәдә ејләди пәрваз,
Һекајә чох узун, күнүн өмрү аз.
Кечәнин јашмағы көјләри сарды,
Ә'јанлар әлиндән Бәһрам гуртарды.
Истәди, әфсанә сөјләјән көзәл,
Ханымлыг рәсминә ејләсин әмәл.
Ешг илә чошан о севимли чанан,

Башласын үрәкләр охшајан дастан.
Ачды гөнчәсини уча бој әр'әр,
Ҝүлүн јарпағында сәпди гәнд, шәкәр,
Деди: — Еј һөкмүнә көјләр гул олан,
Сәадәт улдузу гејдинә галан,
Өпүб кандарыны олмушдур әзиз,
Мән вә мәним кими мин көзәл кәниз.
Орда ки, бал ахар, тутар дөрд јаны,
Хош дүшмәз ачылсын сиркә дүканы.
Шаһын бујурдуғу бир фәрман демәк,
Јоручу олса да сөјләјим кәрәк.

БӘҺРАМЫН ПӘНЧШӘНБӘ ҜҮНҮ СӘНДӘЛ РӘНҜЛИ ҜҮНБӘДӘ ҜЕТМӘСИ ВӘ АЛТЫНЧЫ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН НАҒЫЛ СӨЈЛӘМӘСИ

Пәнчшәнбә, күнләрдә јахшы бир күндүр,
Хошбәхт Мүштәри тәк бәхти үстүндүр.
Нафә көбәјини сүбһ ачды парлаг,
Уду сәндәл кими јандырды торпаг.
Сәндәл тозу кими, һәр шејдән әввәл,
Шаһ өз палтарыны бојады сәндәл.
Ҝөј ејвандан чыхды бир баш јөнәлди,
Сәндәл рәнкиндәки күнбәдә кәлди.
Олунча сагиси о чинли пәри,
Чәкди өз башына ширин көвсәри.
Меј алыб ичирди бу шух кәлиндән,
Ҝечәјәдәк ичиб олду хејли шән.
Сүрмәји мүһитин сәдәфи, кечә
Сәдәфин ағзына дүррләр сәпинчә,
Шаһ о хумар көзлү Чин көзәлинә
Сөјләди: «Көнлүмдән тозу силсәнә!»
Ачылды күл кими севимли, дәрһал,
Хурманын ичиндән ахыб сүздү бал.
Деди: — Еј дүнјанын истинадкаһы,
Каинатын чаны, шаһларын шаһы.
Өмрүн узун олсун шиш дағлар гәдәр,
Ҝөј дәнизләр гәдәр, торпаглар гәдәр.
Олсун һәјатына сәадәтин јар,
Ондан сән һәр заман бәһрәләр апар.
Сән бу јер үзүнә ишыг сачансан,
Шаһлыг бәхш ејләјән, көнүл ачансан.
Јох дејил дүнјада өмүр нискилим,
Горхурам, бағлыдыр, зәифдир дилим.
Рејһан габағында де јарармы бу,
Мән дә күләм дејиб сачым пис гоху?
Зә'фәран истәјир шаһым, нејләјим,
Ҝәрәк арзусуна әмәл ејләјим.
Шаһыма бир нағыл сөјләјим мән дә,

Ҝүлүмсәсин таки јери кәләндә.
Башлады сөзүнү о Чин кәлини,
Илкин тачидарын өпдү әлини.

БӘҺРАМЫН ЧҮМӘ ҜҮНҮ АҒ ҜҮНБӘДӘ ҜЕТМӘСИ ВӘ ЈЕДДИНЧИ ИГЛИМ ПАДШАҺЫ ГЫЗЫНЫН ҺЕКАЈӘ СӨЈЛӘМӘСИ

Чүмә күнү сәһәр бу јамјашыл таг,
Евини күнәшдән етди ағаппаг.
Шаһ да аг кејиниб јола дүзәлди,
Һәмән аг күнбәдин үстүнә кәлди.
Јурд иди Зөһрәјә бешинчи иглим,
Беш нөвбә чалдырыб олду о тәслим.
Зәнчиләр Хәтәнә гошун чәкмәдән,
Шәнлик мејданыны шаһ етмишди кән.
Ајын, улдузларын, галхараг кечә,
Әл атыб көзүнә сүрмә чәкинчә,
Шаһ ричa ејләди о дилдадәдән,
Ҝечә һәмдәминдән, сәһәрзададән,
Ујсун күнбәдинин хош аһәнкинә,
Әрғанун рәнкини гатсын рәнкинә.
Гыз сәна сөјләди шаһын бахтына,
Бир дә ки, о көзәл тачү-тахтына,
Дуалар охуду, афәрин деди,
Бу дөвләт артыран бир дуа иди.

«ИСКӘНДӘРНАМӘ»

I

ШӘРӘФНАМӘ

ШӘРӘФНАМӘНИ ЈАЗМАГ ҺАГГЫНДА

Кечә-күндүз кими бәзәк вурмушду,
Сәһәр дуасына еркән дурмушду.
Јер үзү меһтабдан ачмышды чәтир,
Санки јер нафындан сәпирди әтир.
Торпағын базары бошду сәсләрдән,
Гулаг асудәјди о чәрәсләрдән.
Кешикчи далмышды ширин јухуја,
Дан јери башыны салмышды суја.
Дүнјанын ишиндән чәкиб әл-ајаг,
Фикир зәнчириндә олмушдум дустаг.
Көзләрим өртүлү, көнлүм ајыгды,
Арамаг ишиндә зеһним сајыгды.
. . . .
Уғурлу бир сәһәр доғунча фәләк,
Јенидән чанландым сәһәр јели тәк.
Јандырдым кечәләр парладан чыраг,
Фикримдән шам кими алышдым анчаг.
Башлады үрәк, дил — ше'р јазым дејә,
«Һарут», «Зөһрә» кими чадукәрлијә,
Јетишәр, бу гәдәр ишсиз галмајым,

Ше'рә ән јени бир үсул арајым.
Јени нәғмәләрлә башлајым кәлам,
Кечмишләр руһуна көндәрим салам.
Бир чыраг јандырым бир пәрванәдән,
Бир ағач бәзәјим кичик данәдән.
Бу барлы ағачдан ким мејвә дәрсә,
Сөјләсин хошбәхтдир бу бағбан кимсә.
Анчаг бир шәртим вар, бир пара дәчәл,
Гоншунун малына узатмасын әл.
Тутаг ки, һушјарлар падышаһыјам,
Дүрр, көвһәр сатанлар шаһән-шаһыјам.
Халг башаг јығандыр, мән әкинчијәм,
Кирачы дејиләм, ев саһибијәм.
Гулдурдан аманда дејилкән һәјат,
Бу чарсуда нечә дүзәлдим бүсат.
Вармы бу базарда бир дүкан ачан,
Варына дөрд јандан дәјмәсин зијан?
Дәнизәм горхмурам әсла оғрудан,
Тәб'имин булуту јағдырар һәр ан.
Ај ишығы гәдәр олса јүз чыраг,
Јенә күнәш она вурачагдыр даг.

ДАРАНЫН СӘРКӘРДӘЛӘРИ ТӘРӘФИНДӘН ӨЛДҮРҮЛМӘСИ

Еј саги, дур мәндән бу мәнлији ат!
Кәл үзүм сујундан чаһаны парлат!
Бир шәраб вер, мәни мәнзилә салсын,
Чох көнүл алан вар, о кәдәр алсын.
Галана чәннәтдир дүнјанын һалы,
Тәләсән адамын оддадыр налы.
Бу бәзәкли бағда ики гапы вар,
Јохдур һеч бириндә гыфыл, бәнд, ачар.
Бириндән кир, бағы көзәлчә долаш,
О бири гапыдан чыхыб узаглаш.
Ағлын вар, күл илә олма һәмнишин,
Чүнки галмасындан дејилсән әмин.
Бу аны хош кечир, һәр шејдән ваз кеч,
Кәләчәк вә кечмиш чүнки һечдир, һеч.
Дүнјаја кәлмәдик зөвгә, ишрәтә,
Ишимиз гатланмаг ағыр зәһмәтә.
. . . .
Вүчуду зәһмәтдән јорулмуш инсан,
Көзүнү ачарды јатдығы заман.
. . . .
Үрәкдән силинсин дејә кин, губар,
Бәлкә ики падшаһ версин бир гәрар.
Ал күнәш тачыны гојдуғу заман,
Өјлә ки, ајрылыр гаралыг ағдан,
Искәндәр вә Дара кәлсин мејдана,
Үрәклә дүшсүнләр достлуг ардына.
Шәфгәтлә, һөрмәтлә едиб барышыг,

Хејирли ишә гол гојсунлар артыг.
Бу ишдә истәди тәдбир вә чара,
Кимсәдән дүз чаваб алмады Дара.
Сүлһ үчүн бир нәфәр олмады рәһбәр,
Дедиләр: «Бу иши гылынч һәлл едәр.
Иранлы румлудан дејилдир ачиз,
Румлар бу давадан газанмаз һәр киз.
Сәһәрки дөјүшдә чырпыныр мејдан,
Румлудан саламат гојмарыг бир чан».
Дараны алдатды бөјлә сөзләрлә,
Бириси һијләјлә, бири һүнәрлә,
Даранын дүшмәни ики сәркәрдә,
Буна сә'ј едирди һәр ан, һәр јердә,
Искәндәр дүшүндү нә тәдбир гурсун
Ки, Дара өнүндә дағ кими дурсун.
О ики сәрдары тутду нәзәрдә,
Өз икидлијинә күвәнди бир дә.
Рум әскәрләринә деди Искәндәр:
«Бу гаты мәркәздә олунча сәһәр,
Әр кими чалышмаг, чарпышмаг кәрәк,
Дамары һәрб илә кәрәк бәркитмәк!
Бу дүнја бизимдир чалсаг гәләбә,
Даранын олачаг јејәрсәк зәрбә.
Дејирләр, инсана кизлидир мәһшәр,
О мәһшәр көрүнәр бизә бу сәһәр».
Һәр ики орду бу дүшүнчәләрлә,
Кечәни кечирди дәрин кәдәрлә.
. . . .
Јүзләрчә полад дағ дикәлтди онда,
Хәзинә дајанды онун алтында.
Сағ голун ишләри битдикдән сонра,
Сол голу чевирди полад һасара.
Чинаһлар көк атды јерә һавадан,
Јер кими чармыха чәкилди мејдан.
Мәркәздән дурмушду чаһан күнәши,
Башынын үстүндә Кәјан дирәфши.
Дүнјаны јандыран гылынчы мәкәр,
Бу күнчүн сахлады бөјүк Искәндәр!
Јағдыран булут тәк мејдан доп-долу,
Јајдан ох јағырды, гылынчдан долу.
Ордунун голлары көјә дајанды,
Атларын дырнағы гана бојанды.
Ән сечмә икидләр ордудан бир-бир,
Сағ-сола кечмәјә алырды әмир.
Әмирлә инамсыз кәсләр һәр јердән,
Тәрпәниб сол голда тутдулар мәскән.
. . . .
Кәрәнај сәсиндән тутулду гулаг,
Горхудан титрәди бүтүн әл-ајаг.
Филә минәнләрин бағыртысындан,
Нилдәки нәһәнкләр гопарды фәған.
Шејпурун сәсиндән гопду үрәкләр.
Бағырлар јарылды, дүшдү көбәкләр.
. . . .
Һәмин вурушмада бөјүк Искәндәр,

Күнәш чешмәсинә сачмышды зәфәр.
Даранын гылынчы салдыгча шө'лә,
Гызырды дашларын үрәји белә.
Өјлә ки, сохулду орду ордуја,
Мәһшәри көзүјлә көрдү бу дүнја.
Дава мејданына јајылды әскәр,
Даранын чанына тохунду зәрәр.
Ордулар дөјүшә кирдији заман,
Олдугча кенәлди дарысгал мејдан.
Јанында кимсә јох, јалнызды Дара,
Онунла етмәјир кимсә мүдара.
Ики сәрхош сәрдар фил кими чошду,
Филбәдән Даранын үстүнә гошду.
Бөјрүндән бир јара вурдулар она,
Лаләзар олду јер, бојанды гана.
Тачидар јыхылды дәрин јарадан,
Санки бир гијамәт кәсилди чаһан.
Бир ағач јыхылды Кәјан бағындан,
Јаралы бәдәни ганына гәлтан.
Дәрдә таб кәтирмәз инчә оланлар,
Јел илә чырағын нә достлуғу вар?
О ики гантөкән, о ики хаин,
Дурараг јанында мәрд Искәндәрин,
Дедиләр: «Атәшә јахдыг дүшманы,
Талеин уғрунда төкүлдү ганы.
Ишини битирдик, вурдуг бир јара,
Бу күндән һөкмүнә верилир Дара.
Истәрсән көзүнлә кәл көр бу һалы,
Ганыјла исламсын атыјын налы,
Һүнәрлә өлдүрдүк сизин дүшмәни,
Инди сән јеринә јетир вә'дәни.
Бизә вә'д етмишдин ағыр хәзинә,
Доғру гал, вәфа ет инди әһдинә!»
Искәндәр билди ки, бу ики сәрдар,
Шаһ ганы төкмәјә олмуш һәвәскар.
Вердији пејмана олду пешиман,
Һәјадан бир шө'лә чыхды чанындан.
Кишинин һәмсалы өлән заманда,
Һәјат үмидиндән из галмаз онда.
Деди: «Һарда батмыш гана тачидар,
Кәјан дөвләтини бәзәјән сәрдар?»
. . . .
Искәндәр тәләсик енди атындан,
Даранын өнүндә дурду пәришан,
Әмр етди о хаин сәркәрдәләри,
Харичә мејл едән ики рәһбәри,
Мөһкәм сахласынлар, сонра Искәндәр,
Јериндән тәрпәнди үзүндә кәдәр.

ИСКӘНДӘРИН АЗӘРБАЈЧАНА КӘЛМӘСИ ВӘ БӘРДӘ ПАДШАҺЫ НҮШАБӘ ИЛӘ КӨРҮШМӘСИ

Чанпәрвәр шәрабы дур кәтир, саги,
О сусузлар үчүн чешмәдир, саги!
Јанырам, тәшнәлик салмыш бир дәрдә,
Мәнә вер, шәрабә олдум алудә!
Бәрдә нә көзәлдир, нечә гәшәнкдир.
Јазы да, гышы да күлдүр, чичәкдир.
Ијулда дағлара лаләләр сәпәр,
Гышыны баһарын нәсими өпәр.
О јашыл мешәси чәннәтә бәнзәр,
Шән әтәкләринә бағламыш көвсәр.
Сөјүдлүк чөлләрә вермишдир зијнәт,
О, «Бағисәфид»и елә бил чәннәт.
. . . .
Јем үчүн кәләр гуш, бу көзәл јурда,
Истәсән «гуш сүдү» тапарсан бурда.
Торпағы јоғрулмуш гызыл сујундан,
Елә бил һәр јанда ачмыш зә'фәран.
О јашыл јерләри долашыб кәзсән,
Шәнликдән башга бир хәјал көрмәзсән.
Инди о дәркаһын тахты алчалмыш,
Ипәји, гумашы күләкләр чалмыш.
Тәзә нар күлләри төкүлүб солмуш,
О нарлар, нәркизләр дөнүб тоз олмуш.
. . . .
«Һурум» адланырды бу јурд һәр јердә,
Индисә адына дејирләр Бәрдә.
. . . .
Бөјлә нәгл едир сөз хәзинәдары;
Көһнә хәзинәнин адлы салары:
Һаким гадын вармыш ады Нүшабә,
Ујмуш ил узуну кефә, шәрабә.
Еркәксиз јашајан бу диши чејран,
Көзәлди, көјчәкди еркәк товуздан.
Хошсөһбәт, үрәји саф, мәтанәтли,
Бир пәри әндамлы, хош тәбиәтли.
Өнүндә миинләрчә көзәл гыз вармыш,
Хидмәтә ај кими кәмәр бағлармыш.
Бунлардан башга вар икид, гәһрәман,
Отуз мин гуламы — гылынч ојнадан.
Дәркаһа јахын да олса, јенә дә
Евинә кирмәзди еркәк бир бәндә.
Гадынла ашарды онун һәр иши,
Тапшырыг алмамыш ондан бир киши.
Сарајда иш билән гадынлары вар,
Јалныз кәтхудасыз иш көрәр онлар.
Гуллары бир јурдда салмышды мәскән,
Јахын бир обаны етмишди вәтән.
Гәһриндән, кининдән онун горхараг,

Шәһринә бир киши басмамыш ајаг.
Бијара кетмәјә версәјди фәрман,
Јолунда кишиләр кечирди чандан.
Искәндәр сәһраја чәкинчә орду,
Чадырлар башыны әфлакә вурду.
Көрдү бир шәнликлә јоғрулмуш чәннәт,
Етди әкинләрә, чајлара һејрәт.
Сорду: «Бу шән өлкә кmasиминдир, кимин?
Ким бурда падшаһлыг едир, сөјләјин?;»
Дедиләр: «Көрдүјүн бу вар, бу јатыр,
Бу көзәл торпаглар бир гадынындыр.
Гадындыр, еркәкдән үрәкли, гочаг,
Дәниз инчисиндән тәмиз вә парлаг!
Тајы јох шуурда, адда вә санда,
Рәијјәт бечәрир чәтин заманда.
Мәрдликлә белинә бағламыш кәмәр,
Кәјан нәслиндәнәм дејә фәхр едәр.
Күлаһсыз гадындыр анчаг тачы вар,
Бир әскәр үзүнү көрмәз бу сәрдар.
Һесабсыз гәһрәман гуламлары вар,
Өнүндә үзүнү көрмәмиш онлар.
Көксү күл, ағ балдыр, гыз-кәлин анчаг.
Һәр ишдә онунла едәр иттифаг.
Бојлары ох кими, дөш нара бәнзәр,
Санки һәр мәмәдән сүд әммиш шәкәр.
. . . .
Мөһтәшәм шаһанә бир сарајы вар,
Бир бүсат ачмыш ки, шаһлара јарар.
Биллурдан тахты вар, көјә вурур баш,
Үстүнә халварла төкмүшдүр даш-гаш.
О биллур тахты бир гәндилдән парлаг,
Кечәләр ајдан да ишыг бир чыраг.
. . . .
Искәндәр бу ишдән шәнләнди, анчаг —
О нахшы көрмәјә көстәрди мараг.
Јашыллыг ичиндә көрдүү бир дүнја,
Көвһәрдән гијмәтли олан кимија.

О јердә башлады истираһәтә,
Бир нечә күн далды, ејшә, ишрәтә.
Һөкмүдар гадына вердиләр хәбәр,
Мүбарәк фал илә кәлмиш Искәндәр.
Пәрәстиш етмәјә көрдү һазырлыг,
Көндәрди падшаһын адына лајиг —
Һәр чешид јарарлы ләзиз јемәкләр,
Үрәкдән хидмәтә бағлады кәмәр.
Ајырды мәтбәхә, минијә јарар,
Көзәлчә бәсләнмин чанлы һејванлар.
Мүшк, әнбәр гохујан даддлы јемәкләр,
Әлини јумаға мүшк илә әнбәр.
Һәр чешид јемәли, даддлы мејвә вар,
Шам илә шәкәрдән бир нечә халвар.
Мej, ноғул, бостанын бәзәји рејһан
Нечә күн дашынды, шаһа дурмадан.
Һәм дә меһтәрләрә ајры олараг

Һәр күн көндәрирди мүәјјән әрзаг.
О гәдәр мәрдлик үз верди гадындан,
Тә'рифи дилләрдә олду бир дастан.
Падшаһын көнлүндә ачды баһар тәк,
Онунла көрүшмәк арзусу чичәк,
Гадыны өјрәнмәк истәди о шаһ,
Олсун бу өлкәнин сирриндән акаһ.
Билсин сәрһәддини бу мәмләкәтин,
Вармыдыр әсли бу сөзүн, сөһбәтин?
Шәбдизә вурунча күндүз гызыл нал,
О дүнја күнәши атланды дәрһал.
Һазырлыг көрүнчә учалды көјә,
Јол алды сараја елчијәм дејә.
Еlә ки, сараја чох јахын кәлди,
Јолун зәһмәтиндән бир аз динҹәлди,
Көјләрә баш чәкән бир сарај көрдү,
Ону јерләр өпүр, көјләр өпүрдү.
Хидмәтчи гадынлар ону көрдүләр,
Гачыб Нүшабәјә вердиләр хәбәр:
«Рум тачидарынын шән дәркаһындан,
Өлкәмиз газанды шәрафәт вә шан.
Ағыллы бир елчи кәлмишдир бизә,
Рум шаһындан хәбәр кәтирмиш сизә.
Ағыл мә'дәнидир баштан ајаға,
Бәнзәјир танрыдан јанан чырağа».
Нүшабә сарајы бәзәди артыг,
Дәмирли јоллара вурду јарашыг.
Назәнин гызлара вурулду бәзәк,
Дүзүлдү сыраја јүз әлван чичәк.
Мүшкин кәмәндләрә дүзүлдү көвһәр,
Даш-гаша бүрүндү ипәк кејимләр.
Бир бағча товузу кими сәкәрәк,
Парлар вә күлүмсәр ишыг чыраг тәк.
Падшаһлыг тахтына отурду хошһал,
Әлиндә әтирли, көзәл портахал.
Әмр етди, падшаһлар ајини үзрә,
Искәндәр елчиси кәлсин һүзурә.
О уча сарајын баш вәкилләри,
Әмрини ичрадан дурмады кери.
Елчи чох чүр'әтлә кирди гапыдан,
Гонду тахт үстүнә о горхмаз аслан.
Белиндән нә гылынч ачды, нә кәмәр,
Елчи тәк етмәди сәчдә Искәндәр.
О көзәл сарајда бир һикмәт көрдү,
Севимли бир сарај, бир чәннәт көрдү.
. . . .
Нүшабә бахынча дүшәрәк шәккә,
О бишмиш гызылы вурду мәһәкә.
Диггәтлә бахынча таныды бирдән,
Тахтында јер верди, гәлби олду шән,
Билди Искәндәрдир долашыр она.
Тахтында отурмаг јарашыр она.
Једди мави көјүн сәадәтијлә,
Онун тә'рифини кәтирди дилә.
Ендирди һәјадан көз гапағыны,

Утанды, тәр јуду ал јанағыны.
. . . .
Саламлар битинчә деди: — Еј сәрдар,
Шөһрәтли, шөвкәтли, адил тачидар,
Дејир: «Еј шөһрәти дүнјаны тутан,
Ән адлы кәсләрә мејдан охујан,
Нә үчүн чевирдин биздән јүзүни?
Һүзура кәлмәдин, анмадын мәни?
Нә зүлм етдим ки, дүшмән кәсилдин?
Еј һарын ат, бизи ачизми билдин?
Бундан да кәскин бир гылынч кимдә вар?
Кимин оху бөјлә гызғын од сачар?
Ки, она сығынмаг јарарлы ола,
Сәнинчин мәсләһәт будур, кәл јола!
Уча дәркаһымдан чәкинмә, кәл-кет,
Чошдуғум күндән горх, ондан һәзәр ет!
Бу көзәл өлкәнә мән ки, јол алдым,
Өз дөвләт көлкәми үстүнә салдым.
Гапыма нечин баш вурмадын бир ан,
Нечин үз чевирдин мәним јолумдан?
Көнлүмү алырсан мејвә, шәрабла,
Алдадырсан ноғул, рејһан, кабабла.
Етдијин бу ишләр гәбулдур, анчаг
Доғру фикирләрдән кәл олма узаг!
Сәни бу идракла көрмәјим, инан,
Бәхтијар көрүнүр һумај гушундан.
Гәбул башланыркән сәһәр, чох еркән,
Шаһын дәркаһына сән дә кәләрсән».
Өјлә ки, јетирди өзүндән хәбәр,
Башыны ашағы тикди Искәндәр.
Нүшабә чавабчын о инчә бағы
Гырынча, ачылды јагут додағы:
— Еј чәсур падшаһ, ешг олсун сәнә!
Елчилик едирсән өзүн-өзүнә.
Мәнә саф үрәјим сөјләјир бөјлә,
Бу башла, шаһанә, уча сајәнлә
Бир елчи дејилсән, һөкүм верәнсән,
Көндәрилмиш дејил, сән көндәрәнсән!
Пејғамын гылынчдыр, гопарыр башлар,
Сәндән башга буну мәнә ким вурар?!
Анчаг шаһ гылынчла ојнарса артыг,
Гылынчы көстәрәр башы учалыг.
Сөз ачма Искәндәр гылынчындан сән,
Өзүнә чарә тап, Искәндәр сәнсән!
Мәни чағыраркән торума дүшдүн,
Бишир өз көзүнү, чијсән, бир дүшүн!
Талеим кәтирмиш сәни бу тахта,
Ешг олсун дөвләти дүшүнән бахта!
Искәндәр деди: — Еј бу тахта лајиг!
Арама бахтынын һөкмүндән артыг.
Искәндәр дәниздир, мән чајам, анчаг,
Күнәшлә көлкәни олмаз бир тутмаг.
Бир кәсә тај тутма мәни, еј һушјар,
Мән кими минләрчә көзәтчиси вар.
Бу фикри гәлбиндән сән сил бүсбүтүн,

Мəндəн чох уча бир падишаh дүшүн.
Јохса Искəндəри сандын кимсəсиз,
Өзүнə елчилик едəн бир ачиз?
Уча дəркаhына сығмаз икидлəр,
Өзүмү зəhмəтлə елчилик едəр?
Ағыллы Нүшабə јенə дүрр сачды,
О күл додағындан гыфылы ачды:
— Гəлбими бу гəдəр алдатмаг нəдəн?
Минмə көј атына əјриликлə сəн!
Əл чəк бу тəрсликдəн, јетəр инадын!
Мəрдликлə шан, шөhрəт газанмыш адын.
Бөјүкдүр пејамын, адын да, сəн дə,
Асланы кизлəмə гурд дəрисиндə!
Елчидə олурму бөјлə чəсарəт?
Һүзурда көстəрсин бу гəдəр hиддəт?
Гəhр илə бујругдан нə əл чəкирсəн,
Нə дə гаршымызда бојун əјирсəн.
Бизимлə hөкм илə едирсəн рəфтар,
Белə рəфтар јалныз падшаhда олар.
Вар бундан башга чох нишанлар, həлə,
Ондан да чох əсрар кəлəчəк əлə.
Тез верди бөјлə бир чаваб Искəндəр:
— Бир түлкү асландан кəтирмəз хəбəр!
Көзүндə олсам да чəсур, гəhрəман,
Искəндəр дејилəм, елчијəм ондан.
Хəбəри бөјүклəр көндəрмиш бөјлə,
Һөкмүнү дəјишмəк јарармы? Сөјлə!
Сөзүмдə варса кин, ачыг, күкрəјиш,
Бу сəнин вə онун билдији бир иш!
Үрəкли олмама сəбəб — ону бил,
Көндəрəн асландыр, бир түлкү дејил!
Бөјлəдир шаhларын рəсми, елчилəр —
Аманда олурлар, көрмəзлəр зəрəр.
Дедијим сөзлəри демиш тачидар,
Дилин гыфылына көстəрмə ачар.
Доғру бир чаваб вер мəнə бир кəрə,
Јенə дə дөнүм өз кəлдијим јерə.
Нүшабə гызды о аслан үрəјə:
« Күнəши палчыгла сувадын» дејə.
Зəррəчə горхмады, кəтирмəди таб,
Верди гылынч кими кəскин бир чаваб:
— Јерсиздир, — деди, — бу чалышыб дурмаг,
Күнəшə палчыгдан вурурсан суваг.
Кəнизə əмр етди: «Вер бахсын» — дејə,
Падшаhлар рəсмини өпəн ипəјə.
Ипəкдə көстəрди она бир бучаг,
Сөјлəди: — Əлиндə тут, диггəтлə бах!
Бу сурəт, бу сима киминдир, кимин?
Сарајда hөрмəтлə сахланыр нечин?
Инад етмəјинин галырмы јери?
Өртмə өз гашынла уча көјлəри!
Искəндəр динлəди ону hөрмəтлə,
Јазылы ипəји ачды сүр'əтлə,
Рəсмини таныды бахынча шəклə,
Көрдү алмыш дүшмəн өлкəни əлə.

Бу ишдə кин, hиддəт көрүндү јерсиз,
Бир чаваб вермəкдəн галараг ачиз.
Горхудан саралды бир саман кими,
Горучу танрыја сығынды гəлби.
Нүшабə көрдү ки, о гызғын аслан,
Позулду, алчалыб дүшдү учадан.
Деди: — Еј уғурлу бөјүк тачидар!
Бөјлə бир заманда чарх ојун ачар.
Дүшүнмə, hөрмəтим чохдур, буну бил,
Бу ев өз евиндир, башга јер дејил!
Пəрəстиш едəрəм сəнə həр заман,
Ја орда, ја бурда бəндəјəм, инан!
Бу рəсми онунчун көстəрдим ки, сəн
Мəним дə шəклими ајдын көрəсəн.
Еркəк тиҹəтлијəм, олсам да гадын.
Һəр иши бəллидир, мəнə дүнјанын.
Мəн дə бир асланам дүшүнсəн бир аз,
Асланын еркəји дишиси олмаз.
Гара булут кими курласам кинлə,
Гылынч түстүсүндəн јанар су белə.
Асланлар будуна басарам мəн дағ,
Нəhəнклəр јағындан јахарам чыраг.
Мəни дүшмəнлијə чəкмə, севкидəн
Вурғунун олана тə'нə вурма сəн!
Ким тикан əкəрсə, тикан дəрəчəк,
Ким ничат верəрсə, ничат көрəчəк.
О заман үстүнлүк едəрсəн мана
Ки чаваб верəрсəн бир дул гадына.
Мəн галиб кəлсəм, кин чошдуғу заман
Атарам кизлəнəн шаhы ортадан.
Мејданда түлкүјə гурд ачса саваш,
Сəн кичик оларсан, мəнəм бөјүк баш.
Сынаглы гочалар сөјлəмиш белə:
«Күлəшмə əн фəгир, јохсул бир кəслə,
Сəндəн шеј гопармаг фикрини излəр,
Үрəкдəн чалышар үстүнлүк едəр».
Вүчудум шəhəрдə етсə дə мəскəн,
Гəлбим гафил дејил, шаhлар ишиндəн.
«Һинд өлкəлəриндəн Јунана гəдəр,
Вирандан, абаддан тутмушам хəбəр.
Көндəрдим həр јерə биликли адам,
Ағыллы, сынаглы, маhир бир рəссам.
Бөјүк фатеhлəри өјрəним, дејə,
Рəсмини алдырдым инчə ипəјə.
Алды падшаhларын рəсмини чəкəн
Һəр рəсми кəтириб мəнə верəркəн,
Санырам дүнјаны вердилəр мана
Өз инчə рə'јимлə бахарам она.
О рəсми доғрудан танıјым, дејə,
Көстəррəм башга бир көрəн кимсəјə.

. . . .

Сөзүнү үрəклə деди, шəнлəнди,
Өз биллур тахтындан ашағы енди.
— Тахтымда, — деди, — сəн отур намидар,
Бир тахта јарамаз ики тачидар.

Билирсән шаһматын ики шаһы вар,
Һәр гәлбә јени гәм кәтирир онлар.
Тахтындан енинчә о пәрисурәт,
Дурду һүзурунда көстәрди хидмәт.
Көлин тәк отурду гызыл күрсүјә,
«Падшаһа кичик бир бәндәјәм» дејә,
Шаһын о нәһәнкдән ојнады гәлби,
Рәнк верди, рәнк алды зүрафә кими.

НӘГГАШ МАНИНИН ҺЕКАЈӘСИ

Ешитдим, олмагчын Чинә пејғәмбәр,
Рејдән Чинә кетди Мани сурәткәр.
Өјлә ки, бу хәбәр јајылды Чинә,
Ахдылар о ишләк јолун сәмтинә.
Јолунда ахар су һовузуна бәнзәр,
Ишыглы биллурдан һовуз чәкдиләр.
Рәссамын фырчасы вурду јарашыг,
Үстүндән далғалар ојнады сыг-сыг.
Һәрәкәт веринчә суја рузикар,
Саһили өпәрди чөшғүн далғалар.
Һовуз әтрафына нахышлар вуран
Чәкди чај јанында битән отлардан.
Мани чох узаг бир елдән кәлиркән,
Јолчуну сусузлуг салмышды әлдән.
О һовзу көрүнчә сәбирсиз гачды,
Бош, гуру кузәнин ағзыны ачды.
Долдурмаг фикрилә вурду даш һөвзә,
Әлиндә гырылды о сахсы кузә,
Билди ки, чинлиләр бу јолда ашкар,
Һовз илә она бир гују газмышлар.
Чыхарды нахышлар ачан бир гәләм,
Алдадан о һовза вурду бир рәгәм.
Баш әјән гәләмлә әл ишләдәрәк,
Чәкди һовз үстүнә өлү бир көпәк.
Чәмдәјә һәр јандан дарашмыш гуртлар,
Көрүнчә сусузун үрәји партлар.
Бу һовза сусузлар едәркән ахын,
Өлү ит көрүнчә кетмәсин јахын.
Сүр'әтлә јајылды Чинә бу хәбәр,
«Узаглаш» нахшыны вурду сурәткәр.
Манинин ачдығы бу чаду, әфсун,
Чинлини һејрәтлә етмишди мәфтун.
. . . .

НҮШАБӘНИН ГУРТУЛМАСЫ

Галх, саги, саф көвһәр сачан чамындан
Мәним тәркибимә көвһәр сач бир ан!

Онунла исласын гуру чан тасы,
Көвһәрлә силинсин көвһәрин пасы.
Елә ки, Филигус оғлу Искәндәр
Динчәлди, үзүнә күлүнчә зәфәр.
О јердә арады өјлә бир мәкан,
Отуран кәсләрә вермәсин зијан.
Ағачы тубадан олсун севимли,
Сусәндән сәрт олсун отунун дили.
Ахан саф чешмәләр версин сәс-сәсә,
Ичими меј кими — меј һалал исә.
Әтәји јам-јашыл, ох орманлығы,
Һәр јандан бүрүмүш будаг, будағы.
Бу суда, һавада пәрвәриш едән,
Һәр ағач узунду әлли әрәшдән.
Белә јер кечинчә әлә, тачидар —
Тутду бу мүбарәк бучагда гәрар.
. . . .
. . . .
Гәлб ачан, гушларын ојнағы олан
Бу јери бәјәнди бөјүк һөкмүран.
Дүнјада алырды чалғы, мејлә кам,
Чәрх она баш әјиб верирди салам.
Шәрабдан о сәрхош олдуғу заман,
Үзү рәнк алырды күл рәнкли судан.
Русларын шаһыны чағыртды бир дә,
Отуртду ону ән лајигли јердә.
Зәнчири ачдырды о уча шөвкәт,
Верди саф гызылдан тохунмуш хәләт.
Үрәкдән бир бәндә олду падшаһа,
Өз кечмиш кинини унутду даһа.
Зиндандан бурахды бүтүн әсири,
Хәл'әтлә учалтды, ачды зәнчири.
Руслара әмр етди: — Кәлсин Нүшабә.
Онсуз әл вурмады күлкун шәрабә.
Падшаһын әмринә тәләсди руслар,
Күнәшин јанында ај тутду гәрар.
Кәлдиләр зүлүмдән солмуш көзәлләр,
Бәјәнмиш олдуғу бир сүрү дилбәр.
Нүшабә бәзәнди шух кејимләрлә,
Дөндү илк баһарда ачылан күлә.
Искәндәр таландан ачды хәзинә,
Тәзәдән бир кәлин бәзәди јенә.
Камынча меј ичди бир нечә кечә,
Бәхтијарлыг күнү сона јетинчә,
Верди Дәвалијә гызын әлини,
Никаһла бағлады она кәлини.
Бу мүбарәк ајин јетинчә баша,
Верди чох хәзинә, тутду даш-гаша.
Шөвкәтлә көндәрди јенә Бәрдәјә,
О көзәл өлкәни учалтсын дејә,
Өлкәни тә'мирә сәрвәт, мал верди,
Јол хәрчи бир јана, чох чәлал верди.
Елә ки, ишләрә верди интизам,
Етди икидләрә бөјүк еһтирам.
Верди рус шаһына јенидән товг, тач,
Анчаг әмр ејләди, көндәрсин хәрач.

Өз доғма јурдуна дөнүнҹә руслар,
Гынтал өз тахтында олду бәхтијар.
Бир даһа чыхмады онун әмриндән,
Һәр заман јад етди шәраб ичәркән.
О јашыл чәмәндә һәр күн тачидар,
Kaһ шәнлик гурур, kaһ едирди шикар.
Уҹа сәрв алтында чалғы сәсијлә,
Гәдәһ галдырды нәј наләсијлә,
Көнлү шән олдугҹа чох шәнләнирди,
О ҹошғун үрәји фәрәһләнирди.
Падшаһлыг, шән тале, өмүр, гөнчә күл,
Нечин шән олмасын бөјлә бир көнүл?!

II

«ИГБАЛНАМӘ»

ИСКӘНДӘР ИЛӘ ЧОБАН ДАСТАНЫ

Аман еј мүғәнни, сүбһ ачыларкән
Кәл диндир руһ ачан о телләри сән!
Еләә чал ки, ҹошсун гурумуш чајлар,
Фајдасыз севдалар олсунлар кәнар!
Һәкимләр ичиндә мисилсиз олан
Бир гоҹа бу ҹүрә ејләјир бәјан:
Руми белбағылы, чини тачлы шаһ
Тәхтдә отурмушду јенә бир сабаһ;
Гашларын чатмышды онун гүссә-гәм,
Көзүндә дејилди әсла ҹами-Ҹәм.
Онун севкилиси күнәшди, ајды,
О күлү гыздырма јандырмадајды.
Гәлбиндә галмышды арзусу, камы,
Үмидсиз һалдајды онун әнчамы.
Шаһын да ајна тәк саф вә сәмими
Гәлби кәдәрлијди бир хәстә кими.
Әмр етди нә гәдәр Румда һәким вар.
Һансы бир өлкәдә, елдә олсалар,
Кәлсинләр, етсинләр чарә бир тәһәр
Ки, шаһын гәлбиндән силинсин кәдәр.
Ишдән башы чыхан һәкимләр кәлди,
Шаһын сарајында мәҹлис дүзәлди.
Мин ҹүр чарә етди һәрә бир јандан,
Анҹаг о көзәлә олмады дәрман.
. . . .
Кәзәркән ејванда падшаһ бир гәдәр,
Ордан һәр тәрәфә салырды нәзәр.
Ејвандан чөлләри сејр едән заман,
Көрүндү көзүнә онун бир чобан.

Гоҹа көрүнүрдү ағыллы, зирәк,
Папағы, сачлары ағ иди гар тәк.
Кәзирди о чөлдә ишсиз, авара,
Kaһ чөлә бахырды, kaһ гојунлара.
Бир азҹа шад олду шаһ ону көрҹәк,
Чүнки көрүнүрдү хошәһвал, зирәк.
Тез адам көндәрди онун јанына,
Чағыртды чобаны өз ејванына.
Гуламлар баш әјиб шаһын әмринә,
Алдылар чобаны онун гәсринә.
Чобан дахил олду уҹа сараја,
Бир гәср көрдү ки, уҹалмыш аја.
Билирди белә сәдд Искәндәрин вар,
Хошбәхтдир о гәсрә дахил оланлар.
Әдәблә јер өпдү, чүнки бир мүддәт
Башга шаһлара да етмишди хидмәт.
Шаһ ону јанына ејләди дә'вәт,
Башлады онунла ачыгҹа сөһбәт.
Деди ки: — Кәл мәнә јашыл чөллләрдән
Көзәл бир сәркүзәшт данышкөрүм сән.
Мәни дарыхдырмыш амансыз рузкар,
Бәлкә хош сөһбәтлә көнлүм ачылар...
Чобан сөјләди ки: — Еј тачидар, сән
Өзүнсән аләми абад ејләјән.
Тәхтин ишыг салсын өлкәјә һәр ан,
Пис көз узаг олсун сәнин тачындан,
Әввәл сөјлә көрүм сән, еј һөкмүдар,
Нә үчүн тутмушдур көнлүнү губар?
Сөјлә ки, сөз дејән о јолла кетсин,
Сөзләри бу дәрдә бир чарә етсин.
Чобанын суалын шаһ чох бәјәнди,
Көрдү ки, сөз билән вә иш биләнди.
Ағыллы данышыр динпәрвәр кими,
Мә'насыз сөз демир чөллүләр кими.
Шаһ ону дәрдиндән етди хәбәрдар...
Бу сирри билинҹә о чобан, тәкрар
Торпағы өпәрәк, јенидән шаһа
Даһа да артыгҹаг ејләди дуа.
Деди: — Кәнҹлијимин хош заманында
Мән хидмәт етмишәм шаһлар јанында.
О хидмәт етдијим шаһлар ичиндә
Бири вар, јадымдан чыхмаз бу күн дә:
О бир шаһзадәјди, Мәрвдә јашарды,
Онун уҹа боју, күл үзү варды.
. . . .
Көз дәјди о гыза, кәлди дәрд-әзаб,
Гыздырма әлиндән јыхылды битаб.
Ҹаныны јандыран бу бәд азара
Нә гәдәр етдиләр, олмады чара.
. . . .
Бир досту варды ки, о шаһзадәнин
Јолунда ҹанындан кечәрди јәгин.
Билди ки, шаһзадә гыза ујараг,
Өзүнү өлүмә верәҹәк наһаг.
Гулдур тәк үзүнү сарыјыб мөһкәм,

Дүшдү архасынча гәдәмбәгәдәм.
Танынмаз бир сәслә чәкәрәк нә'рә,
Чумуб шаһзадәни сәрди тез јерә.
Шаһзадә сәрв тәк јерә јıхалчаг,
Тез онун көзүнү бағлады гочаг.
Ону көзүбағлы өнүнә гатды,
Ахыр ки, биртәһәр евинә чатды.
Онун вар иди бир кизлин отағы,
Апарыб отуртду орда гонағы;
Јанында гојду бир кешикчи мәһрәм,
Сирри шаһзададән сахлады мөһкәм.
Чөрәклә, су илә едиб гәнаәт,
Башга шеј вермәјә вермәди рүхсәт.
О бәдбәхт шаһзадә синәси дағлы,
Онун көнлү тутгун, көзләри бағлы;
Өзү өз ишинә галмышды һејран:
Бу бәла һардандыр, нәдир бу зиндан?!
Достуса дурмајыб чалышыр јенә
Чарә ахтарырды онун дәрдинә.
Кәлини сағалтды азардан әввәл,
Јүз чүрә шәрбәтлә дәф олду әчәл.
Дәрд билән бир тәбиб ејләди дә'вәт,
Сахлады јанында ону бир мүддәт.
Гуртарды көзәли вердији дәрман,
Бир анда сағалды о гыздырмадан.
. . . .
Горхунч чәһәннәмдән, дардан гуртулду,
Һәм чәннәт, һәм һури саһиби олду.
Нә дејим — нә гәдәр севинди о шаһ,
Даһа нә шәрһ едим, артыгдыр изаһ...
Шаһәншаһ динләди дедикчә чобан,
Елә бил ајылды пис бир јухудан.
Динчәлди, јох олду чәкдији әзаб,
О бишкин гочадан алды хам шәраб.
Шаһ бурда чобанла сөһбәт едәркән,
«Сағалды, сағалды» — ешитди бирдән.
Падшаһын талеи, бәхти јар олду,
Бирчә асгырмагла јары гуртулду.
Чүнки чобан олду шаһа хејрхаһ,
Онунла шаһанә рәфтар етди шаһ.
Бир кәсин заты пак оларса әкәр,
Ондан чох јазылар белә әсәрләр.
Ај даим нур сачар, парлар Мүштәри —
Һүнәрли шәхсин дә парлар һүнәри!
Итирмиш олмаса әглини сәрраф,
Тез сечиб ајырар, демәз гәлпә саф.
Сәнинлә бири хош данышса әкәр,
Көнүлдән динлә ки, сәнә хејр едәр.
Налајиг данышан шәхсләрә, әлбәт,
Һәр заман сүкутла мүгабилә ет!

ИСКӘНДӘРИН ЈЕДДИ АЛИМ ИЛӘ ХӘЛВӘТӘ ЧӘКИЛМӘСИ

Мүғәнни, көклә чал сән дә бастаны,
Көмәк ет гуртарым мән бу дастаны.
Дүнја дастанындан бәлкә бир тәһәр
Чанымы гуртарым, битсин бу әсәр.
Бири нәгл едирди философлардан
Ки: — Күнәш јенидән доғдуғу заман
Падишаһ бәхтиндән кәлиб һүммәтә,
Мал-дөвләт пајлады бол, чәмаәтә.
О гәдәр бәхшишләр верди ки, Румда
Галмады дејәсән тәк бир јохсул да.
Онун гапысында шаһлар баш әјди
Алимләр, һәкимләр дәркаһиндәјди.
Бир күн күләр үзлү, хошбәхт шаһ јенә,
Чыхараг фирузә рәнкли тәхтинә,
Сөһбәтә башлајыб инсафдан, диндән,
Дүрр-көвһәр сачды сөз хәзинәсиндән.
Бир гәдәр данышыб хош сөзләр деди,
Сонра хәлвәткаһа кетмәк истәди.
Хәта ејләмәмиш философлардан
Једди нәфәрини чағырды һаман.
Рәстуну — вәзири олан о заты,
Чаван Бәлинасы, гоча Сократы,
Әфлатун, Валис вә Фәрфуријусу,
Бунларын сечмишди һагг да доғрусу;
Једдинчи философ једдинчи көјдә
Бир мөвге газанмыш Һөрмүсдү бир дә.
Шаһын әтрафына бу једди пәркәр
Јығышыб араја ону алдылар.
О мәчлис ишыгды, күнәш тәк парлаг.
Шәрабдан, һәвәсдән, гүрурдан узаг,
Бу хассә мәчлисдә шаһ, алны ачыг.
Гүрурсуз башлады сөһбәтә артыг;
Деди алимләрә сирри ачараг:
— Сирримиз нә гәдәр кизли галачаг?
Чох кечә кечирдик биз кејф едәрәк,
Кәлин бир кечә дә елмә сәрф едәк!
Бирчә күн бахараг күнәшә, аја,
Фәләјин сиррини гојаг ортаја.
Биләк ки, бу өкүз бели тәк чадыр
Ағыр јер үстүндә нечә дајаныр.
Әввәли нечәјмиш бу көјүн, јерин —
Бу һагда фикрини һамы сөјләсин.
Агил бир инсанчын бир вәзифәдир,
Билсин ки, дүнјада илк тәркиб нәдир.
Бу јени әскилтмә вә артырмалар,
Әввәлдән јохлугда нечә олмуш вар.
Бу әсас бинөврә јаранмыш нәдән,
Өјрәнәк көјләрин күррәләриндән.
Белә елми мәчлис јығылар чох аз,
Рузкар белә мәчлис бир даһа јығмаз.
Кәрәк бу зор јолда ким өндә кедәр?

Ҝөрәк хәзинәни ким тез кәшф едәр?
Һәрә өз фикрини атсын ортаја,
Нечә јаранмышдыр, десин, бу дүнја?
Уча јараданын әмри-һөкмүнчә
Ҝөјләрми јаранмыш, јерми илк өнчә?
Ҝәлин биз бу сирри едәк ашикар —
Нечә гөнчәләнмиш әрздә илк баһар?
Нечә бина гојмуш әввәл јарадан,
Һансы нәғмә гопмуш илк әввәл саздан?
Шаһ илк сөзләрини сөјләјиб беләә,
Гаршыда гојунча белә мәсәлә,
Гоча каинатын тарихиндән бәһс
Ачмаға чәсарәт етмәди һеч кәс.
Анчаг нечә олса, алимләр керчәк
Бунлара дүз чаваб верәјди ҝәрәк.
Сағлам дүшүнчәјлә вердиләр гәрар,
Әрәсту ејләсин илк фикри играр.

СОКРОВИЩНИЦА ТАЙН

РАССКАЗ О НУШИРВАНЕ И ЕГО ВЕЗИРЕ

С охоты однажды свернул Нуширван
Оставя далёко охотничий стан.
Но верный везир догоняет его,
Хосров и везир — и вокруг никого.
И видят: развалины без очага,
Селенье — пустое, как сердце врага.
И видят: две птицы подходят, спеша,
Друг к дружке, — так тесно, как шаха̨ душа
Шах молвил везиру: «О чём у них речь?
Что можно из этого свиста извлечь?»
Везир отвечает: «О царь наших дней, —
Скажу, раз ответить приказано мне.
Напев их — не просто чириканья хор,
О сватаньи брачном у них договор.
Одна — за другую просватала до́чь
И требует выкупа в эту же ночь.
«Развалины эти оставь нам», — твердит, —
«А к ним — им подобных прибавь нам», — твердит.
Другая — в ответ ей: «О чём говорить!
Взгляни, сколько шах наш успел разорить!
С его притесненьями — долго ли ждать?
Сто тысяч развалин смогу тебе дать!»
Словами везира был шах потрясён,
Вздохнув, испускает он тягостный стон,

Бьёт в лоб себя, слёз проливает поток,—
Ведь что, кроме плача, насилью итог?
Свой палец зубами в стыде прикусил:
«До птиц угнетенье дошло! — Возгласил: —
Обидою, людям чинимой, живу,
Не курицу им посадил, а сову!
Ах, чем я, беспечный, увлёкся в миру?
Довольно, пора мне закончить игру!
Ещё ль мне насильничать, жить грабежом,
Забыв, чтó за смертным нас ждёт рубежом?
Опять и опять совершаю разбой.
О, страшно взглянуть, что я сделал с собой!
От царских приказов, судов, где сужу,
В конце концов что же в руках я держу?»
И так стал горяч в покаяньи Хосров,
Что гвозди коню растопил у подков.
Как только вернулся он в лагерь к войскам,
Дыханием ласки повеяло там,
Калям, что поборам вёл счёт, он убрал ,
Дурной свой обычай и гнёт он убрал,
Дал кров правосудью, насилье свернул,
Берёг до последнего вздоха страну.

РАССКАЗ О СТАРУХЕ И СУЛТАНЕ САНДЖАРЕ

Старуха одна, в возмущенья пылу,
Схватила султана Санджара полу:
«О, где же, султан, справедливость твоя?
Тобой, что ни год, обижаема я!
Забрался твой пьяный шахнэ под мой кров,
Ногой мне в лицо надавал пинков,
Избил, истоптал без вины меня он,
За волосы выволок из дому вон,
На людях ругал, поносил, как зверь,
Насилья печать наложил на дверь.
Царь должен народу поддержкою стать,
А ты угнетаешь народ, как тать.
Не стыдно ль кусок отнимать у сирот,
Кто делает так, благороден ли тот?
Великий вор мелкой поклажи старух,
Стыдись трудовой этой пряжи старух!
Ты — раб, хоть и в царское платье одет, —
Какой же ты царь, раз приносишь вред?
Царь всюду наводит в стране закон,
Внимательно, с ласкою властвует он.
Чтоб всяк на приказ его — голову клал,
Чтоб дружбу его — в свою душу влагал.
А ты, хоть поставил весь мир вверх дном, —
Геройством каким отличился в нём?
Санджар, Хорасаном владевший, не внял
Тем мудрым словам — и страну потерял.

И нет правосудья сейчас на земле,
Ищи его лишь на Симурга крыле
И стыд позабыт под окном голубым,
И честь на земном этом шаре — как дым.
Вставай, Низами, и заплачь от стыда,
Плачь кровью над тем, кому кровь — как вода!

РАССКАЗ О СТАРИКЕ-КИРПИЧНИКЕ

Раз жил в стране Шама кирпичник-старик.
Как призрак, людей сторониться привык.
Из трав ему плащ — одеяньем служил,
Кирпич обжигал он и выручкой жил.
Бойцам, что роняют щиты и мечи,
Щитом были в склепах — его кирпичи.
И всех, кто в могилу сходил непокрыт,
От кар за грехи — укрывал этот щит.
Успех обеспечен в работе такой,
И спорился труд у него под рукой.
Но как-то случилось — к нему подошёл
Прекраснейший отрок и слово завёл:
«О, стыд и бессилье — твоё ремесло;
Пусть возится с глиной погонщик ослов!
Вставай и лопатою землю не бей,
Ведь в хлебе никто не откажет тебе!
Брось эту отливку, что формой стара,
По-новому новое делать пора!
С твоей сединою тебе ли с руки
Мять глину с водой в земляные комки?
Ты стар, и покой тебе необходим,
А труд молодых предоставь молодым!»
Старик ему: «Пыл этот угомони!
Уйди и помех мне в труде не чини!
Нам, старым, подходит знать толк в кирпичах.
А юношам — тяжесть таскать на плечах!
К труду потому и тянусь я рукой,
Чтоб не протянуть её перед тобой.
Не нищий — пред кем-нибудь клянчить дирхем, —
Тружусь и свой хлеб заработанный ем.
За этот кусок не терзай ты меня,
И коль я не прав, — да не видеть мне дня!»
От слов старика порицатель его
Заплакал и, плача, пошёл от него.
Старик с таким качеством — видывал свет,
Одобрены дело его и ответ.

РАССКАЗ О СОБАКЕ, ОХОТНИКЕ И ЛИСИЦЕ

Жил зоркий охотник, пустыни знаток,
Онн вдоль исходил её и поперёк.

Собаку имел, что своей быстротой
Догнать не давала б себя тени — и той!
Пред хваткой её трепетал носорог,
Онагра валила зубастая с ног,
Охотнику в деле товарищ и брат,
Охотилась несколько суток подряд.
И пёс был хозяином крепко любим.
Днём — сыт был охотник, а ночью храним.
Пропал этот лев у хозяина-льва!
«Эх»,— думает, —«вряд ли собака жива!
В пути, где мерилом — судьба нам одна,
За эту собаку — и лев не цена!..»
Хоть свет опостылил ему от тоски,
Он крепко зажал своё горе в тиски,
Один, без неё, стал охотиться всё ж,
Сбирая с крупицы терпения — грош.
С усмешкой предстала лиса перед ним:
«О ты, терпеливый, кто был нетерпим.
Я слышала, — первой по доблести нет?
Жизнь вечная той, что покинула свет!
С тобой как простилась намедни она,
Знать, в путь свой пустилась в последний она!
Ты сам стал мишенью охоты её, —
Запас на два месяца — горе твоё!
Жаркое дай сердцу, которым грустишь,
А шкуру — по праву получит дервиш!
Что ж, жирной едою потешился ты, —
Забудь же о жирных лисицах мечты!
Опасный наш жир уж не страшен тебе,
В мозг жёлчь не ударить от брашен тебе!
К чему ж соблюдаешь ей верность, скажи?
Её уже нет и о ней не тужи!»
«Смотри, ночь чревата»,— охотник в ответ:
«Печали сегодняшней — завтра уж нет.
Я радостен тем, что созданьям земным —
И радость, и плачь не навеки даны.
Всё это эмирство и рабство вокруг
Сменяется, словно вертящийся круг.
Со звёздами вертится сам небосклон,
Покой, испытанье — проходят, как он.
Я радуюсь грусти, что сердце гнетёт, —
Ведь грусть возвещает нам счастья приход.
Пусть волк мой, как Иосиф, пропал! От тоски
Одежду, как волк, не порву на клочки!
И знай, — сколько хитростей ей не готовь, —
С добычей, как ты, мне вернут её вновь!»
Едва лишь замолк, — запылило вдали,
И мчится сквозь облак собака в пыли.
Завидя лису, обежала вокруг
И крепко за мех её цапнула вдруг.
И молвит: «За то, что так поздно пришла,
Лис чует, — как львица я грозно пришла.
Ошейник мой стал — твоей веры весы,
А вера — колодка для этой лисы!»
В ком преданность от убеждения — тот

В конце коонцов счастье своё обретёт!
Уверенность — каждой удачей расти,
Отрадней её — нет стоянки в пути.
Уверенность — ногу в главу превратит,
Как золото, камень под ней заблестит,
Как люди ни бились, ни тратили сил, —
Никто больше доли своей не вкусил.
Старание в вере — опора в наш век,
Но им не умножит судьбы человек.
Чтоб стал ты велик меж сынами страны, —
Старанье и высшая помощь нужны.
Стараньем стиха Низами не согреть, —
Лишь с помощью свыше он может гореть!

РАССКАЗ
О ФИРИДУНЕ И ГАЗЕЛИ

Раз в утренний час, взявши несколько слуг,
Спешит Фиридун поохотиться в луг.
Малютку газель он вспугнул, и смущён:
Охотника дичь забирает в полон.
К нему без вражды её ушки и взгляд,
Поджавшийся — молит о жалости зад.
Ты скажешь: шах глянул — и с шахских ресниц
На землю газель эта прыгнула ниц.
Восторг перед нею у шаха таков,
Что весь он — во власти газели оков.
Конь это почуял; лук шаха, и тот —
Слабея, стал мягок, как лани живот.
И мимо газели скользнула стрела,
И лошадь едва ли не шагом пошла.
«О, где твоя злоба?» — царь крикнул
И крикнул коню: «Где твой лёт по земле?
Напрасно вас, значит, по следу пустил,
Пред маленькой вы травоядной без сил!»
Царю «О марзбан», — лук в ответ говорит:
«Не око ль твоё к ней участьем горит?
Оно — её панцырь, и кто же из нас
Стрелу в этот панцырь пустил бы сейчас?»
Высоким созданьям бывает ценна
В их бубне — ладонь музыканта одна.
Ищи, о разумный, высокий намёк,
Чтоб в свете высоком ты сам был высок.
В обете служить — человечное есть,
Служенье свершить — человечества честь.
Для всех ясновидцев служения нет
Похвальнее, нежели клятвы обет.
За пояс той клятвы, о верности муж,
Схватись, — и её никогда не нарушь!
Змее, стражу клада, чужда нищета,
А вся — только пояс, с зубов до хвоста.
Увенчана неба глава оттого,

Что пояс служения — тело его.
И тот, у кого дарованье всегда
Наденет у мастера пояс труда.
Свеча, нам из воска струящая свет,
Служенью пчеле повязала обет.
О, встань, Низами, ты не связан, спеши
Служения пояс надеть для души!

РАССКАЗ
О СОЛОВЬЕ И СОКОЛЕ

Певун соловей в час цветения роз
Безмолвному соколу задал вопрос:
«Ты всех молчаливей из птичьей семьи, —
Так чем же ты взял, — расскажи, не таи!
С тех пор, как живёшь, — замыкаешь ты рот,
Ни разу не радовал песней народ,
И замок Санджара — жилище тебе,
И жирные курочки — пища тебе!
А я, кто из россыпей сказочных руд
То перлом блесну, то взметну изумруд, —
Питаться я должен простым червяком,
И сам из колючек свиваю свой дом».
Сказал ему сокол: «Попробуй молчать,
Как я, наложи на язык свой печать!
В делах кой-какое мне знанье дано,
Но сделав сто дел, не воспел ни одно.
А ты, — да не свёл ли с ума тебя век, —
В бездельи разлился, как тысяча рек!
Охота — вот промысл мой в чём состоит.
Он грудь куропатки, перст шаха дарит.
Твой промысел — по воздуху бить языком —
Сиди ж на колючке, кормясь червяком».
Когда возгласят Фиридуну хутбу,
Кто станет базарную слушать трубу?
Что утро? Лишь крик петушиный и всё,
Улыбка в дороге пустынной — и всё,
Дошёл ли твой крик до небес голубых?
А кто, здесь живущий, — не узник у них?
Про славу высоких стихов не шуми,
Чтоб в плен не попасть, как попал Низами.

ХОСРОВ И ШИРИН

ШАПУР ВТОРОЙ РАЗ ПОКАЗЫВАЕТ
ШИРИН ИЗОБРАЖЕНИЕ ХОСРОВА

Лишь только красный конь копытом на горе
Взрыл огненную пыль, пророча о заре,
И в каждой щели от отрыл багрянец клада,
В тот час, когда гора парче пурпурной рада, —
Шапур свой начал день; он снова под горой
Был прежде, чем туда примчался райский рой.
Еще заранее, достав бумагу, снова
Он начертал на ней красивый лик Хосрова.
И, услаждая дух, в тени большой горы
Цепь роз опять сплелась для песен и игры.
Посрамлена луна, — лишь спало покрывало —
Египетская ткань, что их полускрывала.
Как будто нехотя вошли в игру. Росло
Веселье медленно, — и в пляске расцвело...
Но только увлеклись они живей игрою, —
Над ними начал рок шутить своей игрою.
Едва Ширин свой взор приподняла опять, —
Дано ей было вновь Хосрова созерцать.
Глядит; ее души затрепетала птица,
Язык утратил речь. Иль этот лик ей снится?
Для опьяненного немного нужно сна.
Дал глине горсть воды — насыщена она.

Зовет она подруг: «Что — там? Что значит это?
Игра моей мечты? Игра теней и света?
Картину дайте мне». Рисунок скрыли вмиг.
Но солнца не укрыть? Кто сей забудет лик?
И девы молвили: «Здесь духи смяли травы.
Поверь, им не чужды подобные забавы».
И утварь подняли, стремясь от мнимых гроз,
И луг испуганно очистили от роз.

КУПАНЬЕ ШИРИН В ИСТОЧНИКЕ

Рассвет, уже вдали мерцает бледный свет,
А изнуренной мгле уже надежды нет.
Нарциссов тысячи с крутящихся просторов
Скатились. Всплыл рубин меж облачных узоров.
Полна и горечи и страстного огня,
Ширин торопит бег прекрасного коня.
И распростерся луг, мерцающий росою,
И чистый ключ сверкнул эдемскою красою.
Стыдясь блестящих вод источника, поник,
Померк живой воды прославленный родник.
Скиталица Ширин! Ее разбито тело.
Пыль с головы до ног прекрасную одела.
Вокруг источника — услады эти мест —
Все кружится она; безлюдие окрест.
И спешилась Ширин, и скакуна — на привязь,
И взор её блеснул, безлюдьем осчастливясь.
Источник радости к источнику идет,
Блестя, он взор небес своим блистаньем жжет.
Вот сахарный Сухейль освобожден от шерсти,
И вскрикнул Тиштрия, увидев прелесть персти.
Лазурная вилась вкруг чресел ткань. Кумир
Вошел в ручей, и вот — огнем охвачен мир.
Лазурью скрытые, чуть виделись плеяды.
Шиповник с лотосом сплетаться были рады.
Вот всю её стеной обводит синева,
Луны над синевой сияет голова.
Сеть, свитую из кос, влачит она в затоне,
Не рыба, а луна попалась ей в ладони.
О, мускус черных кос над бледной камфарой!
Мир гаснул пред ее победной камфарой.
Иль час грядущего ее душе был ведом?
Иль знала, кто за ней сюда прибудет следом?
Из вод ключа Ширин, что сладостней всего,
Готовила джуляб для гостя своего.

РАССЕКАНИЕ ГОРЫ ФАРХАДОМ И ЖАЛОБЫ ЕГО

Недолго высекал те образы Фархад,
Был изваянием покрыт гранитный скат.
И рассекать скалу с утра до темной ночи
Он начал. Сладостной пред ним сияли очи.
Чтоб гору побороть, свою он поднял длань,
За гранью грозная откалывалась грань.
Ударит он киркой в расщелину гранита, —
И башня тяжкая от стен его отбита.
Ударит — гору с гор руки низвергнет взмах,
Свержением громад людей ввергая в страх.
И яхонты сверлил алмазами ресниц он,
И гору умолял пред ним склониться ниц он:
«Гора! Хоть встала ты гранитною стеной,
Ты дружелюбней будь — рассыпься предо мной.
Ну, в честь мою лицо ты раздери немного!
Дай, чтоб кирке моей везде была дорога!
А нет — клянусь Ширин! — кроша тебя, круша,
Покуда будет жить во мне моя душа,
Тебя терзать начнет, клянусь, моё упорство,
Поставлю душу я с тобой на ратоборство».
По вечерам, когда сходя с равнин судьбы,
Свет солнца горные окрашивал горбы,
Когда по светлому узор стелился мглистый,
И поднимался стяг, и ник султан огнистый,
Близ образа Ширин Фархад стоял в тиши,
Ища в граните след ее живой души.
Он прижимал уста к стопам изображенным,
В горах цимбалами его звучали стоны:
«Очам художников единственный михраб!
Целительница душ! Твой поникает раб.
Ты, с сердцем каменным! Ты, с телом серебристым!
Ты сердце путника влачишь путем тернистым.
Ты в камне поймана, как драгоценный лал.
Лал сердца моего твой камень разломал».
Пред изваянием смирив свои рыданья,
За них прощенья он просил у изваянья.
Он восходил затем до каменной гряды,
Взваливши на спину все тяжести беды.
И к замку направлял он взор свой неустанно,
Стонал: «О кипарис! О ты, розовостанный!
Вся печень выжата! Ты светом сердца будь!
Ты сбитого с пути направь на верный путь!
Желание мое ты пожелай исполнить!
Дай безнадежный дух надеждою наполнить!
Я знаю, что меня нет в памяти твоей.
От милого тебе свет в памяти твоей.
Я ж друг, что о тебе грустит под звездным лоном.
Миросжигающим я мир сжигаю стоном.
И ночь ушла из гор, и, полные отваги,
Войска зари, блестя, свои раскрыли стяги.
И вновь безумный — днем, и вновь бессонный — в ночь,

Ударами кирки мнил гору превозмочь.
Все ночи наполнял он только жемчугами,
А камни он сверлил пылающими днями.
Так много жемчуга он сыпал и камней,
Что отличать не стал жемчужин от кремней.
И по подлунному промчалась весть простору
Об исстрадавшемся, об разрывавшем гору.
И не один к нему пришел каменотес,
Чтоб видеть, как булат вонзается в утес.
И каждый — недвижим; свой закусивши палец,
Глядел, как рвет скалу неистовый скиталец.

ШИРИН НАПРАВЛЯЕТСЯ К ГОРЕ БИСУТУН, И КОНЬ ЕЕ ПАДАЕТ

В один счастливый день тех благостных годин
Сидела меж подруг прекрасная Ширин.
И в дружеских речах, рожденных для услады,
Невзгод и радостей раскидывались клады.
Одна припомнила отраду прошлых дней,
И сердцем радостным все радовались с ней.
Другая, новых дней предсказывая сказку,
Грядущей радости придумала завязку.
Немало плавных слов, ласкающих сердца,
Подруги заплели — не видно и конца!
Но речь звенящая сцепляется не втуне:
Услышала Ширин слова о Бисутуне.
И молвит весело подательница благ:
«Я водрузить хочу на Бисутуне стяг.
Шепнула мне душа, что мне увидеть надо,
Как рушится скала под натиском Фархада.
Быть может, искорка, ничтожная на вид,
От камня отлетев, мне сердце оживит».
И оседлать коня велит она, — и гибкий
Оседлан ветерок разубранною зыбкой.
Гульгун был далеко, — и, полного огня,
Другого взять Ширин позволила коня,—
И скачет, заблестев весною золотою,
Красавицам Ягмы равняясь красотою,
И скачет, заблестев нарциссами очей,
Как сто охапок роз под россыпью лучей.
Пусть большей нежности, чем в ней, и не приснится, —
Но на коне Ширин стремительна, как птица.
Она, что гурия, взлетела на седло,
Ничто с ней быстротой равняться не могло.
Вбивают гвозди в синь ее коня подковы,
И над землей она — бег небосвода новый.
Когда, разбрасывая мускус и несрин,
К горе, вся в серебре, подъехала Ширин, —
От блеска щек кремни раскопанного стана
Зажглись рубинами из копей Бадахшана.
К горокопателю, подобному горе,

Мчит в гору гурия, сверкая в серебре.
Ее рубины чтя, покорный приговору,
Фархад, как рудокоп, рубил упорно гору.
Как смерить мощь его, когда он рыл гранит?
И мер таких наш мир безмерных не хранит!
С гранитным сердцем друг бросал в него каменья,
Но, чтобы гору срыть, он все напряг уменье.
Сам с гору, гору рыл и днесь, как и вчера,
А горе перед ним, как Демавенд-гора.
Но для того отбил края он от гранита,
Что радости он ждал и милой от гранита.
Он омывал гранит рубином жарких слез.
Но час пришел: гранит к нему рубины взнес.
Когда же уст Ширин увидел он два лала,
Пред ним сокровище в граните запылало.
Булат в его руке стал сердца горячей,
И стала вся скала, что глинистый ручей.
Одной рукой вздымал он, словно глину, камень,
Другой бил камнем в грудь, скрывающую пламень.
Вонзалась в грудь любовь; он видел светлый мир.
Что идол каменный! Ведь перед ним — кумир.
И с молоком в руке у Слодкоустой чаша.
И молвила она: «Испей во здравье наше».
И чаша Сладостной к устам поднесена.
И чаша сладкая осушена до дна.
Коль кравчий — Сладкая, — о счастия избыток!
Не только молоко, яд — сладостный напиток.
Рассудка этот пир влюбленного лишил,
И кравчий пиршество отставить порешил.
Стан Сладкой отягчен: парчи не гибки струи.
Конь Сладкой утомлен под гнетом пышной сбруи.
Будь золотой скакун под нею той порой,
Все ж под серебряной склонился бы горой.
Конь, равный ветерку, что мчится лугом росным,
Упал под ездоком своим жемчугоносным.
Но лишь увидел тот, в ком трепетала страсть,
Что с вихря милая готова наземь пасть, —
Коня усталого, отдавшийся порыву,
Он поднял над землей, схватив его за гриву.

ВЫХОД ШИРИН ИЗ ШАТРА

Едва решил Шапур царю сказать ответ, —
Глядят: на божий свет иной пролился свет.
То вышла из шатра, завес качнувши складки,
Пери; так из-за туч выходит месяц сладкий.
Как путник, чья душа вином любви пьяна,
Легла к ногам царя прекрасная Луна.
Когда любимую увидел он рабою,
Свой лоб у ног своих увидел пред собою.

ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН

О ТОМ, КАК ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН ВЛЮБИЛИСЬ ДРУГ В ДРУГА

В каждый день едва взойдёт заря,
И солнце, как Юсуфов лик горя,
Окаймлено пыланьем светлосиним,
Полнеба красит цветом апельсинным,—
Лейли подставит золоту чело,
Чтобы зарделось нежно и светло.
И многие всем сердцем засмотрелись
На девственную утреннюю прелесть
И, отозвавшись на младой огонь,
Ножом себе царапали ладонь .
И Кейс бродил, влюблённый и безмолвный.
Как зрелый плод, румяный соком полный,
Дни шли и шли, и день настал, когда
Пришла взаимных вздохов череда.
Жилище их любовь опустошила,
С мечом в руке над ними суд вершила.
И между тем, как немы их уста,
Уже родились слухи неспроста,
И сорвана завеса с детской тайны.
И весь базар в тревоге чрезвычайной.
И как они ни сдержаны, — не смолк
Всеобщий пересуд и кривотолк.

МЕДЖНУН РАЗГОВАРИВАЕТ С ВОРОНОМ

От жара твердь потрескалась сухая.
Меджнун, в тени древесной отдыхая,
К земле приник в отчаяньи своём.
А рядом с ним был круглый водоём
С каймой травы блестящей и зелёной.
Томимый жаждой, зноем опалённый,
Он, как травинка, к свежести прильнул
И от дороги трудной отдохнул.
Что ни скажи Меджнун — всё безответно.
И вот увидел путник, как приветно
Раскинулась ветвей древесных сень,
И в тех ветвях мелькнула чья-то тень.
Что за глаза! Как факел, пламенеют.
А перья, словно локоны, чернеют.
Проворный ворон, разумом богат,
Мерцал в лазури неба, как агат.
Как печень, с сердцем связанная жёлчью,
Сидела птица праведная молча,
И зорко в мир гляделась, не сморгнув,
Смыкая крепкий и блестящий клюв.
Меджнун увидел в ней единоверца,
Попутчика для сумрачного сердца.
И он спросил: «Какой полночи мгла
Тебе хламиду чёрную дала?
В ночи мерцают праведные очи,
Как факелы, а сам ты — цвета ночи.
Не знаю, кто — я или ты в огне, —
Твой горький траур подобает мне.
Но если ты обуглен горше пепла, —
Зачем же это око не ослепло?
Иль ты хатиб, молящийся в углу
И облачённый в царственную мглу?
Иль эфиоп — но где же саз певучий?
Индус — но где же твой набег могучий?
Я — шах, будь балдахином надо мной.
Зачем же ты темнее тьмы ночной?
Лети к моей любимой, чёрный ворон,
Прокаркай ей, что страшным приговором
Ославленный, в пустыню я бегу.
Лейли ответит — знаю, помогу!
Боюсь я, что умру, о ней мечтая.
Она придёт, когда лишь тьма густая
Закроет мне ослепшие глаза».
И мудрый ворон, меж ветвей скользя,
Взмахнул крылом, в далёкий путь готовясь,
И полетел, неся Меджнуна повесть,
Туда, где подымалась ночи мгла,
Раскрыв два чёрных вороных крыла.
И тише, чем полёт летучей мыши,
Ночь обошла вселенную, а выше

Зияла в ранних звёздах бирюза —
Бессонная, как ворона глаза.

ПРИБЫТИЕ ОТЦА К МЕДЖНУНУ В ПУСТЫНЮ

Рассказывал перс, краснобай-дехкан,
Когда своей речи открыл фонтан.
Отец Меджнуна, утратив сына,
Стал сохнуть, зачах, как паутина.
Кое-как свою жизнь доживал араб
И больше с горя, чем от лет, ослаб.
Но как Якуб с Юсуфом в разлуке,*
К надежде простирал свои руки, —
Хоть счастье было ему не к лицу:
Приблизился свиток жизни к концу.
И вот, взяв посох, флягу с водою,
Пошел он раз пустынной тропою.
Быть может, сына в пустыне найдет,
Под отчую кровлю снова вернет.
На истинный путь его наставил
Случайный встречный, в места направил.
Хуже которых не встретишь нигде,
Куда скрывается зверь лишь в беде.
Вид мест могильный, все безотрадно;
Днем — как в печи, ночами прохладно.
Добрался старец до скорбных тех мест,
Взошел на камень, посмотрел окрест.
Вдруг привиденье ему предстало;
Вгляделся, сердце его упало, —
То был обтянутый кожей скелет,
Душа без тела. Меджнун ли? Нет, нет!
Сел рядом, склонил к лицу его взор
И долго рукою голову тер.
Меджнун на отца взглянул без слова,
И тотчас веки смежились снова:
Лица не узнал он черт дорогих, —
Забывший себя, не помнит других:
Потом он сказал: «Кто ты, согбенный,
Мой путь избравший меж троп вселенной?»
И тот отвечал: «Меджнун, пред тобой
Отец твой, от горя еле живой».
И с воплем любви двое несчастных
Друг друга сжали в объятьях страстных.
При этом каждый рыдал и стенал,
Уста и руки другому лобзал.
Затем пришедший сказал, — но прежде
Снял с плеч своих излишек одежды,
Укрыл наготу Меджнуна, как мог,
Слезами омыл ступни его ног,
Отер их седою бородою,
Покрыл ему голову чалмо, —

СВИДАНИЕ ЛЕЙЛИ С МЕДЖНУНОМ

Те двое полдня в дорожной пыли
Лежали, пока мир чувств обрели.
Но дверью лишь глаз в тот мир входили:
Рисунком пера безгласным были.
Стыдливо, как ива в небе реки,
Коснулась Лейла его руки.
Приникла, как ветвь к стволу, и друга
Ввела в шатер свой, словно супруга.

СМЕРТЬ МЕДЖНУНА

Славнейший поэт, достойный венца,
Так эту повесть довел до конца.
Тот странник мира, сгорев душою,
Стал листопадом слез над собою.
Был жерновом неба раздроблен в прах, —
Как пыль, носился на буйных ветрах.
За счастье бы счел свои несчастья
Теперь, утратив их в ночь ненастья.
Неоднократно он чувствовал сам:
Душа поднималась к его устам.
Но как-то раз, ощутив томленье,
Он встал и пошел как бы в смятеньи.
Так шел он, пока челн сердца пристал
К земле, где в прахе прах милый лежал.
Вошел в священную дверь ограды
В надежде безотрадной отрады
И лег на землю, как бы слился с ней, —
И жалок был, как в пыли муравей.
И руки к небу поднял страдалец, —
Увидал конец пути скиталец.
«Сними, о творец, создатель миров,
С души этой узы земных оков!
Велик твой закон и непреложен,
Приблизь же мой срок, что мне положен!»
Сказал он и снова к праху припал
И прах надмогильный облобызал.
Глаза расширил, и взор был ясен,
И, «Лейла» воскликнув, стал безгласен,
Из мира скорби поспешил уйти.
И все мы пройдем по тому пути!

СЕМЬ КРАСАВИЦ

О ПОСТРОЕНИИ ХАВАРНАКА И О ДОСТОИНСТВАХ СТРОИТЕЛЯ СИМНАРА

Ездил шах Нуман с Мунзиром среди гор и скал,
Мест хороших для Бахрама долго он искал,
Где б от солнечного зноя не было вреда,
Где бы ветерок прохладу приносил всегда.
Не могли в стране такого места отыскать,
Где бы вырастить Бахрама им и воспитать.
И решили светлый замок с башней возвести.
Нужно было для постройки зодчего найти.
Много было иноземных зодчих и своих,
А для дела не годился ни один из них.
Но однажды до Нумана долетела весть:
«Шах! Такой, тебе пригодный, мастер в Руме есть.
Слава дел его по странам катится рекой;
Словно воск, податлив камень под его рукой.
Строить быстро и красиво он имеет дар,
Он из рода Сима, имя славному — Симнар.
Красотой его построек всякий изумлен,
В Сирии в горах Ливанских зданья строил он,
И в стране, где Нил лазурный падает с небес,
Каждое его созданье — чудо из чудес.
Хоть себя Симнар лишь зодчим скромно называл, —
Он художников славнейших миру воспитал.
Сердце вспыхнуло в Нумане, жгли его как жар,

Эти вести, это имя чудное — Симнар.
Он послал гонца, который бойко говорил
По-румийски. Тот Симнара быстро соблазнил
Бросить Рум. И вот к Нуману зодчий привезен.
Услыхав, чего хотели от него, и он
Воспылал желаньем — дело начинать скорей,
Возвести дворец, достойный отпрыска царей.
Пятилетие трудился над постройкой он.
Был рукою златоперстой дивно возведен
Замок, башенки вздымавший к звездам и луне,
Сновиденьем возникавший в синей вышине.
И второй Каа́бой в мире этот замок стал.
Был резьбой он весь украшен, золотом блистал,
Горною лазурью, краской, что красней зари.
Наподобье неба сделан купол изнутри;
Вот Симнар работу кончил — снял леса со стен,
Красотой своей постройки взял сердца он в плен.
Стен и купола сиянье разгоняло мракк.
Замку новому названье дали — «Хаварнак».
И великую награду шах Симнару дал.
Половины той награды он не ожидал.
С золотом и жемчугами длинный караван
Тяжко навьюченных верблюдов дал ему Нуман.
А когда такую милость зодчий увидал,
Молвил: «Если б ты мне раньше столько обещал,
Я, достойное великой щедрости твоей,
Зданье создал бы — красивей, выше и пышней!
Багрецом, лазурью, златом башни б расцветил,
И поток столетий блеска б их не погасил.
Коль желаешь — будет мною зданье начато
Завтра ж! Этот замок будет перед ним ничто.
В этом здании — три цвета, в том же будет сто!
Это — каменное, будет яхонтовым то.
Свод единственный — строенья этого краса,
То же будет семисводным — словно небеса!»
Шах сказал: «Коль этот зодчий от меня уйдет,
Он царю другому лучший замок возведет».
И велел Нуман жестокий челяди своей
Зодчего схватить и сбросить с башни поскорей.
И взвилось петлей аркана до рогов луны
Имя грозное Нумана с дивной вышины.
И молва, что он волшебник, с той поры пошла.
И владыкой Хаварнака шаха нарекла.

БАХРАМ УБИВАЕТ ДРАКОНА И НАХОДИТ КЛАД

Раз, когда в садах дышала ранняя весна,
Он погнал корабль веселья по морю вина.
Пил вино Бахрам и свиту шаха угощал,
Вышел прочь, и опьяненный, в степи поскакал.
За онаграми погнался, вихрем пыль всклубил,

Много он арканом резвой дичи повалил.
Дальше стадо убегало, он вослед скакал,
И ловил он, и добычи новой он искал.
Самка легкая онагра перед ним взвилась,
С криком в сторону от стада вихрем понеслась,
Ушки острые вздымая над широким лбом,
Статью легкой и осанкой схожая с конем.
От преследованья резво убегал онагр.
Вслед Бахрам — туда, где в далях пропадал онагр.
Был онагр и быстр и молод, мчался — полный сил,
А за ним ловец онагров, словно лев, спешил.
Так с утра и до заката, не преодолев
Расстоянья между ними, гнал онагра лев.
Не хотел Бахрам от этой дичи отставать,
Гнал коня весь день, а дичи все не мог догнать.
Впереди онагр пугливый, а за ним — Гурхан,
Степь кругом. Садилось сонце в заревой туман.
Мчался он пустыней дикой среди голых скал
И увидел пасть пещеры, где онагр пропал.
А приблизившись к пещере, ужаснулся он:
Вход в пещеру ту огромный охранял дракон.
Он клубился, словно черный смоляной поток,
Путь безвестный преграждал он, словно темный рок.
Был, казалось, тяжким серным дымом он объят,
Был огнем, что из утробы извергает ад.
Он, как дерево без листьев, лапы простирал,
Будто сам владыка ада шаху предстоял.
Словно черный зев пещеры, пасть его была,
И душа его добычу новую ждала.
Видно, только что онагра проглотил дракон,
Взгляд свирепый на Бахрама устремил дракон.
Так, погоней увлеченный, шах в беду попал,
Но, увидевши дракона, сам драконом стал.
Он в смятении охоту позабыл свою,
Видел — трудно будет змея победить в бою.
Для какого испытанья тайная звезда
Из степей его привольных завела сюда?
Он искал кругом глазами, где онагр пропал?
В пасть разъятую дракона, видно, он попал.
Иль на правый суд Бахрама он хотел призвать,
Чтоб насильника железом шахским наказать?
Шах подумал: «Если это для меня дракон,
А не дичь, — то и в могиле буду посрамлен.
Я — возмездье за онагра. Смерти не страшусь,
Будь что будет, справедливый суд свершится пусть!»
Так решив, с единоборством медлить он не стал,
И двужалую хаданга он стрелу достал.
И на лук из ветки туза положил стрелу,
И, в глаза дракона целясь, он пустил стрелу.
И в тот миг, как устремился на него дракон,
Поразил в глаза дракона той стрелою он.
И в глаза дракона оба острия впились,
И дороги Ахримана в мир оборвались.
Полюбуйся, как двужалой шахскою стрелой
Ослеплен был в миг единый тот насильник злой.

И, когда дракону темен мир и тесен стал,
Шах, как хищная акула, на него напал.
Острие копья дракону в горло он вонзил,
Будто лев в хребет онагра лапу запустил.
Он рассек дракону горло острием копья,
Он пресек ему дорогу зла и бытия.
И дракон со страшным ревом обземь головой
Грянулся, как дуб, что с треском рухнул под грозой.
Рухнул наземь он, как глыба с кручи горных скал.
Шах, на миг отпрянув, снова на него напал.
Он булатом Ахриману голову отсек, —
Враг да будет обезглавлен, истреблен навек.
Он мечом своим дракону брюхо распорол
И онагра у дракона в животе нашел.
Видно, тот онагр дракону отомстить хотел,
Бог Бахраму за онагра отомстить велел.
И, утешась, сесть хотел он на коня опять
И охоту на онагров в поле продолжать.
Увидал онагр — к ловитве снова рвется лев,
Прискакал и перед шахом вполз в пещерный зев.
По камням вослед онагру шах пошел пешком,
И, согнувшись, в ту пещеру он вошел с трудом.
Увидал во тьме, как будто светочи дрожат.
И нашел он в той пещере драгоценный клад.
Там кувшины были полны слитков золотых
Лалы, скрытые как пери, от очей людских.
Приведя Гурхана к кладу, голову склонил
Тот онагр и мигом скрылся, — след его простыл.
Шах, сокровища нежданно под землей найдя,
От дракона клад бесценный тот освободя,
Вышел из пещеры тесной, стал пути искать,
Спутников своих он начал громко выкликать.
С час у входа той пещеры он стоял, пока
Прибыли к нему на голос слуги и войска.
Радовались все, что снова шаха обрели,
Что живым его в безлюдном месте том нашли.
С ними радуясь душою, приказал Бахрам
Всем своим могучим слугам и богатырям,
Чтобы вход они прорыли в глубину земли,
Чтоб сокровища наружу поскорей несли.
Триста молодых верблюдов на своих горбах
Понесли тот клад богатый в кожаных тюках.
Если сильный за онагра вольного отмстит
И насильника-дракона сталью поразит,
Небеса его за это отблагодарят
Благоденствием и счастьем и откроют клад.
Вновь Бахрам к пирам, к веселью сердце обратил,
Он на празднества сокровищ много расточил.
Поначалу Яздигерду старому в Иран
Десять с золотом верблюдов отослал Гурхан.
И Мунзира, что Бахраму ближе брата был,
Он сокровищами клада щедро одарил.
Людям и себе на счастье клад он расточал.
Ни писцов, ни казначеев клада он не знал.
Несколько еще он кладов вскоре отыскал, —

Брал их, радуясь, с открытым сердцем раздавал.
Царь Йемена живописца пригласить велел,
Чтобы подвиги Бахрама он запечатлел.
И художник вновь явился, кисти, краски взял,
На большой стене картину боя написал.
И потом, какой бы подвиг шах не совершал,
Живописец в Хаварнаке все изображал.

БАХРАМ БЕРЕТ ВЕНЕЦ

Только в золотой короне утро над землей
На подножии рассвета трон воздвигло свой,
Полководцы и вельможи шахов поднялись
И с войсками на майдане ратном собрались.
Все войска Арабистана ожидали там,
Против них войска Аджама тоже стали там.
Стражи царского зверинца из глубоких рвов
Вывели двух разъяренных людоедов-львов.
Приковали львов цепями рядом к двум столбам,
Чтоб меж ними невредимо не прошел Бахрам.
Тут зверинца главный сторож, богатырь-храбрец,
Под охрану львов могучих положил венец.
Золотой венец меж черных этих львов лежал,
Словно между двух драконов месяц заблистал.
Но не таза гром драконов черных испугал,
Таз судьбы и меч Бахрама тьму с небес прогнал.
По земле хвостами били, яростью горя,
Эти львы, они рычали, будто говоря:
«Кто посмеет подойти к нам и корону взять?
Кто посмеет у дракона клад его отнять?»
Но рожден с железным сердцем славный был Бахрам,
Много львов убил, дракона победил Бахрам.
На цепях те львы ходили, растерзать грозя,
На полет стрелы к ним было подойти нельзя.
По условию мобедов, должен был Бахрам
Первым выйти за короной к двум огромным львам.
Если, мол, возьмет корону — будет шахом он,
Примет чашу золотую и взойдет на трон.
Если ж не возьмет — от трона отречется пусть
И туда откуда прибыл, вновь вернется пусть.
То условие без спора принял шах Бахрам,
Он спокойно с края поля подошел ко львам.
Он охотников в Йемене самым первым слыл,
Он за жизнь свою до сотни львов степных убил.
И арканом львов ловил он и стрелой стрелял,
И копьем своим и сталью острой убивал.
Разве сотню львов убивший побоится двух?
Он, как сталь, в охоте львиной закалил свой дух.
Он своей кольчуги полы за кушак заткнул,
Подошел, как вихрь палящий, прямо к львам шагнул.
Сам на львов, как лев пустыни, грозно зарычал

И венец рукою левой между ними взял.
Эти львы, увидя доблесть львиную его,
И бесстрашие и отваги львиной торжество,
Ринулись, как исполины, на него. Скажи:
Острые мечи в их пасти, в лапах их — ножи.
Захотели шахской кровью свой украсить пир,
Захотели миродержцу тесным сделать мир.
Но Бахрам зверей свирепых грозно проучил.
Кровью этих львов свой острый меч он омочил.
Обезглавил их и злобе положил конец.
Он живым ушел с майдана и унес венец,
Возложил его на темя и воссел на трон,
Так судьбой своей счастливой был он одарен.
Тем, что он неустрашимо взял венец у львов,
Сверг Бахрам лисиц с престола древнего отцов.

БАХРАМ И РАБЫНЯ

Женщина и вмиг на кровлю круглую вбежала,
У подножия престола шахского предстала
И, смеясь, с быком на шее перед ним стояла.
Шах вскочил, от изумленья ничего сначала
Не поняв. Воскликнул: «Это — наважденье сна!»
С шеи на пол опустила тут быка Фитна,
И, лукаво подмигнувши, молвила она:
«Кто снести способен наземь то, что я одна
Вверх, благодаря чудесной силе подняла?»
Шах Бахрам ответил: «Это сделать ты могла
Потому, что обучалась долгие года,
А когда привыкла, стала делать без труда;
Шею приноравливала к грузу день за днём.
Тут — лишь выучка одна, сила — ни при чем!»
А рабыня поклонилась шаху до земли
И сказала: «Терпеливо истине внемли!
Ты за долг великой платой должен мне воздать.
Дичь без выучки убита? А быка поднять —
Выучка нужна? Вот — подвиг совершила я!
В нем не сила, в нем видна лишь выучка моя?
Что же ты, когда онагра подстрелить умел,
Ты о выучке и слова слышать не хотел?»
Милую по тем упрекам вмиг Бахрам узнал;
В нетерпенье покрывало он с луны сорвал,
Ливнем слез ланиты милой жарко оросил,
Обнимал ее, рыдая, и простить просил.
Выгнал прочь и злых и добрых, двери притворил.
Молвил: «Хоть тебе темницей этот замок был,
Я, послав тебя на гибель, убивал себя.
Ты цела, — а я разлукой истерзал себя».
Села дева перед шахом, как сидела встарь,
И сказала: «О смиривший смуту государь!
О разлукою убивший бедную Фитну!
О свиданьем ожививший бедную Фитну!

Пыл моей любви меня же чуть не задушил.
Шах когда с копытом ухо у онагра сшил
Не пернатою стрелою — шариком свинца,
Небеса поцеловали руку у стрельца.
Я же, если в сдержанности доброй пребыла,
От любимого дурное око отвела;
А всему, что столь прекрасно кажется для нас,
Нанести ущерб великий может вредный глаз.
Я ль виновна, что небесный прилетел дракон
И любовь затмил враждебным подозреньем он?»
Взяли за сердце Бахрама милые слова,
Он воскликнул: «О, как верно! О, как ты права!
Был бы этот перл навеки камнем раздроблен,
Если б он слугою честным не был сбережен».
И, призвавши полководца, наградил его,
И рукой, как ожерельем, шах обвил его.
Как никто теперь не дарит из земных царей, —
Одарил его и отдал целый город Рей.
Ехал шах домой, весною реял над страной,
Сахар на пиру рассыпал, в брак вступил с Луной.
И пока не завершили долгий круг года,
В наслажденье, в ласке с нею пребывал всегда.

Повесть первая. Суббота

ИНДИЙСКАЯ ЦАРЕВНА

Образы семи красавиц сердцем возлюбя,
Шах Бахрам в неволю страсти отдал сам себя.
В башню черную, как мускус, в день субботний он
Устремил стопы к индийской пери на поклон.
И в покое благовонном до ночной поры
Предавался он утехам сладостной игры.
А когда на лучезарный белый шелк дневной
Ночь разбрызгала по-царски мускус черный свой,
Шах у той весны Кашмира сказки попросил —
Ароматной, словно ветер, что им приносил
Пыль росы и сладкий запах от ночных садов, —
Попросил связать преданье из цветущих слов,
Из чудесных приключений, что уста слюной
Наполняют, преклоняют к ложу головой.
Вот на мускусном мешочке узел распустила
Та газель с глазами серны и заговорила:
«Пусть литавры шаха будут в небесах слышны
Выше четырех подпорок золотой луны!
И пока сияет небо, пусть мой шах живет,
Пусть к его ногам покорно каждый припадет.
Пусть не будет праздно счастье шахское сидеть,
Пусть он все возьмет, чем хочет в мире овладеть!»
Восхваленье кончив, пери — роз кашмирских куст —
Начала бальзам алоэ источать из уст.
Рассказала, взор потупя в землю от стыда,
То, о чем никто не слышал в мире никогда.

Повесть вторая. Воскресенье

ТУРКЕСТАНСКАЯ ЦАРЕВНА

В час, когда нагорий ворот и пола степей
Позлатились ярким блеском солнечных лучей,
В воскресенье, словно солнце поутру, Бахрам
В золотое одеянье облачился сам.
И подобен солнцу утра красотой лица,
Он вошел под свод высокий желтого дворца.
Сердце в радости беспечной там он утопил,
Внемля пенью, из фиала золотого пил.
А когда померк лучистый тот воскресный день
И в покое брачном шаха воцарилась тень,
Шах светильнику Китая нежному сказал,
Чтоб она с прекрасным словой свой сдружила лал.
Попросил кумир Турана повесть рассказать
Сказочную, — дню, светилу и дворцу под стать.
Просьбу высказав, он просьбы исполненья ждал,
Извинений и уверток шах не принимал.
И сказала дочь хакана Чина — Ягманаз:
«О мой шах, тебе подвластны Рум, туран, Тараз.
Ты владык земли встречаешь пред дворцом твоим,
И цари хвалу возносят пред лицом твоим.
Кто тебе не подчинится дерзостной душой,
Под ноги слону да будет брошен головой».
И рассказ царевны Чина зазвучал пред ним;
Он струился, как кадильниц благовонный дым.

Повесть третья. Понедельник

ХОРЕЗМСКАЯ ЦАРЕВНА

Только свет свой понедельник над землей простер,
Шах Бахрам разбил зеленый поутру шатер.
И зеленую зажег он для себя звезду,
Как зеленый дух в зеленом ангельском саду.
Утром во дворец зеленый шах Бахрам вступил,
Наслажденью и веселью день свой посвятил.
А когда погас над миром дня того закат
И на небе изумрудном вспыхнул звездный сад,
Стал хорезмскую царевну шах Бахрам просить
Сладкого повествованья тюк пред ним раскрыть.
И в шелку зеленом пери просьбе той вняла
И пред Сулейманом двери тайны отперла.
Начала она: «Ты душу в жизнь вдохнул мою,
Пусть все души мира будут жертвой за твою.
Твой престол — опора счастья, милостью творца,
Слава прошлого — преддверье твоего дворца.
Высоко венец Бахрама в мире вознесен.
Солнце счастья озарило твой высокий трон.
Свет... мира и величья дух — в твоей судьбе,

Солнце вечное опору обрело в тебе!..»
Кипарис Хорезма славу шаху завершил
И средь яхонтов источник сахарный открыл.

Повесть четвертая. Вторник

СЛАВЯНСКАЯ ЦАРЕВНА

В некий Дея месяца, день, что был короче
Ночи Тира месяца, самой краткой ночи, —
Хоть все дни недели он красотой затмил,
Этот пуп недели был — красный вторник был,
День Бахрама — рдел он, блеском равен был огню,
Ну, а шах Бахрам был тезка и звезде и дню...
В этот день все красное шах Бахрам надел,
К башне с красным куполом утром полетел,
Там розовощекая славянская княжна —
Цветом сходна с пламенем, как вода — нежна —
Перед ним предстала, красоты полна,
Словно заблистала полная луна.
Только ночь высоко знамя подняла
И на своде солнца шёлк разорвала,
Шах у девы-яблони, сладостный, как мед,
Попросил рассказа, что отраду льет
Слушателю в сердце. И вняла она
Просьбе, и рассказывать начала она:
«Ясный небосвод — порог перед дворцом твоим,
Солнце — только лунный рог над шатром твоим.
Кто стоять дерзнет перед лучом твоим?
Пусть ослепнет тот под лучом твоим!»
И, свершив молитву, яхонты раскрыла
И слова, как лалы, к лалам приобщила.

Повесть пятая. Среда

МАГРИБСКАЯ ЦАРЕВНА

В среду, только озарилась солнцем высота
И блеснула бирюзою неба чернота, —
В бирюзовом одеянье к башням голубым
Шах направился — призывом сладостным томим.
День был короток, да долог про него рассказ.
Только в черном покрывале полночь поднялась, —
Попросил Бахрам царевну сказку рассказать.
И сняла луна Магриба с повести печать, —
Молвила: «У шаха стремя держит небосвод,
Круг созвездий славословье перед ним поет.
Я и сотни дев прекрасных — пери красотой —
Рады целовать, о шах мой, прах перед тобой.
Пред тобою, пред чистым родником живым,

Торговать не подобает уксусом простым.
Коль мою ты благосклонно выслушаешь речь,
Я могла б тебя одною повестью развлечь».

Повесть шестая, Четверг

РУМИЙСКАЯ ЦАРЕВНА

День четверг ничем от века злым не омрачен,
Муштари — планете светлой — древле посвящен.
Лишь сандаловый с зарею заклубился прах,
В цвет сандаловый оделся утром славный шах.
Из чертогов бирюзовых золотом тропы
Он к сандаловым чертогам устремил стопы.
И царевною румийской чистое вино,
Словно гурией, Бахраму там поднесено.
И пока не омрачился ясный небосклон,
В том сандаловом чертоге веселился он.
Только сфера цвета кохля, встав из океана,
Перлами наполнила пасть Левиафана,—
Ту, которая в прекрасном Руме расцвела,
Попросил Бахрам, чтоб с сердца пыль она смела
Юная княжна морщинки согнала с чела
И из финика источник сладкий извлекла.
Так сказала: «Дух вселенной жив душой твоей,
Первый ты из падишахов, славный царь царей.
Больше, чем песка в пустыне и воды в морях,
Дней счастливых в этой жизни да получит шах!
Ты, как солнце, свет даруешь, троны раздаешь.
Я боюсь, что для рассказа слог мой нехорош.
Все же, если сердцу шаха надобна утеха,
И шафрана съесть сегодня хочет он для смеха,
Я раскрою свиток — пусть он писан вкривь и вкось,
Может быть, развеселится мой прекрасный гость.
Может быть, ему по вкусу быль моя придется,
И запомнится, и в сердце долго не сотрется».
Завершила славословье юная луна,
И поцеловала руку шахскую она.

Повесть седьмая. Пятница

ИРАНСКАЯ ЦАРЕВНА

В пятницу, когда светило, вставши из-за гор,
Белым светом озарило ивовый шатер,
Шах — в одежде белой, в блеске белого венца —
Устремил шаги к воротам белого дворца.
В пятом знаке зодиака белая Зухра
Пять поклонов пред Бахрамом отдала с утра.
И покамест не напали Зинджи на Хотан*,

*Здесь — «Зинджи» — ночь, «Хотан» — день

Шах счастливый не покинул радостей майдан.
А когда сурьмой небесной сумрак обострил
Взгляд луны прекрасноликой и глаза светил,
Стал Бахрам подругу ночи нежную просить —
Сладостный рубин речений перед ним открыть,
Чтобы эхом, отраженным от дворцовых стен,
Пела повесть, забирая слух и сердце в плен.
И царевна, славословье трону вознеся
И о шахском долголетье небосвод прося,
Прочитав сперва молитву вечному творцу,
Чтобы дал сиянье счастья трону и венцу,
Молвила: «Коль шаху сказка надобна моя,
То — поведать все, что знаю, рада буду я».

ШАРАФНАМЕ

О ПРИЧИНАХ СОЧИНЕНИЯ ЭТОЙ КНИГИ

В ночь, светившую мне, как нам светит рассвет,
Словно данную утренним просьбам в ответ,
Ясный месяц сиял светом тихим и томным
Над землею, покрывшейся мускусом темным.
Смолк житейский базар. Шум вседневный потух.
Колокольчик верблюда не мучил мой слух.
Страж ночной задремал. Подчинясь небосводу,
Утро светлую голову спрятало в воду.
Отряхнув свои руки от суетных дел,
На себя я оковы раздумий надел.
Свое сердце раскрыв и закрыв свои очи,
Думал я в тишине, в свете сладостной ночи,
Но лишь утро благое одело восток,
Ожил я, как рассветный живой ветерок.
И зажег я над сумраком реющий светоч.
Весь рассудокк мой был — пламенеющий светоч.
Волховали, предавшись словесной игре,
Мой язык и душа, как Марут и Зухре.
Я промолвил себе: «Ты забыл свое дело,
А давно уже сердце творить захотело».
Новозданным и давним напевом согрет,
Летописцам ушедшим пошлю я привет.
Я смогу светлячка сделать светочем новым,
Взяв зерно, — всех возрадовать древом плодовым.
Тот, кто вкусит мой плод, громко вымолвит: «Маг,
Это древо взрастивший, воистину благ», —
Если он не их тех, кто, так вымолвив, следом
Ловко выкрадет скарб, припасенный соседом.

Ну так что же! Весь блеск в моих замкнут словах.
Всех торгующих жемчугом я шаханшах.
Я взрастил сладкий плод, для другого он — пища.
Он — крадущийся в дом, я — хозяин жилища.
Как поставить мне лавку на этом углу?
Каждый уличный вор что-то спрячет в полу.
Тут не сыщется лавки, к которой бы воры,
Чтоб ее обокрасть, не направили взоры.
Нет! Я — море! Не жаль мне сто капель отдать.
Сколько туч мне пошлют их опять и опять!
Хоть бы тысячу лун твоя длань засветила,
Быть им все же с печатью дневного светила.

ПОБЕДА ИСКЕНДЕРА НАД ДАРИЕМ И СМЕРТЬ ДАРИЯ

Круговой своей чаши, о кравчий, огнем
Дай сиянье всему. Я мечтаю о нем:
Этот пламень сжигает в рубиновой чаше
Все печали, что в сердце мы приняли наше.
Хоть на этой земле нам отраден привал,
Торопливыми быть все ж нас кто-то призвал.
Две калитки в саду, столь отрадном для взора,
Но железного нет на калитках затвора.
Ты, в калитку войдя, оглядись: впереди
Есть другая калитка; побудь, — и уйди.
Не безмерно люби ароматную розу,
Неизбежной разлуки припомни угрозу.
Береги свой счастливый, свой нынешний день.
Все былое — ничто, все грядущее — тень.
Этот путь не для радости нам назначали,
А, быть может, для горести и для печали.
Отдыхало бойца распростертое тело,
Но забвенье к нему все ж прити не хотело.
А цари размышляли, томительный гнев
Друг на друга в безмолвии преодолев.
«День взойдет, о своем вспомнив светлом начале,
Чтоб от черного белое мы отличали, —
И мы рядом поедем. На кратком пути
К примирению пут мы сумеем найти.
Повод к поводу, между войсками, по лугу
Проезжая, мы дружбу изъявим друг другу».
Но советники Дарию дали совет,
Угасивший благого намеренья свет.
Не воспринял никто столь возможного блага.
Царь услышал: «Сражайся! Победна отвага!
Ведь румиец поранен: В борении с ним
Превосходство бесспорное мы сохраним.
Выйдем завтра на бой, — и в сраженьи упорном
Всех уложим румийцев на поле просторном».
Так сказали одни, а другие мужи
Предлагали дорогу уловок и лжи.

Два злодея за битву свой подняли голос:
«Не падет ни один повелителя волос!»
Но и царь Искендер под луной в тишине
По-иному подумал о завтрашнем дне.
Может статься, что двух полководцев дорога
Его храбрости — все ж неплохая помога.
И открыл он соратникам душу свою:
«День взойдет, и мы завтра в Мосульском краю,
Вновь приступим к достойному славному бою,
Мышцы нашей души укрепляя борьбою.
Если мы победим — мы над миром царим.
Если Дарий — то царство возглавится им.
Судный день всем живущим не ведом грядущий.
Все ж на завтра его нам назначил всесущий»,
И лежали бойцы, видя страшные сны,
Предвещаньем и ужасом темным полны.
Сотни гор из булата воздвиг он, и клад
Он решил сохранить между этих оград.
Кончив с правым крылом, озаботился левым;
И оно для врага станет смерти посевом.
Крылья в землю вросли: был придержан их пыл.
Недвижим был железный, незыблемый тыл.
Дарий встал в сердцевине отряда, и, вея,
Возвышалось над ним знамя древнего Кея.
Искендер взял на бой свой нетронутый меч,
К смертной схватке сумел он его приберечь.
Всем храбрейшим, овеянным воинской славой,
Приказал он итти у руки своей правой.
Многим лучникам, левой стрелявшим рукой,
Быть он слева велел; и порядок такой
Он назначил для тех, кто и службой примерной
И всей силой охраною был ему верной:
Вкруг него встать стеною, — не то, что вчера.
Был он словно булат,был он словно гора.
Огласился простор несмолкаемым криком.
Небеса возвестили о гневе великом.
Зарычала труба, как встревоженный лев.
Смелый змей заплясал. И заплакал напев
Исступленно вопящего тюркского ная,
Все сердца страшной дрожью дрожать заставляя.
На слонах так взгремели литавры, что в Нил
Не один, ужаснувшись, нырнул крокодил.
Так завыла труба, что у лучников многих
На бегу подкосились от ужаса ноги.
Гром такой от пустых барабанов пошел,
Что качнулись все горы, зазыблился дол.
Но румийские копья в сраженье сверкали
Горячей, чем заката багряные дали.
Меч иранский, сражаясь, так жарко сверкал,
Что согрел сердцевину насупленных скал.
Так враги развернули меж грома и гула
Судный день на прекрасной равнине Мосула!
Рассыпались отряды иранцев, и прах
Всю равнину покрыл. Был один шаханшах.

Позабыло о нем его войско. Упорно
Продолжалась борьба. В поле стало просторно.
Нелюбим был придворными Дарий, — и он
Их заботою не был в бою окружен.
И внезапно, мечами ударив с размаху,
Нанесли двое низких ранение шаху.
Наземь Дарий повергся — его не спасут, —
Над смятенной землей Страшный начался суд.
Сотрясая простор, пало древо Кавея.
Тело, корчась, лежало, в крови багровея.
Тело мучилось в горе, в нежданной беде.
Светоч с ветром не в дружбе, — они во вражде.
Поспешили убийцы к царю Искендеру
И сказали: «Мы приняли должную меру.
Мы зажгли наше пламя, не хмурь свою бровь,
Для тебя мы властителя пролили кровь.
Лишь удар нанесли, — и прошло его время.
Он целует сейчас твое царское стремя.
На него погляди, больше нет в нем огня.
Омочи его кровью копыта коня.
Мы исполнили все, что тебе обещали,
Ты нам повода так же не дай для печали:
Передай в наши руки обещанный клад,
Мы стоим в ожидании щедрых наград».
Искендер, увидав, что два этих злодея
На убийство владыки пошли, не робея,
Что при них и ему безопасности нет, —
Пожалел, что он дал им свой царский обет.
Каждый мощный, узрев, что с ним равный во прахе, —
Неизбежно пребудет в печали и в страхе.
И спросил Искендер: «Изнемокший от ран,
Где простерт покоритель народов и стран?»
И спешит Искендер, вмиг покинув седло,
К исполину во прахе и хмурит чело,
И кричит он толпе подбежавших придворных:
«Заточить полководцев, предателей черных,
Нечестивцев, кичливых приспешников зла,
Поразивших венчанного из-за угла!»

ПОВЕСТВОВАНИЕ О НУШАБЕ

Дай мне, кравчий, вина, что во мраке ночей
Укрепляет наш дух, словно чистый ручей.
Я сгораю, ведь скорби во мне преизбыток.
Научился я пить твой отрадный напиток.
Так прекрасна Берда, что январь, как и май,
Для пределов ее — расцветающий рай.
Там на взгорьях в июле раздолье для лилий,
Там весну ветерки даже осенью длили,
Там меж рощ благовонный снует ветерок;
Их Кура огибает, как райский поток,

Там земля плодородней долины Эдема,
«Белый сад» переполнен цветами Ирема,
Там кишащий фазанами дивно красив
Темный строй кипарисов и мускусных ив,
Там земля пеленою зеленой и чистой
Призывает к покою под зеленью мглистой,
Там в богатых лугах и под сенью дубрав
Круглый год благовонье живительных трав,
Там все птицы краев этих теплых. Ну что же...
Молока хочешь птичьего? Там оно — тоже.
Там дождем золотым нивам зреющим дан
Отблеск золота; блещут они, как шафран.
Кто бродил там с отрадой по благостным травам, —
Тот печалей земных не поддастся отравам.
Но Берда ниспровергнута. Ветра рука
Унесла из нее и парчу и шелка.
В ней осыпались розы, пылавшие ало,
В ней не стало нарциссов, гранатов не стало.
Устремясь к ее рощам, войдя в ее дол,
Ты бы только щепу да потоки нашел.
Или травы, что здесь в златоцветах блистали,
Из зерна справедливости древле взрастали?
Если правда здесь вновь утвердится, — красив
Снова станет узор здешних пастбищ и нив.
Да, коль шах обратит взор свой к этому лону,
Вновь он даст украшения древнему трону.
Этот край прозывался Харумом, потом
Был Бердою учителем назван, и в нем,
Породившем прославленных мощное племя,
Много кладов укрыло поспешное время.
Где цвело столько роз, взор людскойутоля?
Где еще столько кладов укрыла земля?
Нам поведал мудрец, клады слов разбирая, —
Воцарилась в стране, что прекраснее рая,
Нушабе. За отрадной чашей вина
Круглый год, веселясь, проводила она.
Непорочной газелью бродя по долинам,
Красотою была она схожа с павлином.
И была она, славой сияя большой,
Что мудрец — благонравьем, что ангел — душой.
Ровно тысяча дев с нею было; их лица
Окружали ее, словно лун вереница.
Тридцать тысяч гулямов служило при ней,
Все имели они быстроногих коней.
Но мужам был заказан предел ее крова:
В свой дворец не впустила б она и родного.
Только жены вели ее царства дела,
И к мужам благосклонной она не была.
Все советницы были разумны, — к чему же
Было им помышлять о каком-либо муже?
А гулямы, которыми край был храним,
Проживали в уделах, назначенных им.
Даже к тени дворца иль дворцовой ограды
Не посмели б они устремить свои взгляды.

Но приказ Нушабе исполняя любой,
За нее они всюду вступили бы в бой.
Царь, приведший войска к этим нивам и водам,
Воздвигая шатер, что был схож с небосводом,
Увидал и луга и безмерный посев
И спросил, всю окрестность сию оглядев:
«Кто в раю этом правит? Каким властелином
Безмятежность дана этим светлым долинам?»
Отвечали царю: «Все, что в этой стране, —
Вручено небесами прекрасной жене.
Разум зоркой владычицы с мудростью дружен.
А по крови она чище лучших жемчужин.
Сердце чистой — прозрачный, благой водоем,
И печется она о народе своем.
Много мужества в ней; древней былью повеяв,
Говорит ее храбрость о доблести Кеев.
Венценосна она, но не носит венца,
И войска не видали царицы лица.
Есть гулямы при ней. Но ни днем и ни ночью
Не видали жены они этой воочью.
Много дивных, чья грудь, словно нежный жасмин,
Ей во всем помогают. Лишь сахар один
Равен сладостью с этими женами. Люди
Не видали гранатов круглей, чем их груди.
У нее во дворце есть большая палата,
Что не только ковром златотканным богата:
Там хрустальный поставлен блистающий трон,
И рядами жемчужин он весь окаймлен.
Весь дворец ее блещет каменьев лучами
И, как светоч иль месяц, сияет ночами.
Каждым утром, взойдя на высокий престол,
Взор царица возносит в заоблачный дол.
В ночь молитвам она предана, а с рассветом
Хочет радостной быть — видит благо лишь в этом.
Так ведет меж подруг она круг своих дней.
Пребывают гулямы в заботах о ней».
Искендер, обольщенный такими речами,
Все хотел бы увидеть своими очами.
Вся окрестность цвела, воды мчались по ней,
Дол казался «алхимиков камня» ценней.
За вином, в изобилье таком небывалом,
Искендер отдыхал, наслаждаясь привалом.
Но уже к Нушабе весть пришла во дворец,
Что блестит недалеко румийский венец.
И готовиться стала она к услуженью,
Ибо знала: весь мир — под румийскою сенью.
И румийцу служа, как царю своему,
Наилучшие яства послала ему.
Кроме птиц для стола и животных отборных,
И коней под седло многоценных, проворных, —
Злаки, блеском своим привлекавшие взгляд,
Ароматная снедь и приправы, и ряд
Златокованных чаш, чтоб свершать омовенья,
И плоды, и вино, что дарует забвенье,

Мускус, травы, чей дух полон сладостных чар,
За харварами сахара новый харвар, —
Для того, кто царил так премудро и мощно,
От нее привозили и денно и нощно.
Искендеру подарки и яства даря,
Не забыла она и придворных царя.
И ее благородством пленясь и делами,
Все царицу Берды осыпали хвалами.
Искендер еще больше направить свой путь
К Нушабе захотел, чтоб хоть глазом взглянуть, —
Так ли скрытен дворец в ее райской столице,
Так ли дело правленья покорно царице.
Так ли властна она, так ли облик пригож,
Правда ль слухи о ней, или все это ложь?
Сумрак ночи, Шебдиз над горами большими
Был подкован подковами дня золотыми.
Сел в седло Искендер; путь он хитрый нашел:
К Нушабе он отправился, словно посол.
И, с коня соскочив у дворцового входа,
Государь отдохнул. До небесного свода
Поднимался дворец, и казалось: пред ним
Все склонилось. и был он лазурью храним.
Увидав, что гонец на дворцовом пороге,
Всполошились рабыни, и в царском чертоге
Доложили царице о дивном после
От Владыки, что блеск даровал их земле:
«Этот светлый гонец схож с крылатым Сурушем,
Что с благим предвещаньем спускается к душам:
В нем великого разума светится свет,
И сияньем божественным весь он одет».
И свой тронный покой Нушабе осветила,
Путь запретный она в золотой обратила.
Луноликих она разместила в ряды.
С двух сторон расцвели золотые сады.
Мускус тягостных кос оплетя жемчугами,
Вся она в жемчугах заблистала шелками,
И прекрасным павлином казалась она,
И сияла она, и смеялась она,
И воссела в венце на сверкающем троне
С апельсином, наполненным амброй, в ладони.
Повелела она, чтоб гонца к ней ввели,
Соблюдая весь чин ей подвластной земли.
Но посланец, как лев, отстранивши препону,
Появился в дверях и отправился к трону.
И меча он не снял и, как должно гонцу,
Он земного поклона не отдал венцу.
Быстролетно окинул он огненным взором
Весь чертог, полный блеска и света, в котором
Райских гурий за рядом увидел он ряд,
И который был райским дыханьем объят.
Но, окинув гонца взором быстрым, как пламень, —
Так менялы динары бросают на камень, —
Лишь мгновенье она колебалась. Посол
Приглашен был воссесть рядом с ней на престол.
Был достоин сидеть он с царицею рядом:

Узнан был Искендер ее пристальным взглядом.
Семь небес голубых восхвалила жена,
И восславила вслед миродержца она,
Но догадки своей не открыла, нескромной
Не явилась, и взор свой потупивши томный,
Не сказала тому, кто смышлен и могуч,
Что в руке ее к тайне имеется ключ.
Искендер, по законам посольского чина,
Как почетный гонец своего господина,
Восхваливши царицу прекрасной страны
И сказав, что ему полномочья даны
Тем царем, что велик и чья праведна вера, —
Начал так излагать ей «слова Искендера»:
«О царица, чья слава сияет светло,
Чье величье — величье всего превзошло,
Почему, хоть на день свои бросив угодья,
Ты ко мне повернуть не желаешь поводья?
Иль я слабость явил, что презрен я тобой?
Иль нанес тебе вред, что полна ты враждой?
Где отыщешь ты меч и тяжелый и смелый,
Где отыщешь ты метко разящие стрелы,
Что спасли бы тебя от меча моего?
Путь ко мне обрети. Он вернее всего.
На пути в мой шатер запыли свои ноги.
Устрашись! Мне подобные — могут быть строги.
Если я по путям твоим вздумал итти,
Бросив тень своей мощи на эти пути, —
Почему к моему не пришла ты престолу?
Почему не склонила главы своей долу?
Ты, царица, подумала лишь об одном:
Ублажить меня снедью, плодами, вином,
Блеском утвари ценной, — я принял все это,
Но и ты не отвергни благого совета.
Сладко видеть тебя с твоим блеском ума.
Всем даруешь ты счастье, как птица Хума.
Размышлений дорога премудрой знакома,
К нам ты завтра явись в час большого приема*.
Замолчал Искендер, и склонил он чело
В ожиданье ответа. Мгновенье прошло,
И раскрыла тогда Нушабе для ответа
Свой прелестный замочек пурпурного цвета;
«Славен царь, у которого мужество есть
Самому доставлять свою царскую весть.
Я подумала тотчас о шахе великом,
Лишь вошел ты, блистая пленительным ликом.
Ты не вестник — в тебе шаханшаха черты.
Ты — не посланный, нет! Посылающий — ты.
Твое слово, как меч, шею рубящий смело,
Ты, грозя мне мечом, изложил свое дело.
Но меча твоего столь высоким был взмах,
Что постигла я мигом, что ты шаханшах.
Искендер! Что твердишь о мече Искендера?
Как же ныне тобой будет принята мера
Для спасенья? Зовешь меня — сам же в силок
Ты попал. Поразмысли, беспечный ездок!

Залучило тебя в мой дворец мое счастье.
Я звезду свою славлю за это участье!»
Молвил царь: «О жена, чей прекрасен престол!
К подозреньям напрасным твой разум пришел.
Искендер — океан, я — ручей, и под сенью
Лучезарной ты солнце не смешивай с тенью.
На того не похож я, царица моя,
У кого много стражей таких же, как я.
Не влекись, госпожа, к размышленью дурному
И Владыку себе представляй по-иному.
Без гонцов неужели обходится он
И посланья свои сам возить принужден?
У царя Искендера придворных немало,
Утруждать свои ноги ему не пристало».
И опять Нушабе разомкнула уста:
«Вся надежда твоя, Миродержец, пуста.
Не обманешь меня: Искендера величья
Ты не скрыл, своего не скрывая обличья.
Величавый! Твои величавы слова.
Шкурой волка не скроешь всевластного льва.
И послам под сиянием царского крова
Не дано так надменно держать свое слово.
Не смягчай своей спеси — столь явной, увы! —
Не склонив перед нами своей головы,
Кровожадно вошел бы сюда и спесиво
Только царь, для которого властность не диво.
Есть еще кое-что у меня про запас,
Чтобы тайну свою от меня ты не спас».
Молвил царь: «О цветущая дивной красою!
Речи льва искажаться не могут лисою.
Пусть тебя я кажусь именитым, но все ж,
Я — гонец, и с царем Искендером не схож,
Что могу я сказать о веленье Владыки?
Повторил я лишь то, что промолвил Великий.
Ты надменным считаешь послание, но
Разрешать ваши споры послу не дано.
Если резкой тебе речь посредника мнится,
Вспомни: львом, не лисою я послан, царица.
Есть устав Кеянидов: по царским делам
Ни обид, ни вреда не бывает послам.
Я лишь ключ от замка государевой речи,
Так не бей по ключу, будь от гнева далече.
Поручи передать мне твой чинный ответ.
Я отбуду, мне дела здесь более нет».
Нушабе рассердилась: с отвагою львиной
Вздумал солнечный свет он замазывать глиной!
Загорелась, вскипела и, гневом полна,
В нетерпенье великом сказала она:
«Для чего предался нескончаемым спорам?
Глиной солнце не мажь»! И, блеснув своим взором,
Приказала она принести поскорей
Шелк, на коем начертаны лики царей.
Угол свитка вручив Искендеру, сказала
Нушабе: «Не глядит ли вот тут, из овала
Некий лик? Не подобен ли он твоему?

Почему же начертан он здесь, почему?
Это — ты. Иль предашься ты вновь пустословью?
Тщетно! Своды небес не прикроешь ты бровью».
По приказу жены развернули весь шелк,
Многословный воитель невольно умолк:
Он увидел себя, он узрел — о коварство! —
В хитрых дланях врага свое славное царство.
И, в нежданный рисунок вперяя свой взор,
Он застыл: тут бесплодным окажется спор!
Желтизной его лик мог напомнить солому,
Да не даст его бог ухищрению злому!
Нушабе, увидав, что смущен этот Лев,
Стала мягкой, всю гневность свою одолев.
И сказала она: «О возлюбленный славы!
У судьбы ведь не редки такие забавы.
Ты звездою ко мне был ведом,
Ты считай своим домом сей царственный дом.
И тебе я покорною буду рабыней.
Здесь ли, там ли — я буду повсюду рабыней.
Для того показала тебе я твой лик,
Чтобы в сущность мою ты душою проник.
Я — жена, но мой круг размышления шире,
Чем у женщин иных. Много знаю о мире.
Пред тобою, о Лев, я ведь львицей стою,
И тебе я всегда буду равной в бою.
Если я, словно туча, нахмурюсь, — то с громом
Будет мир ознакомлен и с молнии изломом.
Львам я стравлю тавро, знаю силу свою.
Крокодиловый жир я в светильники лью.
От любви увлекать меня к бою не надо,
Укорять ту, что вся пред тобою, — не надо.
Ты шипы не разбрасывай — сам упадешь.
Дай свободы другим — сам свободу найдешь.
Коль меня победишь, — не добудешь ты славы.
В этом люди увидят бесчинство расправы.
Если ж я, поведя ратоборства игру,
Одолею тебя, я ведь шаха запру.
Пусть меня ты сильней, бой наш будет упорен.
Я прославлена буду, а ты опозорен.
Говорил постигавший всех распрей судьбу:
«Никогда не вступай с неимущим в борьбу.
Так он будет стремиться к добыче, что, ведай,
Не тебе, а ему породниться с победой».
Знай, хоть край мой в границы свои заключен,
Я слежу за владыками наших времен.
Знай — от Инда до Рума, от скудной пустыни
До пространства, что божьей полно благостыни, —
Разослала повсюду художников я
И мужей, проникающих в тьму бытия,
Чтоб, воззрев и прислушавшись к общему толку,
Мне подобья царей начертали по шелку.
Так из каждого края, что мал иль велик,
Мне везут рисовальщики царственный лик.
И гляжу я в раздумье на эти обличья,
И, чтоб тоньше постичь царских ликов различья,

Я о тех, по которым я взор свой веду,
От мужей многоопытных сведений жду.
Письмена их прочтя, их с рисунком сличая,
Узнаю я властителя каждого края.
И любого царя с головы и до пят
Изучает мой взор. Мои мысли кипят.

РАССКАЗ О ХУДОЖНИКЕ МАНИ. ПРЕБЫВАНИЕ ИСКЕНДЕРА В КИТАЕ

Я слыхал, что из Рея, в далекие дни,
Шел в Китай проповедовать дивный Мани.
И немало людей из народов Китая
Шло навстречу к нему, и, Мани почитая.
Схожий с влагою горный хрусталь на пути
Положили они. Кто-то смог нанести
Тонкой кистью рисунок волнистый, узорный
На обманный родник, на хрусталь этот горный:
Словно ветер слегка взволновал водоем,
И бегущие волны возникли на нем.
Начертал он и много прибрежных растений— —
Изумрудную вязь прихотливых сплетений.
Ехал в жаркой пустыне Мани, не в тени,
Было жаждой измучено сердце Мани.
Снял, склонившись, он крышку с кувшинного горла.
И кувшин его длань к светлой влаге простерла.
Но ведь вовсе непрочны сосуды из глин:
О сверкающий камень разбился кувшин.
Догадался Мани, что обманом шутливым
Был источник с живым серебристым отливом.
Взял он кисть, как он брал эту кисть искони,
И на твердой воде, обманувшей Мани,
Написал он собаку издохшую. Надо ль
Говорить, как была отвратительна падаль?
В ней кишели несметные черви, и страх
Вызывал у людей этот вздувшийся прах.
Каждый путник расстался б с надеждою всякой
Выпить воду: отпугнут он был бы собакой.
И когда весь Китай этот понял урок
И о жаждущих скорбь, и насмешки упрек,
То постиг он Мани с его силой искусства
И к Эрженгу благого исполнился чувства.
Почему о Мани вновь слышна мне молва,
И к молве о Мани заманил я слова?

ОСВОБОЖДЕНИЕ НУШАБЕ И ПРИМИРЕНИЕ ИСКЕНДЕРА С КИНТАЛОМ

Кравчий! Чашу! К жемчужинам чаши припав,
Я солью с ними сердце им сродный состав

Влаги! Сохнет мой дух от вседневной отравы
Жду: булатом булат очищается ржавый.

Тем, кого породил славный царь Филикус,
Был буртас остановлен и сдержан был рус.
И сыскал Искендер тот простор для привала.
Где земля и отраду и силы давала.
Там прекрасней Тубы были сени древес,
Там густы были травы под синью небес.
Там ручьи, как вино, были сладостны летом,
Но они не таились под строгим запретом.
Там, тенистым узором сердца веселя,
Изумрудные сети сплели тополя.
Там деревья высоко взнесли свои своды:
Их вскормил свежий воздух, вспоили их воды.
Меж древес, где всегда благодатны пиры,
Для Владыки румийские стлали ковры.
А лужайка полна была мира и блага,
И сверкала по чащам багряная влага,
И на душу царя взяли струны права,
И блаженно сияла над ним синева.
И когда от вина цвета розы вспотели
Розы царских ланит и в росе заблестели,
Шаха русов позвал вождь всех воинских сил
И на месте почетном его усадил.
Вдел он в ухо Кинтала серьгу. «Миновала, —
Он сказал, — наша расспря, ценю я Кинтала».
Пленных всех он избавить велел от оков
И, призвав, одарил; был всегда он таков.
В одиночку ли тешиться счастьем и миром!
Пожелал Нушабе он увидеть за пиром.
И к Светилу полдневному тотчас Луну
Привели, — и Луну привели не одну:
С ней пришли и кумиры, познавшие беды, —
Мотыльки — радость глаз и услада беседы.
Царь убрал Нушабе в жемчуга и шелка,
Как зарю, что весеннего ждет ветерка,
Дал ей много мехов, лалов с жемчугом вместе
Вновь прекрасная стала подобна невесте.
Царь был несколько дней с ней, веселой всегда,
А когда пированья прошла череда,
Длань царя, сей Луной одаряя Дувала,
Вмиг Дурала ремень вкруг нее завязала.
Поднеся новобрачным жемчужный убор,
Царь своею рукой их скрепил договор.
Он в Берду их направил, в родимые дали,
Чтоб за зданьями зданье они воздвигали.
Чтоб дворец Нушабе стал прекрасен, как встарь, —
Без подсчета казны им вручил государь.
В путь отправив чету, всем вождям своим сряду
Дал за трудный поход он большую награду.
Сговорившись о дани, могучий Кинтал
В ожерелье, в венце в своей предел поспешал.
Он, вернувшись в свой грод, не знавший урона,
Вновь обрадован был всем величием трона.

Он, признав, что всевластен в миру Искендер,
Каждый год возглашал на пиру: «Искендер!»
А румиец, чьему мы дивились величью,
То за чашей сидел, то гонялся за дичью.
Он в тени тополей, он под листьями ив
Слушал най, к сладкой чаше уста приложив.
Славя солнечный свет, ликовал он душою
И, ликуя, вино пил с отрадой большою.
Счастье, юность и царство! Ну кто ж от души
Не сказал бы счастливцу: к усладам спеши!

ИГБАЛНАМЕ

СКАЗАНИЕ ОБ ИСКЕНДЕРЕ И МУДРОМ ПАСТУХЕ

Приходи, о певец, и зарею, как встарь,
Так захме роговым ты по струнам ударь.
Чтоб ручьи зажурчали, чтоб наши печали
Стали сном и к мечтаниям душу умчали.
Так промолвил прекрасный сказитель былой,
Не имеющий равных за древнею мглой:
В румском поясе царь и в венце из Китая
Был на троне. Сияла заря золотая,
Но нахмурился царь, наложил он печать
На улыбку свою, ей велев замолчать.
Обладал он Луной, с солнцем блещущим схожей,
Но она в огневице сгорала на ложе.
Уж мирских не ждала она сладостных чар.
К безнадежности вел ее тягостный жар.
И душа Искендера была уж готова
Истомиться от этого бедствия злого.
И велел он, исполненный тягостных дум,
Чтоб явились все мудрые в царственный Рум.
Может статься, что ими отыщется мера
Исцелить и Луну и тоску Искендера.
И наперсники власти, заслышавши зов,
Притекли под ее милосердия кров.
Сотворили врачи нужных зелий немало,
Все же тело Луны, изнывая, пылало.
Обошел он всю кровлю, и бросил он взоры
На окрестные степи и дальние горы.
И внизу, там, где степь расстилалась, тиха,
Царь увидел овец, возле них — пастуха:
В белой шапке, седой, величавый, с клюкою
Он стоял, на клюку опираясь рукою.
То он даль озирал из конца и в конец,
То глядел на траву, то глядел на овец.
Был спокойный пастух Искендеру приятен, —
Так он мудро взирал, так плечист был и статен.

И велел государь, чтобы тотчас же он
Был на кровлю к престолу царя приведен.
И помчалась охрана, чтоб сделать счастливым
Пастуха, осененного царским призывом.
И когда к высям трона поднялся старик,
Пурпур тронной ограды пред смертным возник.
Он пред мощным стоял Искендеровым валом,
Что о счастье ему говорил небывалом.
Он склонился к земле: был учтив он, и встарь
Не один перед ним восседал государь.
Подозвал его царь тихим, ласковым зовом.
Осчастливив его государевым словом,
Так сказал Искендер: «Между гор и долин
Много сказов живут. Расскажи хоть один.
Я напастью измучен, и, может быть, разом
Ты утешишь меня многомудрым рассказом».
«О возвышенный, — вымолвил пастырь овец, —
Да блестит над землею твой светлый венец!
Да несет он твой отблеск подлунному миру!
Дурноглазый твою да не тронет порфиру!
Ты завесу, о царь, приоткрой хоть слегка.
Почему твою душу сдавила тоска?
Должно быть мне, о царь, сердце царское зрящим,
Чтоб утешить рассказом тебя подходящим».
Царь одобрил его. Ведь рассказчик найти
Нужный корень хотел на словесном пути,
А не тратить речей о небес благостыне
Иль о битвах за веру, как житель пустыни.
Царь таиться не стал. Все открыл он вполне.
И когда был пастух извещен о Луне,
До земли он вторично склонился, и снова
Он молитвы вознес благодатное слово.
И повел он рассказ: «В давних, юных годах
Я Хосроям служил и, служа при царях,
Озарявших весь мир ярким праздничным светом,
Тем, которым и я был всечасно одетым,
Знал я в Мерве царевича. Был его лик
Столь прекрасен, а стан словно стройный тростник.
Пораженная сглазом, охвачена жаром,
Заметалась в недуге настойчивом, яром.
Жар бездымный сжигал. Ей уж было невмочь.
Ни одно из лекарств не сумело помочь.
А прекрасный царевич! Скажу я не лживо:
Трепетал кипарис, будто горькая ива.
Но смятенный любимой смертельным недугом,
Был царевич любим благодетельным другом.
Ведал, друг, что царевич объятый тоской
Злую смерть обретет, а не сладкий покой.
Он лицо обвязал. Схож с дорожным бродягой,
На царевича меч свой занес он с отвагой.
И не узнанный им, разъяренно крича,
Он свалил его наземь ударом сплеча.
Сбив прекрасного с ног, не смущаясь нимало,
На царевича лик он метнул покрывало.

ТАЙНОЕ СОБЕСЕДОВАНИЕ ИСКЕНДЕРА С СЕМЬЮ МУДРЕЦАМИ

О певец, начинай! Твой живителен саз.
Помоги мне продолжить старинный рассказ.
Может статься, что козни отринувши света,
Доведу до конца я сказание это.
Молвил муж: Искендер сбросил прошлого тень,
И когда для него новый начался день, —
Волей счастья, судьбы не изведав коварства,
Раздавать стал он щедро богатства и царства.
Щедрость царская била столь мощным ключом,
Что румийцы нужды не имели ни в чем.
Подчинились царю те правители, кои
Были властны: пред ним преклонились Хосрои.
И себе покоривший подоблачный дол
На престол бирюзовый однажды взошел.
В свитке речи, вещавшей о всей его славе,
Он о вере сказал, о законах, о праве.
А затем, свиток слов как бы свивши рукой,
Из чертога пошел он в свой личный покой.
Царь призвал семерых, небосвод был им ведом.
С семерыми хотел он предаться беседам.
Собрались: Аристотель-везир и для нас
Не безвестный Сократ, и мудрец Булинас,
И великий Платон, и Валис, и Фарфорий,
Даже ангел их встретил бы с лаской во взоре.
Кто седьмой? То — Хормус, славный дивным умом.
Светлый муж, побывавший на небе седьмом.
Были семеро кругом, а царь стал единой
Неуклонною точкой — его сердцевиной.
Скромен пир просветленных: на нем не видна
Пышность утвари царской, не видно вина.
В этом тесном кругу все постигших глубоко
Размышленья царя развернулись широко.
Он сказал: «О безвестном не надо молчать.
Не пора ли сломить вечной тайны печать?
Мы в усладах вели наши ночи хмельные
Этой ночью познаем отрады иные.
Солнца с месяцем сладостным в этой ночи
Тайну вскрыть мы должны. К ней подыщем ключи.
Как же свод, — с вами вместе загадку я вскрою, —
Этот буйволов горб стал тяжелой землею?
Было ль так перед тем, как в пространстве возник
Верх и низ? Отведем ли от прошлого лик?
Разум знать пожелал в устремлении здравом,
Что же в мире являлось первичным составом?
Что, свои измененья от смертных тая,
Протекло после темного небытия?
Поглядим — как возникли уток и основа
В бесконечных телах многозвездного крова.
Столько знающих, сколько собрал я сюда,
Соберется ль в грядущем? Увы, никогда.

Мы на трудном пути. Чья познания сила
На сокровища клада ногой наступила?
Чье мышленье проявит свое торжество?
Каждый должен сказать о начале всего.
Как же воля творца все в пустотах помчала?
Что возникло, — земля или небо сначала?
Пусть нам даль первозданная будет ясна!
Как же нашего мира возникла весна?
Как строитель творил? Все разведать — услада.
Как в согласье пришли звуки первого лада?»
Так закончив свою многодумную речь,
Искендер захотел всех премудрых привлечь
К размышленьям о том, как верховная сила
В мастерской мирозданья тела сотворила.
И внимавшие вняли. Их точный ответ
Должен ясный пролить на минувшее свет.
И решенье мужей было тотчас готово:
Предоставили все Аристотелю слово.

THE TREASURY OF SECRETS

1.

THE STORY OF NUSHIRVAN AND HIS VIZIER

The shah Nushirvan was out hunting one day
And wandered too far from his camp on his way
His faithful vizier caught him up, nonetheless.
The two were alone in the dark wilderness.
Old ruins they say — without window or hearth,
As empty they were as an enemy's heart.
Two birds coming up to each other they saw,
As close as the Shah and his soul— even more.
„Say, what, „asked the Shah," are they talking about?
Their twitter must carry some meaning, no doubt."
„O king of our days", his companion replied,
„If so yoé command me, the truth I won't hide.
„Their singing is not just a twittering bout;
A marriage is what they are singing about.
„One's giving in marriage a daughter away,
Demanding the dowry which bridegrooms must pay.
„The other replies: „'That's a trifle, of course.
Just look at the ruin our ruler has caused.
„With such an oppressor we're not long to wait
The whole land will soon be in just such a state."

The birds' conversation astounded the Shah,
And, moaning and groaning, the ruler cried „Ah!"
He shed streams of tears and he slapped his own brow,
For truly he knew what a beast he was now.
He bit his own finger, extremely ashamed;
„Birds call me a despot!" he loudly exclaimed.
„I live by offending poor people!" he howled,
„Instead of a chicken, I sent them an owl!"
„What a trick I have played on my nation! For Shame!
„Enough! It is time I should finish this game.
„How long will I plunder, cause hunger and strife,
Forgetting what waits for me after this life.
„What for did God give me my kingdom, when I
Forget about laws and all justice deny?
„At royal courts I hold trials and determine men's blame,
Yet has all that provided me with a good name?"
And so hotly Khosrow his repentance let loose
That he melted the nails in his charger's steel shoes.
When he came to his troops which in camp he did leave,
With the air of good will the encampment did breathe.
The Kalam which kept count of al tribute — he banned;
All oppression, bad customs he banned from the land.
He gave Justice full sway, banned the rule of brute force,
And to good he directed his government's course.

THE STORY OF THE OLD WOMAN AND SULTAN SANJAR

One day an ald woman, with anger tall wrought,
Caught Persia's Sultan Sanjar by the coat.
„Oh, where is your justice, Sangar?" came her shout,
„Your henchmen abuse me year in and vear out!
„The chief of your guardsmen came drunk from the street
And kicked me and trampled on me with his feet.
„He beat me for nothing, like mad he did swear
And dragged me right out of my home by the hair.
„He cursed and abused me my neighbours before!
The seal of oppression he rut on my door.
„Real kings rule their countries by law, not by force,
Attentive and kind to their folk, minding laws
„Thwt all should with fervour fulfill their command,
That they should be loved by the whole of their land.
„And you — though the world you have turned upside-down,
What have you performed that may bring you renown?
„Let old women's hearts fill with joy at your word,
Let old women's words by the Sultan be heard!
He who ruled Khorasan gave those wise words ,no heed
And his kingdom he lost — that was justice indeed.
But justice — on earth there is now no such thing.
You may find it, perhaps, on the Phoenix' wing.

All shame is forgotten beneath the blur dome,
And honour from earth like blue smokewreaths has flown.
Arise, Nizami, weep with blood out of shame
For those for whom water and blood are the same.

THE STORY OF THE OLD BRICK-MAKER

An old brick- maker lived in the Syrian land.
Like a ghest, human company always he shunned.
He wore clothes out of grass and burned bricks out of clay
And so earned his poor bread, and so lived day by day.
When warriers downed shields, died the death of the bravex,
His bricks served as shields for them down in the grave.
All those who lay down in the grave unconcealed
From payment of sins — were put under that shield.
Such hard, honest work always brings men success.
The old man was famed for industriousness.
It happened one day a fair youth on his way
Approached the old man as he kneaded his clay.
„Your craft is a shame — if my view you should ask,
Let drivers of donkeys go in for that task.
„Get up and don't batter the earth with your spade,
For no one will ever refuse you some bread.
„Throw out that old mould — it is much, much to old.
Go take something newer — now, do as you're told!
„It looks quite unfit for a person so grey
To busy himself with base water and clay.
„You ought to seek peace — you are old and not strong;
Let young men do work that is meant for the young".
The old man replied: „You unreasoning spark!
Go off and don't hindr me in my hard work.
„We old men know better what bricks are about.
Young folks are just fit to haul loads, you young lout!
The reason my hand looks for something to do
Is not to beg alms from such youngsters as you.
„No pauper am I to go begging for bread.
I earn my own bread with my hands and my head.
„Let my work alone. Although humble ibe,
If I amnot right, let Got take it from me."
The lad went off sobbing because of those words.
They sounded so bitter, the things that he heard.
An old man like that knows the worth of his hands,
So as an example to others he stands.

THE STORY OF THE HUNTER, THE GREYHOUND AND THE FOX

There lived a fine hunter; the desert he knew
Full well, having travelled its wilderness through.

He had a true dog that exceeded in speed
The rays of the sun which no barriers need.
The savage rhinoceros feared its attack;
Sharp-toothed, it could throw a wild ass on its back.
The hunter's most loyal companion and friend,
It trotted, untiring, for whole weeks on end.
The man loved his dog so that no words can say,
His guardian by night, his provider by day.
It happened, however, that dog once got lost,
That dog which no lion would equal in cost.
„Alas!" thought the hunter, „I fear for its life!
I'm lone in the desert where danger runs rife!"
Though grieving, his sorrow the hunter suppressed,
And went on to hunt without stopping for est.
He mustered his patience, whose every grain
Brings those who possess it a dram of pure gain.
Then all of a sudden, a sly fox appeared.
„O you, once so hot — you've grown patient?" it sneered.
„Your flect-footed helper has perished, hear.
May your life be long, though your dogs no more here!"
„Last evening, when leave of its master it took,
It ran off upon its last jorney, it looks.
„And in this last hint you yourself have turned prey;
The spoils — grief — will last you for many a day!
„Roast your heart — eat the meat — give the skin to the poor.
You'll never eat fox-flesh again, that,s for sure!
„Your stomach will not be upset by our fat,
Nor your head by our bile — I am certain of that!
„Much use in remembering it when it's dead!
Your love cannot save it, so don't get upset!"
The man said: „The night may still bring us surprise;
Now I'm sad; in an hour I may be otherwise.
„I'm glad that on earth nothing ever lasts long;
Joy, sorrow, no sooner arrive than they're gone.
„This peerdom and tharaldom existing around
Alternate as if on a wheel spinning round.
„Like the stars that revolve with the slowturning sky,
Tranqulilty, tròuble fly fast past our eye.
„I'm lucky that sorrow is flooding my breast,
For sorrow forebodes joy, Great Allah be blessed!
„My wolf like Yussuf has today disappeared,
But I am no wolf — clothes in grief I'll not tear.
„Although it was taken, O sly one, from me,
My dog will return with new spoils — you will see!"
And just as he said so, the dust was stirred up,
And out of the dust-cloud appeared his lost pup.
It came and ran round; at the fox then it snapped;
The fox in the dog's teeth was firmly trapped.
„Forgive me," the dog said," for coming so late;
The fox feels — I'm lioness-like in my hate.
„My collar has proven the weight of your faith;
Your faith, in its turn, proved to be foie's death."
Whose faith from assirance arises, my friend,
Will always find happiness in the end.
Assurance brings luck without fail on life's read;

There is not a luckier thing on life's road.
Assurance will turn a foot into head.
Stone's turned into gold by assurance, it's said.
However we fuss, and however we strive,
We cannot taste more than our share while alive.
Our effort and faith can support us today,
But effort won't add to our lot anyway.
If others in stature you wish to exceed,
Then effort and higher assistance you need.
No effort can warm up your verse, Nizami,
But with aid from above, hot as fire it will be!

THE STORY OF FERIDOON AND THE GAZELLE

One day Feridoon went to hunt on the lea.
With several servants came galloping he.
The sight of a tiny gazelle so confused
His mind that it held him as tight as a noose.
Its eyes and its ears any foe would disarm.
It's buttocks, curled up, begged him: „Do he no harm!"
You'd think, as he glaced, from his eyelashes — lo!
The wee thing had jumped on the ground and lay low.
The Shah at its sight was so full of delight
The prey caught the hunter, despite all his might.
The horse felt his mood; and the shah's bow, as well,
Grew limp as the belly of the poor gazelle.
His arrow flew over his prey when he shot;
His charger, as well changed his pace to a treat.
„Oh, where is your sting?" at the arrow he cried,
And then at his horse: „Where's your galloping stride?"
„In vain at the quarry I let you both fly;
This tiny grass-eater your strenght can defy!"
„My lord," said the bow in reply to his cry,
„Nay, is it not pity that shines in your eye?
„Your pity's its armour; whoever so bold
As to strike at such armour in cruelty cold?"
So it was with great men: only ministrels had been
Entitled to touch their most high tambouring.
O wise man, commune with the lofty and great:
Your own soul their loftiness will elevate.
To serve a great cause is humane, it is known;
The honour of man lies in service alone.
For spirits enlightened, no service so high
As in faith to a pledge — this can no one deny.
Man of faith, seize the belt of that pledge in your grasp,
Keep it, cherish it, hold it in hand till the last!
A heard-guarding serpent can never feel poor,
Though a belt from it teeth to its tail-end-no more!
The reason the head of high heaven is crowned,
Is that for service it's girdled around.
And he who has talent, will tie round his waist

The girdle of service, most lofty and chaste.
The candle that lights us through Night's darkest hours
Is beholden for wax to the bees, who serve flowers.
Arise, Nizami, you're untied — so make haste
The girdle service tie round your soul's waist!

THE STORY OF THE NIGHTINGALE AND THE FALCON

When roses unfurled in the garden one day,
The nightingale asked the quiet falcon: „Do say,
„Though you are the silentest of all birds,
You've profited more than by songs or by words.
„Not once have you opened your mouth from your birth,
To gladden with songs those who live on this earth,
„And yet you eat partridges cooked for the Shah,
And live in the ralace of mighty Sanjar,
„Whill i who am famed for my wonderful art
And draw countless gems from the mine of my heart,
„Must go and seek worms for my every day food
And live i a thorn-bush, unprolished and rude".
The falcon made answer: „Keep quiet like me,
Put a seal on your tongue — then quite rich you will be!
„I's wise — many deeds in my life have
„I's wise-many deeds in my life have I done,
But never have spoken yet even of one.
„While you, the most stupid of birds to see birth,
Like thousands of rivers, forever pour forth.
„My business is hunting — I hund for the Shah.
The meat of the partridge I get from Sanjar.
„Your business is beating the air with your tongue,
So sit on your thorns, eating worms for your song".
When prayers are sung in the mosque for the Shah,
How listens to pipes from the vulgar bazaar?
What's dawn-song? A meaningless cockcrow, that's all,
A pitiful cry in the desert, that's all;
Your cry — has it had much response from the skies?
All living are captives and slaves of the skies!
Throw out of your head dreams of high poetry,
So as not to be captured, like poor Nizami!

KHOSROW AND SHIRIN

SHAPUR SHOWS SHIRIN KHOSROW'S PORTRAIT FOR A SECOND TIME

Scarce had the scarlet horse the mountain-summit gained
And, raising fiery dust, the mornin's birth proclaimed,
And dug up out of every crack its crimson heard —
That hour, when hills with purple atlas are adorned,
Shapur began his day; beneath the hill again
He came, before the heavenly swarm the hillside gained.
On paper, long before dawn's fire burned through,
The handsome features of Khosrow again he drew.
Then, gladdening the soul, in the great mountain's shade,
A wreath of roses formed again and sang and played.
The moon was put to shame when the egyptian veils
Fell from their shapely forms which they did half-conceal.
As if unwillingly they started playing slow,
Then mirth gained heat, and reached in dances its full glow.
But just as they to music gave themselfes away,
Its fatal tricks on them dread fate began to play.
Scarce did Shirin lift up her lovely eyes a pace,
When she was destined to behold Khosrow's fair face.
She gazed: the bird of her young soul fluttered once more;
Her tongue lost power of speech: was it a dream she saw?
Who is intoxicated, needs but very little sleep.
Give clay a hand of pure water — moist 'twill keep.
She called her playmates: „What is that? What can it mean?
Is it the play of light and shadow, or my dream?

„Give me the picture!" But theyhid it in a trice.
Yet can the sun be hid? Could she forget that face?
„Twas fairies frolicked here! the maidens quickly said,
„Believe, such mischief sometimes comes into their heads!"
They took their pitchers up and fled the fancied storm,
And cleared the lea of frightened roses, fair in form.

SHIRIN BATHES IN A SPRING

Sunrise; already in the distance dleams pale light,
No longer is there any hope for weary night.
Thousands f daffodils out of revolving space
Rolled down. The ruby rose from clouds in sombre space.
Burning with passion's fire and searing bitterness,
Shirin spurred on her steed of wondrous loveliness.
And, glittering with dew, before her spread a lea,
And, pure, a spring shone forth in beauty heavenly.
And as its waters gushed, while she toward it came,
The far-famed spring of living water faded, shamed.
Poor wanderer Shirin, all ful of weariness!
Duat hid from head to foot the maiden's loveliness.
Around the babbling spring, a source of joy untold,
She circles on her horse. All's silent; not a soul.
Shirin dismounted, tied her steed to a big tree,
And joyful gleamed her glance, by silence filled with glee.
One source of blissful joy towards another went,
Gleaming, it burned the skies, their looks upon it bent.
Now sugar-sweet Sukheil is freed of dawny wool,
And Coud, Tishtrin cr ied out at beasts so beautiful.
A turquoise fabric wove around her loins when, fair,
She went into the stream-now all the world's affair!
By turquaise covered up, the Pleiades were scace seen;
With lotus dogose twinedto make a flovery screen.
Now she is all immersed in breathless gleaming blue...
Above the blue shone bright the fair head of the moon.
A net woven of braids through the clear pool she drew;
Not fishes, but the moon she caught and shoreward threw.
O musk of raven braids above the camphor pale,
Triumphant camphor, 'fore whose light the world's lights fail!
Was her impending fate known to the fair Shirin?
Was she aware who after her was coming in?
Of spring water Shirin — most fair, most chaste, most sweet —
Prepared julab, her high and honoured guest to treat.

FARKHAD SPLITS THE MOUNTAIN AND LAMENTS

Not long Farkhad carved images of love and hope;
His carvings soon had covered all the granite slope.

As he began to split the rock from morn till night,
Those lovely eyes before his fancy sparkled bright.
To overcome the hill he raised his mighty hand:
Block after awesome block fell from the mountain grand.
He struck his mighty pickaxe at a granite crack
And from its wall a whole huge tower of stone fell back.
Again he struck — a hill his arm swept fom the hill.
Two grappling giants people's hearts with fear did fill.
From his eyes diamonds cut the rubies of his cheeks;
Begging the hill to sympathize with him, he speaks:
„O Hill! Although you stand before me a wall,
Yet be more friendly! Into granite splinters fall.
„Yes, in my honour let your surface fall away,
And let my pickaxe everywhere find easy way.
„Or else, by sweet Shirin I swear, destroying you
Until the soul inside me stays alive and true,
My livelong stubbornress, will tear at you, I swear;
I'll keep on warring with you, mountain, then beware!"
At nightfall, when, descending from the vales of fate,
The evening sunshine tinged the mountain-humps till late,
When over light-hued skies a foggy pattern spread,
And when night's banner rose, day's sultan dropped his head,
Beside SHIRIN's sweet image stood the quiet Farkhad,
Seeking his soul's live trces in the granite sad.
He pressed his burning lips to the depicted feet,
And in the hills his groans like cymbals echoed sweet.
„O darlig! Sole mikhrab ailing. artist's eyes!
Healer of souls! Prostrate, your livelong slave here lies.
„O you with silver flesh! O you with stony heart!
By stony ways you drag a servant of true art.
In stone you have been caught, a ruby beyond pric,
Your stone has split my heart's red ruby in a trice!
Before the statue turning down his grievous groans,
For his audacity he begged pardon from stones.
Then he ascended to he top of the stone ridge,
Washed in a flood of woe that nobody could bridge,
And towards the castle furned his everconstant eyes,
And groaned „O cypress, with your rosy waist you rise!
„My liver's squeezed out! Be the beacon of my heart!
Return the wander once more to the right path!
„Let my desire become supported by your will!
My hopeless soul again with new, fresh hope refill!
„I know I am no longer in your memory
Yet let love's light restore your memory of me.
„I am your friend who grieves beneath the starry dome.
The world I burn up with my world-consuming groan.
„Though you are like a diamond, O my heart's delight,
you never once recalled me, yet I bless my plight.
„And yet you are till now my beaconlight. But gloom
Lies black above me. I can see the shade of doom.
„The earth became for me a desertland of stone.
My life reproachfully I call a land of stone.
„I never knew, upon my way to all these hurts,
That fate had seized me menacingly by the skirts.
„No, not of stone am I, and you're still far away.

Why seek fidelity in stonq and iron, say?
„A mockery of me, Shirin dear, do not make,
Don't strike at me mid stones, as if were snake.
"I am a lamb. Now long for orders will they wait
Our ruthless butcher — eyes — two eyes like blak agate.
„Alone today upon your pasture I remain.
Weak and abandoned. Ah, my fate's all grief and pain!
„I am a butterfly; I fear you, burning far
I'll burn up on approaching you, my heavenly star.
The difference between them he no longer jound.
And all around the world te flying rumour ran
Of that long-suffering and mountain-tearing man.
Many a mason came to visit the pour soul,
To see his stel pick pierce the solid granite stone.
And each stood motionless, and each his finger bit,
Watching the wanderer the granite mountain split.

SHIRIN MAKES HER WAY TO MOUNT BISUTUN' WHERE HER HORZE FALLS

On one of those fair days which heaven sometimes sends,
The beautiful Shirin sat with her maidenfriends.
And in their friendly speeches meant to entertain
They scattered treasure-hoards of happiness and pain.
One maiden first recalled delights or days long-past,
And all rejoiced with her while joyful hearts beat fast.
Anther told them stories future joy foretelling,
Spun plots around new joy in future's womb still dwelling.
And many, many gentle, heart-caressing words
The maidens wove — without an end, like flocking birds...
Their tuneful spech was woven not in vain, for soon
Shirin heard someone utter the word Bisutun.
„My soul whispers to me that it would make me glad
To see how rocks are hacked by that brave lad Farkhad.
„Perhapas a tiny spark, quite trivial at sight
Chipped from the granite rock will give me some delight".
She bade a horse be saddled; for the lovely maiden
A breeze was saddled with a carpet-covered cradle.
Gulgun was far away, so, full of life and fire,
Another horse was picked to meet Shirin's desire.
And up she sprang and sped away like golden Spring,
The beauteous Yagma in beauty equalling.
She galloped, shining with those daffodils — her eyes,
Like piled up roses in the brilliance of sunrise.
Though greater tenderness than her no heart had stirred,
Upon a horse Shirin was agile as a bird.
Into the saddle like a houri sprang Shirin;
To say that she had equals 'twere a deadly sin.
Her horse's horse-shoes hammered nails into the blue.
Above the earth she seemed a skimming sky-vault new.
When later, spreading smells of sweet musk and nesrine,
All silver-clad, the hill at last approached Shirin,
Her cheek-glow lit the flints across the valley's span
Like crimson rubies from the mines of Badakhshan.

Towards the hill-digger, himself tall as a hill,
All silver-clad, the lovely houri sped uphill.
Her rubies cherishing, his verdict to fulfill,
Farkhind, as if a miner, laboured on the hill.
How measure Farkhad's might as granite dugup
No measure in the world would ever be enough!
Great boulders at him threw the granitehearted hill;
To clear the mass away he mustered all his skill.
And, hill-like, he himself dug granite without end,
While woe before his eyes loomed like Mount Demavend.
He chipped off splinters the towering granite wall
So that the sight of her in stone would warm his soul.
He washed the granite with the rubies of hot tears,
Until from granite hard red ruby-stones appeared.
And when he saw in stone Shirin's two ruby lips,
Before him treasure shone beneath the granite chips.
And hotter than his heart the hard steel chisel gleamed,
And soft as clay the solid rock febore him seemed.
Raising one hand, he struck the rugged stone like clay,
The other beat his bosom burning hot all day.
Love cut into his brest — a shining world he saw:
What meant the idol when his love alive he saw!
A bowl of milk the sweet-lipped cpeature held,
And said: „Drink to our health!" and then so gently smiled.
And to his lips he raised his lovely Sweetlip's bowl
And drank the fluid sweet until he'd drained it all.
When Sweet-Lip's cup-bearer then joy shine's on the brink.
Nt only milk, but posion's also a sweet drink.
The lover lost his reason from that sumptuous feast,
And by the cup-bearer's decision drinking ceased.
But Sweet-Lip's burdened with her silver atlas stream,
Her horse is tired-heavy its rich harness seems.
Where even he of gold — down would her steed be weighed
By the huge hill of silver on his saddle laid.
The horse, swift as the breeze that speeds through dewy fields,
Falls underr his fair charge, beneath his burden yields.
But scarcely did the prey of burning passion see
His love about to fall in dire calamity,
The weary horse that fell under the heavy strain
He raised above the earth, seizing it by the mane.
Into the house he bore her, mighty past compare;
Upon her cherished head he'd never hurt a hair.

SHIRIN COMES OUT OF HER TENT

No sooner did Shapur decide to make reply,
He saw, another light came, but not in the sky.
There, from the tent appeared, swinging the door-flaps folds
The Peri: so the crescent from its cloudveil rolls.
As if a wayfarer drunk with love's wine so sweet,
The lovely moon lay down before the royal feet.
When as a slave he saw his love before him spread,
Before himself he saw his own embarassed head.

LEILI AND MEJNOON

1

HOW LEILI AND MEJNOON FELL IN LOVE WITH EACH OTHER

nd every day, as soon as sunrise showed,
And like Yusuf's fair face, the dawn sun glowed,
And, rimmed around with lovely lightblue flames,
Half of the sky with orange hue it stained,
Leili would forwith turn her lovely brow
To the gold dawn, to heighten its soft glow.
And many would with all their hearts admire
The virgin touched with morning fire,
And in response to tender passion's flame,
With mindless nails their palms would start to maim.
And Keis kept roaming, silently in love,
As silent as ripe fruit that hang above,
The days went by, and then arrived a day
When mutual sighs kept on exchanging they.
Their homes were rendered empty by their passion,
Which, sword in hand, tried them in judgelike fashion.
And though their lips invariably stayed mute,
Rumours took birth — uncautious action's fruit,
And from their childish secret tore the veil,
Setting the whole bazaar in dire travail.
However mute they kept, base gossip crept,
And in its anxious vigil never slept.

MEJNOON TALKS TO RAVEN

The heat made fissures in the thirsty soil.
Mejnoon beneath the trees sought rest from toil,
And spread out on the earth in his despair
Near a round pool that happened to be there,
Hemmed with a band of grasses sparkling green,
Suffering thirst, tortured by heat, he leaned
Just like a grassblade, to the surface cool,
From travels hard to rest beside the pool.
Whatever said Mejnoon — met no reply.
And now the rover saw — there, near the sky,
A roof of tree-boughs, welcoming him, hung;
And then a shadow showed those boughs among.
What eyes it had! Like torches, hot they glowed;
Its feathers, like black locks, above him showed.
The agile raven, rich in wisdom, sat
In heaven's turquoise twinkling like agate.
And like the liver, with the heart joined through the bile,
The righteous bird kept sitting quiet meanwhile,
And sharply peered into the world, unblinking,
Its strong, bright beak closed tight, as if 'twere thinking.
Mejnoon saw it an ally, for his part,
A fit companion for an ailing heart,
And asked the bird: „Prithee, what midnight glom
Presented you that cape as black as doom?
„Your righteous eyes send forth their brilliant light
Like torches, yet yourself are black as night.
„I don't know whick of us is all aflame;
Your mouring robes would suit me, in God's name!
„But if you have been charred to bitter cinders,
Why is that eye not blind — the soul's blind window?
„Are you a monk who prays in some dark room,
Clad in a robe dyed with the hue of gloom?
If Ethiopian — then where's your tuneful saz?
If Hindoo — where's your urge to conquer us?
„I am a Shah — pray, be a canopy!
Yet why are you more dark than night can be?
„Fly to my love, O raven black as coal
And croak to her that by a verdict cruel
„From slander to the desert I did flee;
I know, Leili'll respond and rescue me.
„I fear that I will die in dreams of her.
She'll only come when darkness dense as myrrh
„Descends to close these blinded eyes of mine."
The raven, gliding where the branches twined,
Flapped eager wings, preparing for far flight,
Bearing the tale of poor Mejnoon's sad plight,
Towards the West, whwere deeper darkness grew,
Extending wide its wings of raven hue.
And quieter than a quiet-flying bat
Night crept around the world, but above that
The early stars shone in the turquoise skies,
As sleepless as the raven's shining eyes.

MEJNOON'S FATHER VISITS HIS SON IN THE DESERT

Unsealing for gossip his speeches' fount,
A persian peasant began his account.
On losing his son. Mejnoon's poor sire
Wisted away, getting thin as wire.
The Arab bragget on througt the last of his days,
More weak with calamity than with age.
And yet, like Yakub and Yussuf when they parted,
He still hoped deyoned hope, although tired and faint-hearted,
Joy did not suit him, his pain would not mend,
The scroll of his life was approaching its end.
SO, taking a water-flask and a staff,
One day set forth on a desert path.
Perhaps in the desert he'd find his son
And bring him back where his life had begun.
By a chance passer-by, who showed him the way:
To parts most dreadful his journey lay,
Where beasts seek refuge only when chased,
Like a graveyard, joyless, extended the waste.
Like an oven by day, blood-chilling by night.
The old man reached them. Befor his sight.
As he stood on a rock, a spectre appeared;
He looked — his heart would stop beating, he feared.
It was a skeleton, skin and bones.
A soul without flesh. Mejnoon? oh, no!
Sat near him and could not withdraw his eyes,
Stroking his head in woeful surprise.
Mejnoon without words at his father glanced,
Then again his eyelids closed almost at once.
He did not recognize his own father:
Who forgets himself won't remember another.
Thene he asked: „Who are you, bent down with years,
Who chose my path in this Universe?"
And the other replied, „Before you, Mejnoon,
Is your father — from woe he will perish soon."
With a shriek of love, the two wretches embraced
Each other with passion both hot and chaste,
Each of them wailing and groaning aloud,
Kissing the lips which woe did enshroud.
Then the comer took off what clothes he could spare,
Somehow coverd Mejnoon, sitting lean and bare,
Washed the sores on his feet with his tears,
Wiped them dry with his grey old beard,
Then with a turban covered his head,...

LEILI'S RENDEZVOUS WITH MEJNOON

...They lay half the day in the dust, those two
Till the world of their senses they entered anew

But only, at that, through the doors of their eyes;
They were voiceless drawings, you would surmise.
Coyly, Leili touched Mejnoon's warm hand,
Like a willow touches a stream with its wand.
She clung to him like twigs cling to boughs
And led him into her tent, like a spouse.

MEJNOON'S DEATH

A glorious poet, deserving his wreath,
So concluded his tale with the hero's death.
That wanderer through the world, bereaved,
Shed tears for himself, like a tree sheds leaves.
Into dust by the heavens' millstone ground,
Like dust by the wind he was swept around.
As joys he would have accepted his woes,
But now, having lost them too, God knows,
More than once he felt himself how his soul
Rose up to his lips, outside to roll.
Once, however, extremely depressed,
He stood up and went with distress in his breast
Until the boat of his heart sailed at last
To the land where the dust of his love lay in dust.
He entered the sacred door in the fence,
Hoping for joyless joy, all tense,
Lay down on the earth as to merge with its crust,
As pitiful as an ant in the dust.
Then the sufferer raised his hand to the sky:
The rover saw his jonrney's end high.
„O World-Creator, relieve this soul
Of the bonds of its earthly chains — this is all
„I ask — bring nearer the time ordained;
Your law be extolled, extolled be your name!"
So he said and again lay down in the dust,
And the graveside dust with his lips he bussed.
His eyes expanded, his look was clear;
He exclaimed once more, „O Leila dear!"
And went voiceless — away from this world of woes...
So will all of us go when life comes to a close.

THE SEVEN BEAUTIES

ON THE ERECTION OF KHAVARNAK CASTLE AND THE VIRTUES OF ITS BUILDER SIMNAR

Shah Numan rode through the mountains with his true Munzir,
Looking for a place to foster Prince Bakhram so dear,
Where the sunshine could not harm him, where the breeze would bring
Cool and freshness to the infant on its gentle wing.
No such place was found, however, in Numan's great land,
Where Bakhram could be brought up to be a proper man.
So a castle with a tower they resolved to rear.
And an architect to build it was sought far and near.
Many were there in their own land and in lands remote;
None of them were good enough, though, none of them worth note.
But at last Numan received the long-awaited news.
„Shah, in Rum there lives a builder, who could be of use,
„Through the world his fame goes rolling like a river wide.
Soft as wax become hard boulders, where his hand,s applied.
„He can build with speed and beauty, o most gracious shah.
From the clan of Sim he hails and people know him as Simnar.
„With amazent at his structures everyone is filled,
Both the Lebanon and Syria have employed his skill.
„In the land where from the heavens flows the mighty Nile
Every house that he erected is a wondrous pile.
„Tough an architect most modest he himself does call,
He has educated artistes most renowned of all.

And a flame arose like fever in Numan's royal heart
When he heard those wondrous rumours of Simnar's great art.
And he sent an envoy speaking in the tongue of Rum,
Who enticed Simnar to leave his native country soon.
And the architect was brought to glorious Numan.

BAKHRAM KILLS A DRAGON AND FINDS TREASURE

Once when through the gardens spread the breath of early spring,
O'er a sea of wine he steered his mirth ship rollicking.
Shan Bakhram drank wine himself and treated all his court,
Then, intoxicated, rose and to the steppes rode forth.
Chasing after the wild asses, he raised clouds of dust.
With his lasso fleet-foot game he felled and firmly trussed.
Further, further ran the herd; he galloped in their wake.
Catching beasts, he searched for more, and all for pleasure's sake.
Then a dainty fleet-foot mare right before him reared:
With a cry, away it sped like lightning from the herd.
Sharp ears rose O'er its wide brow; with its easy gait
It resembled a good stallion running to its mate.
On the little mare ran swiftly, fleeing from pursuit,
Dissappearing in the distance. Bakhram followed suit.
Swift and young was the wild filly, racing full of might.
After it the hunter also lion-line, sped light.
So from sunrise until sunset, galloping away,
Never catching up, the lion chased his fleetfoot prey.
No desire had Khan Bakhram to lep his booty go,
All day long he drove his horse on, yet it proved too slow.
There, in front, the timid beast ran, after him — the Khan.
Over houndless stepps, in twilight mist — veils set the son.
On he raced through the wild desert, mid its barren stone,
When he saw a cave to which the onager had flown.
Comming nearer to the entrance, he was struck with awe:
There, on guard, a dreadful dragon suddenly he saw.
It was curling like stream of boiling jetblack tar;
Progress towards the unknown cavern, black as doom, it barred.
With a heavy sulphir smoke it seemed to be embraced;
Like the fire whick hell disforges, near the cave it paced.
Like a lifeless tree extending its great talons far,
Like the Lord of Hell himself, it stood before the Shah.
Like a cave-mouth, black and dreadful, gaped the gragon's maw.
For new prey its soul was craving, freezing it with awe.
It appeared, it had just swallowed down the onager
Now towards Bakhram it turned its fierce look, all astir.
Thus the Shah, engrossed in oursuit, to disaster came;
Yet, a dragon seeing, also dragon-line became.
In confusion he forgot about the chase's heat,
He could see the serpent wasn't easy to defeat.
For what unexpected trial had his secret star
Brought him here from native steppelands strethcing free and far?
Where had the onager vanished; Long he looked around.

In the dragon's open mouth its end it must have found.
Maybe he was called by heaven judgement fair to deal,
That the predator be punished with Shah's sharp steel?
„Should the dragon kill me," thought he," and not be my game,
„Then into may grave I'll carry everlasting shame.
„I must avenge thze onager; death I do not fear.
Be that my — let justice triumph at the cave-mouth here,"
So deciding, into combat straightaway he flew,
And a double-stinged haddanga from his quiver drew.
On his tuz-wood bow the arrow putting, he took aim
At the dragon's eyes and justified his worldwide tame.
As the dragon charged towards him, roaring savagely,
With that arrow both his eyes were struck unerringly.
And the two points pierced his eyeballs, from the good bow hurled:
Akhriman was made unable to traverse the wrold.
See now how the two-stinged arrow of the Shah's leaves blind
In a trice that heartless killer of beasts and mankind:
And when for the dragon all the world grew small and dark,
Straight upon him fell the Shah, as if a dreadful shark.
And his spear he plunged then deep into the dragon's maw,
As a lion in an onager's back sinks his dreadful paw.
And he slit the dragon's throat with his sharp-pointed spear,
Cutting his road to existence, never to sow fear.
With an awful noise the dragon's head then struck the ground,
Like an oak-tree felled by lightning, it came dashing down.
To the earth it toppled like a boulder from a hill.
Springing backward for an instant, the Shah charged to kill.
With his damask steel he chopped off Ahriman's foul head.
Now the enemy, beheaded, lay, forever dead.
With his sword the dragon's belly open wide he slashed,
There inside he found the onager, and swiftly, out it dashed.
So the life it took was paid for by the dragon's life.
God had bade Bakhram avenge it in most holy strife.
Now at last he coul remount his trusty steed again,
And go on to chase onagers on the rolling plain.
Seeing that the lion craved to start his chase once more,
The onager dashed before him to the cave's dark maw.
Over stones the Shah then followed the onager too,
Bent and went into the cave-mouth, scarcely creeping through.
in the gloom he though he saw the flutter of bright light,
And he found there priceless treasure, which was his by right,
Pitchers full of golden ingots, rubies hiden safe
From the eyes of man, like peris, lay it that dark cave.
Having led him to the treasure, the onager bowed,
And directly vanished — only its black tail once showed.
Finding treasure unexpectedly beneath the ground,
Having freed it from the drogon by a thrashing sound,
From the cave the shah emerging looked for the way back,
Calling loud to his companions from the cave-mouth black.
At the cave-mouth for an hour or so he stood until
Troops and servants heard and came to him to do his will.
Glad were all to see their ruler safe and sound again,
Standing by the cave's dark entrance on the barren plain.
And Bakhram, rejoicing with them, bade his mighty knights
And his servants true to dig with all their main and might,

To uncover all the treasure from beneath the ground
And bring up as fast as possible the riches he had found.
And three hundred strong young camels on their tall-humped backs
Carried of that pricelles treasure packed in leather sacks.
If a drogon for an onager is punished by the strong,
if he slays the dragon with his trusty spear's steel prong,
Then the heavens will reward him with both wealth and pleasure,
Opening to him the way to riches and wast treasure.
Once again Bakhram went feasting, Turned his heart to mirth
On festivities expending many milliwns worth.
But at first to Yezdigurd, the old Shah of Iran,
Ten gold-laden camels sent the loyal, brave Gurkhan.
And Munzir, whom like a brother cherished Shah Bakhram,
Was presented, too, with treasure by the gen'rous Khan.
So his treasure to the joy of others and himself,
Spend Bakhram, no scribes nor chancellers called to count his wealth.
Other hoards he soon discovered and with open hand
Gave away his countless riches to all in the land.
And the king of Yemen bade a painter to be called
That the exploits of Bakhram in pictures be extolled.

BAKHRAM SEIZES THE CROWN FROM TWO LIONS

Scarcely had the gold-crowned morning no'er the earth appeared
And its throne upon the redestal of dawn upreared,
When the courtiers and the generals of shahs arose
And upon the martial square with troops stood in dense rows.
All Arabistan's armed forces stood expectant there,
Opposite them Ajam's forces, too, stood on the square.
Keepers of the royal menagery led forth from ditches deep
Two engaged man-eating lions which made men's skin creep.
And the beasts with chains were fastened to two pillars then,
So Bakhram might not pass safely through the space 'twixt them.
The chief keeper, brave and mighty, took the royal crown
And between the watchful lions went and put it down.
So between the two black lions the gold crown now showed —
Like the moon between two dragons between them it glowed.
Not the thunder of a taz,
Through, scared throse dragons black;
Fate's taz and Bakhram's sword drove from reaven the black rack.
With their fails they beat the ground, with fury all ablaze;
Those two growling lions seemed to say with their hot gaze:
„Who will dare now to approach us and to take the crown?
Who will dare to seize the treasure which two dragons own?"
But with iron heart the valorous Bakhram was born;
Many lions and a dragon he of heads had shorn.
On their chains those lions paced with murder. in their eyes;
Nobody dared come as near as e'en an arrow flies.

By the terms of the mobeds, Bakhram was first to go
For the crown that lay between those beasts with rage aglow.
Should he seize the crown, the Shah he forthwith would be made,
To the throne he would ascend the crown on his head laid.
Should he not — he must abandon all hope of the throne
And return to where he came from — beaten and alone.
And those terms without dispute accepted Shah Bakhram.
Clamly from the field's fringe to the lions did he come.
As Yemen"s most daring hunter Shah Bakhram. was famed.
In his life almost a hundred lions' lives he'd claimed.
With his lasso he had caught them, with his arrow shot,
With his sword and spear he'd killed them, spilled their life-blood hot.
He who killed a hundred lions — chould he fear just two?
He in lion-hunts had steeled his spirit through and through.
His ring-armour's skirt behind his girdle then he tucked;
Like a scorching whirlwind to the lions then he walked.
At the lions, lion-like, he growled — the whole earth shook —
And the crown with his left hand from 'twixt the lions took.
And the lions saw his courage, truly leonine,
And his prowess and his valour and his stature fine.
And they dashed like giants at him, you would truly say,
Sharp swords were their teeth, their claws like knives prepared to slay.
With the Shahs blood they desired their feasr to decorate,
To the ruler of the world to close the world's wide gate.
But Bakhram taught a good lesson tothose awesome beasts;
With their blood his sword he moistened, and their foul breath ceased.
He beheaded them and put an end to all their wrath;
Live and with the crown in hand, he trod the throneward path.
On his head he put the crown and on the throne took seat;
By his happy fortune thus rewarded for his feat,
For retrieving from the lions his ancestral crown,
And thus casting foxes from his ancient sires' throne down.

BAKHRAM AND THE SLAVE-GIRL

...Up the woman to the round roof ran, as swift as light,
At the floot of the Shah's throne, she stood before his sight.
With the bull upon her shoulders, there she stood and smiled.
Up the Shah sppang, almost dumb with wonder for a while.
Then he uttered: „Am I dreaming? What is this I see?"
Whet Fitneh from her broad shoulders let the bull go free.
With a sly wink at the Shah, the fair Fitneh then says:
„Who can carry down the load which I alone could raise
„With my strength? „Bakhram then answered: 'Tis because you're young
And were trained to carry burdens, not because you're strong".
But the slave-girl bowed before him to the very earth,
Saying, „Shah, have patience; prithee, listen to the truth.

„There's a debt you owe me, rules; now's the time to pay.
Do you kill game thans to training? do I, as you say,
„Lift a bull for the same reason? When yourself you caught
That wild onager one morning, surely it was not
„Thanks to training?" And by those reproofs at once Bakhram
Recognized the lovely creature, and, impatient, ran
Straight towards her, took the veil off her fair, moon-like fase.
On her cheeks his tears poured hotly as the two embraced.
Lovingly he kissed her, hegging to forgive his blame.
Out he drove both good and bad men, shut the door, then came
Back and said: „Although this palace was you jail, yet I
When I sent you to your death, myself was fit to die.
„You're alive, while separation almost brought my death.
But today I have recovered both my life and breath".
Down before the Shah the maiden sat as once before,
And she said: „O Shah who quelled the riot at his door!
„You who killed with separion your bereaved Fitnah,
Now revive with love's sweet potion your bereaved Fitnah!
„I had almost choked with passion when the haughty Shah
Sewed the onager's ear to its foot!" went on Fitnah,
„Not with his steel, winged arrow — with a leaden ball,
And the heavens kissed the archer's hand, Good bless his soul!
„And because I kept my patience I was able to
Keep the evil-eyed away from my beloved — you.
„FOr on all that we think lovely underneath the sky
Aweful harm may be inflicted by an evil eye.
„Is Fitneh to blame because a dragon from on high
Blinded love with base suspicion in the lover's eye?"
And his love's words penetrated in to Bakhram's great heart.
„Oh, how true, „the Shan exclaimed then, „Oh, how right you are!
„By a stone this pearl forever would have been destroyed
Had an honest slave not helped disaster to avoid!"
Summoning his general, the Shah, rewarding him,
With his arm, as with a necklace, sat embracing him.
As no earthly king rewards now — Bakhram gave away
In reward the whole great city known to men as Rey.
So a ring o'er his land like springtime, home the Shah rode
Sugar at his feast he scattered, marrying his Moon
And until his years' long cycle was completely run,
Always lived in bliss and harmony with his beloved one.

saturday

THE STORY OF THE INDIAN PRINCESS

With the images of seven beauties deep in love,
Shah Bakhram his soul surrondered to the power of love.
To a tower as black as musk upon a Saturday —
To the Indian princess' room he made his way
In the fragrant — scented chamber right until the night
He enjoyed in rapt abandon love's divine delight.
And when on the distant silk of the declining day
Her black musk with royal grandeur Night began to spray,

Shan Bakhram asked from that Kshmir Spring a fairytale,
Fragrant as the breeze that carried into their green vale
Dew-drops and the balm of gardens by a night-wind stirred,
Asked a legend to be woven out of flower-like words,
Out of wonderful adventures, these that fill one's mouth
With saliva, bending heads to pillows North and South.
In response her bag of musk that doe-eyed fawn untied
And began; her voice with nightgales in sweetness vied.
„May your kettle-drums, O Shah, be heard up in the sky,
Far above the four supports of the gold moon on high.
„„Let my Shah live on forever while the heavens shine,
In allegiance to his throne let every head incline.
„Let his happiness in idleness not sit;
All he wishes on this planet-let him conquer it!"
Finishing her prayer, the peri-rosebud from the South
Started pouring aloes-balm — her story — from he
What she told, her eyes bent earthward out of shame and awe
No one in the world had heard of ever yet before.

sunday

THE STORY OF THE TURKESTAN PRINCESS

When the collar of the mountains and the skirt of plains
Shone like gold beneath the radiance of the sun's first rays,
On a Bunday, like the morning sun, Bakhram put on
Golden robes which on his shoulders like bright sunlight shone.
Finer than the sun in beauty was his face most air
As towards his yellow palace he did then repair.
And in carefree merriment the shah his heart did drown;
Listening to singers, many golden fials he downed.
When that brilliant Sunday into dusk began to fade,
And the royal nuptial chamber was engulfed in shade,
To the tender Light of China Shah Bkhram then turned,
Biddiang her to wed her rubies with delightful words,
To relate a tale of wonder that should suit the day
And the palace and the luminary with its balmful ray.
Having uttered his request, he lay and waited for
Its fulfiillment — no excuse will tolerate a lord.
Yagmanaz, the daughter of the Chinese king, said thus:
„Oh my Shah, who rules Turan, and Rum, and far Taraz,
„You receive the world's proud rulers at your palace door,
And they raise their voice in praise, and quake at heart with awe.
„The audacious soul that fails ' fore you to bow in dread
Will be thrown under an elephant and lose his head."
And Chinese beauty's story sounded before him,
Pouring like incense from censers lit with candles dim.

monday
THE STORY OF THE KHOREZMIAN PRINCESS

Scarcely had the light of Monday on the earth been seen,
Shah Bakhram at morning's coming pitched a tent of green,
And he lit a star as green as the green spirit which
Angels see in their green garden, flourishing and rich.
And at dawn in a green palace Shah Bakhram set foot;
All his energy that day to mirth and joy was put.
When the sunset of that day above the world went out,
And in heaven's emerald garden stars were strewn about,
Shah Bkhram began to ask the Princess of Khorezm
To unseal the wondrous story hidden in her bosom.
And the peri in green silk, fulfilling his gequest,
Before mighty Suleyman unlocked her secret chest.
„For my soul your love has been, „she started," life,s most sacred source
May all souls upon this earth be sacrificed, for yours.
„By God's grace, your throne became a pillar of delight;
All past glory paved the pathway to your palace bright...
„High above the world ascending, shines Bakhram's royal crown
And the sun of joy has gilded his most lofty throne.
„Light and peace and noble grandeur fill your reign all through,
The eternal sun has found its sole support in you."
So the fair Khorezmian cypress did her praise complete
And mid rubies opened up a source of sugar sweet.

tuesday
THE STORY OF THE SLAVIC PRINCESS

One day in the month of Day — with a shorter flight
Than a night in the month of Tyre — the year's shortest night,
Though all days that form the week in beauty it outshone;
'Twas the navel of the week — Red Tuesday, next to none.
Bakhram's day glowed bright as fire, bright as the sun's ray,
While Bakhram himself was namesake of both night and day.
Shah Bakhram upon this day was all clad in red;
To a tower glowing red after dawn he sped.
There the rosy-cheeked princess — a slav's most lovely daughter,
In complexion red as flame, soft and clear as water,
Stood before him in the hall, slim and beautiful,
Shining in his presence great like the moon when full.
Scarce had night its dusky banner hoisted overhead,
And the silk upon the sun's vault had leen torn to shreds,
When the Shah began to ask the maidenappletree,
Honey-sweet, to tell a story that wouldfill with glee
Any avid listener's bosom. The princess agreed,
And began to tell her story, sweet as honey-mead.
„The clear sky's the doorstep at your palace,s tall gaate,
The sun is just the moon's pale horn before four tent so great.

„Who would dare to stand before your glory's liustrous beam?
May the knave be blinded forthwith by its lustrous gleam."
With this incantation, then her rubies the unlocked
And her words like priceless diamonds towards the hearer flocked.

Wednesday
THE STORY OF THE PRINCESS OF MAGRIB

Scarce was Wednesday's drowzy morning tinted by the sun,
And with turquoise coloures bright the heavens' darkness shone,
In a gorgeous turquose raiment to a tower of blue
Went the Shah; sweet, lovesick dreams his fancy forward drew.
Brief the day, but long will our story be about it.
Scarce was midnight ushered in, in black raiments shoreuded,
When Bakhram beseeched the princess to begin a tale,
And the full moon of Magrib removed her story's seal.
So she said: „The Shah's gold stirrup is heald by the sky,
And all stars in chorus praise his might, name sky-nigh.
„I and scores of other maidens— peris fair and sweet,
Would be glad to kiss the dust beneath your royal feet.
„Before you who are a living and unblemished spring,
'Tis unfit to trade in vinegar or any common thing.
„If you will attend me, ruler, and with good will, too,
I will entertain you forwith with a tale quite new.

thursday
THE STORY OF THE RUMIAN PRINCESS

'Thursday's marred by nothing evil since antiquity,
When 'twas dedicated to the planet Mushtari.
Scarce the sandal dust began to cloud the sky afar,
In the morning sandal raiments doffed the gloried Shah.
From his turquois sleeping chamber by a path of gold
To the sandal tower the ruler hurried, eager-souled.
And the Rumian princess brought some liquor crustal-clear,
Like a houri straight from heaven, to her ruler dear.
And until the clear sky darkened high above the earth,
In that sandal tower he gave himself to joy and mirth.
When a kohl-tinged sphere, arising from beyond the sea
Filled the Leviathan's mouth with pearl for all to see,
Her who blossomed forth in beauteous Rum — her native parts — heart.
He beseched to sweep away the dark dust from his heart.
The young princess drove the wrinkles forthwith from his brow,
And a sweet spring from her dates she straightaway did draw.
So she said: „The Universal Sprit lives while lives your soul,
First among the padishahs, O king of monarchs all!
„More than sand-grains in the desert, water in the sea,
Happy days in this existence may the Shah stil see!

„As the sun bestows its brilliance, you dispense all thrones,
Yet I fear that for this tale I lack the proper tones.
„Nonetheless, if your great spirit needs to be amused,
And today to eat some saffron his Majesty should choose,
I'll unroll the scroll, although it's written anyhow,
Maybe my fine guest will relish what I offer now.
Mybe my true tale will somehow be to his royal taste,
And, remembered, in his mind will long stay unerased."
So the young moon gae her praises to her source of bliss,
And with that his hand procelded daintily to kiss.

friday

THE STORY OF THE IRANIAN PRINCESS

When the sun, on Friday, from the mountains made ascent,
With its brilliant light illumining his royal willow tent,
In white robes and and in the glory of his white-clowned power,
Shah Bakhram sped out towards the gates of his white tower.
In the fifth sign of the Zodiac, white-clad, made Zikhra
Five deep bows that sunny morning to salute the Shah.
And untial the Zinjes raided brilliant-hued Khotan,
Happy, he would not abandon his delight's maidan.
When the night-gloom's antimony sharpened up the sight
Of the sweet-faced moon and luminaries shining in the night,
Shah Bakhram began to ask his sweet nocturnal mate
To unlock her speeches' rubies, opening their gate,
So the echo then reflected from the palace walls
Should reiterate the story — capture ears and souls.
And the princess, on completing praises high and long,
And imploring that the sky should royal years prolong,
Praying first that the Creator of eternal might
Bless the throne and crown forever with divine delight,
Spoke: „If Shah Bakhram requires a fairytale tonight,
I will be most glad to tell hi all I know outright."

ON THE REASONS FOR WRITING THIS BOOK

On a night which for me was as bright as the dawn,
As if granted in answer to prayers in the morn,
The clear moon shone with radiance soft through the dusk
Which had covered the earth with a sheet of dark musk.
Life's bazaar had died down with its everyday noise,
And my ear was not rent by the camelbell's voice.
The night watchman dozed off, and the heavens' meek daughter
Morning, burgeoning, hid its fair head in the water,
Then I shook from my hands daily cares, mean and vain,
And I put on myself meditation's gold chain.

And I opened my heart and I shut my eyes tight,
And I thought in the quiet, in the light fo sweet night,
But as soon as benevolent dawn clothed the East,
Back to life I returned, like the live morning breeze.
And I lit up the gloom with a light bright —
For my reason was bright as a glorious light.
And my tongue and my soul — like Maroot and Zukhreh —
Played their magical game, setting words in array.
„You've forgotten your task," to myself thet I speak,
„For your heart has already long wished to create".
Warmed by songs sung today and in timeó$_5$lfull-gladdening tree I can nu
He who tastes of my fruits will cry out with loud zest:
„The magician who fostered this tree — be he blessed;".
He may be one of those who, on saying so, steal
With great skill all their neighbour may chance to conceal...
What of that? Full of radiant light are my words —
I'm the great Shahinshah of all traders in pearls.
THe sweet fruit which I grow for another is food.
I'm the host of the house into which he steals, rude.
How set up in this corner my shop full of gem?
Every street-thief will hide something under his hems!
Not a shop is their here through which covetous thieves
Haven't looked, planning theft, from the floor to the eaves.
Nay, but I am a sea! I can share all my store
Of bright drops — for the rainclouds will send me much more!
For though thousands of moons may be lit by one's hand
Yet they all bear the stamp of the sun's sovereign brand.

ISKENDER'S VICTORY OVER DARIUS AND DARIUS' DEATH

With the flame of your cup, o cup-bearer, make all
This great world full of light — 'tis the dream of my soul:
For that flame in the ruby cup's depth burns away
All the woes that have filled up our hearts till this day.
Though we tend to find joy in our stay on this earth,
There is one who enjoins us to hasten since birth.
In life's garden so pleasant two wickets are there,
Yet no padlock of iron does either one bear.
When you enter the first, look ahead — you will see
In the distance a second one — stay, and then flee.
Do not love the sweet rose in the garden too much.
Separation is imminent; mind, life is such.
Cherish present-day joy, drink its cup to the fill;
All that was is worth nothing — what will be's worth nil.
Nay, this road is not granted to us for delight;
Nay, but rather for sorrow and suffering's slight.
And the kings also mused, heavy wrath overcoming

At each other, in silence, until the dawn's coming.
„Day will rise to remind by its brilliant beginning:
Black and white are as diffefrent as losing and winning.
„And we'll ride side-by-side — on our short-lasting way,
Ways to peace we will find on the following day.
„Rein by rein, mid our troops riding over the lea,
Pledge to be lasting friends with each other will we,"
But to darius counsellors gave such advice
That put out good intention's bright light in a trice.
None among them consented to possible peace.
The king heard: „Fight — for courage to victory leads;
„The great Rumian's wounded; by fighting his force
We will keep the advantage we have now, of course.
„So to battle tomorrow — not much time will pass
And we'll lay all the Rumians out on the grass."
So said some, others, called upon to toadvise,
Urged the king to a course of deception and lies.
Then two scoundrels king Darius to battle did call:
„Not a hair from the head of our ruler will fall!"
Iskender, for his part, in the Moon's silent ray,
Thought about the new day in a different way.
Yes, perhaps on the road walked by two predecessors
He, so brave, too, tomorrow would see new successes.
So he opened his soul to his followers thus:
„Day will come and tomorrow again will see us
„In the land of Mossul, in bold battle once more
Fore the brawn of our souls to gain mettle once more.
„If we win — then we will be the lords of the world.
If king Darius — the world to his feet will be hurled!
„Judgement Day — by none living its date can be named.
Yet tomorrow for us by the Lord 'tis ordained."
And the soldiers lay slepping, and dark dreams they saw,
Each heart filling with fell premonition and awe.
Hills of steel by the hundred he reared, meaning thence
To preaserve all his riches as if in a fence.
Having done with the right flank, he strengthened the left:
To the foe it would be like the entrance to death.
Both flanks seemed to strike root, their hot power restrained;
The immovable rear stood invincible, iron-inlaid.
Darius took up his post in his troops very midst.
Ancient Key's banner flapped in the dawn's breezy mist.
Iskender drew for battle his sword yet unstained,
Which for this fatal day he had safely retained.
All the bravest, renowhed for their militant might,
For a start, he commanded to stand at his right.
Anchers used to pull bows with their mighty left hand
In a row at his left he commanded to stand.
In this order he placed those who faithfully served
Him before and had stood to protect him unswered.
And they stood in a wall, and unlike yesterday,
He was stronger than steel; like a mountain were they.
Then a battlecry endless flew up to the skies
Giving vent to such anger as ne'er yet did rise.
And a trumpet then roared like a lion disturbed.
A bright serpent went dancing.

A bright serpent went dancing. And wailing uncurbed,
Came the song of a blood-curdling Türkish nye,
Forcing all hearts to shudder as if they would die.
On the elephants, cymbals clashed so that the Nile
Saw the last frightened dive of not one crocodile.
And a trumpet howled so, that the legs under archers
as they ran bent with fright, like the sides of stone arches.
From the bellies of drums such a thunder came forth
That all montains went shaking from South into North.
Swords like mercury flashed in the wheltering whirl.
Soldiers scattered like mercury, every way hurled.
Clouds of damask steel spears pierced the soldiers' live frech.
In the mountains around great stone flails seemed to thresh.
Swords cnt into men's bodies and whistled with rage
So the mountains' bones rattled as if with old age.
Swarms of arrows stuck into the sky's heavy wheel
And it seemed that it ground to a halt with a squeal.
Sharp-beaked darts flew at mouths with such speed and such wrath
That those mouths seemed to lose all desire to draw breath.
Spears became like the thorn-hedge round gardens forbidden,
Shields — like flowerbeds which tulips beneath them had hidden.
Doomsday came into all, as the prophets declare;
Not a soul could escape, not a soul would it spare.
So much anger-tipped appows were shot through the air
Empty quivers, discarded, were left everywhere.
And the corpses of Adam's descendants lay piled;
Death worked on, swift and stubborn, through mile after mile.
Each thought of the legions of lives thrown away.
Who goes forth to a battle in clothes worn to mourn?
Shirts of blue under mail are by some only worn.
I remember wise words which to me wre once said:
Before people it isn't so sad to fall dead".
But the Rumian spears shone in battle far hotter
Than the far distant sun when it set above water.
The Iranian sun shone so hot in the fraw
That the heart of cold rocks frew much warmer.
So unfolded, 'neath skies with loud thunderclaps full,
Doomsday over the beauteous plain of Mossul.
The Iranian forces were scattered, and far
Flew the dust o'er the plain. All alone was the Shah,
By his forces forgotten. While on raged the fray,
And the field became free on that terrible day.
Little loved by his courtiers was Darius — so
No one stood at his side to avert a chance blow.
And abruptly two traitors came baring their blades
And the Shah on the ground with a swordwound was laid.
Down fell Darius — no one to bear him away.
To the terrified earth now came Judgement Day.
So, convulsing the world, fell the tree of Kavey.
There the body lay twisting, life ebbing away.
Aye, the suffering body abruptly met woe.
Fire and winds are not friends — fire goes out when they blow.
The assassins then hastened to king Iskender,
And they said: „We have taken due measures — look there:
„We have lighted the fire — do not frown at us, sire,

His for you that the ruler was forced to expire.
„We inflicted the blow, and his sun is eclipsed.
Now he kisses your stirrup with trembling lips.
„Look at him — fire no longer inhabits his breast.
With his blood let the hoofs of your charger be blessed.
„We have done what we promised you — there he lies dead.
Let us two have no cause for reproach or regret.
„Let the bounty you promised be brought — say the word:
For we stand here expecting our wellearned reward."
Iskender, though, when seeing that both those two knaves
Dared to murder their ruler — in this alone brave —
Knew he too with them near would be never secure,
And felt sorry he gave them his pledge, to be sure.
When the mighty discern that they starnd hear a worm
They can never feel safe on a soil so infirm.
Iskender then enquired: „Where, distrught by his wound,
Lies the conqueror of peoples and worlds in a swoon?"
Iskender hastens now from his horse to step down
To the fallen colossus and looks with a frown.
And he cries to the courtiers surrounding him, dense,
„Cast in goal these two generals for this offence."
„Seize these traitors, the doers of evil so black
Who have murdered their king with a stab in the back."

THE STORY OF NUSHABEH

Give me, cup-bearer, wine, which in gloomiest night
Fills our spirits with strength like a spring pure and bright.
I am burning with grief overflowing my soul.
Only wine brings relief — 'tis a truth now I know.
Ah, delightful Berdah! In December and May
Blossoms make her like heaven, most lovely and gay.
In July on her hills countless lities unfold,
Both in Autumn and Spring warm winds keep out the cold.
In the breeze fragrant groves bow their branches and quiver,
The Kura winds among them, a heavenly river.
Far more fertile than Eden her fair valleys lie,
In the „White Garden" flowers of Irem feast the eye.
Fairly teeming with peasants and wondrously fine
Stand dark rows of musk-willows and cypress and pine.
and the leas with their carpets of emerald pure
To repose in their trees' shade tired travellers lure.
Through its bounteous fields, in the shade of the trees,
The sweet scent of lush grasses is borne by the breeze.
All the birds of those warm parts abide in its dell.
If you wish to taste bird's milk — you'll find it as well.
Golden rain gives the ripening wheat and the vine
All the brilliance of gold. Aye, like saffron they shine.
Who goes happily roaming upon her green grass,
He will never have cause for exclaiming „Alas!".
But Berdax has been vanquished. The wind with cruel hand
Has stolen all atlas and silk from that land.

All the roses have faded that once bloomed so red.
Pomegranates and daffodils — all are long dead.
When you enter her forest or traverse her vale
All you find are wild runnels and splinters so pale.
Sure, the grass that onece grew here and flowers of gold
Were all fostered and nurtured by justice of old:
Aye, if truth is enthroned here once more, passing fair
Will these pastures and fields be again everywhere.
Aye, if only the shah grace these parts with his favour,
Just as lovely, the old throne will flourish forever.
It was known as Kharum once, this land, but with time
It was called by a teacher Berdah, in that clime
Which gave birth to so many a waliant knight,
Many treasures were hid under cover of night.
Where were roses so countless, enchanting one's eye?
Where do treasures so countless, so deephidden lie?

By a sage whose best treasure were words, we are told
In that heavenly land lived a quen who was called
Nushabeh; with a cup of good wine, all the year
She would while away time in good faith and good cheer.
Like a sinless gazelle running wild in the vale,
She was fair as the peacock with sumptuous tail,
Like a sinless gazelle running wild in the vale,
She was fair as the peacock with sumptuous tail,
Like an old sage good-mannered, an angel in soul,
and her fame was spread far both by mouth and by scroll.
and a thousand fair virgins were with her, whose faces
Shone around her like moons in a circle of graces.
Thirty thousand gulams in her service she kept,
All with fleet-footed steeds that cavorted and lept.
But to enter her door not a man was allowed;
Upon men Nushabeh and her retinue frowned.
Only women could deal in her kingdom's affairs,
Only women of things in that kingdom took care.
They were wise, her fair counsellors; why, then, should they
Think of men as of men, or in any such way?
The gulams which that land were entitled to guard
Lived in seperate quarters, from palacegrounds barred.
E'en the palaces shadow — nay, even its fence
They were strictly forbidden to touch with a glance.
When the king, on commanding his forces to halt,
Putting up his great tent like the sky's lofty vault,
Saw those meadows and fields sown with golden-eared wheat,
He enquired, as his glance all that bounty did meet:
„Who resides on the throne here? Whose soveriegn hand
Gave tranguillity to this unparalleled land?"
And the answer was: „All that you see here, o Sire,
Has been given by heaven to one you'll admire.
„Keen-eyed ruler, her wisdom is great, to be sure,
And her blood is as pure as a pearl can be pure.
„Pure in heart — like the purest of pure likes it shines;
And the welfare of people stands first in her mind.
„Full of fortitude is she — the legends of yore
Have come true in her prowess, unheardof before.

„She was crowned — but her crown no man yet has observed,
and her face never see those who guard her and serve.
„She has many gulams. But they never cast eyes
On that woman whose face is as bright as the skies.
Many fair ones with bosoms like jessamine tender
Give her aid in affairs. Only sugar may render
„Such a sweetness divine as these maidens. No eye
Has seen breasts of such form, that with peaches could vie.
„In her palace a wonderful chamber there is
Whose main pride's not carpet which gives all eyes bliss,
„Made of crystal, there stands a most radiant throne;
Rows of pearls line its sides, chosen bright Stone to stone.
„All her palace is brilliant with gems glowing bright;
Like a moon or a beacon it shines in the night.
„Every morning, ascending her loftiest seat,
At the dome of the sky looks that sovereign sweet.
„In the night she is given to prayer, while by day
She is happy and merry, delightful and gay.
„So she leads mid her minions the round of her days,
Cared for by her gulams, like a sun mid its rays."
Iskender, whom such words did enthrall and surprise,
Longed to look at it all with his own kingly eyes.
All the neighbourhood bloomed, o'er it waters flowed on,
And more precious it seemed than the alchemist's stone.
Drinking wine, mid abundance he'd never yet seen,
Iskender took his rest in resplendence supreme.
But already the tidings had reached Nushabeh
That the Rumian crown was seen not far away.
And for homage to him she began to prepare,
For she knew that this ruler held sway everywhere.
And in serving the Rumian as if her own king,
Bade her slaves the best food to his presence to bring:
For his table choice fowl, and of game the most choice,
Steeds in which the most skillful of riders rejoice,
Herbs attracting the eye by their wonderful sight,
Fragrant spices and greens and a row shining bright
Bowls of gold meant for washing the hands after food,
Wine that gives one oblivion, and luscious frech fruit,
usk and ointments whose scent is so full of sweet charm,
Jugs of sugar, and all that brings gourmet souls balm
Were brought him who soared forth with such proudness and might
From the queen Nushabeh both by day and by night.
Sending gifts and choice food to the king, as observant
Was the queen of the needs of his courtiers and servants.
And, enthralled by her noble behaviour and ways,
All raised voices in praise of the fair Nushabeh.
Iskender longed still more to go forth to the queen,
With his own eyes to look at the treasures unseen.
At the palace that stood in her heavenly city,
At the way she fulfilled her imperial duty.
At her sovereign air, at her countenance fair;
Were they true, all those rumours that spread everywhere?
Night fell dark. And Shebdiz over other great peaks
With the gold shoes was shod which day's coming bespeak.
iskender mounted fast — and a cunning way found,

Going to Nushabeh as an envoy, uncrowned.
And dismounting before the grand palace's gate,
He took rest. To the skies reached that palace so great.
On observing the messenger under their walls,
All the slavegirls immediately quaked in their souls.
To the queen they reported the envoy's arrival
From the ruler whose fame in the world knew no rival.
„That illustirous envoy is like winged Surush
Who with tidings of grance comes to souls in night's hush.
„With the light of great wisdom his visage does shine;
His apparel is bright with a brilliance divine."
Nishaben lit all lights in her sovereigh hall;
The forbidden way turned to a passage of gold.
She arranged all her moon-faced in rows all around,
And sweet gardens of gold seemed to sprout from the ground.
Mid the musk of thick braids all embroidered with pearls,
All in pearls and in silk the then shone — one's head whirled:
Like a beauteaus peacock the queen now appeared
And she shone, and she laughed, and she charmed all who neared.
And she sat in her crown on the glittering throne
With an amber-filled orange in hand — one's heart groaned!
And she bade the great envoy be brought to the hall
With all honours observed for his rank and his role.
But the messenger, lion-like, waiving away
Every obstacle, straight to the throne made his wav.
As befitting an envoy an empress before —
Nushabeh's heart was filled with a feeling of awe.
„I must ask," she decided," about his intent.
„Something must be afoot — in his eyes I see threat."
But then, flinging a fiery-swift glance from the thone, —
So do usurers cast silver coins on a stone —
Just an instant she wavered, then called him, so sweet,
On the throne by her left side to take up his seat.
He was worthy of sitting beside the great queen.
She had recognized him, although never yet seen.
And the woman gave praise to the seven high heavens,
An due praise to the world's lord almighty was given.
But she did not reveal she had guessed his deceit,
The coy glance from her lashes stayed modest and sweet.
She did not tell the wise lord of ocean and land
That the key to his secret she held in her hand.
Iskender, as an honoured ambassador should,
With proud mien at the side of the empress then stood.
Praising highly the queen of delightful Berdah,
Saying he had been ordered to come by the Shah.
Him — of righteous faith, famed all over the world.
Then he started relating his message to her.
„O great quen, whose renown shines so far and so bright,
And whose grandeus is lqual to nought but her might,
„Why, at least for a day, taking leave of your reins?
„Have we shown you some weakness to cause your contempt?
Have we harmed you, a foe from all favour exempt?
„Who will offer a sword to you, heavy and fearless,
Who will offer you arrows unerring and peerles
„Which could make you secure 'gainst our vanquishing sword?

Better find way to us — 'tis secure, by the lord.
On the way to our tent let the dust coat your feet.
And beware! Men like us may be awesome indeed.
„We have deigned to embark on the road to your land,
Casting shade on your land from the might of our hand —
„Why, then, have you till now not yet come to our throne?,
And allegiance to us by a bow have not shown?
„Empress, all you have thought of is this —
With your wine, food and dainties to offer us bliss —
„With the glitter of dishes — all this we received.
But you, Empress, our well-meant advice, too, must heed.
„Sweet to see in your grace and your wisdom you are,
Giving joy to all eyes, like the great bird Khumah,
Show once, more all your wisdom and power of perception.
Come tomorrow to us at the hour of reception."
Quiet fell Iskender then, inclining his brow,
And awaited the answer. An instant passed slow,
And the queen then unlocked to reply as was due
Her delightful small locket of bright crimson hue.
„Glory be to the king — none so manful as he —
Who himself can deliver his kingly decree.
„'Twas a shah that I thought of, beholding your grace,
Just as soon as you entered with charm in your face.
„Nay, no envoy — in you a shah's features shine through.
Not a messenger sent, but a sender are you.
„Like a sword is your word, boldly chopping off heads:
You delivered your message with warlike, grim heats.
„But the sweep of your sword was too lofty by far,
And at once I discerned — you in truth are the shah!
„Iskender: Why invoke Iskender's trusty blade?
What bold step will you take now, deprived of all aid,
„For your rescue? You call me, yourself in a snare.
You have fallen. Now think, o bold rider: Beware:
„My good fortune it is in my palace to get you.
O my star! For this favour I'll never forget you!"
Quwoth the king then: „O qwen whose great throne shines sublime:
'Tis in vain that you court such suspicion this time.
„Iskender is a sea — I'm a stream. Purple-rayed,
May the glorious sun be confused with a shade?
„Nothing like him am I, o my empress so grand,
He has many such henchmen as me near at hand.
„Waive aside false conclusions lady fair,
For my lord is of different outlook, I swear.
Should he do without messengers, tell me, Indeed,
To deliver his message himself has he need?
„He has many a courtier, has king Iskender;
Aye, it does not be seem him his own feet to wear."
But her mouth Nushabeh opened soft once again
„All your hope, o my ruler almighty, is vain.
„You can never decieve me: king Iskender's grace
You have failed to conceal, not concealing your face.
„O grand ruler you never will manage to hide
The stride of a lion beneath a wolf's hide.
'Tis not given to envoys in palaces great
To hold forfh with such soverign amour and weight.

„Do not muffle your amour — 'tis easy to see;
Without bowing his head before us only he
„Would come in with such naughty and blood-thirsty stride
Who is ruler indeed — not an alien to pride:
„Yet another sound proof have I hidden in store
To prevent you from keeping your secret much more."
Quoth the king: „Know, o flower of unparalleled beauty,
For a fox to distort lions' words would be futile.
„Though I seem to you noble and gentleborn, yet
Just an envoy am I; Iskender, pray, forget.
„To discuss my great lord would be merely to prate.
I repeat only what I was told by the Great.
„You consider the message too naughty — but nay, —
To dissuade you an envoy like me scarcely may.
„If my speeches seem curt, 'twas a lion, mind you,
Sent me here — not a fox — so there's nothing to do.
„By the Keyanids' code, when royal orders he bears,
In no case may an envoy be harmed unawares.
I am only the key to the king's speech — no more.
Do not strike at the key — think, O empress, before:
„Better bid me deliver your courteous reply.
Now I leave. No more business to do here have I."
Nushabeh was enraged: in a leonine way
He'd attempted pure sunshine to smear with base clay:
With hot temper a-boil and with anger a-seethe,
In her royal impatience she said through her teeth:
„Why indulge in vain wrangles, dispute without end:
Don't smear clay on the sun;" and with burning eyes sent
For the pycture on silk with all possible haste
Where the portraits of kings in all likeness were traced.
To the great Iskender the silk scroll handing over,
Nushabeh said, „Who looks at you their, from the oval?
„Do those features you see not resemble your own?
Why, I ask you, is he on this silken scroll drawn?
„'This yourself: Will you start your vain prating new,
Aye, your eyebrows can cover the heavens, think you?"
And unfolding the scroll at the empress' will,
The great warrior at once fell both silent and still.
What he saw was himself, and the kingdom, sly thing! —
In the foe's artful hands... „Ah, you gods!"
In the foe's artful hands... „Ah, you gods!" thought the king.
Any argument here would be surely unwise,
He conjectured, devouring the scroll with his eyes.
And, his features becoming as yellow as straw,
„God forbid I be trapped here!" he thought, too, in awe.
Nushabeh, when she noticed the lion subdued,
Changed her wrath for a softer, more womanly mood.
And thus said Nushabeh: „O beloved of fame,
Many tricks just like this one Dame Fortune can play.
„This a star most benign that has brought you to me.
Let this royal abode like your own to you be.
„And I too will become your obedient slave.
In all things will I be like a slave to the brave.
And the cause that compelled me to show my true face
Was to help you my essence in truth to appraise.

„Though a woman am I, yet my mind is far broader
Than in others. Far more do I know of world order,
„And before you a lioness too I will stay,
As your equal retaining my stand in a fray.
„If I frown like a cloud — then with thunder the world
Will acquaint itself — lightning-shafts, too, will be hurled.
„I brand lions — my warrior's repute is well-earned.
'Tis with crocodile fat that my chandeliers burn.
„Do not force me to battle when love's my intent.
I am all before you — my good will don't offend.
„Do not throw about thorns — hurt yourself you may be.
Give another his freedom — yourself will be free.
„Should you triumph o'er me — no renown will you gain:
Men will think of me as of an innocent slain.
„But if I, having gone into battle 'gainst you
Overpower you — I'll capture a shah, mind that too:
„Though you're stronger than I, yet our fight will be fierce;
I'll be famed — you'll be shamed for the rest of your years."
„„Said the sage who foresaw the result of all feuds:
'Never fight those depriced of belongings and food.
„'So will strive they for booty, that — keep this in mind —
'tis not you in the end who will victory find.
„Know: though close in its confines my country is locked,
I observe modern rulers' intentions and acts.
„From the Indus to Rum, from the waterless waste
To expanses with God's divine bounty thrice-blessed
„I have sent forth my painters to every land
And my sages who men and events understand,
„Who observe and attent to the popular saw,
And the likeness of kings on silk tapestries draw.
„So from every land, be it little of great,
Painters bring me the features of kings they've portrayed.
„And I look, meditating, at sovereign features,
And to better perceive what distinstion in each is,
„About those on whoever I chance to cast eye
From experienced authors opinions ask I.
„Having read through their works, I then study the sketch,
And acquire a complete understanding of each.
„Every king in the world from his head to his foot
Deep in thought, I to merciless scrutiny put.
„In this way those who capture both dry land and sea
I attempt to percieve, their true essence to see.
„Sovereigns all I compare — who is good, who is bad:
Not amusements alone take my time until bed:
„On the scales of my mind every ruler I weigh
To assess the true weight of all those who hold sway.
„On this silk, know, o crown of the unwerse vast,
Iskender's royal face is the one I love best.
„Martial fame, as it were, hovers over your head;
Of your gentleness, to much to me it has said."
And the empress, in brilliance resembling a bride
From the dais then descended to let him reside
In the imperial seat all alone; though of stone
Be the throne, only one it may own.
For the true cause of pain that a game gives one's heart
Are two shahs on it, trying tor tear it apart.
And her throne then abandoning, straightway she bent
Her soft, skender waist earthward before him, and went
To sit down on a low seat of beaten gold wrought
And proceeded to serve him. Confusion his thoughts
Filled that instant: he felt overawed
At this goldfish predacious who owned him her lord.

THE STORY OF THE ARTIST MANI ISKENDER'S TRAVELS THROUGH CHINA

I have heard that from Rey, in days far out of reach,
The great artist Mani went to China to preach.
And great numbers of people in China came out
To behold him, and covered the roadway, devout,
With pure crystal, resembling water. Some hand
Painted pipple-like patterns all over it, and
It appeared like a brood ruffled up by the breeze;
All beholders that picture of crystal woul please.
The were drawn on it, too, many riverside plants,
Twining gracefully, over it,
Twining gracefully, over it, soothing the glance.
In the heat of the desert rode forward Mani
And felt suddenly thirsty as thirsty can be.
Bending down, then, Mani took the lid his pitcher
And stretched forward his hand to the water-like picture.
But, too fragile, the pitcher broke up on the stone,
Nothing left for Mani but clay splinters alone.
And Mani guessed at once: it was somebody's joke
To have painetd the brook where his pitcher had broken.

THE RESCUE OF NUSHABEH AND ISKENDER'S PEACE WITH QUINTAL

Pass the wine, o cup-bearer, for me to drink in,
Let its pearls join my heart's blood to which they're akin.
Wine! My spirit dries up from life,s everyday dane.
Only stell cleanses steel from disfiguring stain.

He whose father was glorious King Philicus
Stopped the Burtas' march and repulsed the wild Rus.
Iskender found a field for a rest, green and broad,
Where the earth gave men joy and their powers were restored.
And its shadowy tree-clumps surpassed fair Tuba,
And its luscious green grass under blue skies stretched far.
And its brooks were as sweet as in summer red wine,
But were under no ban, as was wine at that time.
With their shadowy patterns delighting all hearts,

Poplars wove their green nets in those bounteous parts.
Trees extended their crowns towards the heavenly height;
With fresh air they were nurtured, with spring-water bright.
In the shade of those trees, where 'tis blissful to feast,
Rumian carpets were spread for the king to find peace.

„IGBALNAMA" (BOOK OF GLORY)

THE LEGEND OF ISKENDER AND THE WISE HERDMAN

As of old, come, o singer, and early at dawn
Strike a tune from your strngs with a zakhmeh of horn.
Let clear brooks start to flow and make nought of our woes,
Take our souls where the river of happiness flows!

So did say once the great story-teller of yore
Who no rivals in mist-clad antiquity saw:
In his Rumian hall sat the king on his throne
With his crown made in China. Like gold shone the dawn.
But a frown veilde his brow, and he put a firm seal
On his smile, and its brilliance he bade it conceal.
He was lord of Moon — like the sun, light she shed,
Yet she langueshed in fever upon her royal bed.
Wordly joys she expected no more from her life,
By a dreadful disease plunged in desperate strife.
Iskender suffered too; his imperial heart
Night exhausted, was suffering under the smart
And, succumbing to thoughts full of sorrow, he bade
All the wisest assemble in Rum — and they made
A full study of measures — both potent and sure —
That his grief and his Moon's deadly illness might cure.
And the sages he summoned attended his call
And arrived in due course in the king's royal hall,
Many potions those doctors composed and produced,
No impovement, however, in her they induced.
Burning like a red apple, she suffered, imflamed;
Veiled in sorrowful gloom te king's eyebrows remained.
He was warmly attached to his moonfaced perl
And was torn with anxiety dreadful to see.
And forsaking his throne, the king went to the roof
As if there he might find peace, his sorrow to soothe.
He went round all the roof and cast wandering looks
At the mountains and steppes, at the rivers and brooks,
And below, where the stepped apread in silence around,
He saw sheep with a shepherd who stood on the ground.
In a while hat, grey-haired, with a hook in his hand,
He stood there with a look magestic and grand.
How his glance would embrace the expanse of the steppe,
Now he turned to his sheep or the ground where he stepped.

The calm shepherd looked pleasant to king Iskender,
With his glance full of wisdom, his stature so fair.
And the king bade the herdsman be brought to his throne
That same minute, to see him and talk there alone.
And the guards hurried off, to give joy to the soul
Of the herdsman, whom king Iskender did call.
Then the old man came up to the foot of the throne
And the railings of red to his mortal eyes shone,
And before Iskender's mighty presence he stood;
Could he ever have dreamed of a fortune so good?
He bowed down to the ground — he was courteous — of old
He had stood before kings, keeping courteous, yet bold.
And the king called him high with a gentle, soft call,
With his royal word imparting delight to his soul.
And thus spake Iskender: „'Twist the mountains and vales
Many stories are told. Tell me one of those tales.
„I am weary with sorrow. Perhaps all my worry
Will disperse, when you tell me your wondrous, wise story".

ШАИРИН ДӨВРҮ ВӘ ҺӘЈАТЫ

ЭПОХА НИЗАМИ

EPOCH OF NIZAMI

Низами
Низами.
Nizami

Шаирин вәтәни
Родина поэта.
The poet"s homeland.

Зәки Мүәјјәд — шаирин бабасы
Зеки Муаййад — дед поэта
Zeki Muaiiad — poet"s granbfather

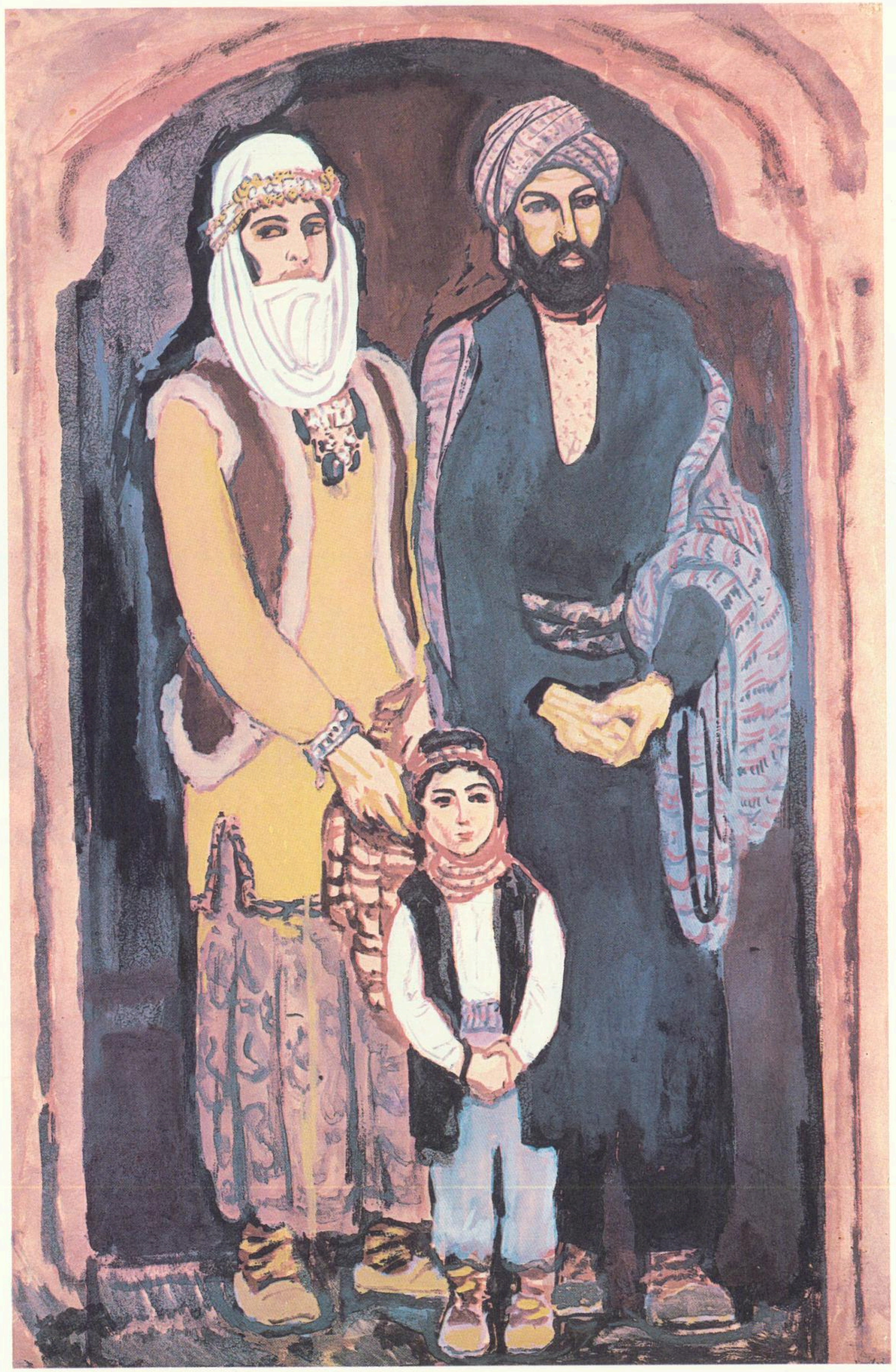

Балача Илјас валидејнләри илә
Маленький Ильяс с родителями.
Little Ilyas with his parents.

Мәһсәти вә кәнҹ Низами
Мехсети и юный Низами
Mekhseti and Young Nizami

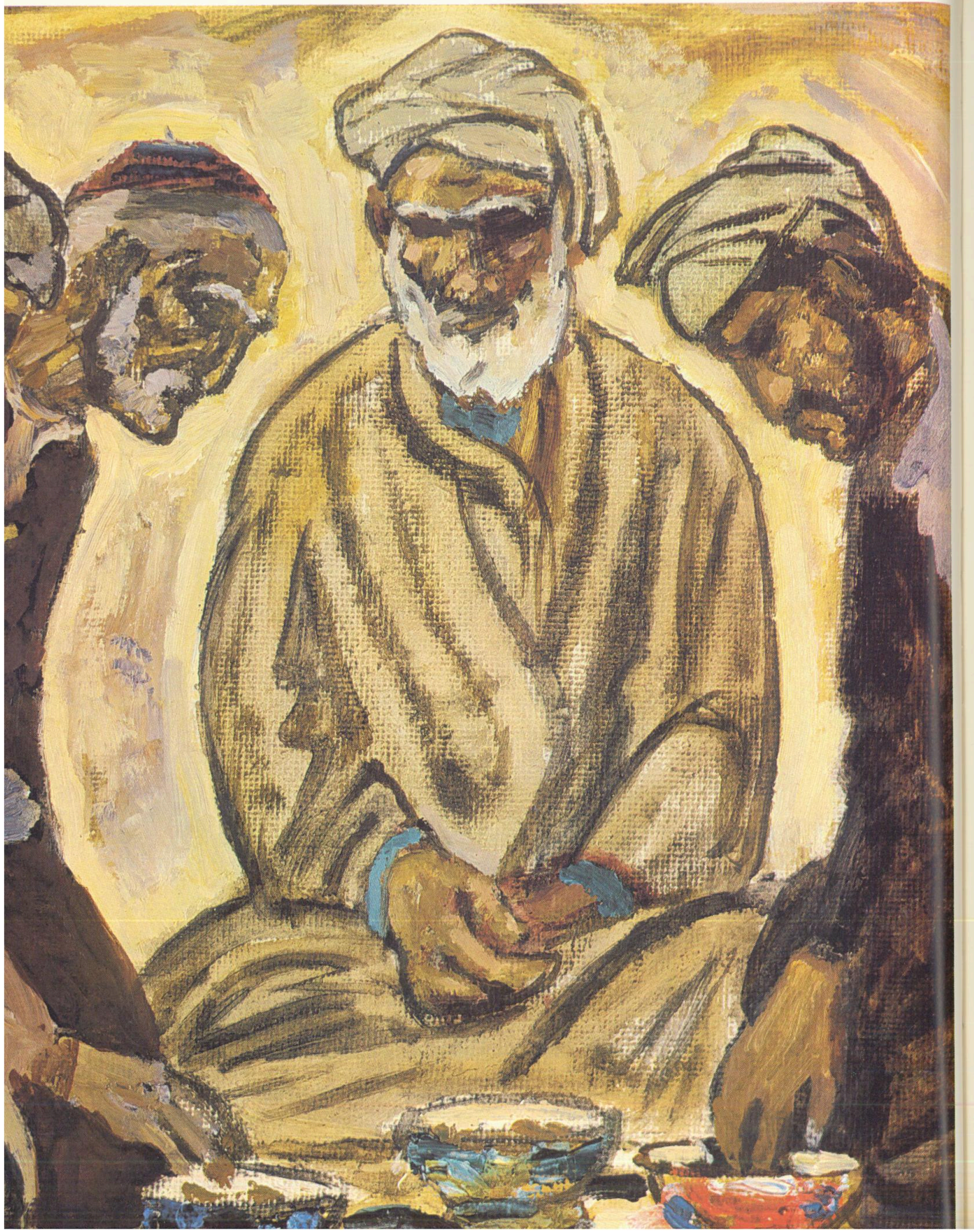

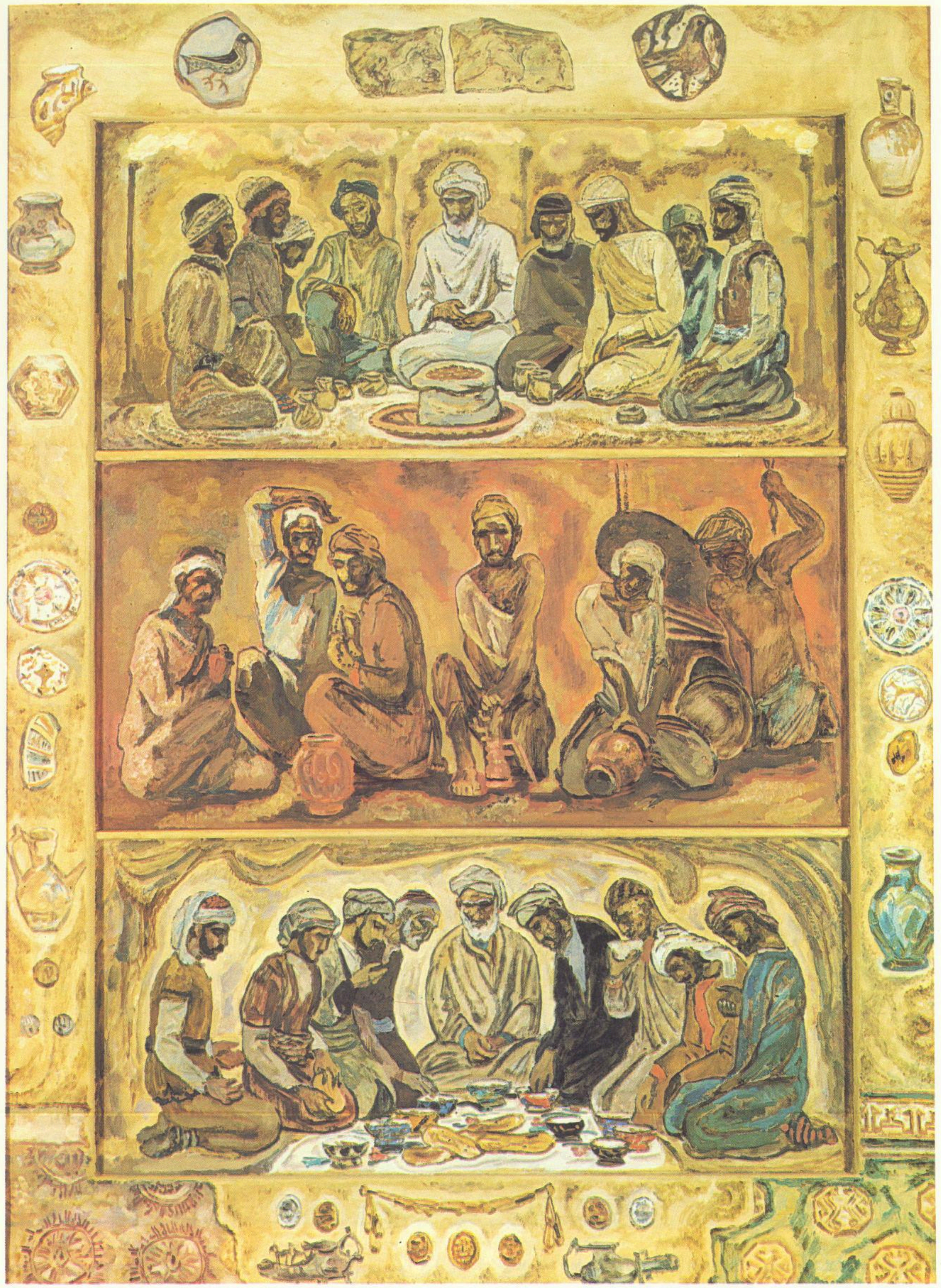

Әхиләрин башчысы [фрагмент]
Глава «ахистов» (фрагмент)
The head of akhists (fragment)

Әхиләр — халг сәнәткарлары [триптих]
«Ахисты» — народные мастера (триптих)
„Akhists" people"s masters (triplex)

Афаг вә Мәһәммәд. Шаирин һәјат јолдашы вә оғлу
Афаг и Мохаммед. Жена и сын поэта.
Afag and Muhammad. The poet"s wife and son.

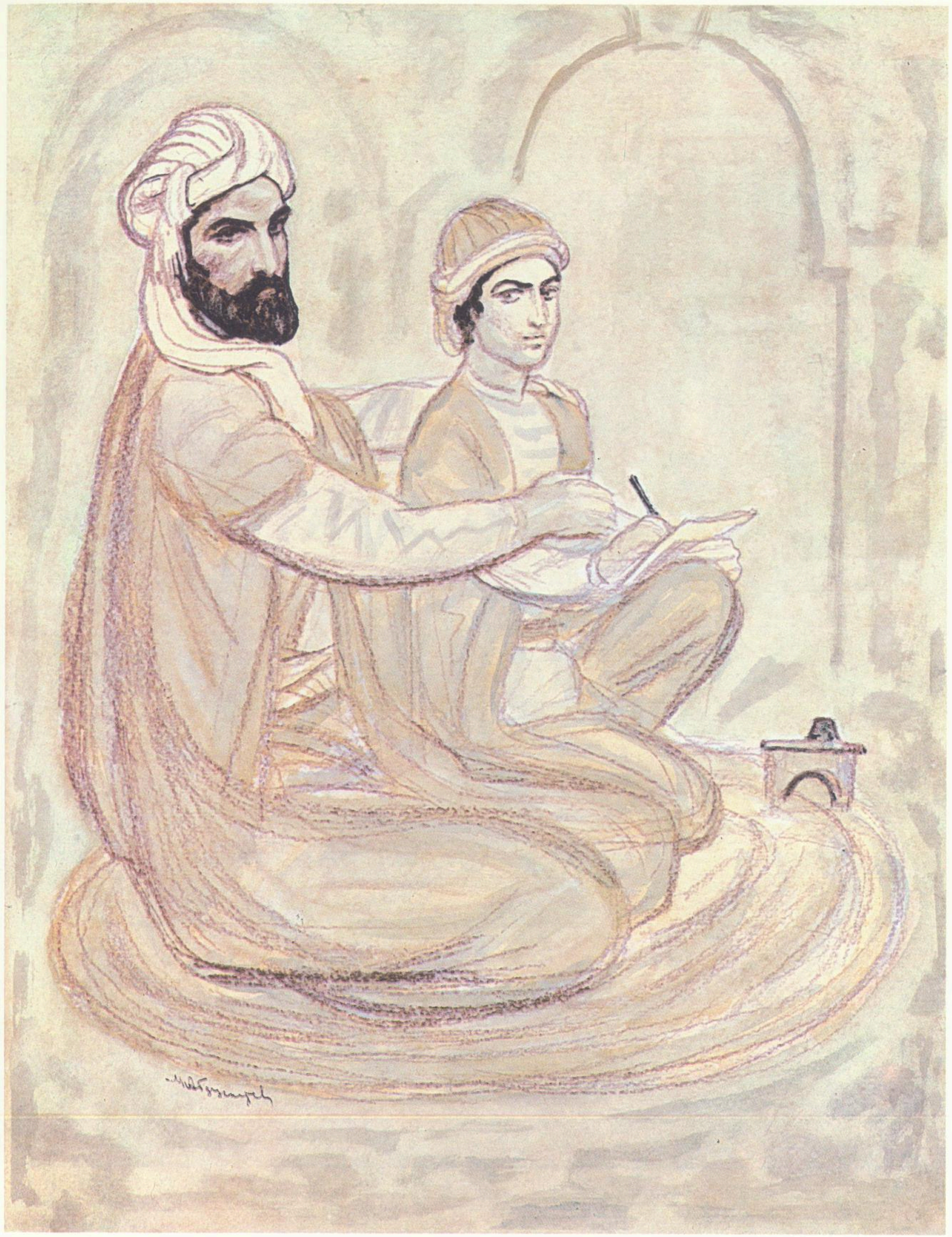

Шаир, оғлу Мәһәммәдә ше'ри... мәсләһәт көрмүр
Поэт не советует сыну Мохаммеду писать стихи...
The poet doesn"t advise his son Muhammad to write verses.

Сарај шаирләри вә Низами
Низами и дворцовые поэты.
Nizami and the court poets.

Хагани вә Мәһсәти
Хагани и Мехсети.
Khagani and Mekhseti.

Шаир халг арасында
Поэт среди народа.
The poet among the people.

Хагани вә Низами
Хагани и Низами
Khagani and Nizami.

Низами
Низами
Nizami

«ХӘМСӘ»НИН МОЗАИК ЛӨВҺӘЛӘРИ

МОЗАИЧНЫЕ ПАННО «ХАМСЕ»

MOSAIC PANELS„ KHAMSA“

Бајгушларын сөһбәти
Разговор двух сов.
The conversation of two owls.

Әнуширәван, вәзир вә бајгушлар [фрагмент]
Нушираван, везир и совы (фрагмент)
Nushirvan, vezier and owl (fragment)

Кәрпичкәсәнин нағылы
Рассказ резчика кирпича
The story of the brick cutter.

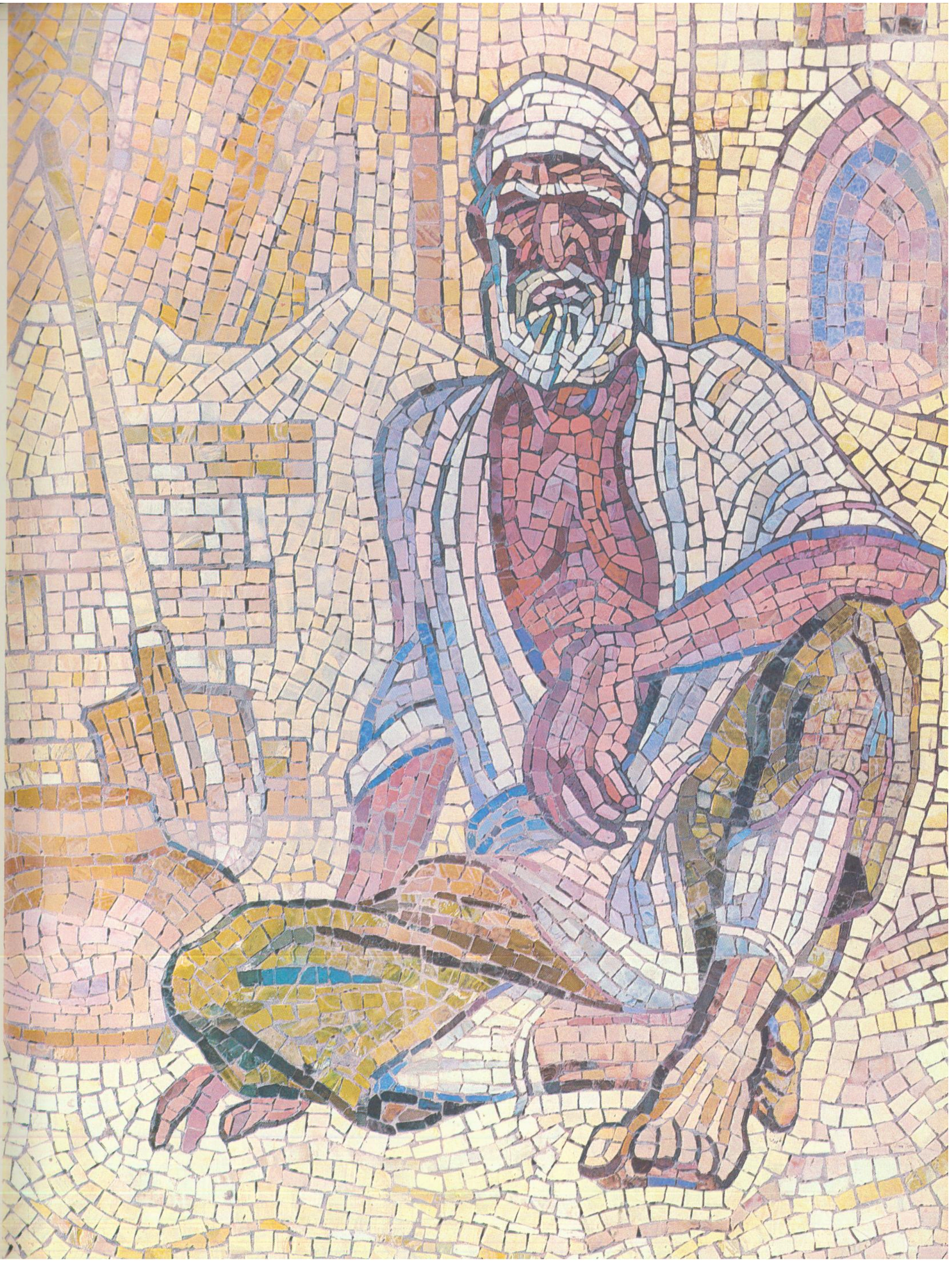

Кәрпичкәсән киши [фрагмент]
Старик — резчик кирпича (фрагмент)
The old man — cutter of the brick.

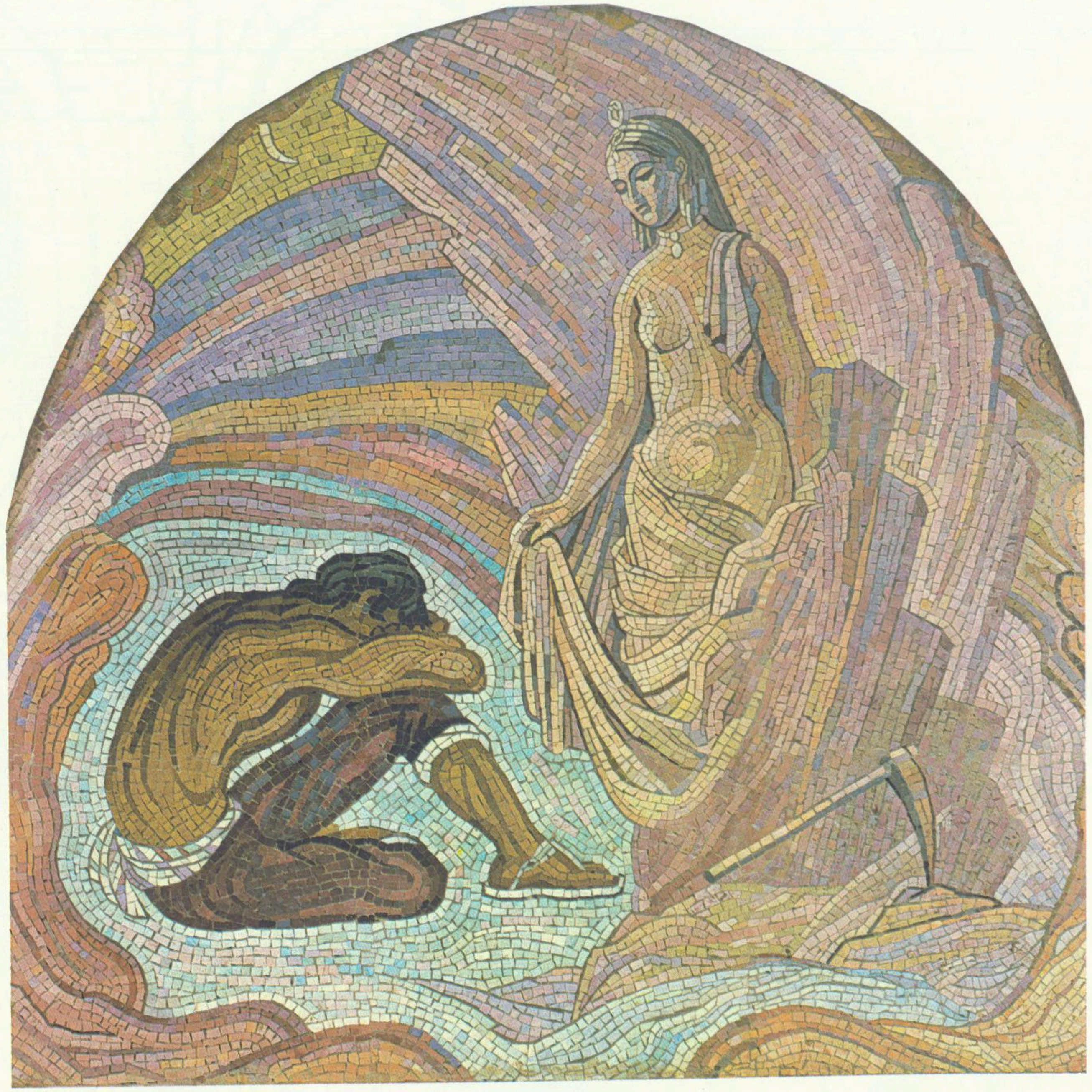

Фәрһад Бисүтунда.
Фархад на горе Бисутун.
Farkhad on the mountain Bisutun.

Ширинин һејкәли.
Статуя Ширин (фрагмент)
Statue of Shirin (fragment)

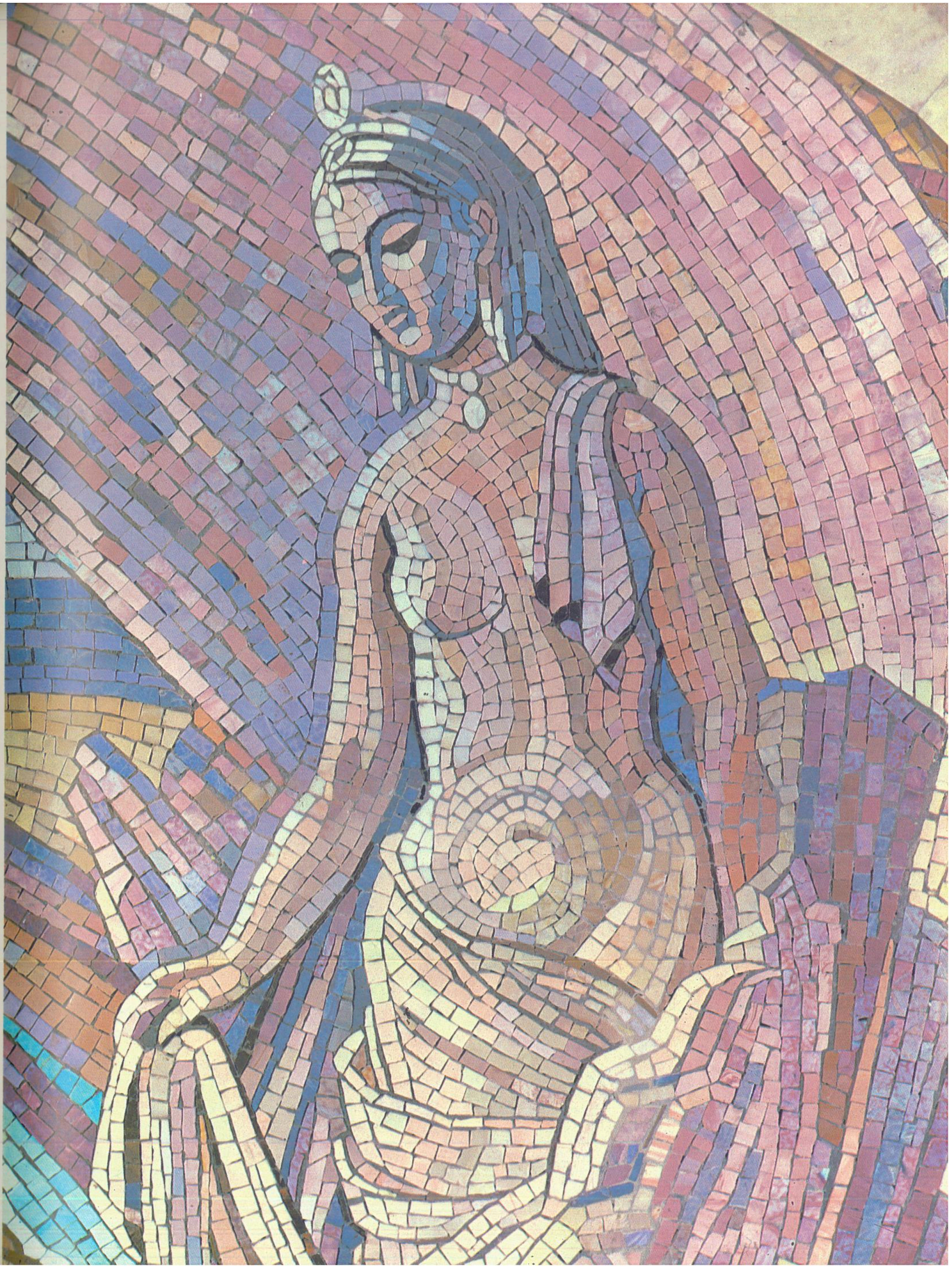

Султан Сәнчәр вә гары.
Султан Санджар и старуха
Sultan Sandjar and an old woman.

Султан Сәнчәр [фрагмент]
Султан Санджар (фрагмент)
Sultan Sandjar (fragment)

Хосров вә Ширин
Хосров и Ширин
Khosrov and Shirin.

Хосров [фрагмент]
Хосров (фрагмент)
Khosrov (fragment)

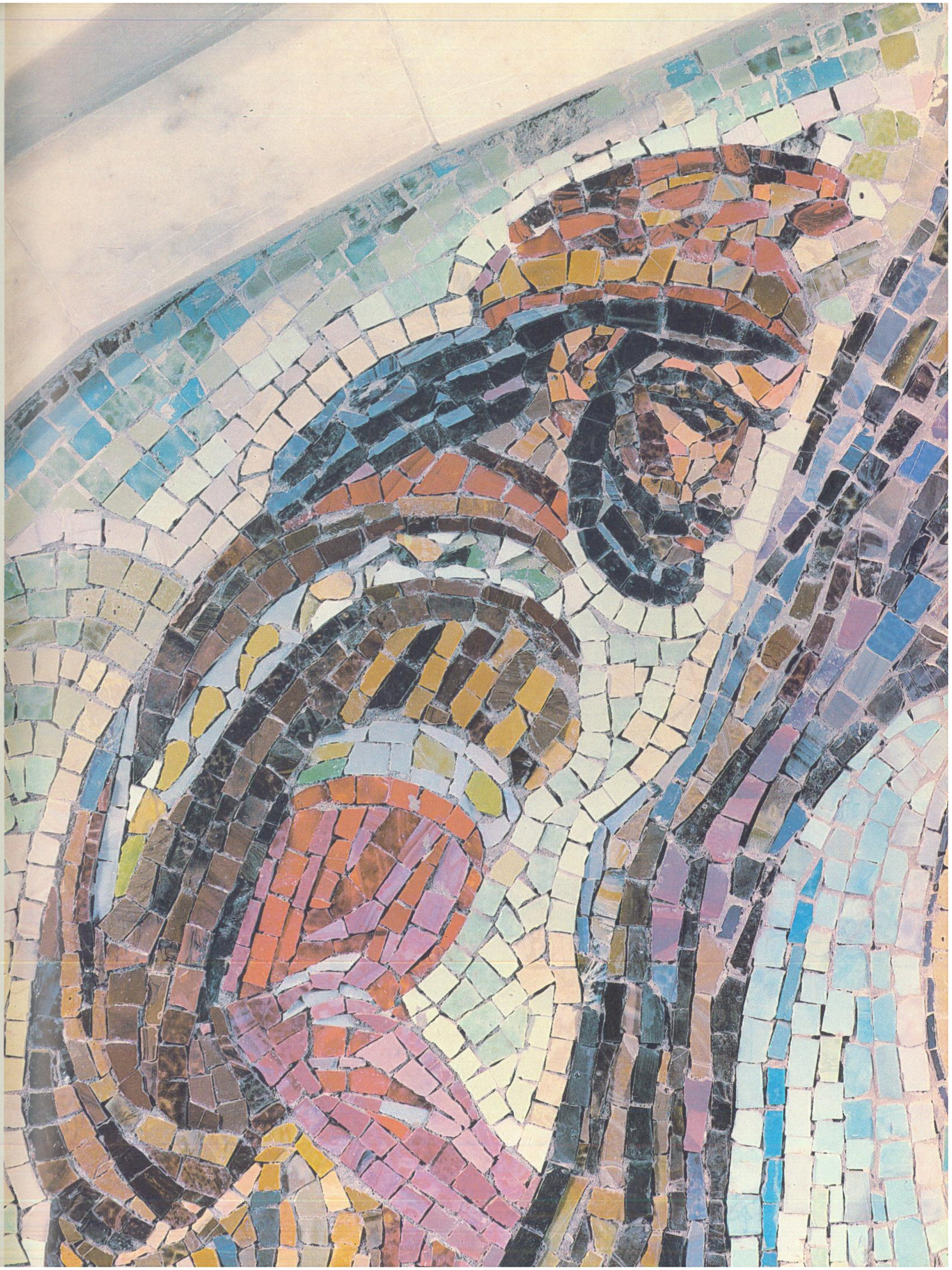

Фәрһад вә Ширин
Фархад и Ширин
Farkhad and Shirin.

Фәрһад [фрагмент]
Фархад (фрагмент)
Farkhad (fragment)

Мәчнун вә атасы
Меджнун с отцом
Madjnun with his father.

Мәчнунун атасы (фрагмент)
Отец Меджнуна (фрагмент)
Madjnun's father (fragment)

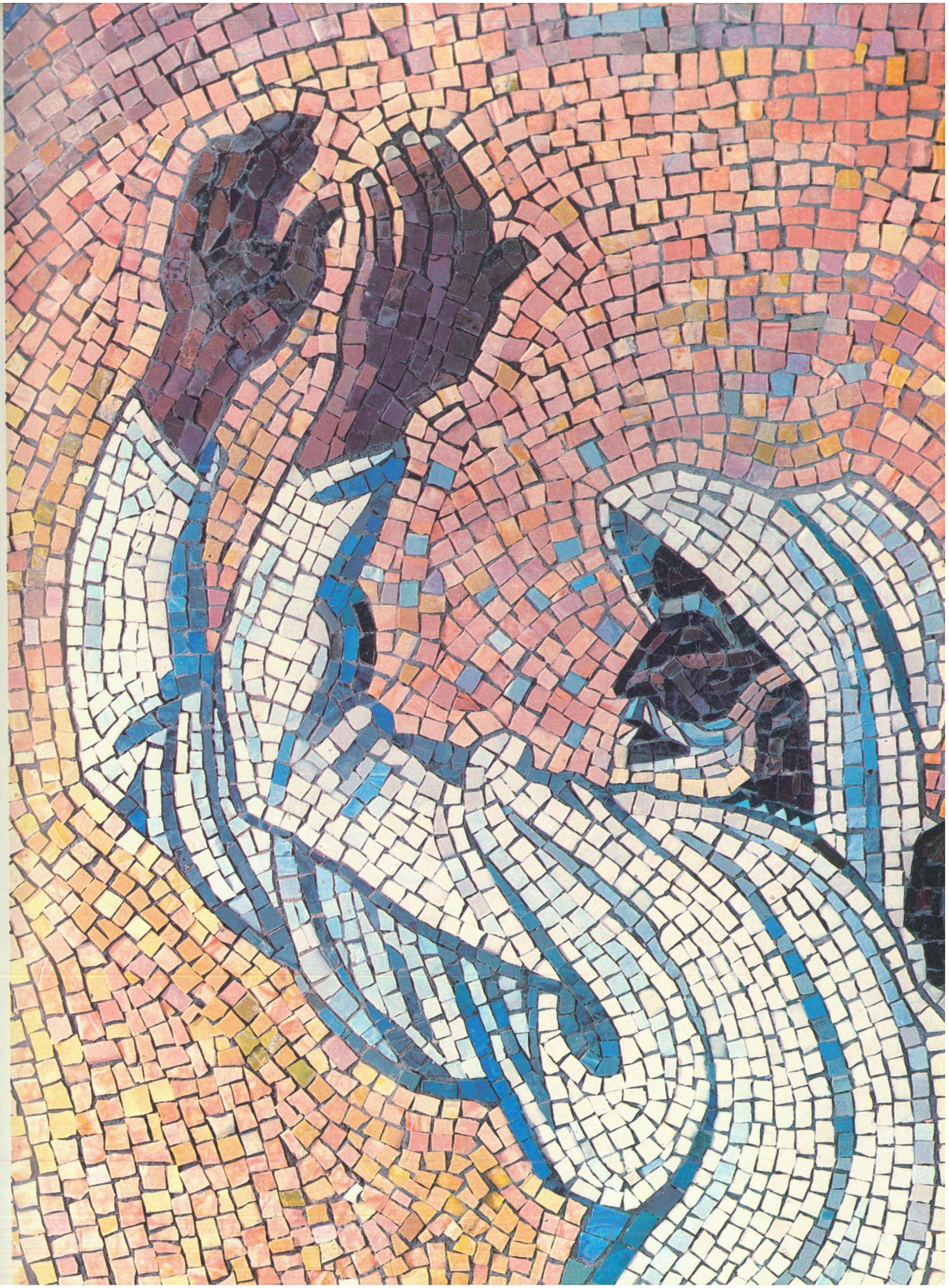

Лејли вә Мәчнун
Лейли и Меджнун
Leili and Madjnun.

Аһу [фрагмент]
Газель (фрагмент)
Gazelle (fragment)

Лејлинин гәбри үстүндә
На могиле Лейли
On Leili"s grave.

Мәчнунун кәдәри [фрагмент]
Страдания Меджнуна (фрагмент)
Majnun"s sufferings (fragment)

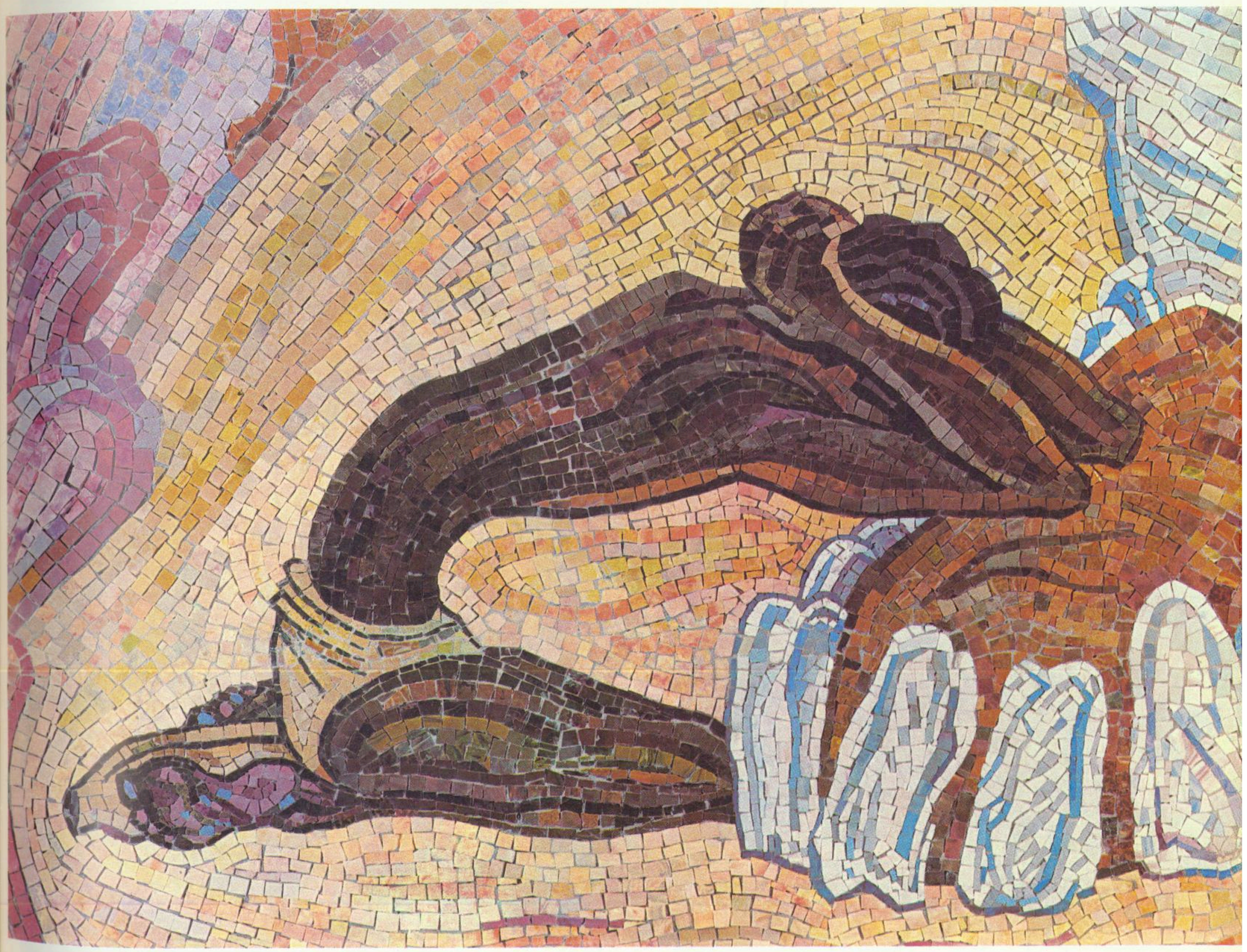

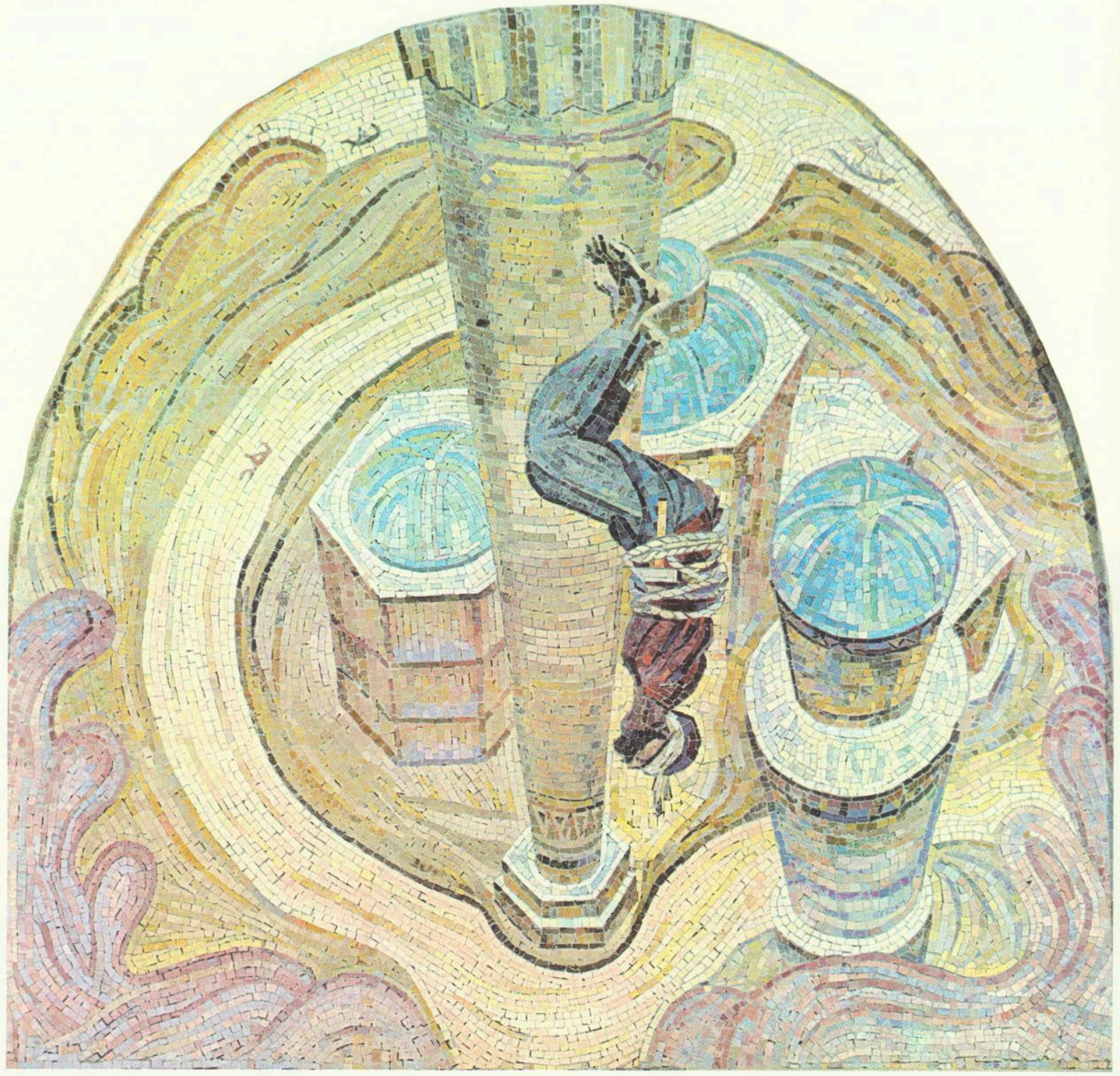

Симнарын фачиәси
Трагедия Симнара.
Simnar"s tragedy.

Симнар [фрагмент]
Симнар (фрагмент)
Simnar (fragment)

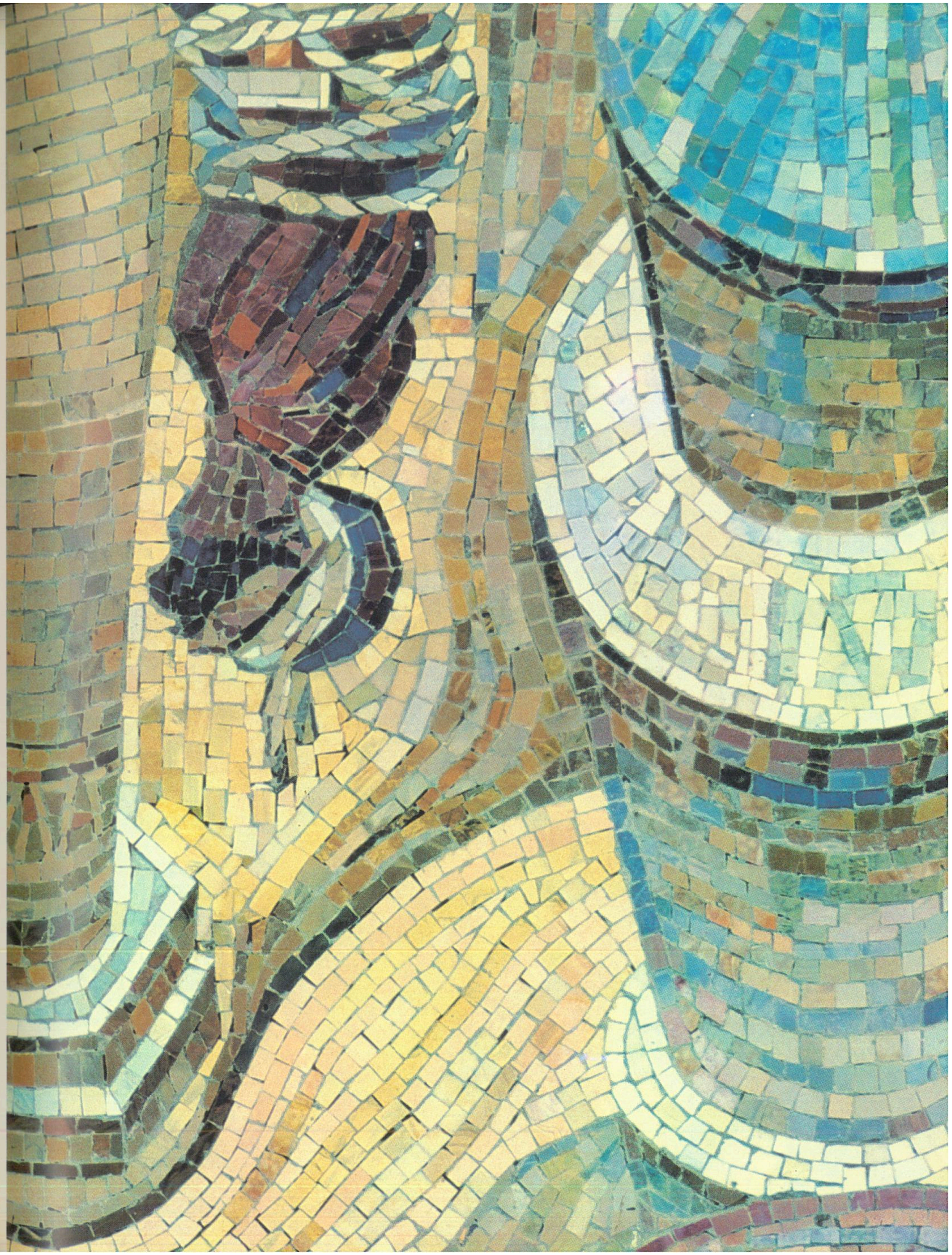

Бәһрам вә әждаһа
Бахрам и дракон
Bakhram and dragon.

Бәһрам (фрагмент)
Бахрам (фрагмент)
Bakhram (fragment)

Бәһрамын һүнәри
Подвиг Бахрама
Bakhram"s deed.

Бәһрам |фрагмент|
Бахрам (фрагмент)
Bakhram (fragment)

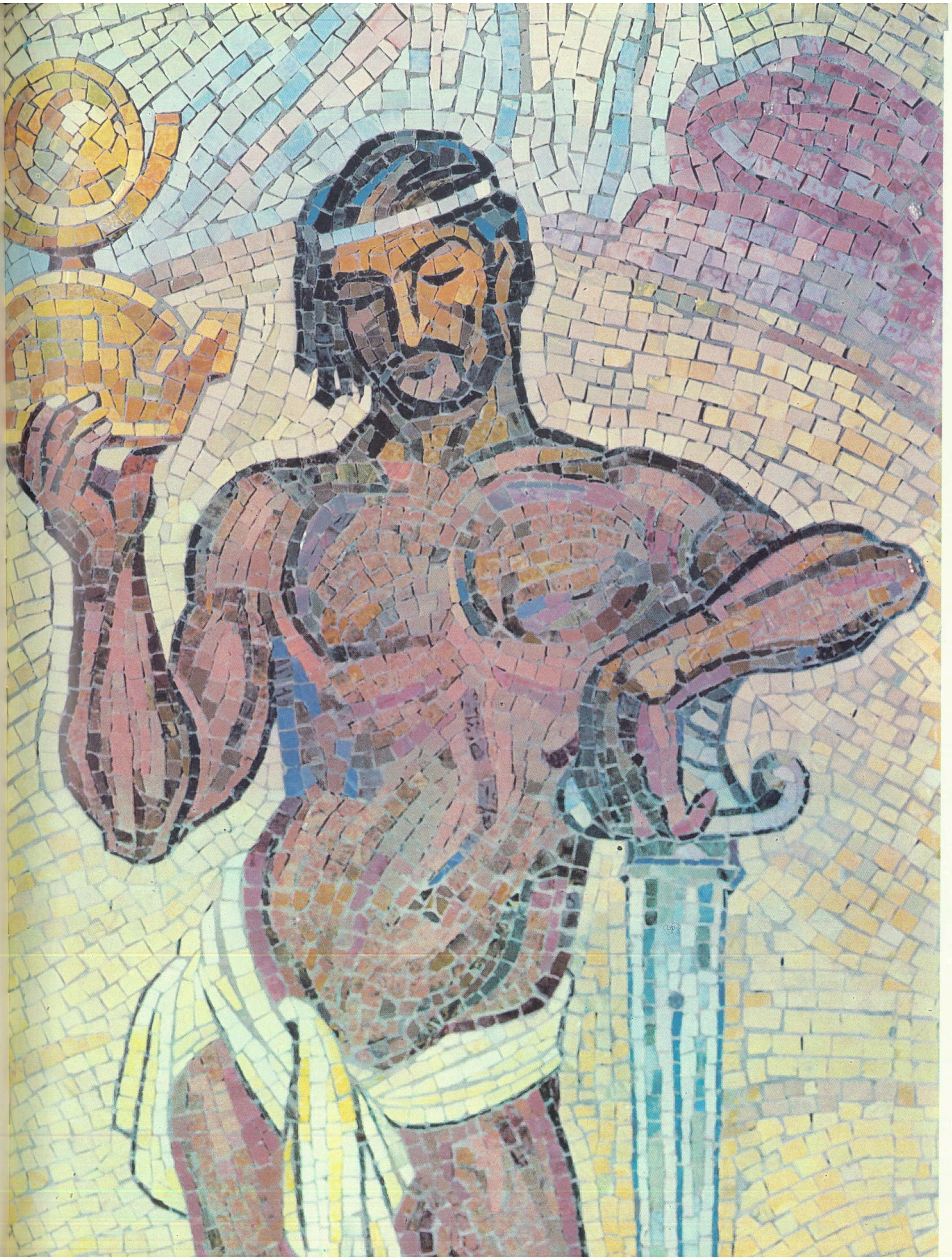

Фитнә
Фитне
Fitne

Өкүз вә Фитнә [фрагмент]
Бык и Фитне (фрагмент)
The bull and Fitne (fragment)

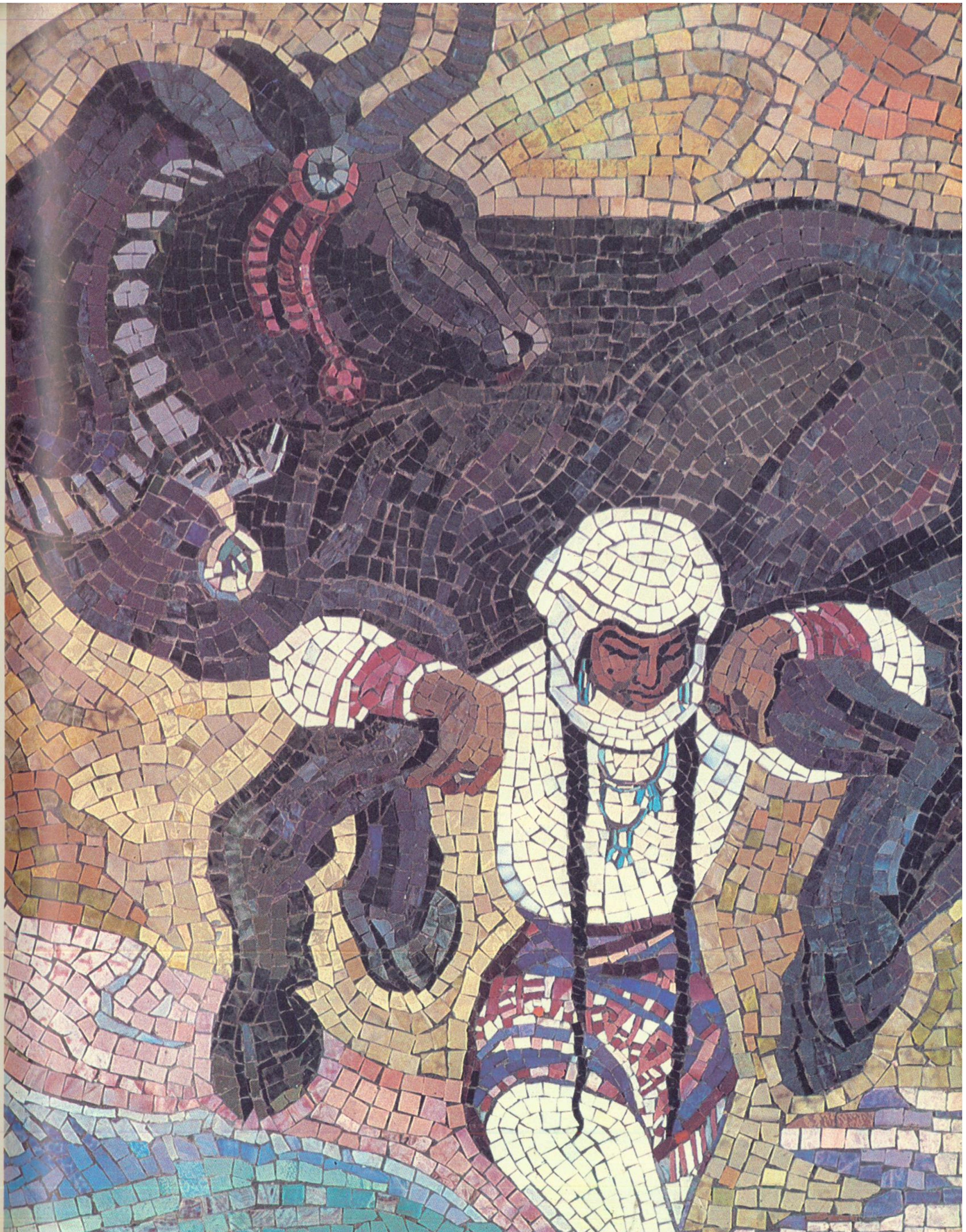

Даранын өлүмү
Смерть Дария
Daria"s death

Даранын гатилләри [фрагмент]
Убийцы Дария (фрагмент)
Daria"s murderer

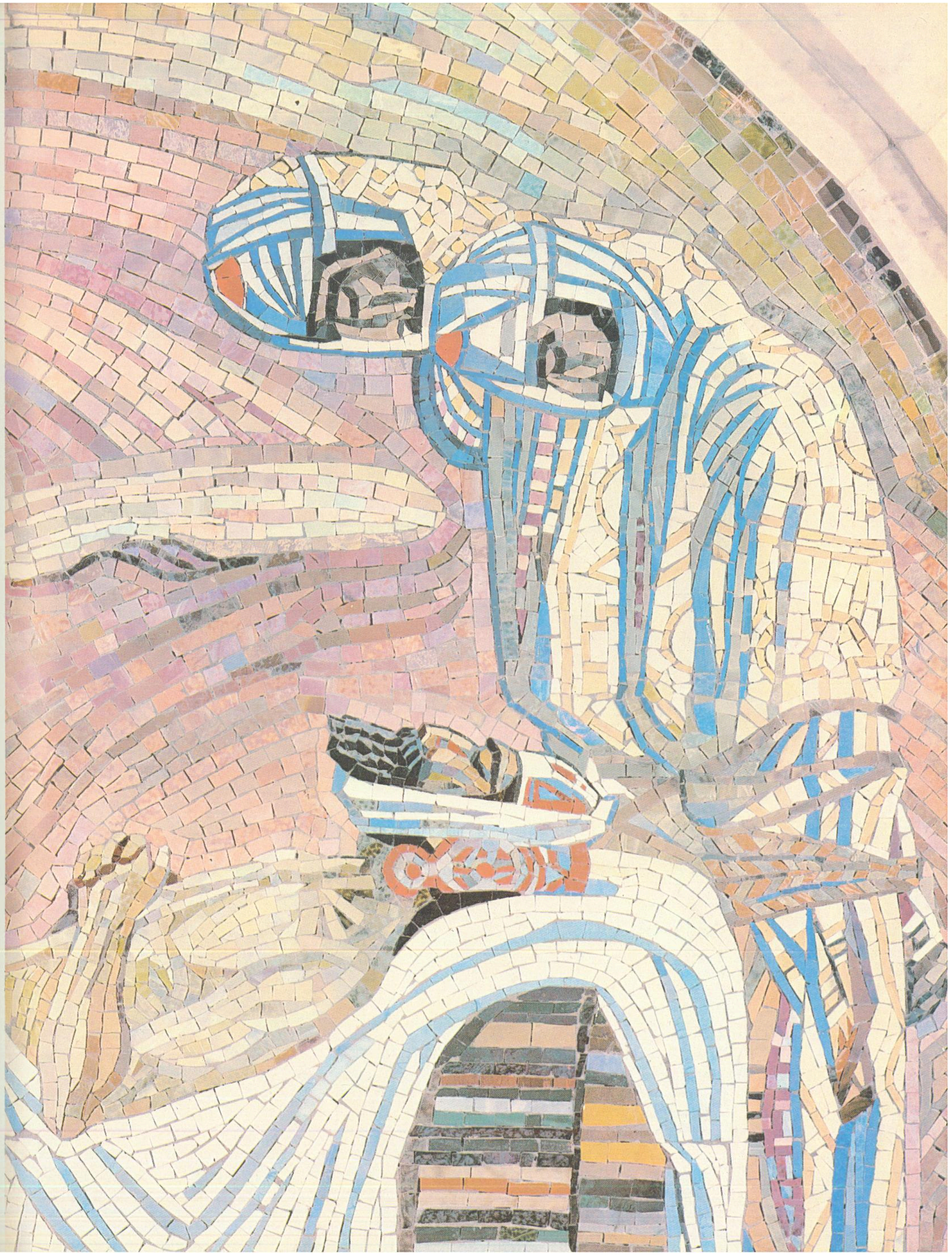

Нүшабә вә Искәндәр
Нушабе и Александр.
Nushaba and Alexander.

Нүшабә [фрагмент]
Нушабе (фрагмент)
Nushaba (fragment)

Нәггаш Мани
Живописец Мани.
Mani — painter

Манинин сурәти [фрагмент]
Образ Мани (фрагмент)
Mani"s image (fragment)

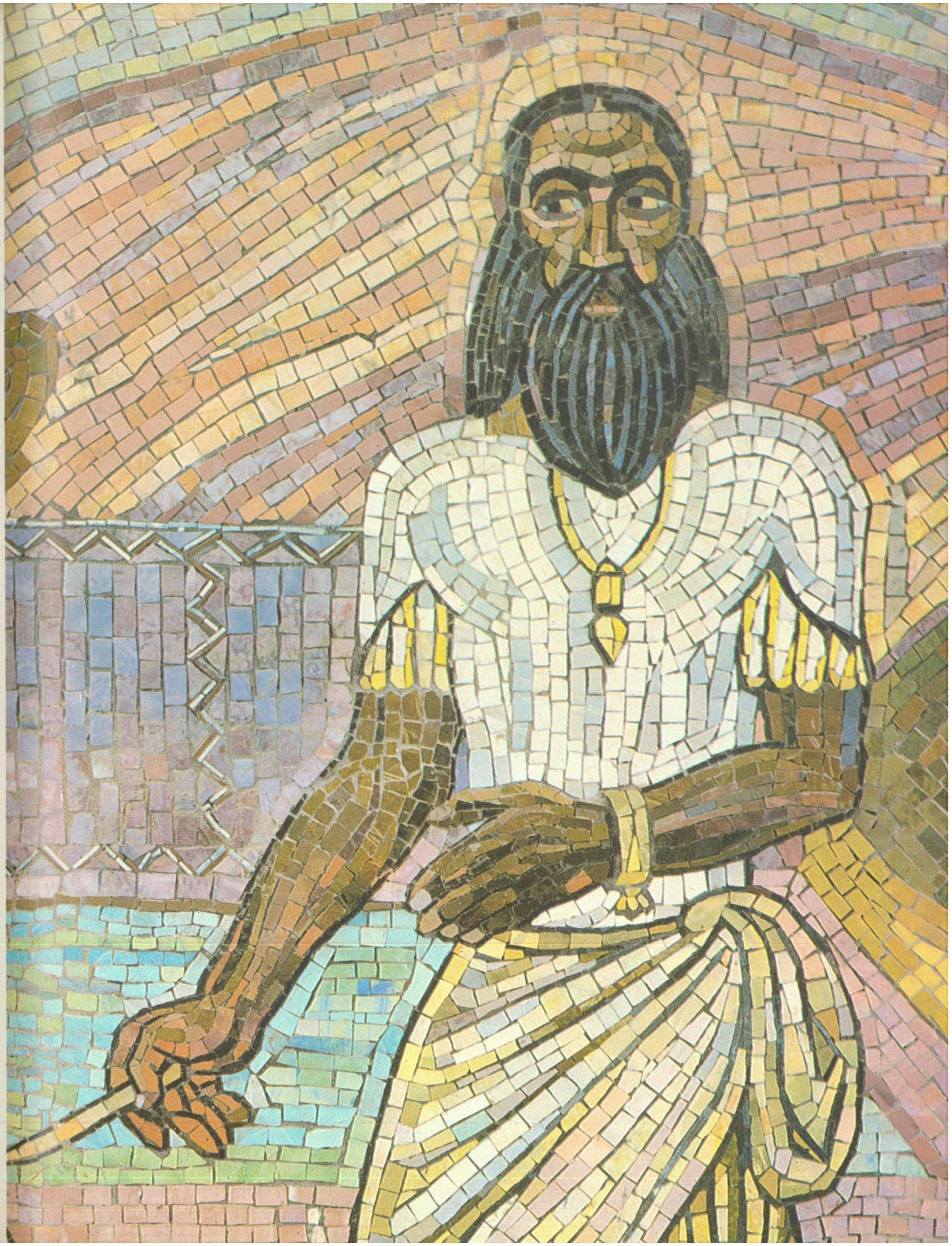

Искəндəр вə чобан
Александр и пастух.
Alexander and shepherd.

Искəндəр [фрагмент]
Искендер
Iskandar

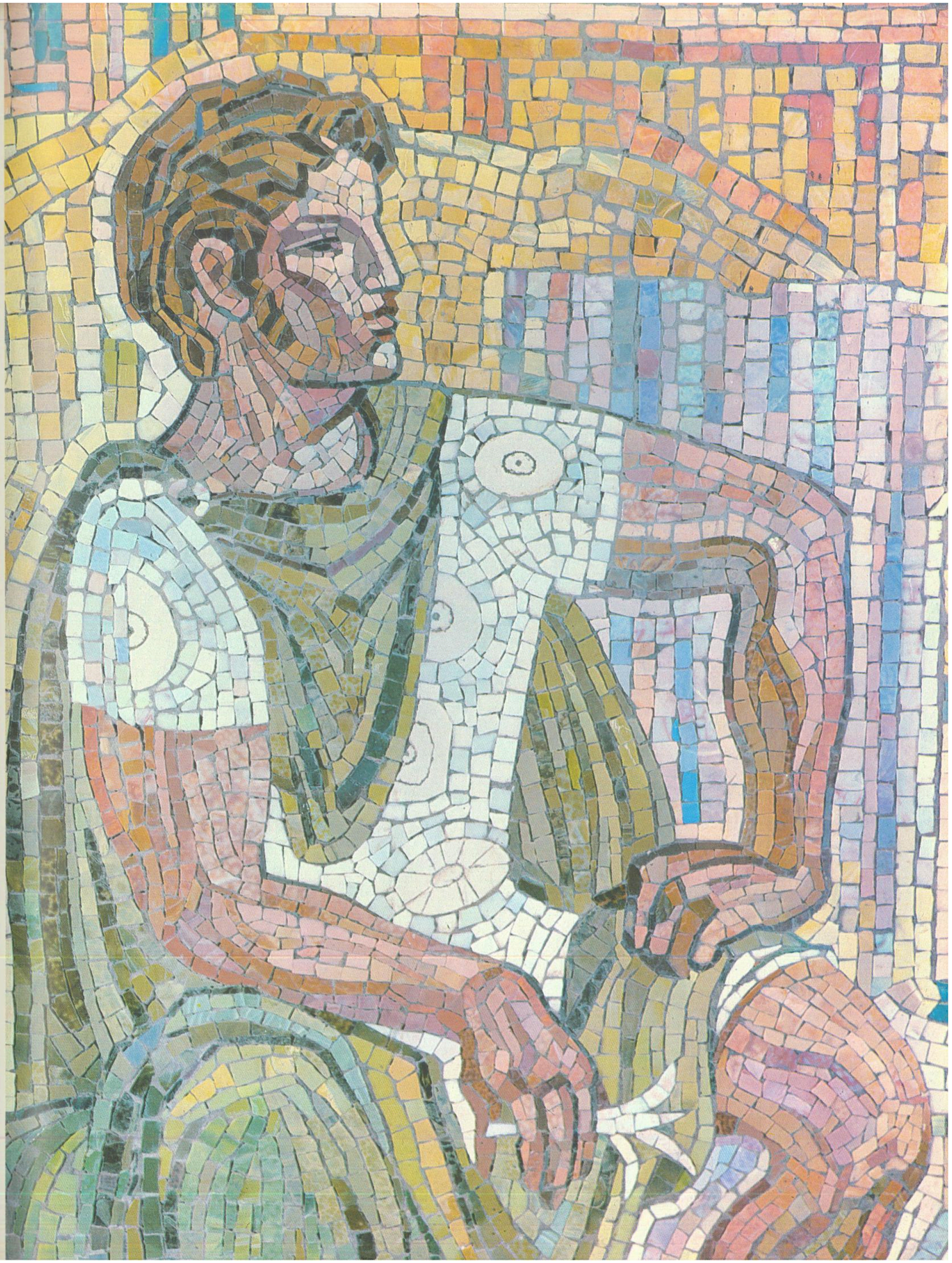

Валис-Фалес [фрагмент]
Валис—Фалес (фрагмент)
Valis — Falis (fragment)

Jедди алим
Семь ученых.
Seven sages.

Сократ [фрагмент]
Сократ (фрагмент)
Socrat (fragment)

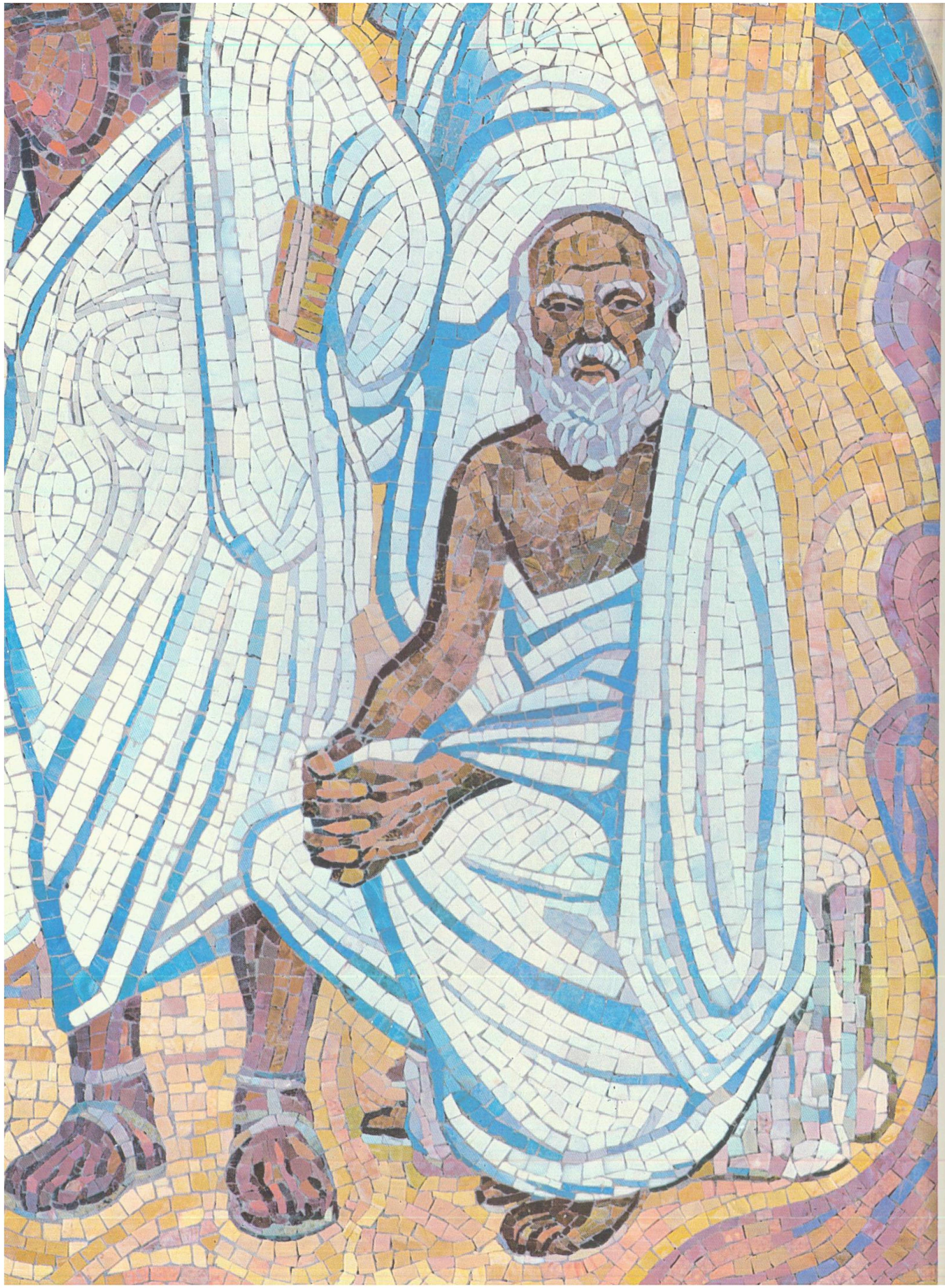

ЛӨВҺӘЛӘРИН ЕСКИЗЛӘРИ ВӘ РӘСМЛӘР

РИСУНКИ И ЭСКИЗЫ ПАННО

DRAWINGS AND SKETCHES

Низами образы
Образ Низами
Nizami"s image.

Мәчнун атасы илә сәһрада
Меджнун с отцом в пустыне
Madjnun with his father in the desert.

Бајгушларын сөһбәти
Разговор двух сов
The conversation of two owls.

Султан Сәнчәр вә гары
Султан Санджар и старуха
Sultan Sandjar and the old woman.

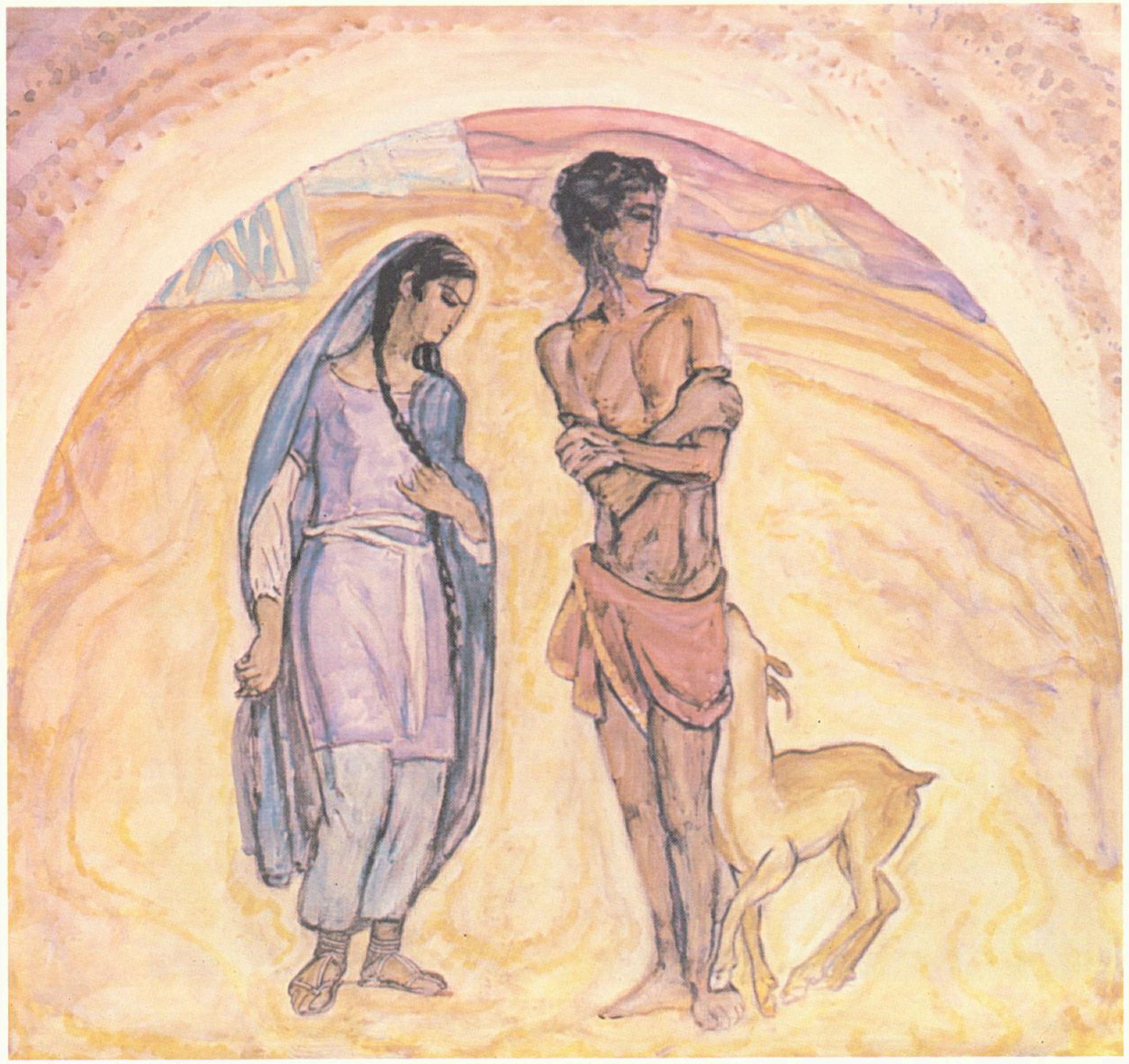

Ашиглəр сəһнəси
Сцена влюбленных.
Scene of lovers.

Симнарын Хəвəрнəг фачиəси
Хаварнакская трагедия Симнара
Simnar"s Khavarnak tragedy.

Бәһрамын ики шир арасындан тач көтүрмәси
Бахрам отнимает корону меж двух львов.
Bakhram takes away the crown between two lions.

Нәггаш Манинин һекајәси
Рассказ живописца Мани.
The story of the painter Mani.

Искәндәр вә чобан дастаны
Сказ об Александре и пастухе.
The tale about Alexander and shepherd.

Искәндәрин једди алим илә хәлвәтә чәкилмәси
Тайное удаление Александра и семи ученых.
Secret withdrawal of Alexander and seven sages.

Гараламалар
Наброски.
Sketchess.

Әнуширәван. Рәсм
Нушираван. Рисунок.
Nushirvan, drawing

Ширинин образы
Образ Ширин
Shirin"s image.

Султан Сәнҹәр вә гары
Султан Санджар и старуха. Рисунок.
Sultan Sandjar and an old woman

Фәрһадын јухусу
Сон Фархада.
Farkhad"s dream.

Фәрһадын күлүнкүндән чыхан «Ширин»
Образ Ширин, созданный резцом Фархада.
Shirin"s image, created by the engraver Farkhad.

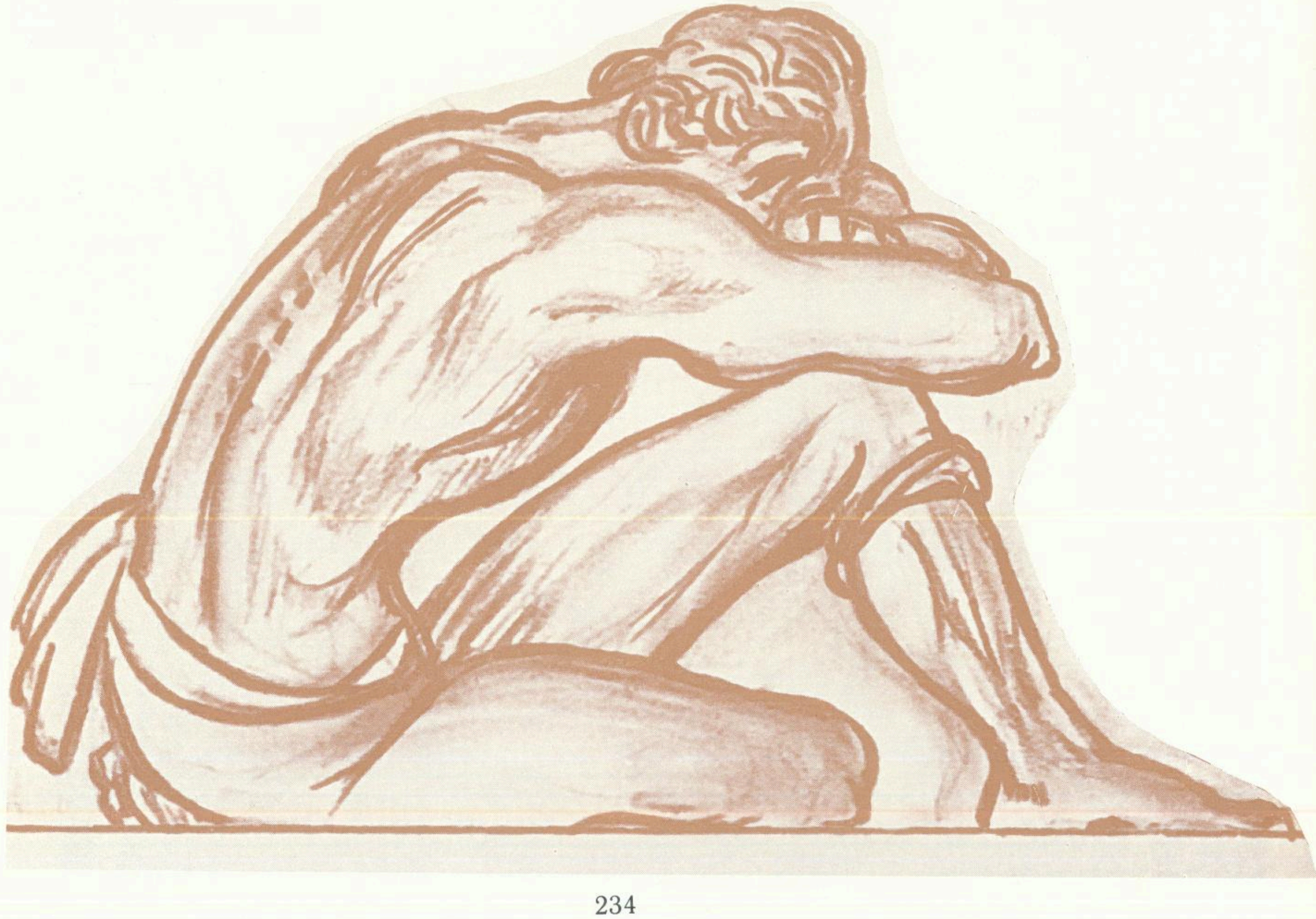

Лејли вә Мәчнун
Лейли и Меджнун.
Leili and Majnun.

Мәчнунун кәдәри
Страдания Меджнуна
Majnun"s sufferings

«Симвар». Ескиз
«Симвар», эскиз.
„Simnar“, sketch.

«Мани». Рәсм
«Мани». Рисунок.
„Mani — drawing“

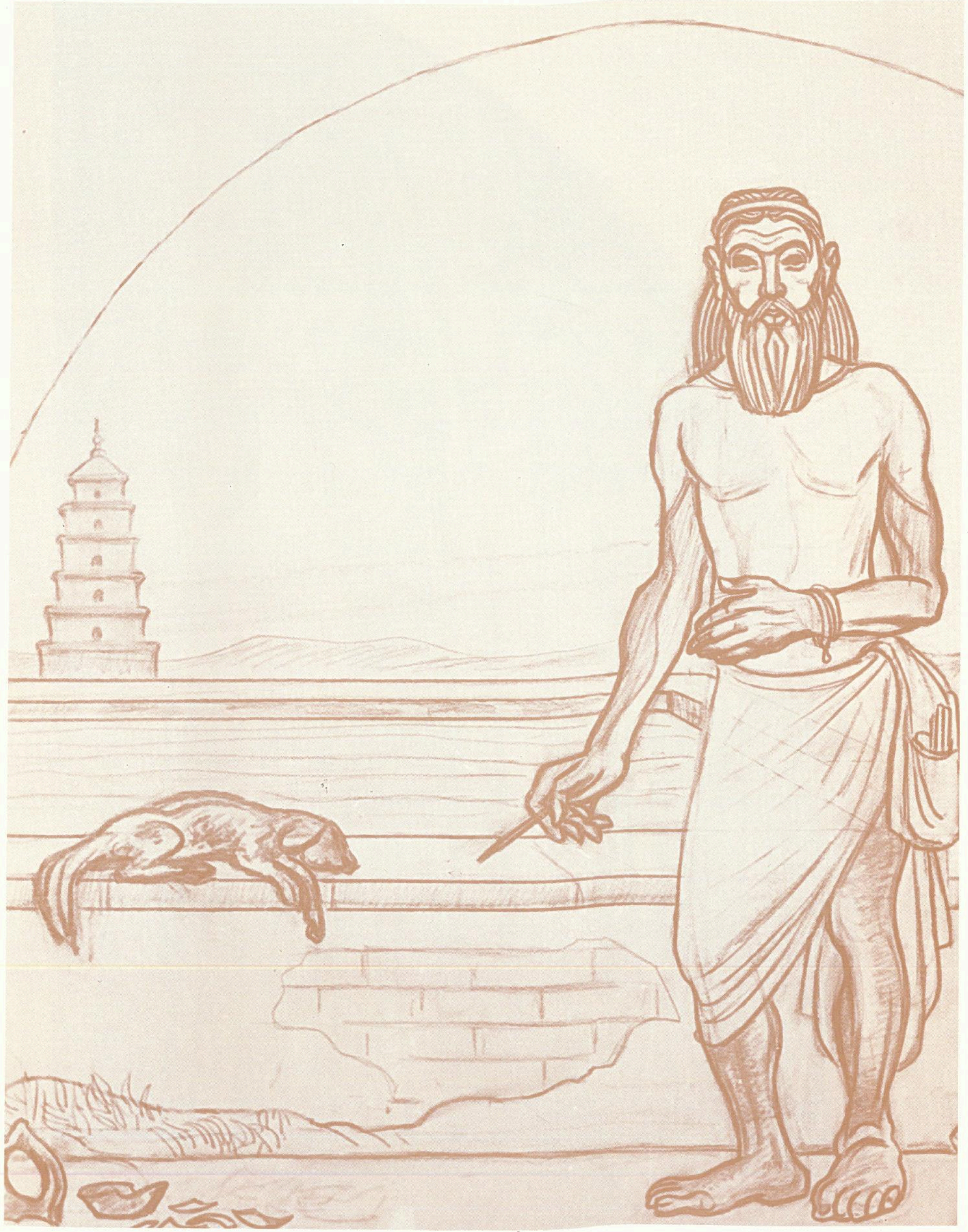

Нүшабә. Ескиз
Нушабе. Эскиз.
Nushaba. Sketch.

Искәндәр. Ескиз
Александр. Эскиз.
Alexander. Sketch.

Искәндәр вә једди алим.
Александр и семь ученых.
Alexander and seven sages.

МИНИАТҮРЛӘР
МИНИАТЮРЫ
MINIATURES

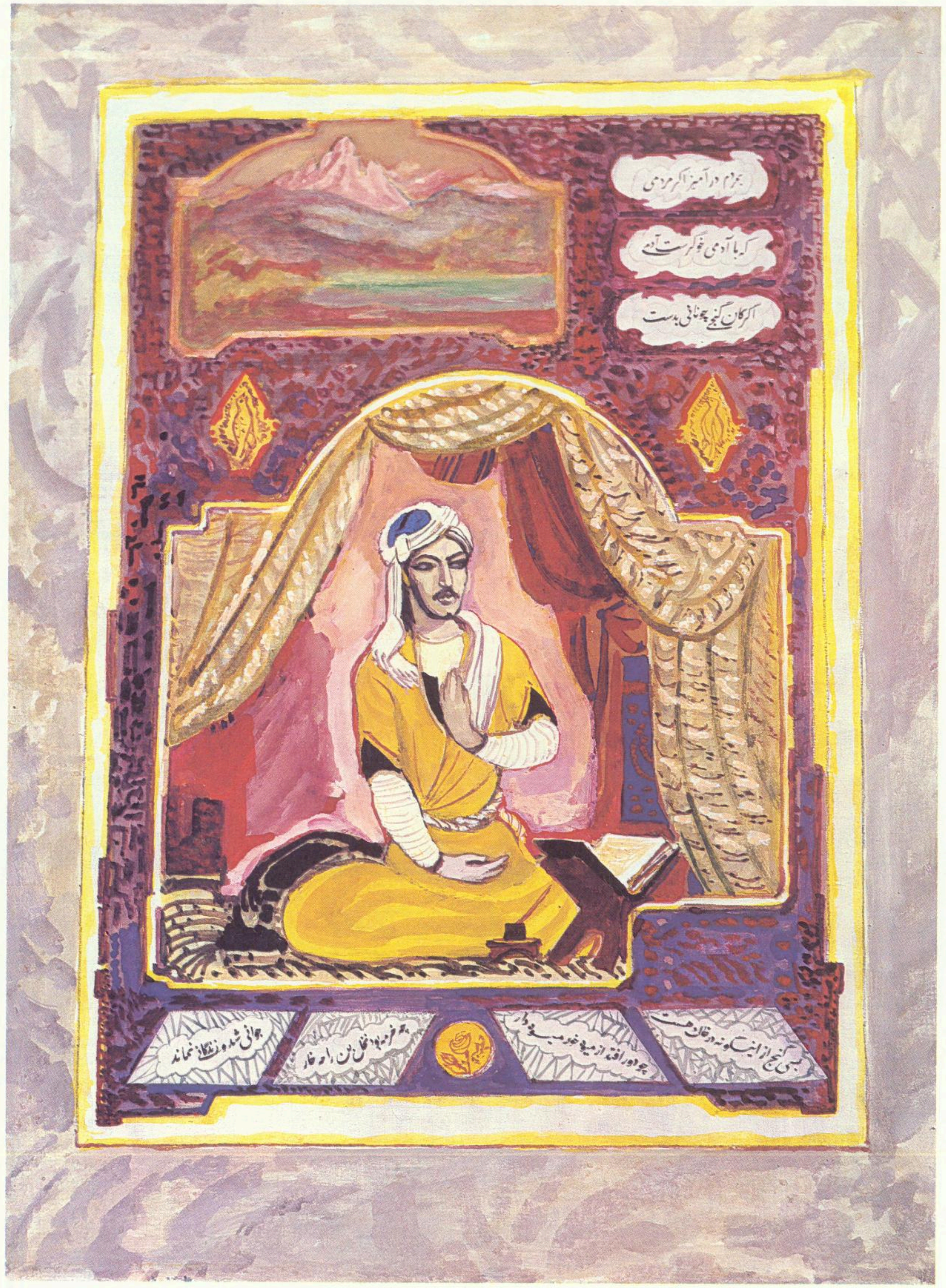

Шаирин кәнҹлији
Юность поэта.
The poet"s youth.

Овчу, ит вә түлкү дастаны
Сказ об охотнике, собаке и лисице.
The tale about hunter, dog and fox.

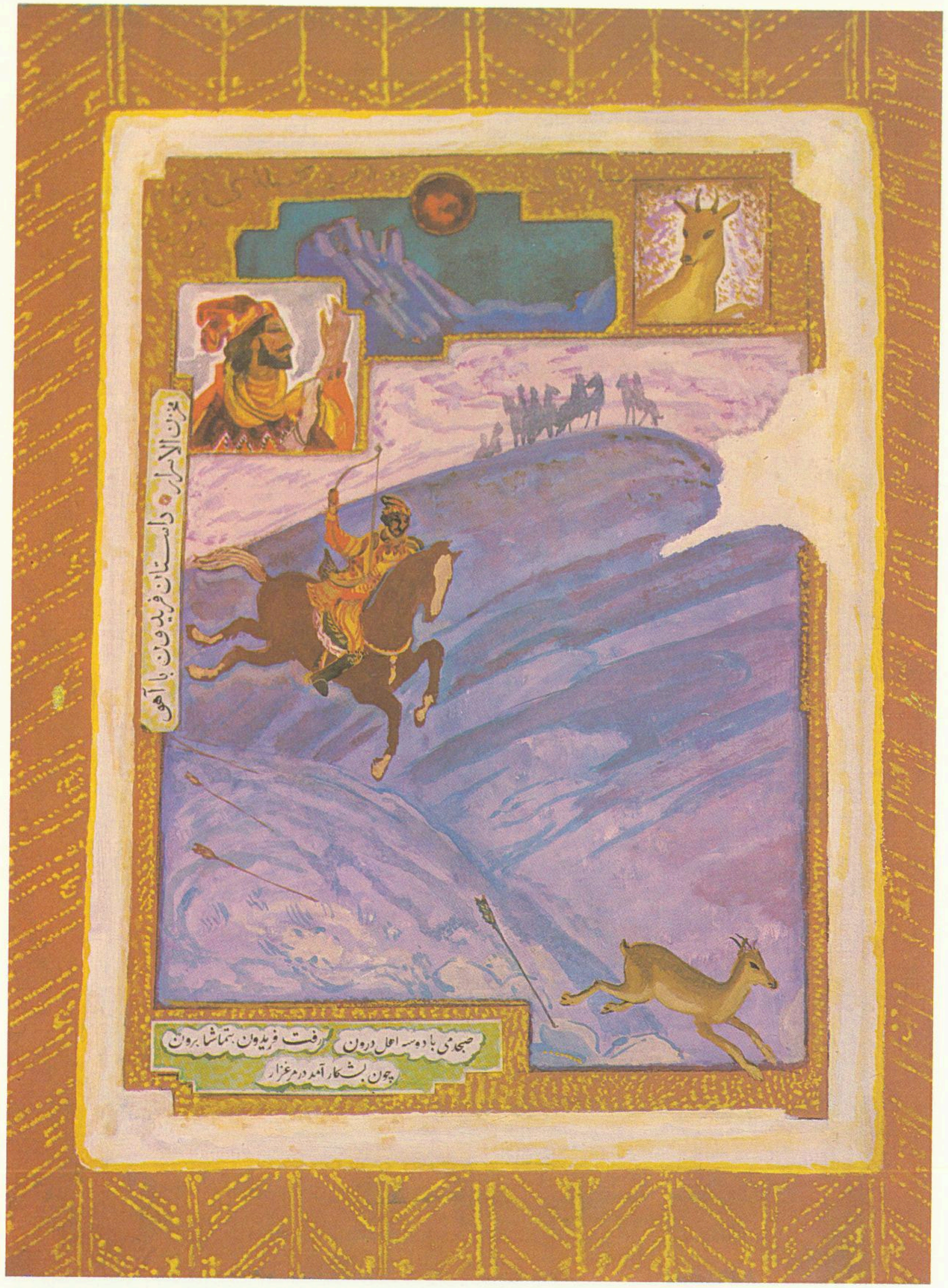

Фиридун илә аһу дастаны
Сказ о Фиридуне и газели
The tale about Firudin and Gazel.

Бүлбүл илә гызылгушун дастаны
Сказ о соловье и соколе.
The tale about nightingale and falcon.

Шапурун икинчи дәфә Ширинә Хосровун шәклини көстәрмәси
Шапур вторично показывает Ширин портрет Хосрова.
Shapur shows Shirin Khosrov"s portrait for the second time.

Хосровун Ширинлә чөвкән ојнамасы
Хосров и Ширин играют в човган.
Khosrov and Shirin play chovgan.

Шириннн чадырдан чыхмасы
Выход Ширин из шатра.
Shirin"s going out from tent.

Фәрһадын дағ чапараг ағламасы
Фархад, плача, высекает скалу.
Farkhad cuts the rock weeping.

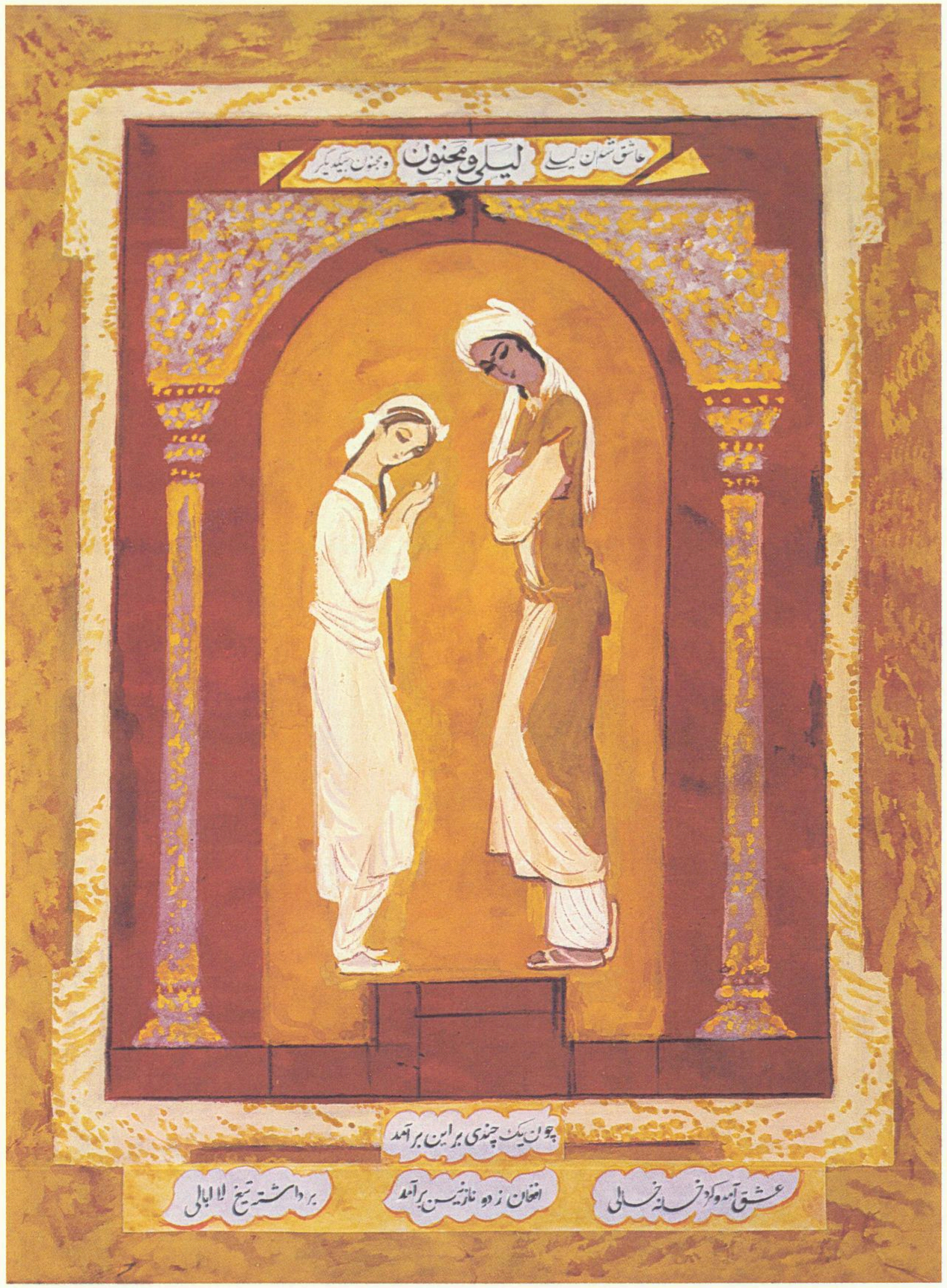

Лејли илә Мәҹнунун севишмәси
Любовь Лейли и Меджнуна.
The love of Leili and Majnun.

Мәҹнунун гарға илә сөһбәти
Разговор Меджнуна с вороной.
Majnun''s conversation with crow.

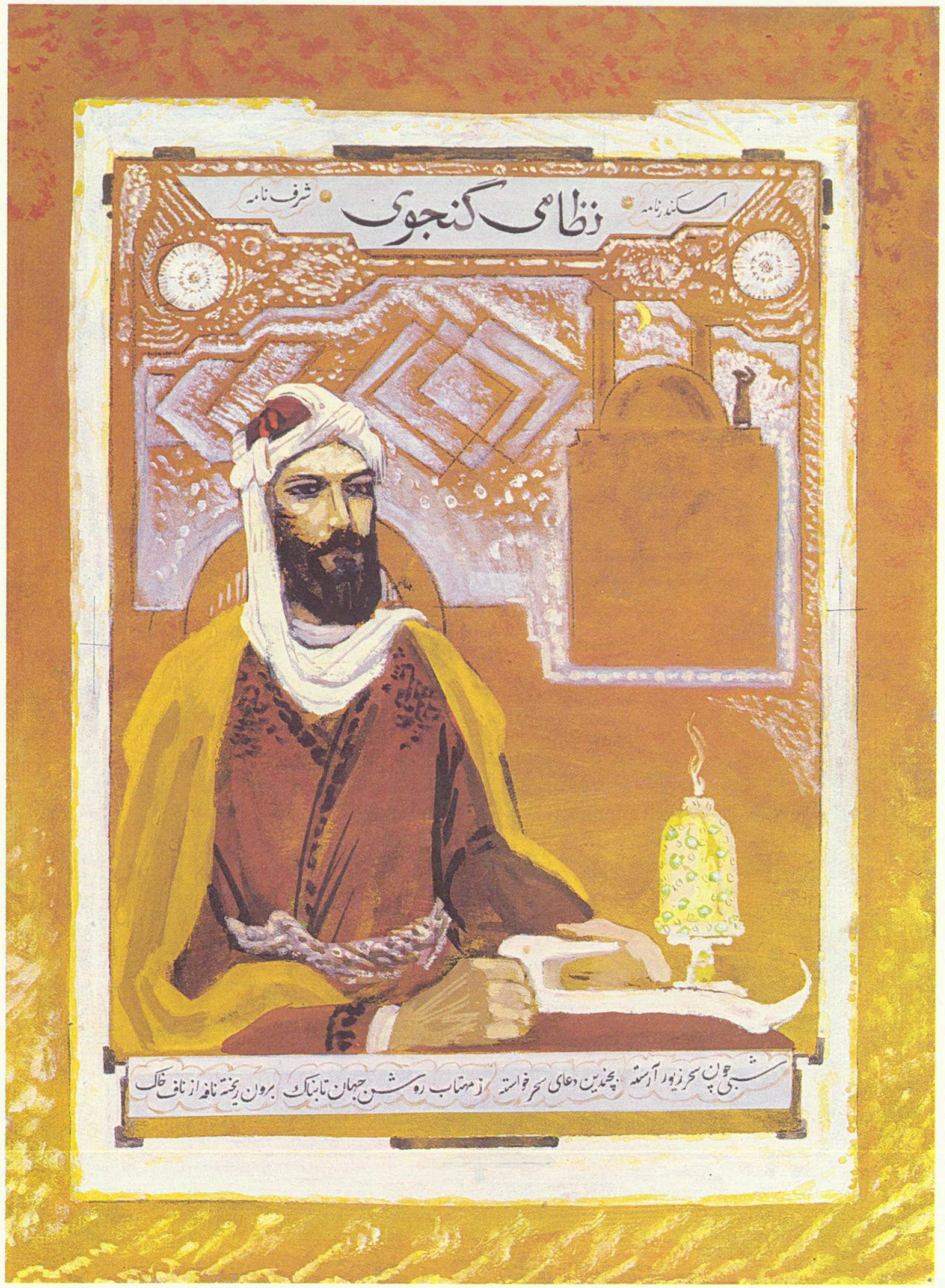

«Шәрәфнамә»ни јазмаг һаггында
О написании «Шарафнаме».
About writing „Sharafname"

Искәндәрин өз шәклини көрмәси
Александр рассматривает свой портрет.
Alexander is examining his portrait.

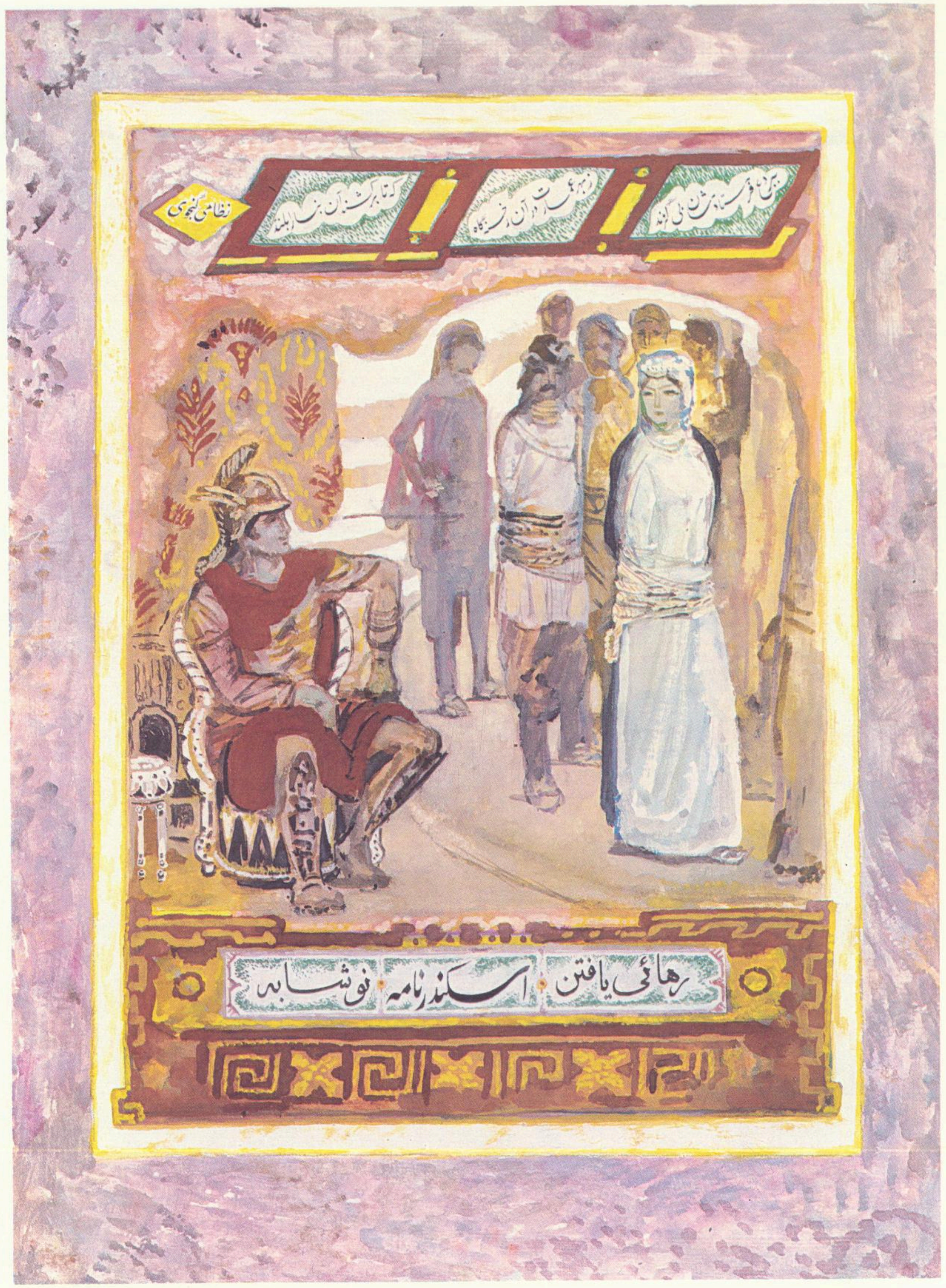

Нүшабәнин гуртулмасы
Освобождение Нушабе из плена.
Releasing Nushaba from the captivity.

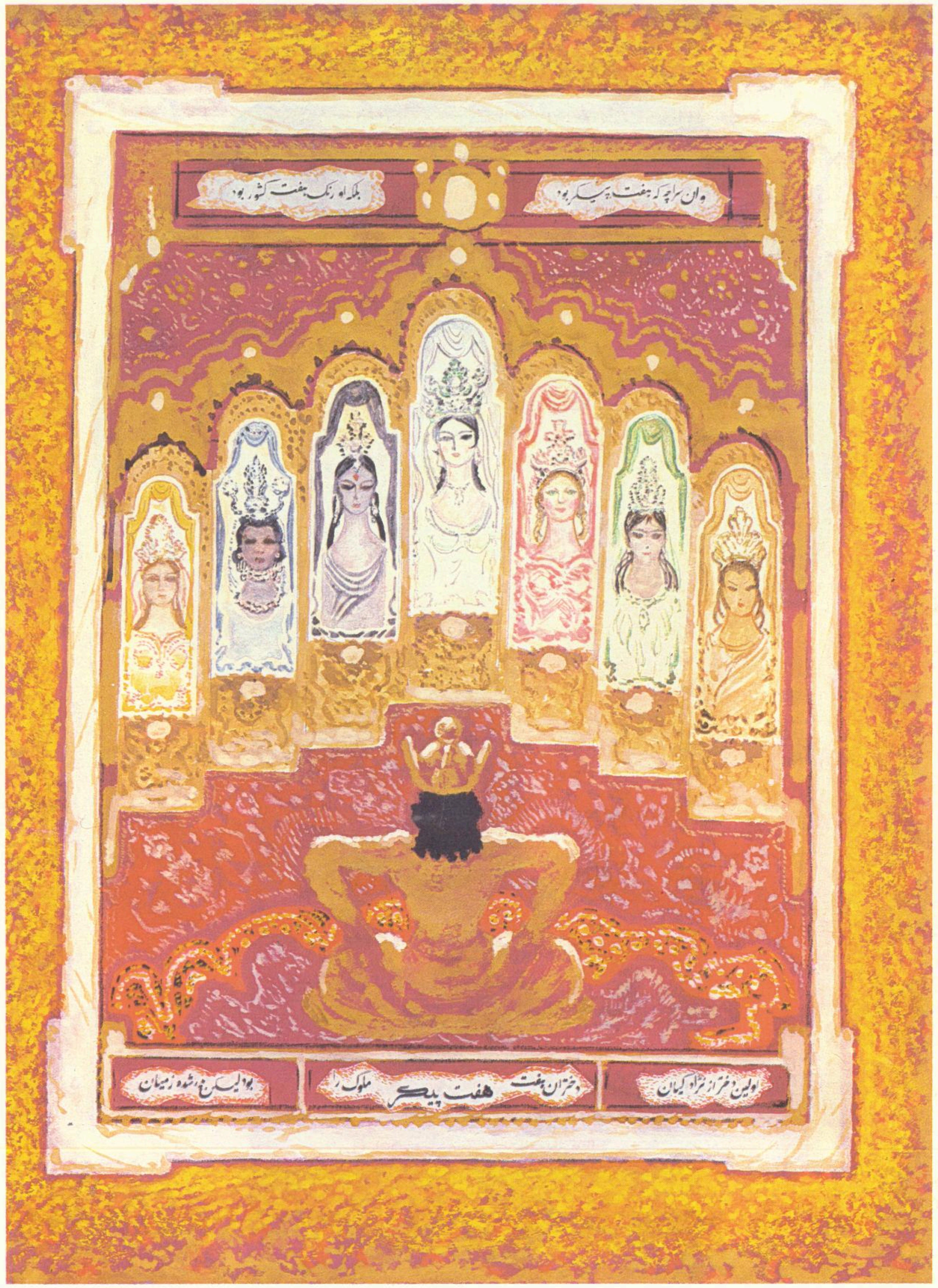

Бәһрамын Хәвәрнәгдә једди көзәлин шәклинә тамаша етмәси
Бахрам в Хаварнаке любуется портретами семи красавиц.
Bakhram is admiring the portraits of seven beauties in Khavarnake.

Һинд шаһзадәсинин сурәти.
Образ индийской красавицы
Image of the Indian princess.

Һинд шаһзадәси Фүрәк — гара рәнкли һүчрәдә.
Индийская красавица Фурек — в черной келье
Indian princess Furek in a black cell.

Рум шаһзадәсинин сурәти, сары кејимдә
Образ византийской принцессы.
Image of the Byzantian princess.

Рум шаһзадәси Һумај — сары рәнкли һүчрәдә
Византийская принцесса Хумай — в желтой келье.
Byzantian princess Khumai in a yellow cell

Харәзм шаһзадәсинин сурәти, јашыл кејимдә
Образ хорезмской принцессы.
Image of the Khorezm princess.

Харәзм шаһзадәси Назпәри — јашыл рәнкли һүчрәдә
Хорезмская принцесса Назпери — в зеленой келье.
Kawarizmiz princess Nazperi in a green cell.

Славјан шаһзадәсинин сурәти
Образ славянской принцессы.
Image of the Slavian princess.

Славјан шаһзадәси Нәсриннуш — гырмызы рәнкли һүчрәдә
Славянская принцесса Несринуш — в красной келье.
Slavian princess in a red cell.

Мәғриб-зәмин шаһзадәсинин сурәти.
Образ магрибской принцессы.
Image of the Magreb princess.

Мәғриб-зәмин шаһзадәси Азәрјун — көј рәнкли һүчрәдә
Магрибская принцесса Азерион — в голубой келье.
Magrebian princess Azerijun in blue cell.

Чин шаһзадәсинин сурәти.
Образ китайской принцессы.
Image of the Chinese princess.

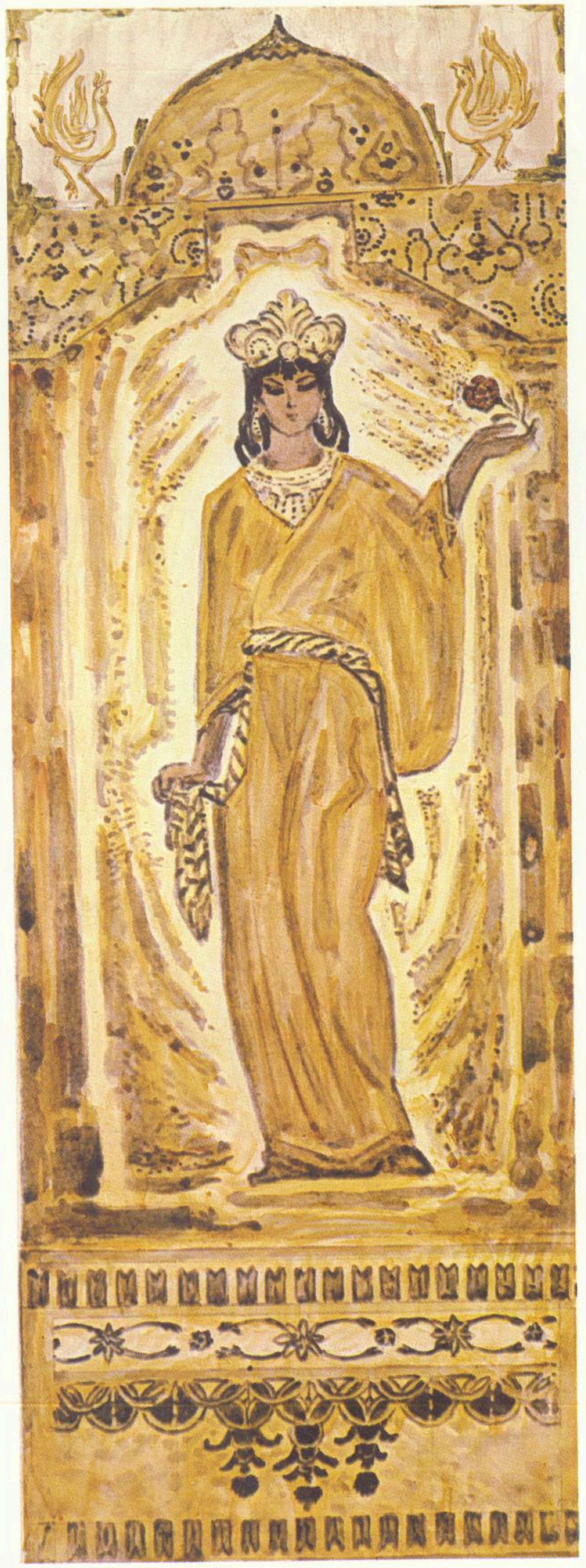

Чин шаһзадәси Јағманаз — сәндәл рәнкли һүчрәдә
Китайская принцесса Ягманаз — в келье сандалового цвета.
Chinese princess Jagmanaz — in a cell of sandal colour.

Иран шаһзадәсинин сурәти.
Образ персидской принцессы
Image of the Persian princess.

Иран шаһзадәси Дүрсәт — ағ рәнкли һүчрәдә
Персидская принцесса Дурусти — в белой келье.
Persian princess Durusti in a white cell.

Низами вә Кәнчә әмири. Үч кәлләнин сирри.
Низами и эмир Гянджи. Тайна трех черепов
Amir Kadiar (musteru of three stulls).

ӘЛАВӘЛӘР
ДОПОЛНЕНИЯ
APPENDIX

— Низами Кәнчәви
— Низами Гянджеви.
— Nizami Ganjavi

— Низаминин 840 иллији мүнасибәтилә гәдим Кәнчәдә XVII әср «Зәрраби» ме'марлыг абидәсинин интерјериндә М. Абдуллајевин әсәрләринин сәркиси.
Выставка произведений М. Абдуллаева в связи с 840-летием Низами в интерьере архитектурного комплекса «Зарраби» (XVII в) в древней Гяндже.
— M. Abdullayev"s exhidition of works devoted to Nizami"s 840 years anniversary in the interior of architectoral complex „Zarrabi" (XVII c) in ancient Ganja.

Шаирин «Игбалнамә»си әсасында рәссамын 1941-чи илдә чәкдиҹи «Вәсијјәт» таблосу.
Картина «Наставление» созданная художником в 1941 г. на основе «Игбалнаме»
The drawing admonition by M. Abdullayev, created by the artist in 1941 on the base of «Igbalname».

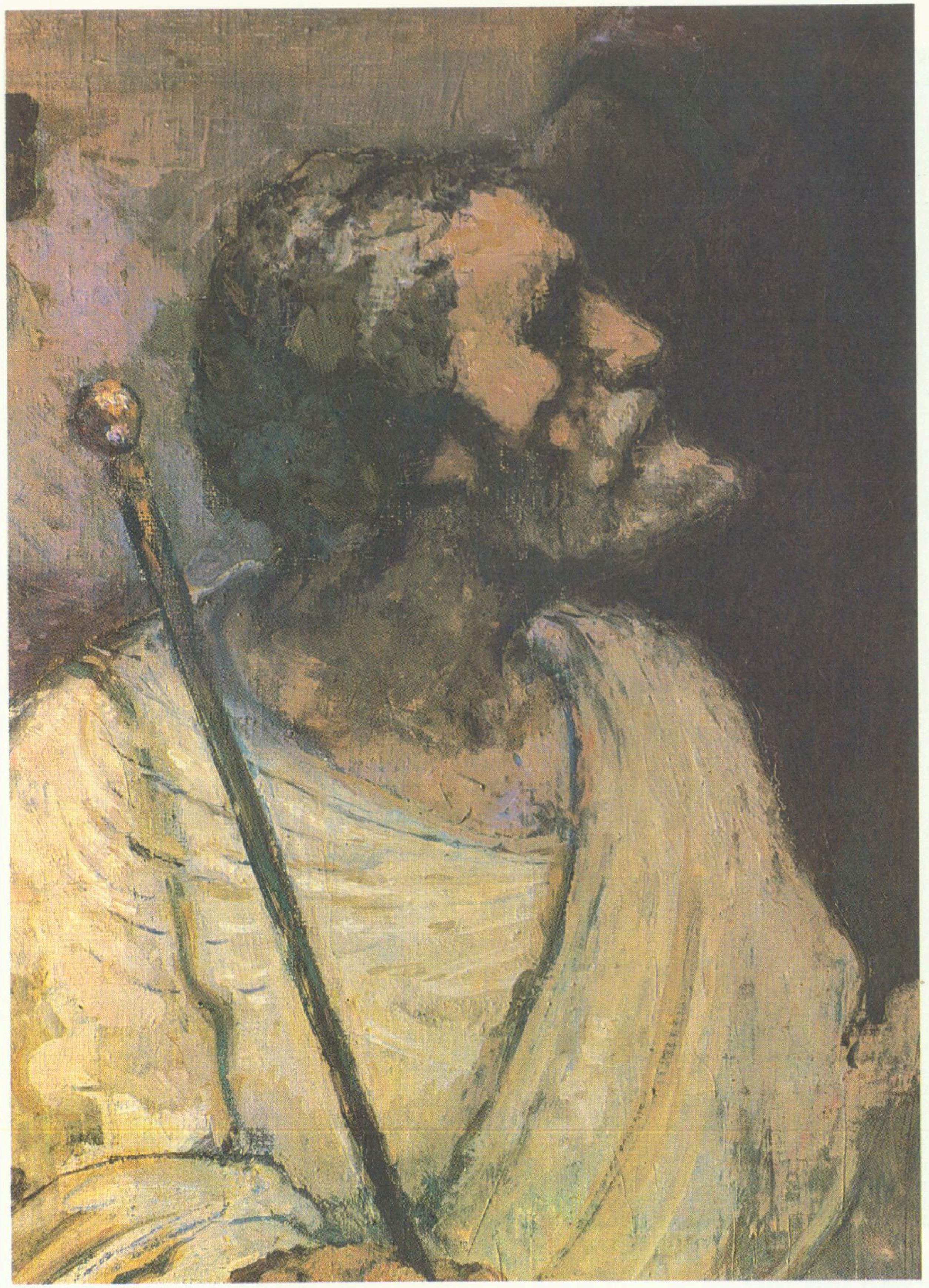

«Вәсијјәт» таблосундан Әрәстун образы [фрагмент]
Образ Аристотеля из картины «Наставление» (фрагмент)
Aristotel"s image from the paiting „Admonition" (fragment)

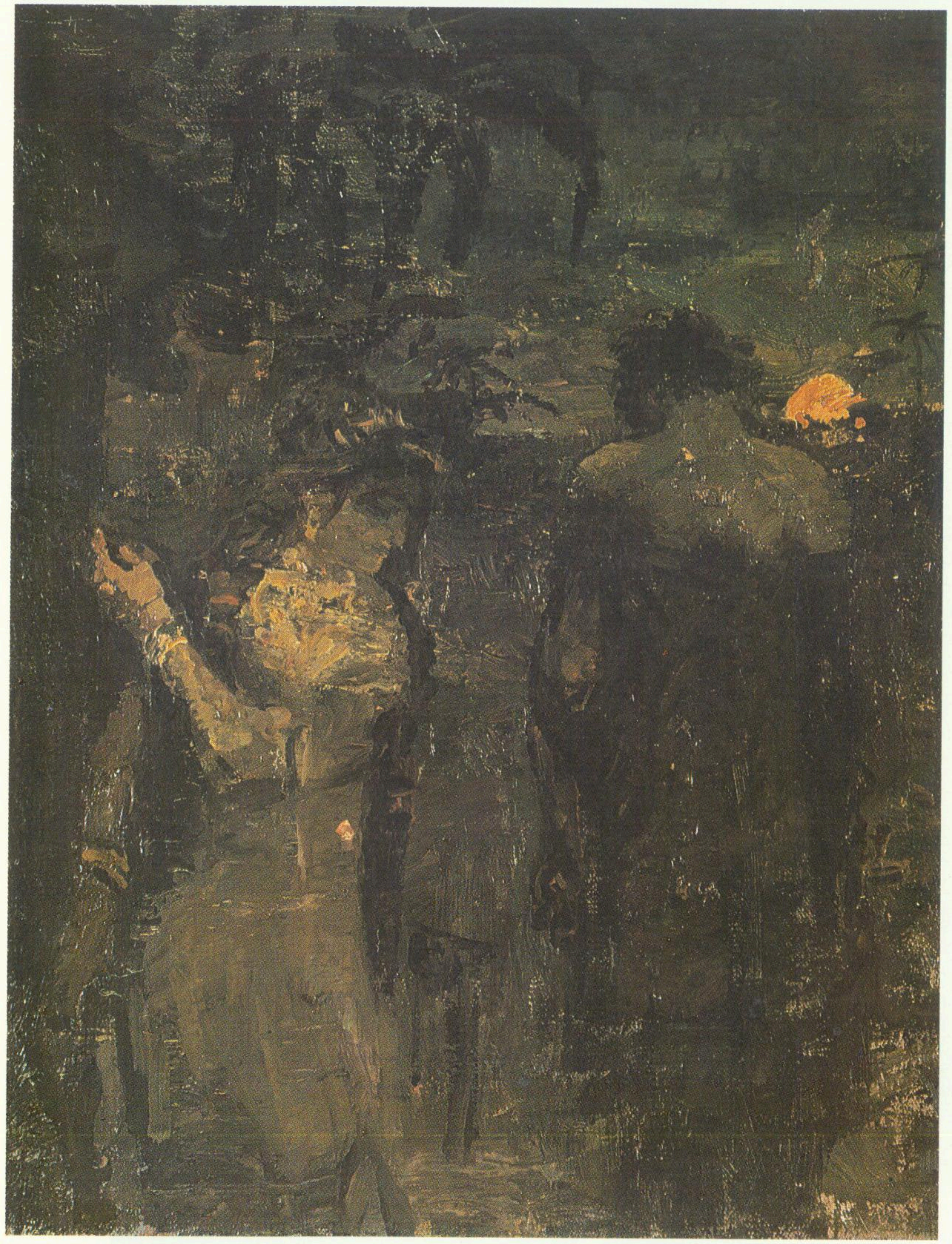

Мәчнунун Лејлини танымамасы. 1945.
Меджнун не узнает Лейли. 1945 г.
Madjnun doesn"t recognize Leili. 1945.

Мәчнун вә атасы сәһрада. 1944.
Меджнун с отцом в пустыне. 1944 г.
Majnun with his father in desert. 1944

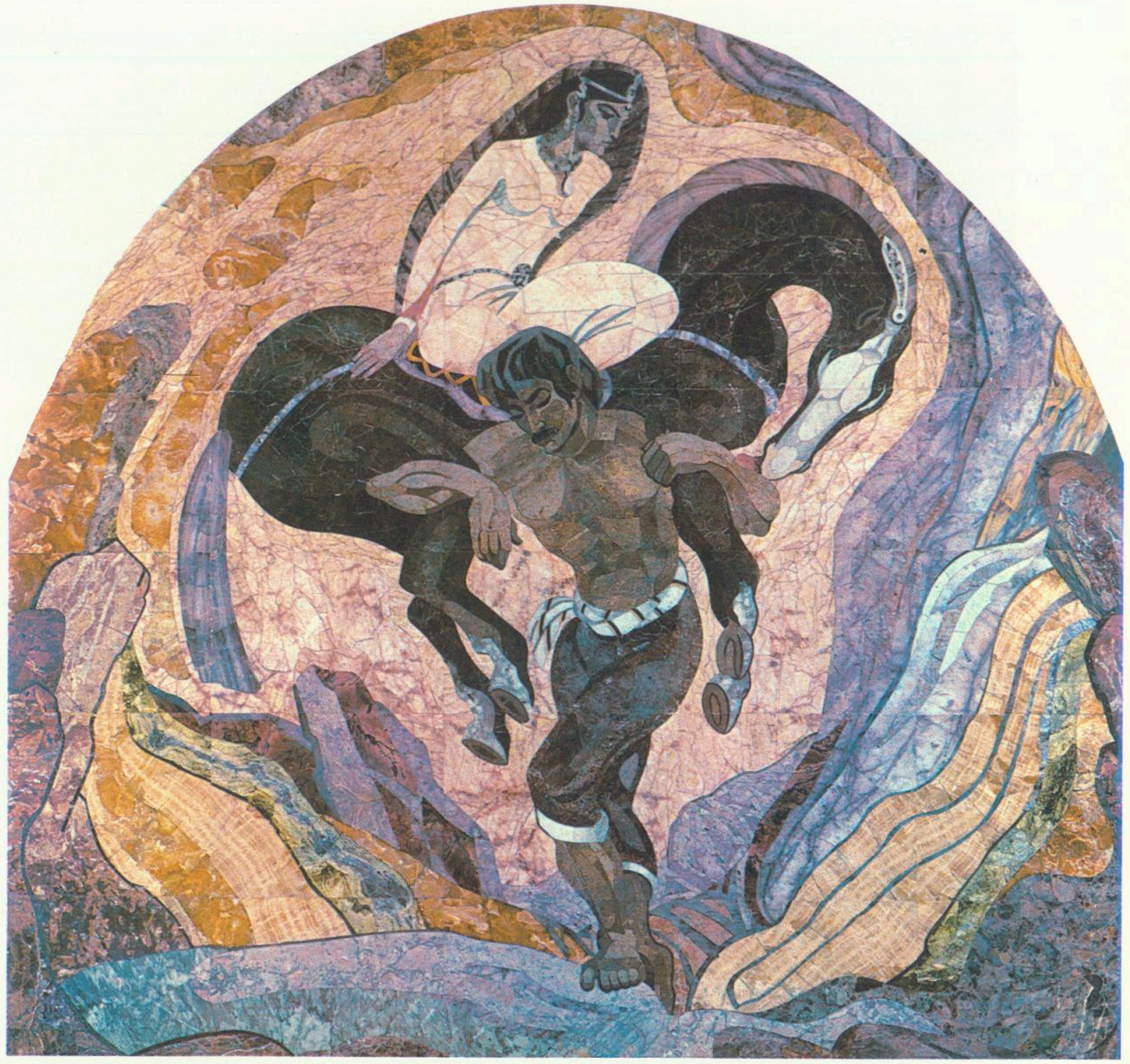

Фәрһад вә Ширин. Кәнчә. «Зәрраби»дә [Тәбии мәрмәр мозаикасы].
Фархад и Ширин. Гянджа. В комплексе «Зарраби» (флорентийская мозаика)
Farkhad and Shirin. Ganja „Zarrabi“ in complex (Florentain mosaic).

Ширин (фрагмент)
Ширин [фрагмент]
Shirin (fragment)

— Бакы метросунун «Низами» стансијасынын јералты вестибүлү. (Ме'мары М. Һүсејнов, рәссамы М. Абдуллајев).
Вестибюль подземной станции «Низами» Бакинского метрополитена (архитектор М. Усейнов, художник М. Абдуллаев).
Hall of underground station „Nizami“ of Baku underground (Achitect M. Usejnov, designer M. Abdullayev).

«Хәмсә» үзәриндә ишләркән
За сочинением «Хамсе»
Composing Khamsa

«Низами» метросунун ескизләриндән
Эскизы метро «Низами»
Sketch of undergroung station „Nizami"

М. Абдуллајев е'малатханасында.
М. Абдуллаев в мастерской.
M. Abdullayev in his studio.

Директор издательства *ГЫЛМАН ИСМАЙЛОВ*
Заведующий редакцией *А. МУСАЕВ*
Редакторы *А. ЗЕЙНАЛОВА, С. КУЛИЕВ*
Редактор английского текста *Х. АХУНДОВА*
Фотографии *И. РУБЕНЧИКА, А. АГАСИЕВА*
Художник *А. МАМЕДОВ*
Художественный редактор *А. ЖАБИН*
Технический редактор *С. МЕХРАЛИЕВА*
Корректоры *А. ХАЛИЛОВА, Т. ГАДЖИЕВА*

Сдано в набор 14.07.87. Подписано к печати 19.06.90. ФГ. 10861. Формат бумаги $60\times90\ ^1/_8$. Бумага мелованная. Гарнитура литературная. Усл. печ. л. 18,0 Уч.-изд. л. 29,1. Усл. кр.-отт. 72,0. Тираж 11 000. Заказ 1084. Цена 18 руб.

Государственный комитет Азербайджанской ССР по печати. Издательство «Ишыг». 370601, Баку, ул. Гоголя, 6
Отпечатано с готовых диапозитивов в МПО «Первая Образцовая типография». 113054, Москва, Валовая, 28.